

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Эркин Воҳидов	Умарали Норматов
Кенгесбой Каримов	Хайриддин Султонов
Наим Каримов	Сирожиддин Саййид
Иқбол Мирзо	Меҳри Абдурахмонова
Абдувахоб Нурматов	Йўлдош Солижонов
Баҳамдулло Нурабуллаев	Шухрат Маткаримов
Нурбой Жабборов	Адҳамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Назм бўлими мудири — Икром Отамурод
Наср бўлими мудири — Рисолат Ҳайдарова
Масъул котиб — Шавкат Валиев

УШБУ СОНДА:

НАЪМ

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА

*АЙЛАНАР ПЛАҚДИРЧИНИ
ПЕЪИРМОН ПЮШИ*

Шеърлар

*Яшаб бораяпман паришонхотир,
Гоҳ узун, гоҳ қисқа дастга ўхшайман.
Гоҳ ўзни сезаман ҳар нега қодир,
Гоҳ ердаги чўпга, хасга ўхшайман.*

Даврон РАЖАБ

НАЪМ

ХАЁЛИМНИНГ РАНИЛАРИ

Шеърлар

*Дунё борки, бор экан қайгу,
Энди дардлар руҳим огритмас.
Демак, энди қаҳқаҳа отсам,
Даврон сурсам кулгили бўлмас.*

Лиляна СТЕФАНОВА

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ЮРАГИМДА ЁНГАН МУҲАББАТ

Шеърлар

*Мен борман, сен қолмайсан музлаб,
Бахиш этаман меҳр, ҳарорат.
Доим сени топади излаб,
Юрагимда ёнган муҳаббат.*

НАСР

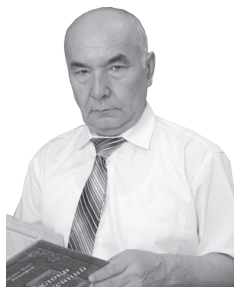

Жасур КЕНГБОЕВ

КЎХНА БЕЛБОҒ

Пенсияга чиққан одам тез қарийди. Етмишев ўйлаб қолдики, шундай пайтда одам ишдан чиққан матоҳдай гап экан: ўтган ҳам, кетган ҳам бир тегиб ўтади-ю, ҳеч ким мундай бир азизроқ жойга олиб қўймайди...

САЊБАТ

Абдумажид МАДРАИМОВ

*НАВОИЙНИНГ ҲИНДИСТОНЛИК
МУХЛИСЛАРИ*

Навоий асарларига Ҳиндистоннинг машҳур расомлари Фаррухбек, Лаъл, Дҳарамдас, Муқунд, Говардхан, Маноҳарларнинг ажойиб расмлар ишлагани қувончли ҳолдир. Бу мумтоз миниатюраларни Ўзбекистон ва Ҳиндистон дўстлигининг ноёб обидалари деб баҳолаш мумкин.

НАСР

Абдунаби ҲАМРО

ЕРТИЛАДАГИ УМР
Қисса

Одам боласининг қонида айланиб юрадиган унсурлар орасида ношукрлик биринчи ўринда турса ажаб эмас. Бу баттол унсур миянинг аллақайси бурчакларида кўздан пана бўлиб яшайверади. Бир куни келиб қутилмаганда бош кўтариб қолади.

МУНДАРИЖА	
Ўзбекистон Президентининг янги китоби.....	5
Ватан сеҳри	
Миртемир. Ёруғлик. Шеър.....	7
Наср	
Кенгесбой Каримов. Улуғ дашт бўрилари. Роман. Охири.....	8
Жасур Кенгбев. Икки ҳикоя.....	48
Абдунаби Ҳамро. Ертўладаги умр. Қисса.....	66
Дилфуза Урол қизи. Икки ҳикоя.....	90
Назм	
Ҳалима Худойбердиева. Айланар тақдирнинг тегирмон тоши. Шеърлар.....	43
Тошпўлат Аҳмад. Шафак ёлкини. Шеърлар.....	58
Мунаввара. Мен ўзимни топмоғим керак. Шеърлар.....	62
Музаффар Аҳмад. Юрак ҳамон титроқда. Шеърлар.....	82
Гулжамол Асқарова. Ишқ ювсин кўнглимнинг қирғоқларини. Шеърлар.....	86
Даврон Ражаб. Ҳар бир кун парвозга менгзалган лаҳза. Шеърлар.....	105
Носиржон Тошматов. Қайга боқсам сени кўраман. Шеърлар.....	109
Адабиётшунослик	
Қўлдош Пардаев. Муқимий “Саёҳатнома”си матни тарихидан.....	113
Шавкат Каримов. Абдулла Қаҳҳор ижоди хорижий таржимонлар талқинида.....	143
Таҳлил	
Мухаммадjon Холбеков. Сюрреализм шеърляти: Гийом Аполлинер.....	121
Қизлар дафтарида	
Тонгларни ёритган мунаввар кўёш. Шеърлар.....	127
Санъат	
Абдумажид Мадраимов. Навоийнинг ҳиндистонлик мухлислари.....	133
XX аср мутафаккирлари	
Эрих Фромм. Инсон қалби. Охири.....	149
Бу бўстон сахнида	
Юсуфжон Мирзамахмудов. Боқишларинг дил кулфин очар. Ғазаллар.....	161
Фанимиз фидойилари	
Ҳамиджон Ҳомидий. Сарқор.....	165
Унутмас мени боғим	
Жуманиёз Жабборов. Сен – мен учун абадий ёғду. Шеърлар.....	170
Берди Раҳмаг. Юракдаги Хоразм. Эссе.....	174
Жаҳон адабиёти	
Лиляна Стефанова. Юрагимда ёнган мухаббат. Шеърлар.....	185
Ранко Маринкович. Тимсол. Ҳикоя.....	189
Адабий ҳаёт.....	206

Шарқ юлдузи

2015

4-сон

Муассис:
**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек адабиёти” ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шуғулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
“Ўзбекистон” кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
10.09.2015 йил.
Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆.
Офсет босма усулида тип.
№ 1-қоғозга босилди.
Босма тобоғи 11.
Шартли босма тобоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб тобоғи 17,2.
Адади 1650 нусха.
Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 03.04.2009 й.
0562–рақам
билан рўйхатга олинган.
Ўқитувчи НМИУ босмахонасида
чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Янги шаҳар кўчаси, 1-уй.
Журнал икки ойда бир марта
чоп этилади.

Мусахҳих:

Дилфуза Махмудова

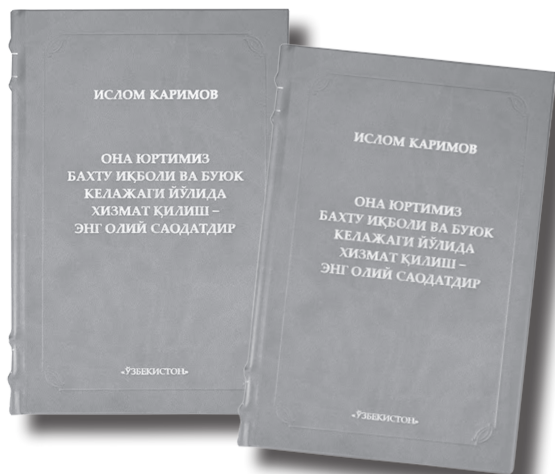
Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © “Шарқ юлдузи”

Ўзбекистон Президентининг янги китоби

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир” номли китоби “Ўзбекистон” наириёти томонидан кўпминг нусхада чоп этилди.

Маълумки, 2015 йил 29 март куни юртимизда улкан сиёсий воқеа – Ўзбекистон Республикаси Президентлигига сайлов бўлиб ўтди. Ҳар томонлама юқори савияда, муқобиллик асосида ўтган бу сайлов мамлакатимизни демократик ривожлантириш йўлида муҳим, ҳал қилувчи босқич бўлиб, халқимизнинг ўз кучи ва салоҳиятига бўлган ишончи нақадар мустаҳкам экани, унинг сиёсий-ҳуқуқий онги, ижтимоий фаоллиги, Ватанимиз тақдири учун дахлдорлик ҳисси тобора ортиб бораётганини яна бир бор намоён этди.

Конституциямиз, миллий ва халқаро ҳуқуқ нормалари, демократик таъминлар асосида ўтказилган ушбу сайловда сайловчиларнинг 90,39 фоизи Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон либерал-демократик партиясидан Президентликка номзод Ислом Абдуғаниевич Каримовга овоз берди. Бундай ёрқин ғалаба, ҳеч шубҳасиз, Ислом Каримовнинг давлат раҳбари сифатида Ўзбекистон мустақиллигини таъминлаш, уни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш борасидаги стратегик мақсад ва вазифаларни ҳал этиш йўлидаги беқиёс хизматлари, юртимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларнинг халқимиз томонидан юксак эътироф этилгани ва яқдиллик билан қўллаб-қувватланганидан далолат беради.

Ушбу китобдан давлатимиз раҳбарининг сайловолди жараёнларидаги 20 дан зиёд учрашув ва анжуманларда, жумладан, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзолари билан учрашувларда, иккала палатанинг қўшма мажлисида, Вазирлар Маҳкамасининг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган мажлисида, Болалар спортини ривожлантириш жамғармаси Ҳомийлик кенгашининг йиғилишида, Тадбиркорлар ва ишбилармонлар

ҳаракати – Ўзбекистон либерал-демократик партиясининг VII съездида, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар сайловчилари вакиллари билан учрашувларда, Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимидаги нутқ ва маърузаларида, шунингдек, 9 май – Хотира ва қадрлаш куни муносабати билан оммавий ахборот воситаларига берган интервьюсида билдирган энг муҳим, концептуал аҳамиятга эга ғоя ва фикр-мулоҳазалари ўрин олган.

Давлатимиз ва жамиятимизнинг яқин ва узок истиқболга мўлжалланган тараққиёт стратегияси аниқ-равшан белгилаб берилган ана шу чиқишларда мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилиш жараёнларини янги босқичга кўтариш, унинг иқтисодий қудратини ошириш, ижтимоий соҳалар – таълим-тарбия, илму фан, соғлиқни сақлаш, маданият ва санъат, спорт тизимини изчил ривожлантириш, аёллар, кексалар ва ёшларимиз учун янада қулай шароит ва имкониятлар яратиш, ҳар бир ҳудуд ва минтақани равақ топтиришга доир янги режа ва устувор лойиҳалар, бугунги кунда дунёда юз бераётган кескинлик ва қарама-қаршиликларнинг моҳияти, турли таҳдидларнинг олдини олиш, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсат концепцияси тўғрисидаги қарашлар ҳар томонлама пухта асосланган ҳолда баён қилинган.

Мазкур тўпلامнинг бош ғоясини қўйидаги сўзларда мужассам бўлган энг муҳим ўзак фикр ташиқил этади: “Биз ўтган даврда амалга оширган ишларимизга баҳо берар эканмиз, “Кеча ким эдигу бугун ким бўлдик?” деган савол асосида уларнинг моҳияти ва аҳамиятини ўзимизга чуқур тасаввур этамиз. Айни вақтда “Эртага ким бўлишимиз, қандай янги марраларни эгаллашимиз керак?” деган савол устида ўйлашимиз, нафақат ўйлашимиз, балки амалий ишларимиз билан бунга жавоб беришимиз лозим”.

Ана шундай ёндашув асосида мамлакатимизнинг мустақиллик йилларида босиб ўтган тарихий йўли теран таҳлил қилиниб, бу ҳаётий саволларга чуқур ва ҳаққоний жавоблар берилгани нашрнинг қимматини янада оширади.

Ушбу китобни мутолаа қилар эканмиз, ҳар бир масалага халқимизнинг миллий манфаати ва яна бир бор миллий манфаати нуктаи назаридан ёндашиш, теран қиёсий-таҳлилий мушоҳада, тарих, замон ва келажакни бир бутун диалектик ҳодиса сифатида кўриш, ҳар қандай мавзуда жўшқин баҳс ва мулоқотга тайёрлик – буларнинг барчаси мустақил ўзбек давлатининг асосчиси, дунё миқёсида тан олинган йирик давлат ва сиёсат арбоби Ислом Каримовнинг сиёсий услубига хос бўлган ёрқин хусусиятлар эканига ишонч ҳосил қиламиз.

Ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий ҳаётимизда беқиёс аҳамият касб этадиган мазкур китоб ҳозирги ва эртанги кунимизнинг энг устувор йўналишларини ўзида мужассам этиб, янги ва яқин тарихимизнинг ҳали биз тўла англаб етмаган кўплаб қирраларини кашф этишда, жамиятимизнинг тараққиёт фалсафасини, мамлакатимиз ва халқимиз келажаги, унинг равақини белгилаб беришда, айниқса, ёшларимизни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашда муҳим дастуриламал бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз.

МИРТЕМИР

ЁРУҒЛИК

*...Ёруғлик юрти бу, тонг ўлкаси бу,
Куёш боласиман, десам ҳаққим бор.
Порлоқ ўй, жаранг шеър, онг ўлкаси бу,
Йўлим ҳам, уфқим ҳам ёрқин, шуъладор.*

*Ёруғлик лиммо-лим эрк маконимда,
Ховучлаб ичаман шаршарасидан.
Куёш учқунлари қайноқ қонимда,
Мен қудрат оламан ҳар заррасидан.*

*Ўроқ-машоқ пайти олтин хирмоним,
Саратон кўкида ширмойи ноним,
Ёз бўйи ярқироқ, эзгу осмоним,
Коинот онаси – али онажоним.*

*Кўклам яшиллиги – юздан бир ранги,
Анор шарбатида акси жилвагар.
Қушлар қўшиғи ҳам куёш оҳанги,
Булоқ мавжларида рақси жилвагар.*

*Ғўза тўлқинида мудрар ёруғи,
Кўклар ёруғ олар оқ чаногидан.
Тупроқда яширин олам яллиғи,
Чаноқлар оқлиғи нур қайногидан.*

*Ёруғ кун ярашиқ ёруғ диёрман,
Менинг шу куёшлик давлатим-да бу.
Тенгдошлар сафида мен ҳам девқорман,
Куёшлик давлатим – меҳнатим-да бу.*

*Ёруғлик ва нурнинг оқ сийнасида –
Ўша суюк жаҳон, деганлари рост.
Ёруғ чўққиларнинг шоҳ зинасида
Ёруғ Ўзбекистон деганлари рост!*

Кенгесбой

КАРИМОВ

1948 йилда туғилган. “Оралиқлар”, “Вақт минораси”, “Унутилган ой”, “Оролдан келдим”, “Кўнгил мулки” шеърӣй тўпламлари, “Устюрт” достони, “Оғабий” тарихий романи чоп этилган.

УЛУҒ ДАШТ БЎРИЛАРИ*

Тарихий романдан боблар

ИНТИЛИШ

ТЎНИКЎК

Сийрак соқолли, ёқимсиз юзида чечак касали ўчмас доғлар қолдирган қиррабурун, дўнг пешонасига чуқур жойлашган кўзларининг ранги ноаниқ, ўртабўйдан пастроқ, аммо гавдаси миқти, бошига қўзи терисидан тикилган бўрк кийган, эғнидаги қора чакмонининг сиртидан тақилган камарида осилиб турган ханжар ғилофи бир қараганда хитой амалдорларидан бирмунча ажратиб, аскарга яқинроқ эканлигини англашиб турадиган, эллик ёшлар чамасидаги Тўникўк ақлли, лекин ҳийлагар одам эди.

Насл-насаби ашиналардан бўлгани билан унинг аждодлари орасида хон аталгани йўқ. Шунга қарамасдан, у ўз томирида бўз бўри авлодларининг қони оқиб турганини ҳеч қачон унутган эмас.

Унинг бобоқалони Кат Элхон бекларининг бири эди. Хоқонлик қулаб, турклар сургун қилинганда бобоси Туғберди кўпчилик турклар билан бирга Ўрдўсга кўчирилган, ўзи ўша жойда табғашлар орасида туғилиб, табғашча тарбия олганди. Унинг отаси Буйриқ камбағал эмасди, ўғлини хитой мактабига ўқишга берган эди. Зехни ўткир Тўникўк иероглиф-

* *Охири. Боиланиши ўтган сонда.*

ларни ўзлаштирди ва дао дастурини ўрганди. Ўн саккиз ёшига келганда имтихонлардан муваффақиятли ўтиб, вилоят девонхонасида кичикрок мансаб олди, аста-аста кўтарилиб дафу лавозимигаям эришди, тажрибали, кўпни кўрган табғаш амалдори бўлиб етишди.

Тўникўкни олдинда катта амалдорлик кутиб турган бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмасди, бироқ у табиатан бўйсунушга эмас, амрини ўтказишга мойил, томирида рухан ўжар ва қайсар, эркинликни барча нарсадан устун кўядиган турк қони оқар, хитой амалдорига ўхшаб кетадиган вужудида эрксевар турк юраги уриб турарди.

Ўрдўсдаги хитой ҳокимининг маҳкамасида ишлаган Тўникўкнинг ўғил-қизлари хитой амалдорларининг фарзандлари билан бирга ўқиб, ўйнаб ўсди. Табиийки, хитой тарбиясини олди, улар ҳам ота йўлини давом эттиришга, хитойлашган турк амалдори ёки хоними бўлишга тайёр эди. Лекин, “туркнинг душмани табғаш” деган ота-боболаридан келаётган тушунча отасидан уларга мерос қолган, ҳар ҳолда ўта синчков Тўникўк фақат қизи, хитойча таълим-тарбия олган Пуфу қизидангина умидвор бўлиб, бошқаларининг турклигидан айтарлик таъмаси йўқ эди.

Тўникўк гўдаклик пайтида отаси ўзига ким деб исм кўйганини ҳам унутган. Уни исми билан бола пайтидагина чақиришарди, балоғатга етиб мансабга кўтарилгандан буён хитой анъанаси бўйича исми ҳар хил атала бошлади, Тунюкўк исмини кейинроқ олди, аммо бу исми тўла талаффуз қилишга қийналган туркийлар Тўникўк деб атайверди ва энди ўйлаб қараса, шу исм билан туғилгандек бўлиб кетибди.

Ўрдўсдаги турклар кўзғолон кўтарганда Ўрдўс дафуси лавозимида бўлган Тўникўк пойтахт Чанъанда эди. Кўзғолончиларни ич-ичидан қўллаб турса ҳам табғаш амалдорлари билан бирга “кўзларининг эти ўсиб кетган бир гуруҳ турклар”нинг шаънига “лаънатлар” айтишга мажбур бўлди. Обдан ўйлаб иш қиладиган Тўникўк кўзғолоннинг мақсади табғаш қарамлигидан озод бўлиш эканлигини тушуниб етса ҳам, унинг пировард натижаси қанақа бўлиши ҳақида ўйлаб кўрмаган эди.

Кўзғолон бостирилганидан сўнг Ўрдўсга қайтган Тўникўк турклар нима учун мағлубиятга учраганлиги ҳақида бош қотириб кўрди ва “туркларнинг олди-ортини билгудек, жанг санъати ва сиёсатидан хабардор раҳбарлари йўқ эди, улар шу боис мағлуб бўлдилар” деган қарорга келди. Бу қарори ҳақиқатдан узок эмасди. Чиндан ҳам кўзғолон сардорлари ё аскар ёки хон авлодидан, аммо уруш тажрибаси камроқ одамлар эди.

Томирида турк қони қайнаб турган Тўникўк туркларнинг яна оёққа қалқиб, Улуғ далага ҳукмдор бўлишини хоҳларди, шу боис агар кўзғолон бошига бирор тажрибали раҳбар келса, хитой амалдорлигидан воз кечиб, кўзғолончилар сафида бўлишни кўнглига тугиб қўйди. Бу ниятини ўзидек амалдор, ҳамфикр одами Ашидэ Жуан билан ўртоқлашган эди. У ҳам ўз тилакдошлигини билдириб, гарчи шундай имконият туғилса, уни беҳабар қолдирмаслигини илтимос қилди.

Шу орада укувли ва обрўли амалдор бўлган Тўникўк пойтахт Чанъанга

чақирилди. У ўзи ишлаган маҳкаманинг таянчига айланди. Агар турклар томонга ўтса – ахийри бир кун шундай фурсат келишини ўткир зеҳни билан англаган эди – у ҳолда фарзандларининг ҳоли не кечишини ўйлаб ташвишланди. Унинг ҳам ечимини топди. Тан подшолиги ҳудудида ўғил болалар билан қиз болаларга ҳам барабар таълим-тарбия берилар, имконияти бор одамларнинг ўғил-қизлари учун махсус ёпиқ мактаблар мавжуд эди. Ўқувчилар катта-катта иморатларда, ота-оналардан овлоқ жойда ўқитилар, керак бўлса, кимнинг ўғли ёки қизи эканлиги қатъий сир сақланарди. Тўниқўк ана шундай ёпиқ мактабларнинг бирига қизи Пуфуни Мэй Ли исми билан жойлаштирди ва кўнгли хотиржам бўлди. Агар кетар бўлса болаларни олиб кетса ҳам бўлади деган қарорга келди.

Ашина Қутлибек Ўрдўсда кўзғолон кўтарганда Тўниқўк Чанъанда эди. Дарҳол унинг жанговар ҳаракатларига диққат қилиб, синовчан ва умидвор нигоҳ билан воқеалар ривожини кузата бошлади.

Қутлибекнинг ўзини шахсан танимаса ҳам, унинг ашиналардан чиққан табғаш аскарларида ёлланма тутиқ бўлганлигини, ҳарбий ишлардан, жанг санъатидан яхши хабардорлигини, қошида ўзидек жанговар икки укаси борлигини билиб олди.

Қутлибек Тўниқўкка жуда бообрў лашкарбоши бўлиб кўринмаса-да, ҳаракатларининг тезкорлиги, кутилмаганлиги, ёвқурлиги маъқул келганди. Масалан, Қутлибекнинг даставвал Буюк хитой деворининг бу ёғидаги табғашларнинг ҳарбий ҳудудларига, истехкомларига қўққисдан ва яшин тезлигида қилган ҳужумлари, имкони бўлсаям шошқалоқлик қилиб девор ичкарасига кирмаганлиги Тўниқўкни ҳайратлантирди ҳам.

Қутлибекнинг дадил зарбалари табғашларни чорасиз аҳволга, саросимага солиб кўйгани сиёсатдон ва узокни кўзлай оладиган Тўниқўкка аён бўлди ва бу мулоҳазасини ишончли ҳамроҳи Ашидэ Жуан билан ўртоқлашди.

– Менимча, Қутлибекка ишонса бўлади, – деди у хилватхонада учрашувга келган Ашидэ Жуанга. – Кўрасан, яқин орада у ўзини туркларнинг ҳокони деб эълон қилади.

Ашидэ Жуан табғаш лашкарини таъминловчи амалдор бўлиб, уруш ҳадисидан хабардор бўлса ҳам, урушда лашкарга сардорлик қилмас, фақат курол-яроғ, озик-овқат билан таъминлашга масъул, шу сабаб Чанъанда бой ва нуфузли турк саналарди.

– Унинг ҳужумлари ҳақида ҳар куни эшитаман, – деди у. – Бироқ, ўзига қарши катта лашкар юборилса қандай йўл тутиши номаълум. Ҳозирча табғаш лашкари Тубит билан урушда банд. Эртага катта урушдан бўшаган кўп сонли лашкар ўзига қарши келса Қутлибек эсанкираб қолмасмикин?

– Балки, унганча Қутлибек анча ишларни амалга ошириб улгурар?

– Улгурмаса-чи? Қарши чиқишга куч топа олармикин?

– Тубит билан урушнинг қачон тугаши маълум эмас, шунганча Қутлибек Улуғ далани оёққа турғазини даркор бўлади.

Хитойлашган Ашидэ Жуаннинг томирида ҳам турк қони оқар, у ҳам Қутлибек кўзғолонини батамом қўллаб-қувватлар, очикдан-очик тилак-дошлик билдира олмаса ҳам, табғашларнинг Тубитда узокроқ ушланишини

истар, уни чўзиш кўлидан келмаса-да, чўзишнинг йўлларини ўзича излар, баъзан хаёлида лашкарни таъминлашни кечиктиришнинг қандай йўллари бор экан, деган фикр-ўй пайдо бўларди.

Бу пайтларда Тан подшолигининг Қутлибек қўзғолонига панжа орасидан қарашига сабаб бўладиган важ-корсонлар оз бўлмади.

Тоғли Тубит подшолиги билан бошланган урушнинг охири кўринмас, урушнинг ўзига юз минглаб аскар юборилган бўлса, Тан подшолиги ҳудудида юз мингта лашкар нигоҳи Тубитга қаратилган шай ҳолатда туриб, бу воқеалар табғаш чегараларида қўзғолон кўтарган туркларга қарши катта кучларни сафарбар қилишга имкон бермасди. Табғашларнинг кўлини курашдан боғлаб турган яна бир сабаб бор эдики, уни сиёсатдан кўпроқ хабардор бўлган Тўникўк биларди, унга сабаб бўладиган воқеалар подшо саройининг деворлари ортида яширинган эди.

Пировардида Тўникўк кутган кун келган, ёпиқ мактабга ўзга исм билан жойлаштирилган қизи Пуфудан кўнгли тўқ бўлган бир кунда болалари ва кўч-кўрони билан “Ўрдўсдаги ишларини тартибга келтириш учун” деган баҳонада Чанъандан чиқиб, Улуғ дала бағрида ўз мустақиллиги учун аёвсиз курашлар олиб бораётган турк қондошлари ўрдасини излаб йўлга тушган, бир ўзи эмас, Ашидэ Жуанни ҳам эргаштириб чиққан эди.

Тўникўк Чанъандаги подшо саройи атрофидаги воқеалардан анча хабардор бўлгани боис Қутлибекка етишишга ошиқди. Унинг келишидан Қутлибек хабардор бўлиб, етиб келиши билан Тўникўкни ўз ўтовига чақирди.

Бекнинг исмини эшитса ҳам, улар бир-бирини танимасди. Ўрта бўй, қисик кўз, илиқ чеҳра ашина беги биринчи бор кўрганда қадди-қомати билан негадир Тўникўкнинг кўнглини тўлдирмади. Уларнинг орасида тўрт-беш ёш фарқ бор эди, олган тарбияси ҳам, шуғулланган ишлари ҳам бир-бирига ўхшамайдиган, шу боис бири бирини дилдан тушунишмагандир, кенгроқ фикрлашга одатланган Тўникўк ичида шундай ўйлади. Ҳарҳолда, улар бири бирининг феъл-атворидаги кам-кўстни иккинчиси тўлдирадиган даражада ишчан, тажрибали ва довюрак эдиларки, бу фазилатлар кейинчалик уларнинг буюк ишларга баҳамжиҳат жазм этишларига ва ғалабаларга эришишларига имкониятлар яратиб берди.

Саломлашиб-сўрашишдан сўнг Қутлибекнинг дастлабки саволи шу бўлди:

– Энди бу ёғига қандай ҳаракат қилган маъкул деб ўйлайсиз?

Тўникўк жавоб беришга шошилмади. Қўзғолончиларнинг аҳволи унчалик яхши эмас, улар бундан сал олдинроқ табғаш подшолиги жўнатган лашкардан Хуанхадай деган жойда мағлубиятга учрагандан кейин Улуғ дала қўйнига чекиниб, янгидан куч тўпламоқда эди.

Зукко сиёсатчи ва тадбиркор Тўникўк Тан подшолигининг Тубит билан олиб бораётган урушини, подшо саройида тахтни эгаллаш учун олиб борилаётган яширин курашни, саройдагилар бу курашни пинҳона амалга ошираяпмиз деб ўйласалар ҳам, у кўпчиликка аён эканлигини хаёлидан ўтказди.

– Етарли куч тўпланиши биланоқ ҳаракатга киришмоқ даркор. Ҳозир хоконлик учун дадил кураш олиб боришнинг айна мавриди. Ортга қараш, ҳаяллаш, сусткашлик қилиш – ҳалокат билан баравар, – деди Тўникўк катъий оҳангда.

У шу сўзлар орқали Тан сулоласи бошқарган Хитой подшолигининг кўзғолончиларнинг ортидан муттасил тушаверишларига имконияти йўқлигини билдирмоқчи эди.

7. КАНИЗАК ЖУ – ТАН ПОДШОСИ

Хитойдаги Тан сулоласини барпо қилиб, неча йиллар подшолик қилган Ли-Юан асли турк бўлиб, кейин хитойлашиб кетган эди. Шу боис ҳам у подшолигининг дастлабки йилларида туркутларга суянди, атрофига туркутларни тўплади ва ахдидан қайтиш нималигини билмайдиган туркларга ишонди. Ўша даврларда “туркутдек ишончли” деган ибора ҳикматга айланиб кетган, чиндан ҳам “турк” деган сўзнинг ўзи ҳам мустаҳкам, кучли, муқим деган маънони англатар эди.

Тан подшосининг ўғли 630 йилда туркутлар хоқонлигини қулатгандан кейин ҳам туркутларни кўп таъқиб қилмади, кўпгина жангчиларни Алашан, Ўрдўсга кўчирди, бекларига табғаш унвонлари билан мансабларини берди. Ўзининг яқин дўсти Ашидэ Шэни қаерда бўлса, қошидан қолдирмади, айтишларича, Сумахон қирқ минг турк лашкари билан подшо хизматида бўлди. Турклар подшо саройидаги ҳурматли одамлар эканлиги табғаш мансабдорларига ёқмасди. Улар Улуғ даштдан келганларни кўчманчи, чорвадор халқ дея қабул қилиб, туркийларни маданиятдан йироқ хизматкор сифатида кўрарди.

Тайцзун ўлганда Ашидэ Шэ подшо дўстидан кейин осмонга боришни хохламай ўзини ўзи ўлдирмоқчи бўлди. Шунда подшо меросхўри унинг ҳаётини сақлаб қолди.

Тахт меросхўри Гаоцзун соф хитойча тарбия олиб улғайди. Атрофидагилар ундан умидвор эди, минг йиллар давомида улуғ даони ушлаб, донишманд Кунфузи¹ васиятларига содиқлик руҳида тарбияланган хитойликлар Гаоцзун саройни маданиятсиз турклардан тозалайди деб ўйладилар.

Гаоцзуннинг эса диққат-эътибори бошқа томонга қаратилган, оқшомлари гўзал бир канизакнинг ҳусни жамоли тушларига кириб чиқар, лекин бечора меросхўр юрак-бағрини тилка-пора қилаётган маъшуқасига етиша олмаётганди. Чунки ўз отаси унинг йўлида ягона ва енгиб бўлмас тўсиқ бўлиб турарди.

Меросхўрнинг отаси Тайцзун соғ-саломат ҳукмронлик қилаётган даврда гўзал Жу сарой канизаги бўлса на илож?

Хуллас, осмон очиқ пайтда чақнаган чақмоқдек, дафъатан пайдо бўлган муҳаббат ёш меросхўрни хушидан айро қилаёзди. Бир амалдорнинг Шан-

¹Кунфузи – қадим хитой тилидаги “Кун-фу-ци” сўзидан олинган бўлиб, “Кун авлодидан бўлган устоз” деган маънони билдиради. Фарбда бу ном Конфуций бўлиб танилган.

юй вилоятдан подшога лаганбардорлик қилиб юборган тухфаси – канизак Жу ҳали ўн икки-ўн уч ёшларда, хитойларга хос бўлган гўзаллик тим-солига айланган малак эди. Қийиқ қора кўзлари, қайрилма қоши, бодом қовоқлари, канизакларга хос турмакланган сочлари бир нигоҳ ташлашданок меросхўрнинг эсида қолди. Аммо, одобу тарбия, отага хурмат, устози Кунфузи таълимотлари канизакни кўриш учун саройга киришга имкон бермади. Шаҳзода бу тўсиқларни енгиб ўта олмас, подшо отасига тортиқ қилинган канизакка бўлган муҳаббатини оғиз очиб бировга айтишга юраги дов бермади. Уни унутишга жон-жаҳди билан ҳаракат қилса ҳам, уринишлари беҳуда эди. Озиб кетган тахт меросхўрини ўн беш-ўн олти ёшига етганда уйлантириб қўйишди. Хаёлига ўша канизак шу қадар ўрнашиб қолган эдики, подшо саройидаги амалдорнинг сулувлиги билан кўпчиликни лол қолдирган соҳибжамол қизи ҳам юрагидан канизак Жунинг қиёфасини ўчиролмади.

Бир гал меросхўр учун кутилмаган воқеа юз берди. Саройда худди канизак Жуга икки томчи сувдек ўхшаш бир қизни учратиб қолди ва уни қўлдан чиқармаслик учун дарҳол кимлигини суриштирди. У ўз онасининг чўриларидан бири экан. Ўз онасидан тортиниб ўтирмади, канизакни сўраб олди ва ўша оқшомнинг ўзидаёқ қучоғига тортди.

Бундан кейин Гаоцзун бир неча марта ошиқ бўлди ва уларга қўли етди, никоҳидаги аёллари табғаш аслзодаларининг қизлари эди. Шундай қилиб, ўсмир пайтида отасининг саройида учратган гўзал канизакни унутгандек бўлди.

Орадан тахминан ўн йиллар ўтиб, отаси Гаоцзун ота-боболари қаёққа кетган бўлса, ўша томонга қайтиб келмас бўлиб кетди. Аёллар ибодатхонасида яшайдиган, отасининг ўлиmidан кейин марҳум подшо Тайцзуннинг ўша ерга доимий яшаш учун юборилган канизаклари орасида канизак Жунинг учратиб қолганда юрагига ўткир тиг қадалгандек чайқалиб кетди.

Унинг қаршисида сочи тақир қилиб қирилган, қора либос кийган, таркидунё қилган аёл турарди. Орадан йиллар ўтган, албатта, айрилиқда ўтган йиллар кўп нарсаларни, ёшликни, интиқлик билан интизорликни, қондаги жўшқинликни олиб кетган. Бироқ, улар бир-бирини унута олмаган экан, бунга, айниқса, бир неча аёлга уйланиб, канизаклар ушлаб, аёл лаззатидан боши айланган кечаги тахт вориси, бугунги Тан юртининг подшоси Гаоцзун амин бўлди.

– Сенми? – деди подшо шу қадар паст овозда, ўз овозини ўзи ҳатто эшитмагандир.

Уни кўзларидан, ўсмир пайтида кўрганда худди уммонга ғарқ бўлган ғаввосдек бутун вужуди билан сингиб кетган кўзларидан таниди ва орадан шунча йиллар ўтиб, шунча ўзгаришлар бўлганига, бу пайтлар унга қўл етказмаган ғовларнинг баъзилари ҳалиям орада турганига қарамасдан унга жон-тани билан талпинди, аммо, одоб доирасидан чиқмади.

Канизак Жунинг бутун вужуди қулоққа айланиб, ундан биргина сўзни, аниқроғи, подшонинг оғзидан чиққан ҳозирги сўзларни эшитиш-

ни хоҳларди. У шу сабаб, уни аниқ эшитди. Балки, ички бир овоз унга “сенми?” деган саволни бергандир, балки, уни Гаоцзуннинг лаблари ҳаракатидан укқандир, ҳарҳолда, канизак эшитишни хоҳлаган сўзни аниқ эшитди.

У ичидан “ҳа, мен, мен, мен...” дея минг марта такрорлагандир, бироқ андиша қилди, шу бир оғиз сўзни тилига чиқармади, унсиз бош эгди.

Саройга қайтган Гаоцзун ҳаловатидан айрилди, сержаҳл ва камгап бўлиб қолди. Сарой мулозимлари унинг атрофида гирдикапалак бўлар, хотинлари билан канизаклари ноз-карашмалар билан кўнглини овламоқчи бўлар, бироқ барча ҳаракатлар беҳуда кетиб, тахт соҳибига аввалги хотиржамлиги қайтмас эди.

Амалдорлар сабабини билолмай ҳайрон. Гаоцзун бу ҳақда оғиз очишдан, бўлғуси миш-мишлардан ҳайиқар, иккинчи томони – отасининг канизагини маъшуқа қилишга, одоб чегарасидан ҳатлаб ўтишга қийналар эди. Подшонинг аросатда юрганлигини, юрагида ечими мушкул бўлган аллақандай тугун борлигини катта хоним дарров англаб етди. Саройда подшо билан болалиги бирга ўтган катта хоним эри билан сирдош эди, ўзгага ишонмаган сирини унгагина айтиб, бир неча маротаба дилдаги дардларидан фориғ бўлганди.

Кечкурун ёнига келган эрини илиқ сўзлар ва ноз-фироғи билан авраган хоним биринчи бўлиб сўз очди:

– Негадир анчадан буён ҳафа кўринасиз, подшоҳим, нима бўлди? Гапиринг, иложини топайлик. Ёки соғлигингиз безовта қиялпими? Саройимизга донғи довон ошган машҳур табиблар йиғилган.

– Ҳеч қаерим оғримайди, – дея беҳафсала жавоб қайтарди подшо.

– Унда дилингида сизни қийнаётган қандай сир бор, менга айтинг, енгил тортасиз.

Гаоцзун хўрсинди, бу билан хонимнинг сўзини тасдиқлаб қўйгандек бўлди.

– Айтинг, мендан ўзга кимгаям айтасиз? Ёхуд сирингизни менгаям ишонмайсизми?

Подшо ўйга толди. Хонимдан яқин кимим бор? Тўғри, ҳозирга қадар меросхўр бир ўғилни дунёга келтира олмагани афсусланарли. Бу иш бошқа аёлларининг ҳам кўлидан келганича йўқ. Албатта, меросхўр керак, эртага кўзи юмилиб кетса, тахти эгасиз қолмайдими? Бироқ, катта хоним саройга яна бир канизакнинг, устига устак, бу ерни ипидан игнасигача биладиган бир кундошининг келишини қандоқ қабул қиларкин?

Дилидан ана шундай ўй-хаёллар кечган тахт соҳибини бир тўхтамга келолмай азобланарди.

– Айтақолинг энди! – деди катта хоним.

Кўза кунда эмас, кунда синади, кўнгилдаги сўз айтилмаса, эгаси ким бўлишидан қатъи назар, у хонми, подшоми, канизакми, барибир, азоб бераверади, бунга Гаоцзун бошидан кечирган, шу сабаб бу гал у дилидагини ҳеч бўлмаса хотинига айтиб, енгил тортишга қарор қилди.

– Хўп, айтаман, сендан яширмайман, – деди тахт соҳиби. – Биласанми, мен бир канизакка ошиқ бўлиб қолдимми деб кўркаман.

Гумони тўғри келган хонимнинг юраги санчиб кетди. Олдин ҳам бир канизак ёкиб қолганида эри худди шундай мужмал гап бошлаган эди, охирида ўша канизакни саройга олиб келиб тинчиганди. Бу гал ҳам худди шундай бўлишини катта хоним аёл қалби билан ҳис қилиб, рашкдан бағри ўртанди.

– У ёшми? – бу сўз оғзидан беихтиёр отилиб чиқди.

– Ёш деб бўлмайди... – тахт соҳиби сўзининг изини ютиб, тўхтади.

– Ким экан у?

– Исмини эшитсанг, албатта, танийсан.

– Исми нима?

– Канизак Жу Вэй, қийиқ кўз, – деб лақабини ҳам қўшди Гаоцзун.

– Канизак Жу? Ахир у... – чексиз хайратдан хонимнинг оғзи ёпилмай қолди. Аммо, “отангнинг канизаги эди” деган сўзни айтолмади, уялди. Бўялган оқ юзи лоладек қизарди.

– Тўғри, мен уни ўсмир пайтимда яхши кўрган эдим, – деди тахт соҳиби. – Шундан буён юрагимдан чиқариб ташлолмаган бўлсам на қилай?

Хонимнинг қисиниб-қимтиниши бир зумда ўтиб кетди. Оқ упа сурилган юзининг қони қочди.

– Сизни тушунаман, – деди у беҳол.

Хоним муҳаббатнинг нима эканлигини, айрилиқ азоби нақадар машаққат эканлигини ўз бошидан кечирган, кўрган. Гаоцзун билан тенгдош Ванни – вазирнинг ўғлини болалигидан жонқадар яхши кўрар, бу ҳақда кўпчилик, шу жумладан, ҳозирги эри Гаоцзун ҳам биларди. Аммо, уларни ажратишди. Ван олис вилоятга хизматга жўнатилди, уни эса тахт ворисига узатишди. Хоним қаршилиқ қилолмади, эрки отасининг қўлида эди, онаси ҳам қизини Танлар подшолиги саройининг бош хоними сифатида кўргиси келди. Тақдири шундоқ экан. У Гаоцзунни чин юракдан севмади, ҳалиям севолмасди, лекин ёшлигидан тенгкур эканлиги ва ўзининг оқила ва сермулоҳазалиги туфайли хоним бугун сарой эгаси. Энг мушкул чоғда тахт соҳибининг ўзи билан пинҳоний сирларини ўртоқлашиши ёқса ҳамки, саройга, ўзининг амри вожиб бўлиб турган саройга эрига кўпроқ ёқадиган канизакнинг келай деб тургани кўнглига ғулғула солди. Бироқ, қудратли тахт соҳибининг фикру истақларини қўллаб-қувватламаслик олов билан ўйнашишдек хавфли эди.

Ўзини ўнглаб, саройга хос маккорликни ҳам ўзлаштириб келаётган бош хоним подшога нима дейиш, қандай маслаҳат бериш кераклигини бир зумда тушунди.

– Жуда яхши, осмон фарзанди, подшоҳим, – деди юзига ёлғондакам кулгидан ниқоб кийиб улгурган бош хоним. – У сиздан олдинги салтанат эгасининг саройида канизак бўлса нима бўпти? Асл мулк ким ва қачон фойдалангани билан тўзиб қолармиди? Биз – аёллар ҳам хўжайиннинг бир мулкимиз, ундан қай йўсинда фойдаланиш эгамизнинг измида. Осмоннинг суюкли фарзанди бўлган сизнинг эса ихтиёрингиздаги аркони давлат, под-

шолик саройи, жами одамлар, бутун халқ мулкингиз ҳисобланади. Фармон беринг, канизакни саройга олиб келиш билан шахсан ўзим шуғулланаман.

Тахт соҳибининг юзига қон югурди. Хина билан бўялган соқолини тутамлаб қўйди, у бу одатини хурсанд бўлган пайтларида тез-тез такрорлаб турар, лекин бу одати хонимга ёқмасди.

– Ихтиёринг, сенинг айтганинг бўлсин. Аммо канизакнинг асл исми саройда тилга олинмасин.

– Хўп бўлади, сеvimли осмон фарзанди, – хоним сарой амалдорлари каби қўлларини қовуштириб, билинар-билимас таъзим қилди. – Бу ишга ҳозирданоқ киришаман.

Шундан кейин аёллар ибодатхонасига бош хонимнинг ўзи бориб, бошқарувчи аёлни ҳузурига чорлаб, канизак Жуни олиб келишни ва бу ишлар пинҳона амалга оширилиб, сир сақланиши лозимлигини уқтирди.

Саройга олиб келинган, исми Фан деб ўзгартирилган канизак Жунинг сочи ўсиб, чехраси ороланиб, ўзига келаман дегунча орадан анча вақт ўтди.

Бу орада канизак тахт соҳибини қандай қилиб ўз томонига оғдириб олиш, биринчи сарой хонимига айланишнинг турфа, ақл бовар қилмас йўлларини ўйларди.

Илк учрашув оқшомида тахт соҳиби саройнинг хилватхонасида бундан ўн уч йил мукаддам, биринчи маротаба учратган қийиқ кўз ўсмир қизалоқдан ҳам гўзалроқ, аёллик латофати янада барқ урган хонимни кўриб ҳайратланса, унинг ўта жиддийлиги ва бепарволигига дуч келиб, ҳайрати ўн чандон ошди. Канизак Жунинг ўтли қучоғи ва оташ муҳаббатига эриша олмаган Гаоцзун канизакка бўлган ишқи худди учкундан аланга олгани каби авжланиб бораётганлигини иложсиз тан олди.

Канизакнинг бир неча ойлар давомида ўйлаб топган маккорона найранглари ўз мевасини бера бошлади. Тахт соҳиби канизак Жуга қаттиқроқ боғланиб борар, бу шунчаки хуморлик ёки ишқий муносабат эмас, балки илоннинг совуқ кўзларига кўзи тушган қуённинг ўрнидан кўзгалолмай, илоннинг лукмасига айланаётганига ўхшарди.

Жунинг биринчи орзуси – Гаоцзуннинг маҳбубасига айланиш кўп машаққатсиз рўёбга чиқди. Энди ясама Фан исмидан кутулиб, ҳақиқий исмини тиклаш учун курашни бошлаб юборди. Бунинг учун атрофига ўз тилакдошларини тўплаш зарур эди. Шу ниятда тахт соҳибига норози кайфиятдагиларни излади ва уларни топди.

Сарой амалдорлари Гаоцзунга бош эгиб турсалар ҳам, ҳар сафар ичларидан унинг томирларида Тан сулоласининг йўлбошчиси, хитойлашган турк Ли Юан қони оқиб турганини унутмас эди. Унинг отаси Тайцзун конига тортиб, теварагига ёввойи туркларни тўлагани, айникса, аскарбошиларнинг кўпчилиги кўчманчилар бўлганлиги, уларни кўрқитиб, туркий бошлиқларга бош эгишга мажбур этганлиги ҳали унутилмаган ва ўша вақтларда ўзларининг камситилгани учун ўч олиш фурсатини кутардилар. Шу тахлит фикр юритувчилар саройда оз эмасди.

Бош вазирнинг ўринбосари ана шундайлардан бири бўлиб чиқди. Са-

ройда обрўси ошиб бораётган канизак Жу эски алоқаларни ишга солди. У олдин шу саройда тахт соҳибининг канизаги эди, шу мансаб билан бу масканга иккинчи бора қадам ранжида қилиш насиб этган экан, энди бу имкониятни кўлдан бой бермасдан, олдига қўйган мақсадларга эришиш керак, дея хулоса қилди у.

Шундай қилиб, бош вазир ўринбосари ва унинг атрофидагиларнинг қўллаб-қувватлаши натижасида у ўз номини қайта тиклади. Уни канизак Жу деб атай бошлашди. Бу катта мақсадлар сари ташланган илк қадам эди. Кўп ўтмай яна бир имконият қўл келди. Канизак ҳомиладор эди. Тахт соҳиби улкан умидлар билан унинг ўғил кўришини истади. Лекин умиди рўёбга чиқмади, канизак қиз туғди. Бу барибир ярим ғалаба эди. “Қиз туққан она ўғил туғмайдими?” деган фикр фақат Гаоцзуннинггина эмас, кўпчиликнинг хаёлига келган эди.

Орадан йил ўтиб, канизак Жу иккинчи маротаба ҳомиладор бўлди ва тўла ғалабага эришди. Бу гал ўғил туғилишидан умид қилган тахт соҳиби бош хонимнинг қаршилик қилишига қарамасдан уни ўз никоҳига олди ва янглишмаган эканки, кўп ўтмай канизакдан хонимга айланган Жу тахт ворисини дунёга келтирди.

Гаоцзуннинг қувончи чексиз эди. Аммо бу сабъ-ҳаракатлари билан ўзининг аждоглари тиклаган Тан сулоласининг илдизига болта ураётганини қаёқдан билсин?

Ўринбосар ҳамфикр ва ҳаммаслақларини атрофига йиға бошлади. Ҳийлакор вазир ўринбосари энди саройда бош хоним бўлиб олган Жу хонимнинг қўли билан ўз режаларини амалга оширишга киришди. Ҳарбий ишлардан бошқа мансаблардан туркийлар қувғин қилиниб, ўрнига хитой аслзодалари тайинланди. Аскарларга бериладиган харажатлар қисқартирилиб, уларнинг орасида норозилик кайфиятларини туғдириш учун сабаблар юзага келтирилди.

Жу хоним қатъий ҳаракатга киришди. Даставвал жазолашни ўзининг бош кундоши, тахт ворисига ўғил туғиб бера олмаган, ҳалиям Гаоцзун билан пинҳона суҳбатлашиш имкониятини кўлдан бой бермаган катта хонимдан бошлади. Чунки бош хоним лавозими аллақачон канизак Жуга ўтган эди. Шафқатсиз канизак йўллаган жаллодлар уни ўз хонасида қўл-оёғини боғлашди-ю, қопга солиб, номаълум томонга олиб кетишди.

Саройнинг ерости кулбаларидаги катта-катта хум кўзалар шаробга тўлиб турарди. Азон пайти ертўлага тушиб, шароб олиб кетишга келган хизматкор қўққисдан чинқириб юборди:

– Ван, Ван! Кўзада кимдир бор!

Хизматкорлар, ерости ертўлаларининг хўжайинлари йиғилишиб, кўзадан қўл-оёғи боғлиқ хонимни чиқариб олишди. Шаробга димиқиб ўлган хонимнинг анов-мановмас, нақ тахт соҳибининг биринчи хотини эканлигини таниган пайтда, ертўлага йиғилганларнинг қандай ҳолатга тушганларини тил билан таърифлаш мушкул эди.

– Хоним, бош хоним!.. – дея дудуқланарди хизматкорлар бошларини

куйи солган ҳолда. Аммо, ўз хаёлидагиларни ошкора айтишга, хонимнинг бу ерга қай йўсинда келиб қолгани ёки кимлар томонидан олиб келингани ҳақида оғиз очишга ботинмасдилар. Ахийри кимдир бу воқеа ҳақида хабар етказиш учун сарой бошқарувчисини излаб кетди.

Ҳали туш пайти бўлмаётган туриб бу мудҳиш хабарни бутун сарой эшитди. Кундошининг аянчли ўлимини тахт соҳибига Жу хонимнинг ўзи етказди.

– Бош хоним кеча оқшом маст ҳолида шароб сақланадиган ертўлага тушиб, шароб ичига тушиб кетиб, чўкиб ўлибди, суюкли осмон фарзанди – подшоҳим, таъзиямни қабул қилинг. Қайғунгизга шерикман, ҳамдардман. О, қандай оғир мусибат! – У ёлғондакам бўлса-да, ростдек қилиб қайғу чекди. Қийиқ кўзларининг узун киприкларида бир томчи ёш кўрингандек бўлди.

– Кундошлигимга қарамасдан менга ниҳоятда меҳрибон эди боёқиш хоним.

Кейинги пайтларда адо бўлмас ўпка-гиналари билан зериктириб юборган катта хонимдан қутулганига ич-ичидан қувонса ҳам тахт соҳибига таъзияни бош эгиб қабул қилди ва бу қилмишнинг сабабларини ечишга, тагига етишга Жу хонимни ишонтиришга уринди.

– Айбдорлар шафқатсиз жазоланади, – деди тахт соҳибига юзини терс буриб. – Ишонаверинг.

У саройда бунақа ақл бовар қилмас қатлга бош бўлган одам анойи эмас, ўзидан кам бўлмаган қудратга эга кимса эканлигини англаб турар, унга қарши боришга ҳадди сиғишига шубҳаланарди.

– Бу ишда бош вазирга ёрдамнингизни аямайсиз деган умиддаман, – деди у, энди расман бош хоним вазифасини адо этишга киришган Жу хонимга. – Жиноятчилар жазосиз қолмаслиги лозим, шуни билиб қўйинг.

– Менга ишонаверинг, севимли осмон фарзанди, подшоҳим, бу ишни, албатта, охирига етказаман.

У кетишга рухсат сўраб, орқасига ўгирилди. Чехрасида зоҳир бўлган кинояли табассумни тахт соҳибига кўролмади.

Жу хоним ваъдасида турди. Айбдорлар – ўлган хонимнинг ва тахт соҳибининг яқинларидан бир неча одам билан маст аёлни ертўлага киритган шаробли кўзалар хўжайини бош вазирнинг кўрсатмасига кўра каттиқ қийноқларга солингач, ўз “айбларига” иқроп бўлди. Шароблар сақланадиган ертўлалар бошлиғининг гавдаси катта майдондаги дорда бир неча кун осилиб турди. Бошқалар эгаллаб турган лавозимларидан айрилиб, четдаги ўлкаларга оилалари билан қўшиб бадарға қилинди.

Жу хоним сарой соҳибаси бўлиб олди. Бўш-баёв сарой соҳибига эса канизакнинг кирдикорларига қарши турулмади. Унинг ифлос ишларига баъзан шубҳаланиб, эътироз билдирса, “мен бу ишларни тахт ворисининг келажаги учун қилаяпман” дея баҳона топарди.

Тахт соҳибининг укаси, акасининг болалари фитна уюштиришда айбланиб, сургун қилинди. Гаоцунга содиқ одамлардан анчаси захарланиб ёки “ўз ажали” билан ўлиб кетди. Бир неча йиллар давомида сарой тахт соҳибининг ишончли одамларидан тозаланиб, Тан сулоласи ожизланиб қолди.

Бу ўзгаришларни ўзларини камситилган ҳисоблаб юрган хитой аслзодалари катта хурсандчилик билан қарши олишди. Жу хонимни эса бундан-да даҳшатлироқ жиноятларга рағбатлантириб, “биз учун фойдали бўладиган қандай сўзлар чиқаркин” дея унинг оғзини пойлайдиган бўлишди.

Уларнинг кўпчилиги хитойлар сиғинган олдинги динга итоат қилмай кўйган, Ҳиндистон томонидан келган дарвешларнинг динига кириб олган эди.

Бир куни “Чанъанга Тан подшолиги пойтахтига Будданинг шогирди, улуғ устоз келибди” деган гап-сўз тарқалиб, у Жу хонимнинг ҳам қулоғига етиб борган экан.

Хоним бош вазирга амр қилди:

– Будданинг шогирдини кўрмоқчиман.

Саройга таклиф қилинган Будда шогирди дунё лаззатларидан юз ўтирган, Будда кароматларидангина ҳайратланиши мумкин бўлган, ялангоёқ, елкасига тушиб тўзғиган оппоқ сочлари таралмаган, эгнидаги кўйлаги тиззасига тушган оқ соқолли қария олтин-кумуш билан безатилган сарой устунларига, асл тошлар қадалган ранг-баранг ипак пардаларга, оёғи тагидаги юмшоқ гиламларга, бош хоним ўтирган фил суягидан ясалиб, олтин ва асл тошлар билан зийнатланган уч оёқли ўриндиққа, атрофдаги подшо саройининг кўрганларни лол қолдирадиган шон-шавкатига қайрилиб қарамади, нигоҳини хонимдан узмай, тўғри хоним ўтирган ўриндиқ олдига келиб тўхтади. Хонимга ҳурмат бажо келтириб, оқ сочли бошини сал эгиб кўйди, сўнгра мурувват кутиб тураверди.

– Ўтиринг, Будданинг ҳурматли шогирди, сизни диққатингизга арзимас саройимизда кутиб олганимиздан бошимиз кўкка етди, – деди хоним ёлғондакам илтифот билан. – Балки хитой тилини тушунарсиз?

– Мени дунёнинг бойлиги қизиқтирмай кўйганидан буён қанча вақт ўтганини унутибман, – деди Будда шогирди хитой тилида.

– Сиз хитойча биласизми?

– Мен асли хитойликман, – деди Будда шогирди. – Будда ҳеч кимнинг насабини сўрамайди.

– Мен ҳақимда нима дея оласиз?

Жу хоним асли аёллар тоифасидан эмасми, ўзи, ўзининг тақдири ҳақида билиш истаги барчасидан устун келди.

– Сенинг қалбинг подшолик муаммолари билан лиммо-лим, – деди Будда шогирди. – Унда Буддага жой йўқ.

Жу хонимнинг жаҳли чиқди. Ўзини аранг босиб сўради:

– Нима қилишни маслаҳат берасиз?

– Ибодат қил!

– Кимга? Нега?

– Буддага. Шогирдимни юбораман. У дуолар – мантраларни ўргатади.

Будда шогирди ўтирмади. Сарой тўридаги оғзидан олов пуркаб турган тилла аждарҳоларга, ичида хушбўй шамлар ёниб турган қоғоз фонусларга бепарво тикилди. Сўнг ортига қайрилиб, саройдан чиқадиган эшик томон кетди.

Кўп куттирмай Будда шогирдининг юборган одами келди ва хоним ундан дарс ола бошлади. У ўзи учун кудратли суянчиқ топганини дилдан сезган, дин унга подшоликни кўлга киритишга воситачилик қилишига амин бўлди.

Жу хоним саройга келгандан буён юқорига кўтарилиши учун халақит берадиган тўсиқларни аёвсиз йўқ қилди. Бу йўлда котилликдан ҳам, сотиб юборишдан ҳам, алдашдан ҳам тап тортмади. Фақат тахт соҳибига қасд қилишдан ўзини тийди. Тахт эгасига қарши фитна уюштиришдан йирик бўлиб, Гаоцзун ўз ажали билан қазо қилгунича унга итоат қилиб келди.

Тахт соҳиби оламдан кўз юмганда, Жу хоним ҳал қилувчи аёвсиз хужумга ўтди: ўз ўғли бўлган тахт ворисига беклик унвонини бериб, марказий Хитойга жўнатди, бу эса очикдан-очик тахтга чанг солиш билан баравар эди. Бу қарорга норози бўлган Тан сулоласининг оила аъзолари билан яқинларини фитна уюштиришда айблади ва шахзодаларни дорга осди. Улар билан бирга сулолага хайрихоҳ бўлганлар ҳам бошларидан жудо қилинди.

Энди тахтга ўтириш ва ўзини подшо деб эълон қилишгина қолган эди.

Манаман деган маккорларга ҳам дарс берадиган Жу хоним тахтга ўтиришга шошилмади. Тан сулоласида бош кўтаргудек ҳеч ким қолмаган, амалдорларнинг кўпчилиги хитой аслзодаларидан тайинланган, буддачилар Жуни кўллаб туришибди. Бироқ хонимни асосан кўчманчилардан ташкил топган ҳарбий бошлиқлар қўлламаётганлиги маълум бўлиб қолганди. Шу боис ҳам қулай фурсатни кутишга мажбур бўлди.

Бу пайтда Ўрдўс билан Хинганда, Алашанда, Гоби саҳросининг чегараларида турклар қўзғолон кўтариб, Буюк деворнинг нарёғидаги худудларга хужум қилиб, хитойликларнинг иттифоқчилари бўлган уйғурларни талон-тарож қилаётган, кўшни Тубит билан жанглар бошланиб кетган эди. Албатта, Тан подшолиги саройида тахт учун бўлаётган низолар қўзғолончи турклар учун кўл келди. Подшолик уларга қарши куч юбориб кўрди, улар озлик қилди, яна жўнатишга эса имкон бўлмади.

Ашидэ Жуанни эргаштириб, Тўникўкнинг қўзғолон кўтарган турклар томонига кетишига ҳам саройдаги аҳвол сабаб бўлди, у турк салтанатини қайта тузиш пайти келди деб ўйлади.

Хоним Жуга айланиб олган канизак Жу кутган фурсат эса келавермади.

Тахт вориси сургунга юборилиб, шахзодалар жазолангандан буён ордан ўтган йилларда Жу хоним тахтга ўтирмаса-да, бошқарувни аллақачон кўлга олган эди. Охири Буддадан хабар келди. Унда Жу хонимнинг Будда кизи эканлиги, унинг тахтга муносиб бўлгани ва Тан сулоласидан подшоликни мерос қилиб олиши лозим кўрилганлиги ёзилган экан.

Кўчманчи туркийлар қўзғолони бу пайтда авжга минган эди. Табғашларнинг томчилаб йиққан асосий кучлари юртнинг ғарбида, Тубит билан жангга ташланганликдан бўлса керакки, туркийларга юборган кучлари мағлубиятга учрайверди.

ДУШМАНЛАР ҚУРГАН ҚОПҚОН

– Бизга табғашдан бошқа кимлар душманлик қилади деб ўйлайсиз? – деди Элтерис хоқон.

– Табғашлар ўзлари лашкар юбора олмаса, иттифокдошларига бизга хужум қилишни буюради. Улар эса оз эмас.

– Улар кимлар? – Элтерис хоқон душманларнинг кимлар эканлигини чамалаб билса ҳам доно Тўникўкнинг ўз оғзидан эшитгиси келди.

– Уйғурлар атрофимизда юрибди. Табғашлар Буюк девор ортида. Тўққиз Ўғузлар уларнинг ёки табғашларнинг берган совғалари эвазига ҳаракат қилишади. Қирғиз билан куриканлар Хангайдан йироқда.

– Кидан билан татабларни айтмадинг, Тўникўк?

– Улардан ташқари қарлуклар билан турғашлар бор. Тўғри, уларнинг ҳар бири бизга душман бўлиши эҳтимол, ораларидан иттифокдош топиш маъқул бўларди.

– Дастлабки хужумни кимга қаратган маъқул?

Доно Тўникўк ўйга толди. “Энг яқинидан бошлаган маъқул”, деган фикр хаёлидан ўтди. Уларни мағлуб қилсак, яқиндаги хавфдан қутиламиз, олисдагисини ҳайиқтирамиз”.

Уларнинг диққати бўлинди. Кимдир ўтовга яқин келди. Соқчилар билан гаплашди, сўнг хизматкор ўтовга кирди.

– Чопар келди, Ўғузлар орасидаги айғоқчиман, дейди.

– Кирсин!

Айғоқчи уйғурларга хос кийинган, совутсиз эди.

– Сўйла!

Новча, қотмадан келган қора йигит пешонасини босиб турган телпагини елкасига кўтариб, кафтининг орқаси билан пешона терини артиб, ўтирганларни кузатди.

– Бозхон ўрдасида кенгаш қилибди, сўнг табғашга, ундан наридаги киданга элчи юборибди.

Айғоқчи сўздан тўхтади. Ўтирганларга яна бир карра синчиклаб қаради.

– Гапир, тортинма, – деди Элтерис хоқон.

– Эшитишимга қараганда, улар хужумга ўтмоқчи, орқа томондан, – деб кўйди.

– Орқа томондан дейсанми? – сўради хоқон.

– Орқа томондан...

– Унда нега табғаш билан киданга элчи юборибди? Мадад сўрашибдими улар?

– Айтишибдики... “Киданлар шарқдан, табғашлар эса ғарб томондан Халхага қараб бир пайтда юриш қилайлик”.

– Шу холосми? Бозхоннинг қанча лашкари бор?

– Минг-мингдан олти-етти гуруҳ чамаси, деб айтишади.

– Барчасими? Барчасини айтиб етказдингми?

– Барчасини.

– Келтирган хабаринг биз учун жуда зарур деб ўйлайман, – деди Тўникўк. Элтерис индамади.

– Улушингни ўзинг биладиган одамдан оласан. Бозхон томонга қайтавер, ўзингни сездириб қўйма.

– Сездирмайман.

Айғоқчи ўтирганларга сўнгги бор қараб, ўтовдан чиқди.

– Сўзларига ишонсак бўлармикин? Нима дейсиз?

Тўникўкнинг хаёлидагини билмоқчи бўлган хоқон сўз бошлаган эди.

– Менимча, ишонса бўлади.

– Қандай маслаҳат берасиз, Тўникўк?

– Эҳтимол, Улуғ далада яшайдиган кучли қавмлар бизнинг мақсадимиз табғаш билан уйғурни талашгина эмас, балки турк хоқонлигини тузиш эканлигини тушуниб етди. Хоқонлик йўлида ўз қонимизни ва душманлар қонини аёвсиз тўкадиган фурсат етганга ўхшайди, чоғи. Энди ортга қайтишга имкон йўқ, – деди у. Овозида қаҳр ҳам, ғазаб ҳам йўқ эди.

– Хайрихоҳлар топиш даркордир.

– Ким бор бизга хайрихоҳ? Биринчидан, кўпи табғашга аралашиб, сонининг қанча эканини Кўк тангрининг ўзи билмаса, бошқа ҳеч ким билмайди, кўп туркут табғаш бўлиб кетди. Иккинчидан, унинг тили ширин. Учинчидан, тилла-кумуш билан ипаги мўл. Бизга ҳозир ҳал қилувчи дадил ҳаракатимиз, қуролимизнинг куч-қудрати билан метиндек эркимизгина ҳақиқий хайрихоҳ, иттифоқдош бўла олади.

– Қарлуқ билан тургаш қариндош эди. Қора алптегиннинг сўзига қараганда, улардан қўллаб-қувватлаш бўлмайдиган кўринади, – деди Элтерис хоқон афсус билан.

– Улар бизга бош эгиб келади, – деди Тўникўк қайсарлик билан. – Ўйлашимча, ғалабага эришишимиз учун қулай фурсат яқинлашиб келмоқда. Тўккиз Ўғузлар ҳозиргача биз билан амал-тақал, яъни тегиб-қочиб урушиб юрди. Энди улар билан юзма-юз жанг қилиш фурсатини Кўк тангрининг ўзи яратиб берапти.

– У қандай фурсат, қандай имконият, Тўникўк?

– Ҳозир киданлар шарқда, нақ Қуриянинг ёнида ўрмонларни паналаб юрибди, жанубдаги табғаш ҳамон Буюк девор ортидан ташқарига чиққани йўқ, Ўғузлар эса уйғурнинг Бозхони бошчилигида биз билан изма-из ортимиздан келаётгани йўқми? Менинг ихтиёримга лашкар берсанг, хужумни Ўғузлардан бошлайлик. Уч бошли аждарҳонинг бошлари бирикмасидан олдин, битта-биттадан мажақлаш фурсати етди деб ўйлайман, хоқон.

– Уч томонимиз ҳам душманга тўла, тўғри, улар мени кўрkitолмайди, аммо орқадагилар учун кўрқаман. Ғарбга орқа суяш имкони бўлиб қолмасмикин, Тўникўк?

– Ғарбда, – деди Тўникўк. – Ўзинг биладиган қарлуқ билан тургашдан бошқа ўн ўқ турклар – қондошларимиз бор, боболар мулки суғд бор, лекин уларга орқа суяб бўлармикин?

Ахийри, улар мурасага келишди. Хоқон ўрдада қоладиган, Тўникўк минг ва яна минг нафар лашкар билан тўққиз Ўғузларнинг додини берадиган бўлди. Ашидэ Жуан минг отлик билан Курданга – Арол соҳилларига отланди. Хоқон таъкидлаганидек, чекиниш зарурати туғилган маҳалда ўн ўқ туркутларга орқа суяш учун шундай қилинди.

Қутлибекка келиб қўшилган Тўникўк билан Ашидэ Жуанга Элтерис хоқон ишончсизлик билан шубҳали қарарди. Энди иккаласигаям синов муддати етиб келди.

Минг ва яна минг отлик аскарни ихтиёрига олган Тўникўк зумда ишга киришди. Куз тонги оқарар-оқармас отликлар саф-саф бўлиб от устида шай турарди.

Кечаги қора бўрк ўрнига дубулға, хитойча чакмон ичидан темир совут кийган Тўникўк ҳар бир отлик аскарни бирма-бир кўздан кечирди. Отларнинг яроклилигига, қурол-яроғларнинг созлигига, совутларнинг бор-йўқлигига эътибор қилди.

Сўнгра лашкарни икки кунлик муддатга тарқатди. Ҳар бирига биттадан кумуш танга берилди. Кимнинг қиличи бўлмаса қилич, совути бўлмаса совут олиши буюрилди. Кигиз совут билан тери қалқон тайёрлашга икки кун етарли бўлиб, усталари ҳам олисдамас, шу ерда, ўтовларида яшаб, от қўшилган араваларида кўчиб-кўниб юрган туркларнинг орасидан топилар эди.

Белгиланган муддатда йиғилган икки минг отлик лашкарни Тўникўк бир зум ҳам куттирмади, йўлга отланишга амр қилди. Доно Тўникўк икки кун олдин бир неча отликни атрофни кузатишга юборганди, улардан бири тўққиз Ўғузларнинг қайси тарафда эканлиги ҳақида хабар келтирган чоғда аскарлар ўша тарафга от чоптиришди.

Оқшом юлдузларга боқиб от чоптирган отликлар тонг оқара бошлаганда дарё бўйига келиб тўхташди.

Айғоқчилар олиб келган маълумотга қараганда, тўққиз Ўғузлар уйғурнинг Бозхони билан ушбу дарё бўйида бўлишлари керак эди.

От устида яхна гўшт тановул қилиб, мешлардаги чанқовбосди сувдан сипқориб, ўзига келиб олган лашкар аста-аста силжий бошлаган пайтда кузатишга кетган отликлар қайтиб келишди ва тўққиз Ўғуз ва уйғурнинг бир от чопгулик жойда, дарё бўйида жойлашгани ҳақида хабар етказишди. Дарҳол жиловни тортиб, ўзларини тартибга келтирган отликлар аввал кадам-бакадам, кейин от йўрғалатиб кетишди.

Лашкар тепаликка чиқиб, пастда наҳорги таомга тараддуд қилаётган душманни кўрди.

Тўникўк зудлик билан хужумга ўтишга фармон берди. Пастдагилар, чамаси, икки-уч ҳисса кўп эди. Шу боис турклар сардори, худди ойтацир далада қурилган ўтовнинг очик турган эшигидан кирган қуюн кутилмаганда ўтовни кўтариб кетадигани каби қўққис хужум билан душманни доғда колдиришни кўзлади. Бу режаси иш берди. Турклар қиличларини яланғочлаб, тепадан оққан тошқиндек ёпирилиб келган онда пастдагилар

зарбани кутмаган, шу сабаб хотиржам эдилар. Кимдир уч туёқли темир қозонларда гўшт қайнатаётган, кимдир отини қайта эгарлаётган, кимдир қилич ё найзасини қайраётган, қискаси, ҳеч нарсадан беҳабар ўз ишлари билан машғул бўлаётганди.

Лашкар ором олаётганларнинг қўналғасига от чоптириб келиб, дуч келганларини қиличдан ўтказиб, дарё бўйигача бориб, ортга қайрилди-ю, беҳабар ўтирган душманни яна бир қарра қирғинбарот қилди. Бунга қадар қиличдан омон қолганлар қуролланиб, отларига миниб улгургач, пастда оқаётган дарё соҳилига йиғила бошлади. Турклар учинчи маротаба ҳамла қилганда тўққиз Ўғузлар ва уйғурнинг яланғоч қиличлари билан найзаларига рўбарў келдилар.

Соҳил тикка жарлик, ўтиш имкони йўқ, унга қараб от солиш ўлим билан барабар. Дарё томон тушаман дегунча суворийнинг оти йиқилиб, унга қўшилиб ўзиям нобуд бўлиши ёхуд уни баланддан отилган турк камонининг ўқи қувиб етиши эҳтимол, шу сабаб чекиниш ҳам ўлим билан барабар эканлигини кўрган тўққиз Ўғузлар ҳамла қилаётганлар билан юзма-юз жанг қилишга мажбур эдилар.

Икки лашкар юзма-юз келди. Орани бир неча қадам ажратиб турарди.

Садо тўққиз Ўғузлар ва уйғур томондан чиқди. У япроқларнинг субҳидамдаги шитирлашига ўхшаб аввал аста чиқди, кейин, бора-бора қучайиб, от туёқларининг олатасир шовқини сингари акс-садо берди.

– Бозхон қани?

– Бозхон!

– Хонимиз қани?

– Бозхон ўлди...

– Бозхон ўлди?

– Бозхон ўлди!

– Бозхон! Бозхон! Бозхон!

– Ўлди! Ўлди! Ўлди!

Жангда жон олиб, жон бериш ҳайратлантормайди. Лекин хоннинг ўлими ҳақидаги хабар соҳилда тикка жарликка орқа бериб, товон тираб турган тўққиз Ўғузлар ва уйғурларга ўлимдан-да кўрқинчлироқ эшитилди.

Сардори ўлган лашкар боши кесилган илонга ўхшайди. У ҳали тирик, тўлғониб ётади, даҳшат уйғотади, лекин кўрқинчли эмас.

Тўққиз Ўғузлардан ҳеч ким саф олдига чиқиб, саркардалиқни зиммасига олмади. Хоннинг яқинларидан ҳеч бирининг юраги дов бермади, турклар эса қилич яланғочлаб шай турарди.

– Таслим бўлинглар, тўққиз Ўғузлар! Ё ўлим, ё ҳаёт! Турк қиличи ҳеч кимни аяб ўтирмайди. Кўк тангри фарзандларига хизмат қилинлар! – От устида, жиловни таранг тортиб, узун узангига оёғини тираган сийрак соқолли киши қиличини кўтариб амр қиларди.

Бозхон уйғурнинг қариндошларидан бири отини нуқиб, сафни ёриб ўтди.

– Тўққиз Ўғузлар, уйғурлар! – деб бақирди у. – Мен Бозхоннинг укаси Идиқутман! Бозхон ўлди! Энди беҳуда ўлимимиз кимга керак. Турклар ўз оғайнимиз. Келинг, бошимизни омон қолдирса, туркка хизмат қилайлик.

Бошлар эгилди. Кўтарилган қиличлар, ўқталган найзалар туширилди. Камонга тортилган ёйлар ўқдонларга қайта жойланди.

– Қуролни топширмайсиз, – дея хайкирди Тўникўк. – Лашкар ўрnidан қўзғалмасин, тўққиз Ўғуз ва уйғурнинг ҳар бир уруғидан бир-бир оқсоқол битим тузиш учун ҳузуримга келсин.

Жипслашиб турган тўққиз ўғузлар сафи ажралиб, сафдаги оқсоқолларига йўл берди, бир нечтаси келиб, Тўникўкнинг ёнига йиғилишди.

– Тўққиз Ўғуз ва уйғур халқи оқсоқоллари, тинчланинглари ва қулоқларингизга қуйиб олинглари. Сизлар бир пайтлар Кат Элхоннинг будини, туркут будини эдингиз, энди Улуғ дала бағрида олтин бӯрилик турк байроғи ҳилпирай бошлади, унинг остига келсангиз яйловларингиз тинч, юртингиз омон бўлади, ўғилларингиз қул, қизларингиз канизак бўлмайди. Мен қамуғ турк будин хоқони Элтерис номидан, Тўникўк, ваъда бераман.

Ўртага оғир сукунат чўқди. Тўққиз Ўғуз ва уйғур номидан ҳеч ким бирор гап айтишга чоғланмади.

– Мен сизлардан жавоб кутаман, қиличларнинг қинларга солиниши ёки қон тўкилиши ўзингизга боғлиқ.

Тўққиз Ўғузлар ўлган уйғур Бозхоннинг укасига қарашди, индамади.

Такдирлари қил устида ёхуд ўткир қиличлар юзи остида турарди. Кимнингдир асаби дош бермаса, баланд жарликка қисиб қўйилган тўққиз Ўғуз ва уйғурнинг қолган лашкари бошларидан жудо бўлиши ҳеч гапмас.

Ниҳоят Идикутдан садо чикди:

– Биз таслим бўламиз! Аммо шартимиз бор, Тўникўк!

– Гапир!

– Эшит. Тўникўк, биз таслим бўламиз, лашкаримизни туркларнинг олтин бӯри бошли туғи остида жамлаймиз, бироқ биз қамуғ қора будин бўлмаймиз. Элтерис хоқонга эса мутлоқ бўйсунамиз, мен ўзим тўққиз Ўғуз, уйғур лашкарига сардор бўламан.

– Мен бу таклифингни Элтерис хоқонга етказаман, Идикут. Энди менинг қошимдан қолмайсизлар. Ўрдага кетдик, Идикут, сен лашкарингга бошчилик қил, гинани унут, адоватни унут, Элтерис хоқон хизматига бор, – деди.

Турк лашкарига “чекин” деган фармон берилди. Қиличлар қинларга солинди, найзаларнинг учлари душманга эмас, ерга қаратилди.

Уйғурлар ва ўғузлар таслим бўлишди. Қуроллари ўзларида қолди, тўққиз Ўғуз оқсоқоллари гаров сифатида қолдирилган эди, улар ёнида турган чоғда тўққиз Ўғуз, уйғур лашкарининг қўли боғлиқ бўлишини доно Тўникўк билмаганда ким билсин?

Тикка жарлик соҳили бўйлаб келаётган гуруҳ ичида Тўникўк:

– Бу дарё нима деб аталади? – деди дарёни қўли билан кўрсатиб.

Тўққиз Ўғуз оқсоқолларидан бири жавоб берди:

– Тўладарё дейишади.

– Мен Тўладарё бўйида тўққиз Ўғузни ва уйғурни бўйсундирдим, – деди Тўникўк.

– Биз ўз ихтиёримиз билан Элтерис хоқонга қўшилдик, – деди оқсоқол орияти кучлилиқ қилиб.

– Тўғри, – деди Тўникўк. – Бироқ, турк қиличи қинидан суғурилган эди.

Тўладарёда зафарга эришилди, у ғалабадан кўра каттарок, чинакам зафар бўлди. Халхада, қўл етгудек жойда қуролланган душман қолмади, қинданлар тўққиз Ўғузларнинг таслим бўлганлигини ва бу ҳаракатлари билан туркларнинг лашкарини кўпайтирганини кўриб шарқдан хужум қила олмади, татаблар билан бирлашган ҳолда, табғаш чегарасига шарқ томондан ҳамла қилишга куч жамлади.

Шундай қилиб, тўққиз Ўғузлар ва уйғур раҳнамолигида туркларни чув тушириш учун қўйилган тузоққа душманларнинг ўзлари тушиб қолди.

ҒАРБДАГИ МАҒЛУБИЯТ

Келгуси баҳорда Элтерис хоқон ўрдасига ғарбдан, Курдан бўйи саҳросига кетган Ашидэ Жуандан, аниқроғи, у ҳақида қайғули хабар келди. Уни етказган Қора алптегингина бир неча отлик билан узок сафардан омон қайтди. Воқеа бундоқ бўлганди.

Ашидэ Жуан бошлаган минг отлик Ипак йўли йўналишида ойлаб йўл юради, қарлуқлар устидан ўтиб, Балхаш кўлидан чиқади. Ундан ўтиб кипчоқлар юртига дуч келади. Бир неча кун сафар қилганларидан кейин олдиларидан чўл-биебонларни кесиб оққан суви мўл дарё чиқади. Унинг соҳили узра кўчиб юрганлар дарёнинг номи Инжу эканлигини, охири кипчоқлар, хунлар ва бешениклар макон тутган нордон сувли қўлга қуйилишини айтади. Кўлларнинг кўпчилиқ қисми Қора алптегинга таниш эди. Ашидэ Инжу дарёсининг юқори қисмига келиб, ўн ўқ туркларга (дулулар ва нушубиларга) учрашиб, улардан мадад сўрашга қарор қилади.

Айтишларига қараганда, нушубилар Қора алптегин ҳузурларига бориб, ҳарбий салоҳиятини ўз кўзи билан кўрган Ушала тургашлари билан қўшни вилоятларда яшарди. Ғарбдаги ўн ўқ турклари биринчи туркут хоқонлиги даврида ўн ўқ унводини олган, хоқонлиқ иккига бўлиниб кетганда, ҳарбий хоқонлиқда ашина авлодларининг таянчи ва суянчи бўлган. Шарқдагиси билан бир вақтда қулаган ғарбдаги туркларга хоқон умидвор кўзлари билан боқар, сабаби, ғарбдаги ҳудудлар қўлга қирмай туриб, Буюк ипак йўлига эгалиқ қилиш мушкул эди.

Ўрдўсда, Хангайда, Алашанда бош кўтарган турклар Халхада ўрнашиб олгандан буён Чанъандан чиқиб, Турфан орқали Бухорога, ундан нари Эрон орқали Константинополга қадар етиб борадиган Буюк ипак йўлида қатнайдиған қарвон тўхтаб қолган, Элтерис хоқон уни қайта йўлга қўйишни кўнглига тугиб қўйганди.

Ундан ташқари ғарб туркларининг ери “эр бошига кун туғар” бўлса, ҳимояланадиган паноҳ бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Ашидэ Жуан бошлаган минг отлик қамал қилиш учун етарли эмас, элчилик учун ортиқроқ, урушишдан кўра ярашишга мойилроқ бир куч эди.

Баҳор келди. Ёмғирлардан кейин яйловлар ям-яшил майсаларга бурканганди. Бир ҳафта давомида дашт жонзотларини овлаб, гўштарини қуришиб, қоқ қилиб озиқ жамлаган турклар дарёнинг бир жилғаси бўйида бир неча кун отларини уюрга юбориб, ўз эрки билан ўтлашига имкон берди. Назарида, атрофда хавф туғдиргудек душман йўқ эди. Отлар бир ойча эмин-эркин, оёғи ёзилиб, анча тўлишди.

Бу пайтда сариқ тургашлар билан қора тургашлар ярашиб олган, Қора алптегин хузурига борганда яхши кутиб олган Ушала уларнинг сардори бўлиб, яқиндагина баға тархан унвонини олган, қудратли лашкар тўплаб, табғашларга қарши юриш қилиш хаёлини қилганди. Қўшни чумилар билан суғдларнинг табғашдан норози бўлганлари унинг атрофига тўпланиб, аскарлари сонини олдингиларидан-да кўпайтирди.

Бир куни зерикиб, отларига миниб, яйловга чиққан чуми қабиласининг бир гуруҳи баланддан туриб жилға бўйида қўним топган гуруҳ-гуруҳ одамларни, уюр-уюр йилқиларни кўрди. Кийган кийимлари ва узоқдан эшитилган узуқ-юлуқ сўзлари тушунарсиз бўлиб туюлди.

Пастдагиларга сездирмасдан отларидан тушиб, бир муддат кузатиб туришди. Сўнг сафдагилардан бирини Ушала баға тархан ўрдасига юбориб, ўзлари уйларига қайтди.

Ушала нотаниш одамларни душманлар, балки йилқиларимизни ҳайдаб кетиш учун фурсат кутаётган қарлуқлар ёки кипчоқлардир деган хаёлга борди. Ўғли Суғани чақириб, ёнига бир неча минг лашкар олишни ва жилға бўйида қўним босганларнинг кимлигини билишни, душман бўлса аяб ўтирмасдан қиличдан ўтказишни буюрди.

Қаҳрамонлик кўрсатишни орзу қилиб юрган қизиққон йигит Суға буйруқни бажаришга бутун вужуди билан киришди. Қошига уч минг лашкар олиб, чумилар бошлаган томонга отланди.

Турк отлиқлари ҳам тепалик бошидагиларни сезиб, улар билан келишувга интилганда зериккан чумилар отланиб, қоралари кўринмай кетган экан.

Дарҳол отлар жиловланиб, эгарланди, улар бироз ҳордиқ чиқариб, сағрилари болишдек текис ва юмшоқ бўлиб семирган, энди бир неча кунлик йўл юришга ярарди.

Қурол-яроғлар шайланиб, мабодо, кутилмаганда хавф туғиладиган бўлса, тайёр турилди.

Атрофни кузатиб, дўст-душмандан хабар беришга юборилганлар бу томонга қараб отлиқларнинг келаётганини хабарлади. Уларнинг кимлигини билишга шошилган Қора алптегин ёнига бир отлиқни эргаштириб, сафдан ажралиб чиқди.

Хужум қўққисдан бўлди деб айтиш қийин эди. Кўп ўтмай кенг очик далада булутдек бўлиб қўкка кўтарилган чанг-тўзон кўринди, олддагилар отларини қамчилаб, тўзондан ўзиб келарди. Ортадагиларнинг қораси кўринмай, чанг-тўзонга қоришиб кетган.

Қора алптегин ипак ялов боғланган найзасини боши узра баланд кўтариб кичқирди:

– Тўхтанглар, тўхтанглар! Биз турклар... туркийлармиз!

Минглаб отлар туёғидан чиқаётган чанг-тўзон билан бирга кўтарилган дупур-дупурлар заминни ларзага келтириш баробарида Қора алптегиннинг овозини кўмиб кетди. У ҳатто ўз товушини ўзи эшитмай қолди, фақат оғзи очилиб ёпилаётгани кўриниб турарди.

Турклар бу манзилда ўзларига қарши қилич кўтариб чиқадиган душманни кутмагандилар. Ким билан жанг қилиб, кимни ўлдираётганларидан бе-хабар, урушга руҳан тайёр эмасдилар, фақат қуюндай бостириб келаётган кўшиндан ҳимояланиш зарурати туфайлигина қиличларини истар-истамас қинларидан суғуришди. Туркларни руҳлантиришга, қаҳрини кўзғатишга, ёв билан аёвсиз олишишга чорлаётган Ашидэ Жуаннинг:

– Элтерис хоқон учун! Онамиз кўк бўри учун! Туркий будун учун, ур! – деган хитоби ҳам эшитилмай қолди.

Баланд тоғ устидан оқиб тушган шиддатли оқим каби шитоб билан олға интилган тургаш суворийлари турклар сафини худди кучли сув тошқини олдига қурилган ихота – ғовни оқизгани каби бир зумда бузиб ўтди. От чошиб келаётган суворий аскар бир жойда турган ҳолда ғанимни кутган жангчи устидан доимо ғолиб чиқишини турклар ўз тажрибасидан яхши билишарди ҳамда худди шу усулни қўллаб, ғалабага эришишарди. Бу гал тескараси бўлди: жангга мудофаада туриб киришган туркийларнинг тенг ярми, ундан-да кўпроқ қисми душман отларининг туёқлари тагида қолиб кетди.

Тургашлар иккинчи марта хужумга ўтганда, ўз бошини саклаш учун душман ичига кириб, аралаш чопишаётган бир неча суворий жангчидан ташқари, туркийларнинг кўпчилиги ерда бошсиз, кўкрагига санчилган найзаларни маҳкам ушлаган ҳолда қора қонига беланиб бепоён сахронинг тепкиланган сарғимтир тупроғида хор-зор бўлиб ётишарди.

Учига оқ ипак мато боғланган найзани душманга қарата ўқталиш ўрнига боши узра кўтариб, қўллари ва оғзини катта очиб турган кимсани кўрган, хужумга ташланган тургашлар ҳайратланибми, ёки уни ақли заиф кимса деб ўйладими, ҳар тугул қилич ёки найза санчиб ўлдиришмасдан, ёнидан чақмоқдай елиб ўтиб кетишди. Ниҳоят, Қора алптегинга ҳам навбат етди. Бир неча тургаш суворийлари шиддат билан от суриб келиб, алпкелбат бу одамга қора чивиндек ёпирилди. Уни отидан ағдариб, қўл-оёғини боғлаб, жангнинг боришини тепалик устида кузатиб турган Суға тархоннинг оёғи остига опкелиб ташлашди.

Бу пайтга келиб, уруш деярли тугаган эди. Халхадан отланиб чиққан минг отликдан атиги бир нечта жангчигина омон қолганди. Айримлари қочиб қутилган эди, аксарияти ҳалок бўлганди.

– Уни турғазиб қўйинглар! – дея буюрди енгил ғалабадан мамнун Суға тархан ёнида турган мулозимларига.

Тарханга дубулға остидан бургут назарли бир жуфт кўз қаттиқ тикилиб турарди. Асирнинг кенг, айникса бургутникидек эгилган бурни, алпларники каби йирик гавдаси тарханга танишдек кўринди.

– Кимсан?! Кимсизлар?

– Биз турклармиз, Элтерис хоқоннинг қавмимиз, – деди аламдан лабини тишлаб Қора алптегин.

– Ким билан жанг қилгани отлангандингиз?

– Ҳеч ким билан. Очиғи, ўн ўқ туркларни излаб келаётгандик.

– Нушубийларми?

– Ҳа. Сизлар кимсизлар?

– Бизми, биз тургашлармиз.

– Кимлар?! Тургашлар? – Қора алптегин ўкинчдан бош чайқашдан ўзини тўхтата олмади. Ахир тургашлар қариндошларимиз-ку? Наҳотки, қон тўкилишидан олдин бир оғиз мураса қилишнинг имкони бўлмади? Шунча баҳодир жангчиларим ҳалок бўлди. Эҳ, энди бу ўкинчлардан не фойда. Ашидэ Жуан қаердайкин? Ҳалок бўлмаган бўлсин-да, ишқилиб. Ёки яраландимикин? Тирикмикан ўзи? – деган саволлар унинг миясида гужғон ўйнади. Сал ўзига келгач сўради:

– Ушала тархан қаерда? Тирикми?

– Ушала баға тархан дейиш керак, – дея унинг хатосини тузатди Суға тархан. – У менинг отам, ўз ўрдасида соғ-омон, тинч-хотиржам ўтирибди.

– Мени унинг хузурига олиб боринглар!

Қўли боғлиқ, хаёти қил устида турган асирнинг ўктам овози-ю, ўзини дадил тутишидан ҳайрон қолган Суға тархан унинг илтимосини бажо келтиришга бел боғлади.

Ушала баға тархан асирни кўриши биланоқ таниди.

– Ие, эски қадрдонимни биз томонларга қайси тақдир шамоли ҳайдаб келди экан? – деди у Қора алптегинга ўткир нигоҳли кўзларини қадаб. – Сизларни Элтерис бизга қарши юборганмиди? Кўпсонли лашкар тўплашга қурби етмабди-да? Минг отлиқ суворий билан ўн ўқ туркларни қўлга киритмоқчи бўпти-да?

Қора алптегиннинг боши эгилди.

– Биз урушиш учун келмадик...

– Ўтган сафар уруш учун келмаганинг ҳақиқат. Бу сафар минг отлиқ аскар билан элчиликка келдим демоқчимисан?

Қора алптегиннинг бу саволга аниқ бир жавоби йўқ эди.

Баға тархан ўнг қўлини иягига тираб асирга олинган бу туркнинг кейинги тақдири устида бир зум хаёлга чўмди.

“Бошини кесиш осон иш. Бир маротаба бўлса-да, у тарханга меҳмон бўлган одам, бошини танасидан жудо қилмоқ инсофданмас. Агар тирик қўйиб юборсам бир кунмас-бир кун лак-лак лашкар билан келиб, остонамда ёв сифатида турмасмикан? Келиш йўлини эса билади...” Баға тарханга ички бир овоз: “Элтерис ёв бўлиб келаман деса лашкар бошлайдиган жанговар турк қаҳатмиди? Кел, таваккал қилмайин-да, уни элига тирик жўнатайин. У менинг мардлигимни ва жўмардлигимни буткул турк халқига ёйсин, овоза қилиб юраверсин” дегандай бўлди. Тархан сўнгги фикрида қолди. Қора алптегиндан сўради:

– Қандай жазога лойиклигингни билурмисан, эй, турк баҳодири?

Қора алптегин гапирмади. Ерга тикилганча жим тураверди. Ичидан ўйлади: “Водариғ, жангда эмас, балки қўлларим боғлиқ ҳолатда беҳуда ўлим топадиган кўринаман”.

Бироқ унинг хавотир тўла ўйлари ўнгидан келмади. Ушала ўз хулоса – ҳукмини эълон қилди:

– Бунинг қўлларини ечинг! Сен озодсан! Ким менга қилич кўтариб келишга уриниш хаёлида юрган бўлса, уларга менинг куч-қудратимни ўз кўзинг билан кўриб, гувоҳ бўлганингни гапир! Бу сўзларимни эсингдан чиқармайсан деб умид қиламан.

Ҳамма қўллари бўшатишган, боши эгик Қора алптегин ҳозир Баға тарханга ўз миннатдорчилигини изҳор этиб, боши ерга теккунча қуллук қилади, деган фикрда эди, аммо улар кутган ҳодиса рўй бермади. У бирон оғиз сўз айтмади, қуллук ҳам қилмади.

Баға тархан асирнинг бу ҳолатини ўлимдан омон қолган кимсаларда учрайдиган саросима деб тушунди ва яна такроран:

– Эшитдингми? Сен озодсан! – деди

Шу сўздан кейингина асир тилга кирди:

– Арзим бор?

– Гапир.

– Бедовимни қайтариб берсанглар. Элимга қайтайин!

Жавоб ҳам дарҳол берилди:

– Отини қайтариб беринглар!

Ўтовдан чиққан Қора алптегин қаршисида оқ қора от кишнаб турарди.

Қора алптегин қурол-аслаҳасини сўраб ўтирмади. Улар аллақачон ўзини кишанлаган ёв лашкарлари томонидан мусодара қилиниб, ўлжа бўлиб кетгандир деб ўйлади. Отига миниб, жанг бўлиб ўтган дарё ирмоғи бўйига келди. Уст-боши, қурол-яроқлари олиб кетилган шаҳидлар орасида минг отликқа бош бўлган Ашидэ Жуаннинг мурдасини топиб, унинг юзини тупроқ билан ёпди. Сўнгра келган йўлидан юриб кетди. Йўлда қирғин урушда омон қолган лашкарлардан икки-уч нафар туркни учратди, бора-бора улар сони ўнга етди. Даштликка чиқиб олишгач, ёввойи ҳайвонларни овлаб, озикланиб, юра-юра элига етишди.

ЎН ЎҚ ЭЛИНИНГ ТАЪРИФИ

Бир куни Элтерис хоқон Будунли чолни ҳузурига чорлатди.

– Қора алптегин Ашидэ Жуаннинг ҳалокати ҳақидаги нохуш хабарни олиб келганидан бери ўн ўқ турклар борасида ташвиш чекаман. Улар кечагина туркут хоқонлиги фуқароси эдилар. Нега энди бугун биз турк хоқонлигини тузмоқчи бўлганимизда қаршилик қилишяпти? Улар ким ўзи? Қарлуқлар-чи? Албатта, бу ҳақда Тўникўқдан сўрасам ўринли жавоб олган

бўлардим, бироқ уни ўзим хизматга жўнатиб юборганман. Сен, қария, туркийлар ҳақида кўпроқ билсанг керак, деган фикрдаман.

– Ўн ўқлар тўғрисида сўраяпсанми? Улар қадим туркут хоқонлиги ғарбий ҳудуди таянчларидан бири эди. Болалигимда ёши улуғ қариялардан эшитишимга қараганда, ўтган замонларда ғарбдаги кўп элларни босиб олган Ўғузхон бобомиз уч катта ва уч нафар кичик ўғилларига улусларни бўлиб бермоқчи бўлганида, кўпни кўрган қарияларнинг тавсиясига кўра, дунёнинг уч тарафига ўқ ёйдан уч олтин ўқ оттирган ва тўртинчи томонга олтиндан ясатилган ўқ ёйнинг ўзини кўмдирган экан. Ўқ ёйни топиб олган уч ўғлига ва улусларига олтин ўқ ёйни улаштириб берибди-да, қолган кичик уч ўғлига ўзлари топиб келган олтин ўқлар тушган томонларни инъом этибди.

Замонлар ўтибди. Катта уч ўғил олтин ўқ ёйни бузиб, бўлашиб олганликлари учун “Бузуқлар”, учта олтин ўқни топиб олган кичик ўғиллар қавми эса, “Уч ўқ” дея ном олишибди. Бузуқлар ҳар ерда подшоҳ бўлар экан. Бора-бора бу дастур унутилиб, Ўғузхоннинг турк ўғлонлари сони кўпайибди, қабилаларга бўлинишибди, ҳар қабила ўзига олтин ўқ номини қўйишар экан. Ниҳоят, улар сони ўнга етибди ва улар “Ўн ўқ турклар” номини олган, дейишади.

Ғарбда яшовчи ўн ўқ турклар эндиликда тургашлар қўл остига ўтган, деб эшитганман. Тургашлар ҳам сарик ва қора тургашларга бўлинишган. Сарик тургашлар қавми Манжурда яшовчи мукринлар, қора тургашлар бўлса, аждодларимиз кувиб юборган абарлар ҳисобланишади.

– Қарлуқлар тўғрисида не дейсан?

– Болалигимда улар орасида яшаганман ва улар тўғрисида бир ривоят эшитганман. Бу ривоят ҳам улуғ бобокалонимиз Ўғузхон билан боғлиқ. У жанг-жадалларда юрганида, унинг улкан қўшинидаги лашкарлардан бир бўлаги асосий қўшиндан узилиб, ортда қолишади. Хабарини сўраса, ҳеч ким жўяли жавоб айтолмайди. Орадан кунлар ўтиб, ўша орқада қолиб кетган лашкарлар етиб келишади ва Ўғузхон улардан:

– Сизларни йўқотиб қўйган эдик, қаерда эдинглар? – деб сўраганда улар:

– Биз фалон манзилга келиб кўндик. Тун бўйи қор ёғди. Қор эртасигаям, индинигаям тўхтамади. Ўт-ўлан қалин қор остида қолиб, от-туяларимизга озуқа топилмади. Улар очликдан қирилиб кетишгач, барчамиз улловсиз пиёда қолдик. Аксига олиб, ҳаво совуқ келиб, ёққан қор узок вақтгача эримади. Бу ҳолат баҳор бошланиб, кунлар исигунча давом этди. Мана, баҳор билан қўшилиб келаётганимиз шу... – деб жавоб қилишибди.

Шунда Ўғузхон:

– Боринг, сизларни кечирдим, бироқ бундан буён сизларнинг номингизни “қарлуқлар” деб атаيمиз, деган экан. Шундан буён уларни қарлуқлар деб аташади. Тили ва дини муштарак, туркларга жуда яқин халқ деб таҳмин қилса бўлади уларни...

– Маъқул, – деди Элтерис хоқон. – Кўк тангрим қўлласа, улар устига ҳам от солиб бораман. Ана шунда, уларга бизга қариндошлиги ҳам ёрдам

бермайди. Ҳозир улар учун турк хоқонлигидан кўра, табғашнинг хушомад сўзи-ю, ипаги афзал кўринади...

Хоқон жим бўлиб қолди. Кўнглида яширин сири бор эди унинг. Ўшани айтсамми ёки айтмасамми деб иккиланаётган эди. Будинли қария болаларининг мураббийси, Кўк тангрига яқин одам, зарурат туғилса баъзида туш йўядиган, ўтмишни, урф-одат, шажараларни биладиган, табобат илмидан хабардор, турк қавмининг донишманд оқсоқоли, унга ҳар қандай сирни ишониб айтиш, маслаҳат олиш мумкин эди.

Охир бир қарорга келди шекилли, сўзини давом эттирди.

– Яқинда бир туш кўрдим. Тушимда Тангритокқа ўрмалаб чиқиб бораётган эмишман. Мақсадим чўққининг қор қоплаган тепасига чиқиб олиш, Кўк тангри билан ёки унинг қошига абадий кетган отамнинг руҳи билан гаплашиш, хоқонликнинг келажак тақдири ҳақида сўраб, улардан жавоб олиш эди. Чўққининг ярмигача бўлган йўлни унчалик қийналмай босиб ўтибман. Бироқ ногаҳон бир камон ўқи келиб, кўксимга санчилармиш, совутим қани, нега киймаганман дея ўқинармишман. Энди Кўк тангри билан, отамнинг руҳи билан гаплашиш ниятим амалга ошмайдиган бўлдим, дея кўрка бошлабман. Ортга қайтмоқчи бўлиб, пастга қарасам, тик тоғдан тушишининг имкони йўқ, яна юқорига ўрмалайман десам танамни куч-қувват тарк эта бошлаганини сездим. Нима қилишимни билмай, Кўк тангрига ёлвора бошладим: “О, Кўк тангрим, ўзинг мадад бер, йўлингга пешонаси оқ кўчқорни қурбонлик қиламан! Ёрдам бер, Кўк тангрим!” – деган нидомни акс-садо ўзимга қайтарди.

Худди шу лаҳзада, пастдан – тоғ этагидан марҳум отамнинг товуши келгандай бўлди. Ўғирилсам, пастда отам икки кўлини мен томон чўзиб: “Кел, ўғлим, ёнимга кел”, – дея чорлаётганмиш. Ноилож ўзимни пастга ташлайман, бамисоли куш каби парвоз қилиб, отамнинг кучоғига отиламан... кейин уйғониб кетибман.

Дикқат билан хоқонни тинглаб ўтирган донишманд қария туш таъбирини дарҳол айтмади. Чуқур ўйга толди. “Хоқонни руҳлар чорлаётган экан, демак, у кўпга бормай вафот этиб, орамизни тарк этади” деган фикр унинг кўнглини қишнинг изғирин аёзидек тилиб ўтди. Хоқонга унинг ажали етгани, мудҳиш ажал фариштаси тепасида аллақачон учиб юргани ҳақида рўй-рост айтишдан кўрқди, юраги дов бермади. Аммо хоқон кўрган тушининг таъбирини кутаётганди.

– Вақти етиб, ҳар биримиз Кўк тангри қошига, аждодларимиз кетган томонга кетамиз. Бироқ ҳамиша қалбимизда тунда саҳрода адашган одамга мадад бўлиб, тўғри йўл кўрсатувчи темирқозик юлдуз каби бир илинж борки, у юрт ҳамда яхши амаллардир. Тушингиз таъбирига келсак, марҳаматли хоқоним, ҳозир сиз икки йўл орасида турибсиз. Турк хоқонлигини тиклаш мақсадида кўп машаққатлар тортдингиз, бу мушкул вазифани бажо келтирмоқ учун кўп ўй сурасиз, кўнглингиздан турли хаёллар кечади, кимдан ёрдам сўрашингизни билмайсиз, қардош қавмлар бўлса, сизга ҳаммаслақ бўлиб, қўл чўзиш ўрнига чуқурга итармоқчи бўлишади, шу

боисдан аросатдасиз. Балки, олдингизда баланд тоғдек бўлиб турган муаммолар Тангри тоғ чўққиси тимсолида тушингизга киргандир. Хавотир ва шубҳа-гумонлардан кўнгилни холи қилиб, Кўк тангри ва падарингиз руҳига қурбонлик қилинг, хоқон!

Хоқон бошини кўтарди. Ўткир нигоҳи билан Будинли қарияга тикилди. Хаёлидан “Ўлимдан кўркдимми?” деган ўй ўтди. Неча марта уруш қилгани эсига тушди. Хоқонлик барпо этиш орзусида йигирмадан ортиқ қонли жангларга ўзи найза ва қилич билан от солиб кирган экан. Бироқ лашкарни неча бор жангга бошлаб боргани-ю, ўзи қўмондонлик қилганлиги сонини аниқлашда чалкашиб кетди. Уларнинг сони анча кўп эди: қирқми ё элликмиди?

“Қизик, – дея ўйлашда давом этди хоқон. – Жанг пайтида одам ўлим хавфи ҳақида ўйламайди. Нега энди, тинч-хотиржам онда ўлимдан даҳшатга тушади?”

Бу саволга жавоб тополмади.

– Қурбонликка аталган кўчқорни келтириб, сўйинглари! Кўк тангри ва отам руҳига бағишлаб ўтказилажак маросимга ўзинг бошчилик қил! – дея буйруқ берди Будинли қарияга.

ЭЛТЕРИС ХОҚОН ЎЛИМИ. ҚАПАҒАН ХОҚОН

Кўк тангрининг Элтерис хоқонга тушида аён қилгани тўғри бўлиб чиқди.

Баҳор келиши билан Элтерис хоқон жанг қилишга отланар эди. Бу сафарги мўлжал Буюк девор томонга қаратилди. Турклар низо чиқарганига ўн йилдан ошди. Энди деворнинг ичкарасида яшаётган табғашларни қиличдан ўтказмоқни ният қилди. Қўл остидаги лашкари унчалик кўп эмасди: атиги беш-олти минг отлик аскарлар худди жангга эмас, талончилик қилишга бораётгандек йўлга чиқди.

Бу вақтда Жу хоним тахтга ўтирган, унинг оддий канизак бўлгани одамлар хотирасидан кўтарилганди. Саройда тартиб ўрнатилганди. Бироқ Тубит подшолиги билан уруш давом этаётгани учун туркларга қарши асосий ҳарбий кучларни ташлай олишмасди. Чегара қўшинлари кучайтирилган, уларга девор устида туриб, ёвга ўқ ёғдириш, айниқса, лашкарбошилар, тарханлар, шадларни нишонга олиш топшириғи берилган бўлиб, ҳар бир жангчининг боши учун бир неча кумуш танга ваъда қилинган, шу боис табғаш чегараси мустаҳкамланганди.

Буюк девор ташқарисида жойлашган бир неча аҳоли манзилларига қилинган ҳужум ўн йил аввал бўлганидек қутилган натижани бермади. Бир гуруҳ табғашлар истехкомларни паналаса, бир тўдаси Буюк девор устига чиқиб олишди ва туркларни камонлардан нишонга олишди.

Самарасиз ҳужумлар хон лашкарларининг руҳини тушириб юборди. Олисдан кузатиб, жангни бошқариб турган Элтерис хоқон лашкарни қайта

рухлантириш, улар қалбида ғалабага бўлган ишонч чўғини аланга олдириш учун ўзи жангга кириши зарурлигини сезди. Балки, тақдир, пешонасига ёзилган қисмат битиги ёхуд Кўк тангри ихтиёри ўз ажали сари йўллаб тургандир, ким билсин?

Буюк девор бўйлаб ўрнашган, орқасини деворга тираб душман хужумини қарши олаётган табғашлар Улуғ дала бўриларининг хужумини қайтаришга шай туришарди.

Ёши бир жойга бориб, танаси, ҳаракатлари оғирлашиб қолган Элтерис хоқон бу хужумни ўзи бошқараётганди. Мудофаачилар девор дарвозасини беркитиб олишганди. Шунда хоқон лашкарларига қил арқон опкелиб, дарвозанинг оғочларига маҳкамлаб, бир учини отларга боғлаб, тортиб йиқитишга буйруқ берди. Ўнлаб отлар кучи билан дарвоза кўпорилди. Турклар йиқитилган дарвоза ўрnidан ичкарига от солиб кира бошладилар. Қирғин-барот жанг бошланиб кетди.

Қалъанинг ташқи мудофаа деворига тақаб қурилган деворнинг баландлиги биринчи асосий девордан пастроқ кўринса-да, ўн кулочдан кам эмасди. Бир гуруҳ табғаш лашкарлари тошлардан мустаҳкам қилиб қурилган, устида бир неча арава бемалол ёнма-ён юрса бўладиган энли деворга арқон нарвонлар ёрдамида чиқиб олишиб, тошларни паналаганча туркларни нишонга ола бошладилар. Улар табғашлар лашкари ўнбошиси Хуаннинг абжир мерганлари эди. Бу кичик жанговар ўнлик девор устига чикқач, жун арқондан ишланган нарвонларни тепага тортиб олишди. Мерганларга ҳар бир юзбоши, мингбоши, туманбоши, тутук, тархан, ботир, жанг пайти алоҳида ўртак кўрсатган, турк аскарини отиб ўлдиргани эвазига бир кумуш танга мукофот белгиланган бўлиб, улар имкон борица ўкни бекорга сарфламасликка ҳаракат қилишарди. Пайт пойлаб туриб, пўлат совутни ҳам тешиб ўтадиган оғир ўқларни камонга жойлаб, пастда жанг қилаётган туркларни кузатишар, танлаб-танлаб отишарди.

Дарвозадан суворий лашкарларни бошлаб кирган бўз отликнинг бошидаги пўлат дубулға ялтираб турарди. Унинг ўнг ва сўлга чапдастлик билан қилич солиши, абжирлиги Хуаннинг эътиборини тортди. Хуан бу суворийдан кўзини узмай кузатиб турарди. Ботир суворий яна қилич силтаганда, эгнидаги чакмонининг олд қисми очилиб кетди. Хуан унинг кўксида бўрининг олтин боши тасвирланган доира шаклидаги кичик қалқонга кўзи тушди. Ўнбоши қалқиб кетди, ҳаяжондан юраги тез-тез урарди. “Бу одам уларнинг саркардаси эканлиги аниқ! Ё янглишдиммикин?.. Отаман, барибир, ким бўлгандаям, юқори мансабдаги ҳарбийлиги кўриниб турибди”. Қандайдир завқ аралаш “Саркарда! Турк саркардаси! Ниҳоят, мен уни топдим!” деган ҳайкирикни кўл остидаги мерганлар ғала-ғовурда эшитмасди. Уларнинг ҳар қайси бир тош орқасида беркиниб ўтириб, ўз ўлжасини излаш ва мўлжалга олиш билан машғул эди. “Шошилмоқ зарур! Бундай фурсат ҳаётда бир марта келади! Бошқалардан олдин уни ўзим отиб улгуришим керак...”

Дарҳол ялтироқ дубулғали туркнинг чакмони ёқасидан кўзга ташланган

олтин бошли кўкрак қалқонини нишонга олди. Аксига отлик бир жойда турмас, бедови у ёқ-бу ёққа бошини буриб, қўлидаги олмос қиличи билан мудофаадагиларнинг қонини аёвсиз тўқмоқда эди. У қилич ўқталганда кўкраги гоҳ баланд кўтарилар, гоҳ паст тушиб турарди. Бу ҳаракатлари Хуанга нақ юракни, кўксини пойлаб отишга халақит бермоқда эди.

Хуан эман дарахтидан ясалган камони тутқичини маҳкам сиқиб ушлаганча, ҳўкиз терисидан маҳсус ишланган, ёй балдоқларига таранг тортиб боғланган ипга найза учидек келадиган пайкони бор ўқлардан бирини солди ва то қулоғига келгунча тортди. Бу табғашларнинг ёлланма турк аскарларидан ўрганган усули эди. Шундай қилинса, отилган ўқ пўлат совутни ҳам тешиб ўтарди. Хуан қиличинини баланд кўтариб, галдаги ҳамлага киришган отликнинг нақ юрагини нишонга олиб, ёй ипини қўйиб юборди. Ҳавони визиллатганча кесиб учган ўқдан кўзини узмай қараб турган, парли ўқнинг нишонга аниқ тегиб, бўри боши тасвирланган кўкрак қалқонини тешиб ўтганини кўрди, аниқроғи, хаёлан ишонди. Сабаби ўзи отган пўлат пайконли ўқнинг қандай кучга эгалигини, унинг зарби темир совутни тешиб ўтиши мумкинлигин биларди.

Сезгиси алдамаган экан. Отликнинг тепага кўтарилган қиличи ҳавода бир зум тўхтаб қолди ва ўзи отдан йиқила бошлади. Буни кўрган туркийлар хоқонни суяб, отининг жиловидан ушлаб, жанг майдонидан олиб чиқиб кетишди. Шу кетишда жанггоҳдан икки от чоптирим масофа қадар олисдаги чодир – қароргоҳга олиб боришди. Дарҳол отдан тушириб, ичкарига киргизишди, эғнидаги совутни ечишга уннашди. Бироқ аҳвол анча жиддий эди. Камон ўқи нақ юракка қадалган экан.

Йўлда келишайтганида хоқон алаҳсирай бошлади: “Кўк тангри... тушимда... кўксимга садоқ ўқи қадалиши аён бўлганди... Ўз кўзим билан кўргандим... Будинли қария... Будинли ҳақиқатни айтгиси келмади... Ачинди... Кўк тангри ғазабнок... у... у аямайди... хоқонлик... энди не бўлади...”

Зудлик билан табиблар йиғилишди.

Улар учи ниҳоятда ўткир қилиб тарашланган, пайкони оғир ўқнинг кўкракка чуқур ботганини кўриб, чиқариб олишга қўл уришдан чўчишди. Бундай ҳолатларни кўравериб, кўзи ўрганиб кетган лукмонлар агар ўк суғуриб олинса, хоқон муқаррар ўлим топишини билиб туришарди.

Элчилар чодирдан ташқарида бир муддат маслаҳатлашиб олишгач, ўз хулосаларини Тўникўк билан хоқоннинг иниси Машҳурбекка баён қилишди. Шароитни англаган Машҳурбек акаси ёнига кирди. Хоқоннинг кўнглини кўтариш учун бир-икки оғиз хушомад сўзлар гапирди ва асосий мақсадга кўчди. Ундан орқарокда Тўникўк ўтирарди.

– Аввало, Кўк тангрига ва отамиз руҳига бориб қўшилмаслигингиздан олдин бизга келгусида қандай ишлар қилишимизни буюрасиз, Элтерис хоқон? – сўради унинг бош тарафида чўккалаб тиз букиб ўтирган Машҳурбек шод.

– Гапларимни диққат билан тингла Машҳурбек шод, қулоғингга кўрғошиндек қуйиб ол, – деди хириллаб нафас оларкан хоқон. – Мен отам

руҳи билан учрашишга йўл оларканман, менинг ўрнимга турк хоқонлигини бундан кейин сен бошқаришингни васият қиламан. Тахтга ўтир. Ўғилларим Муғилиян билан Култегинга улушларини бер, уларни четлаб ўтма. Яна бир гап. Сендан кейин тахтга меросхўр тўнғич ўғлим Муғилиян ўтириши шартлигини зинҳор унутма...

Кўнглидаги барча гапларни тахт вориси бўлмиш иниси Машхўрбек шодга айтиб бўлгач, Элтерис хоқон жон таслим қилди.

Саркарда ўлимини эшитган лашкар чекинди. Табғашлар эса мудофаа кўрғони ичидан чиқиб, чекинаётган туркларни таъқиб қилишга журъат қилолмади. Хоқоннинг жонсиз жасадини кўтарган турклар Халхадаги ўрдасига қайтиб кетишди.

Элтерис хоқонни ота-боболар таомили бўйича дафн этишга пухта тайёргарлик кўрилди. Маросимлар ҳеч бир камчиликсиз ўтишини Будинли қария назорат қилиб борди. Руҳи аллақачон Кўк тангри томон учиб кетган хоқонни тупроққа қўйишдан олдин фарзандларига видолашишга рухсат берилди.

Муғилиян ва унинг онаси ўзларини тута олмай хўнг-хўнг йиғлашар, ҳали ўн ёшга тўлмаган Култегин бўлса, кўзларидан бир томчи ҳам ёш томизмай қотиб турар, бармоқлари мушт бўлиб тугилган бир алфозда, йиғлаб юбормасликка тиришарди. Ички туғёнини куч билан ушлаб турган боланинг юзига қон тепиб, қизариб кетди. У хоқоннинг кўкрагидан суғуриб олинган, маросим пайтида тобут ёнига келтириб қўйилган қонли ўқдан кўзини узмасди.

Кейинчалик у ўша ёй ўқини катталардан сўраб олди. “Ўқни нима қиласан” деб савол беришганида, индамай кўя қолди. Отаси конига бўялган, табғаш Хуан томонидан отилган машъум ўқ ҳамиша унинг садағида турар эди. Бола нималарни хаёл қилди ва қандай мақсадда қонли ўқни ўз садағида сақлаб юриши сирлигича қолди.

Дафн маросими яқунлангач, Элтерис хоқон ўрдаси сафарга отланди. Улар Қутлибекнинг ота-боболари хоки мангу кўним топган макон – Тангритоғ ғори томон шошилмоқда эдилар. Айни баҳор палласи. Улуғ дашт қир-адирларида лолалар очилган, кўк майса ўтлар тизза бўйи бўлган пайтлар эди. Бу ўтлоқларда кийик ва қулонлар подаси ўтлаб юрарди. Ҳайвонлар одамларни кўриши билан гурас-гурас қочиб, кўздан ғойиб бўлишар, шикор учун жуда қулай фурсат эди. Бироқ шикор қилиш ва озиқ-овқат ғамлаш ҳеч кимнинг кўнглига сиғмасди. Хоқони – йўлбошчисидан айрилган азадор улуснинг эътиборини кенг дашту, ўтлоқзорларнинг мўл-кўллиги жалб қилолмас, улар хоқонни ўз қошига чорлаган отаси ёнига кўмиш фикри билан банд эдилар.

Кўпсонли улус Тангритоғ чўққиси этагига келиб тўхтади. Хоқон аждодлари ётган ғорга дафн этилгач, унинг руҳига қурбонликлар қилинди. Элтериснинг бўз ўтови эшиги олдига санчиб қўйиладиган, яловига бўри боши тасвири туширилган туғ ётқизиб қўйилди. Қавм-қариндошлар қора либос кийиб, аза очишди. Орадан роппа-роса қирқ кун ўтиб, русум бўйича яна қурбонлик қилинди ва азадорлик тўхтатилди.

Туркларнинг тартиб – таомили бўйича энди янги хоқон сайланиши керак эди. Кенг майдонга бир гуруҳ курулланган аскарлар кузатувида Тўникўк ва вафот этган хоқоннинг иниси Машхурбек чиқиб келди. Тўникўк улусга муурожаат қилиб, шундай деди:

– Сўзимга кулоқ тутинг, қардошлар, мен – донишманд Тўникўк Кўк тангрим хоҳиши ва марҳум хоқон Қутлибек-Элтерис хоқон васиятини сизларга етказмоқчиман.

Халқ орасидаги ғала-ғовур, ўзаро пичирлашувлар тинди ва орага жимлик чўкди.

– Кўк тангрим хоҳиш-иродасидурким, улуғ хоқонимиз орамиздан кетди. Уни улуғ тангрим ва ота-боболари руҳи ўз ёнига чорлади, жони руҳ бўлиб учиб кетди. – Тўникўк донишманд бироз тин олиб, хўрсинганча сўзини давом қилди. – Энди Элтерис хоқоннинг сўнгги васиятини айтаман, эшитинг. Бу васиятни хоқон ўлимидан бир неча сония олдин иниси Машхурбекка айтганди, мен эса гувоҳ сифатида ўша ерда ҳозир эдим, ўз кулоғим билан эшитдим. Хоқон шундай деганди: “Мен оталар руҳи қошига йўл олмоқдаман, туркларнинг аждодлари амал қилиб келган ўз дастури бор. Ўша дастурга кўра, сен менга меросхўрсан, мен вафот этгач, тахт сеники, хоқонлик сеники” деди ва ўғиллари Муғилиян ва Қултегинга ғамхўрлик қилишини, уларни эсидан чиқармасликни сўради.

Йиғилган халойиқ донишманд оқсоқол Тўникўк сўзларини бош эгганча тинглади.

– Энди, Машхурбекни хоқон қилиб сайлаш ва таомилимизга кўра оқ наMATга ўтказмоқ вақти келди, – деди Тўникўк ва буюрди: – Оқ наMAT келтиринг!

Оқ наMAT ва удум бўйича қора рўмол ҳам олиб келинди. Қора рўмолни Машхурбекнинг бўйнига боғлаётиб, Тўникўк барчани ҳайрон қолдириб сўради:

– Қапаған хон, қанча муддат хон бўлмоқчисан?

Халойиқ Тўникўкнинг сўзларини аниқ эшитди. Одамлар орасида олағовур кўтарилди.

– Нима деди? Қапаған?

– Қапаған хон дегандек бўлдими?

– Бу не дегани?

Тўникўк ўнг қўлини баланд кўтариб, халқни жимлик сақлашга чақирди ва ўзи айтган исм маъносини тушунтирди:

– Бундан кейин бунинг исми Машхурбек эмас, балки Қапаған хон! Душманларни, ғанимларни қоплондай қопадиган жасур хон бўлсин деган ниятда унга шу номни бердик!

Тўникўк донишманд сўзларини тугатиб улгурмасидан кучли ва давомли кичқириклар бошланиб кетди.

– Қапаған хоқон!

– Қапаған хоқон!

– Қапаған хоқон!

Халқнинг гулдурос ҳайқириғи Тангритоғ деворларига урилиб, акс-садо берди.

Тўрт нафар аслзода турк беклари Қапаған хон ўтирган оқ наमतнинг тўрт тарафидан ушлаб уч марта кўтариб туширдилар. Бу туркларнинг хоқон сайлашдаги урфларининг энг асосийси эди. Ўша тўрт нафар бек уч марта “Бундан кейин Қапаған хон бизнинг хоқонимиз!” дея такрорлагач, у ҳақиқий хоқон ҳисобланарди.

Туркларнинг биринчи хоқонлиги даврида тахт ворислиги, яъни хоқонликнинг отадан болага эмас, балки акадан инига ўтиш қондаси Қутли ва Машхурбек даврида қайтадан урф бўла бошлаган бўлишига қарамай, айнан эски одатни тиклаган одам, яъни Қапаған хоқоннинг ўзи орадан кўп фурсат ўтмаёқ таомилга зид йўл тутди. Худди шу нарса бир неча йиллардан сўнг қонли воқеалар содир бўлишига сабаб бўлди.

Қапаған хоқон тахтга ўтиргач, лавозимларни адолат билан тақсимлаши керак эди. Айнан шу масалада юз йиллик қондани, удумни бузди. Энг аввало хоқонликка ворис тайинланди. Элтерис васиятига кўра тахт вориси қилиб Муғилиян тайинланиши керак эди. Аммо Қапаған хоқон васиятга амал қилмади, унинг руҳини чирқиратиб, ўз фарзанди Кичикхонни ўзидан кейинги бўлғуси ворис деб эълон қилди ва унга Тўлис шод лақабини берди. Тахт вориси ҳамиша ўнг қанотни бошқарарди, Муғилиянга эса тардуш шодни инъом этди. Бу хатти-ҳаракатлари билан янги хоқон табғашлардан кўпроқ тарбия олиб, туркий дастурларни унчалик ҳурмат қилмаслигини намойиш қилганди.

Тўла дарёси қирғоғидаги жангдан кейин, охири денгизга қуйиладиган Селенга дарёси ва унинг ирмоқлари бўйларида яшаётган тўққиз ўғузлар билан уйғурлар турк хоқонига тўғридан-тўғри бўйсунадиган бўлгандан сўнг, турклар Халхада яккаю ягона хўжайинга айландилар. Бирок шундоқ қўл чўзса етадиган жойдаги Сибирни эгаллаган қирғиз хонлиги, тундрадаги куриканлар, шарқда киданлар ва татаблар, ғарбда тургашлар билан кўшни қарлуқлар, бамисоли хоқонлик кўксига яланғоч қилич каби тиралиб турган табғашларнинг Тан подшолиги туркларга ўз ўтовида белбоғини ечиб, оёқ узатиб хотиржам ўтиришига имкон бермаётганди.

Исми олдиндан билиб, сезиб қўйилгандек Машхурбек чиндан ҳам Қапаған хоқон бўлиб чиқди. Агарда теварак-атрофдаги хонликларга ўз куч-қудратини кўрсатиб қўймаса, худди заифлашган бўрининг бошқа ваҳшийларга ем бўлиши каби аҳволга тушиб қолиши унга аён эди.

Қапаған хоқон иккиланиб ўтирмасдан Ўрдўсга хужум қилди ва қарамликда яшаётган бир неча юз хонадон турк оилаларини кўчириб олиб кетди.

Доно Тўникўк Қапағанга маслаҳат берди:

– Табғашларнинг Тан сулоласидан қадимда кўп авлод подшолар ўтишган. Минг йиллар мобайнида дао деб номланган удумга амал қилиб келишган. Қадимда яшаб ўтган Кунфузи деган донишманд ўша амалларни бир тар-

тибга солиб, дао шаклига келтирган, сен ҳозир табғашлар нечун бу қадар айёр ва ақлли деб хаёл қилаётган бўлишинг мумкин. Уларнинг ақллилигига сабаб бутун улус қадимда ҳукмронлик қилиб ўтган, подшолардан мерос анъаналарга суянишлари, китобга ёзиб қолдирилган қоидаларга қатъий амал қилишларидир. Ҳатто Тан подшоси ҳам дастурдан четга чиқиб иш қилмайди.

– Хўш, биз қандай йўл тутмоғимиз даркор? – сўради Қапаған хоқон.

– Биз ҳам улар амал қиладиган усулларнинг айримларидан ўзларига қарши қурол сифатида фойдаланишимиз зарур.

– У қандай йўл экан?

Тўникўк бироз мулоҳаза қилгач, деди:

– Жу подшоҳ аёл ўз ўғлини тахтдан четлатиб, мамлакат тахтида ўзи ўтирибди.

– Бундан хабарим бор. Ўғлини олис бир чекка вилоятга сургун қилинди, деб эшитганман.

– Эшитган бўлсангиз, худди шу нарса бизга қўл келиши мумкин. Вазиятдан фойдаланамиз. Ўзингиз мундоқ чуқурроқ мушоҳада қилиб кўринг-а, биз Тан подшосининг қонуний меросхўри тарафини олсак, нима дейсиз?

– Шундай йўл тутсак, меросхўр фарзанд номидан қилич кўтарган ҳисобланамиз ва табғашни ўзимизга қаратишимиз мумкин, демоқчисиз-да?

– Тўғри фикрладингиз, Қапаған хон, – деди Тўникўк хоқонга хушомад қилиб. – Аммо бу ишнинг бир нозик томони бор. Даставвал Тан подшолиги турк хоқонлигини тан олмоғи керак. Тан олиши учун унга элчи юбориш лозим...

– Элчими?

– Жу подшога хоқонлик номидан элчи борса, бу подшолик анъаналарига хос иш бўлади. Шахсан ўзим борсам ҳам бўларди-ю, бироқ Чанъанга киришим биланоқ майдон ўртасида бошимни танамдан жудо қилишлари турган гап. Шу боис элчиликка муносиброқ бошқа бировни топамиз.

Қапаған Ўрдўс туркларини озод қилиш билангина чекланиб қолмай, яна бир неча табғаш вилоятларига талончилик ҳужумлари уюштирди. Шунинг баробарида Таннинг аёл подшоси Жу хонимга фуқаро бўлмоқчилигини билдириб, элчи ҳам жўнатди.

Янги тайинланган турк хоқонлигининг бу даражадаги шаккоклигидан ғазабланган подшо аёл туркларни тутқун қилишга кўпминг сонли, балки юз мингдан зиёд, оғир қўшин жўнатди.

Турклар бир жойга тўпланиб машварат қилишди.

– Кўпсонли лашқарга қарши жанг қилиш мушкул, қиличимизни қиндан суғурмай туриб қириламиз. Яхшиси, Халхадаги хилват жойлари бисёр тоғлар орасига яширинамиз, – дейишди.

Турклар Ўтуқан тоғларига беркиндилар. Табғаш қўшини эса уларни одатий манзиллари – даштга излаб боришди. Тополмагач, ортга қайтиб кетишди. Шу тариқа бу тоғлар дашт бўриларини иккинчи маротаба муқаррар қирғиндан сақлаб қолди.

Ўрдўсдаги қавмдошларини табғашлардан тортиб олишгач, дашт бўрилари сони анча кўпайиб қолди, руҳи кўтарилди. Қудратли турк хоқонлигини тузиш тўғрисидаги армонлари амалга ошишига ишончлари ортди. Элтерисхон хоқонлик тепасига чиққан даврларда тўққиз Ўғузлар ва уйғурлардан бошқа қавмлар турк хоқонлигини тан олмаган эдилар.

Донишманд Тўникўк маслаҳатини олгач, Қапаған хоқон ҳарб ишини сиёсатга мослаб олиб боришга интилди. Илон йилида мўғул қавмидан чиққан татаблар ва киданлар табғашга қарши кўзғолон кўтаришди. Бу ҳол Қапаған хонни ҳал қилувчи ҳаракатлар бошлашга ундади. Татаблар ва киданлар ўша даврларда шарқда, Амур дарёси бўйида истиқомат қилишарди.

Қапаған хоқон зудлик билан улар томон қўшин тортди.

Туркларнинг қақшатқич зарбасидан кўрққан татаблар дарҳол таслим бўлишди ва иттифоққа киришга рози бўлдилар. Киданлар эса қалин тўқайзорларга кириб, ғойиб бўлишди.

Бу воқеалар юз берганида, донишманд Тўникўк бир лашкар билан олисда юргани учун Қапаған ундан маслаҳат сўрай олмасди. Хоқон юзага келган муаммони ўзича ҳал қилмоқчи бўлди. Жу хонимга чопар жўнатди.

Чанъанга узоқ йўл босиб, от чоптириб борган чопар узоқ кутишига тўғри келди. Расмий ишларда асло шошилмайдиган хитой амалдорлари Қапаған хоқоннинг хабарини подшо аёлга етказаман дегунча кунлар ўтди. Ниҳоят чопарни подшонинг ўзи эмас, балки эшитган сўзини бирортасиниям қолдирмай оқизмай-томизмай ҳукмдорга етказишга устаси фаранг дафу қабул қилди.

Чопар, энди уни элчи деб атаса ҳам бўлаверади, жанговар турк хоқонининг қиличдай ўткир, найза тигидек совуқ хабарини айтди.

– Улуғ дашт турклари саркардаси, мухтарам хоқонимиз осмон фарзанди, подшо аёлга умри узоқ бўлишини тилайди, – деди сафарда юравериш, қуёш нури ва дашт шамолидан юзлари қорайган, жанг қилавериш, ўлим ва қонни кўравериш, юраги тошга айланган, ҳаракати ва гапирган гапи дағаллигидан анча кўполлиги сезилиб турган хон элчиси баланд овоз билан. – Яна Қапаған хон айтдики, агар подшоҳ розилик берса ҳамда турк хоқонлигини расман тан олиб, бундан кейин туркийларни ёввойи дала фарзандлари демасдан, камуғ қора турк будин дея аталишига иқрор бўлса, киданларни ўз инларига қайтадан тикиб қўйиш қўлидан келаркан!

Чақимчи-ю, хуфя уясига айланган шоҳ саройининг бузилган хавосидан заҳарланиб, дарахт кўланкасида ўсган гиёҳ каби сарғайган қиёфасидан ва айёрлиги сезилиб, шумлиги худди денгиз сатҳи каби тусланиб турувчи дафу турк элчисининг дағал муомаласи-ю, баланд овозига базўр чидаб ўтирарди.

– Эшитдим, қулоғим қар эмас, сўзларингни подшоҳимизга етказаман. Кутасан, – деди дафу зардали овоз билан.

– Қанча кутаман?

– Қанча керак бўлса, шунча...

Дафу айтганидек, элчи қанча керак бўлса, шунча кутди.

Бир неча кун чопарнинг қайтишини кутган Қапаған, сабри чидамади, қўл қовуштириб ўтираверишни ўзига эп кўрмади. Бир зарба билан келгусида ўзи ва турк хоқонлигининг содиқ иттифоқдоши бўладиган киданларни қалин ўрмондаги уйларигача қувиб солди. Шу ерда тўхтади, уларни уйлари остонасига қадар сиқиб боришдан тийилди. Сабаби, бу хатарли эди. Шунингдек, аёл подшодан ҳали хабар келмаганди.

“Темирни қизиғида бос” деган эски турк нақлига амал қилган тинибтинчимас Қапаған киданларни қувиш билан қаноатланиб, Жу хонимдан келадиган хабарни кутиб ўтирмасдан от бошини Ўрдўс томон бурди. Мақсади биринчидан, у ердаги қолган туркларни қулликдан озод қилиш бўлса, иккинчидан, янги барпо этилаётган турк хоқонлиги ғазнасини табғашлардан тортиб олинган олтин-у, жавоҳир билан тўлдириш эди.

Тан салтанатининг аёл подшоси барча мулозим, амалдорларни чорлаб, маслаҳат қилди. “Бебош турклар хоқонлигини қулатиб ўзларини Ўрдўс билан Алашан тарафларга қувиб юборайлик, ахир олдинлари улар бизларнинг қулларимиз бўлишган. Агар турк хоқонлигини тан олгудек бўлсак, хавф-хатар янада кучаяди” дея жар солганлар бўлди. Улуғ даштда бўрининг боши тасвирланган байроқнинг яна ҳилпирашини ичидан хоҳловчилар ҳам сарой аҳли орасида бор эди. Аёл подшо саройдаги айрим хитойлашган турк амалдорларидан ҳалигача қутулолмаганди. Тан сулоласининг ҳақиқий тахт ворисини сургун қилган бу подшони ёмон кўрадиганлар дашт бўрилари кўмагидан умид қилишарди. Табиийки, бундай пинҳоний режалар очик айтилмасди. У йиллар мобайнида кўнгилларда сақланиб, худди улкан ҳарсангтош остида асрлар бўйи ётган, кўзи очилиб, ерни ёриб чиққан булоқ каби йўл топишга ҳаракат қилишарди.

Улуғ даштда янгидан барпо этилган турк хоқонлигини тан олишни хавфли деб ҳисобловчилар ҳам, уни тан олишни ёқловчилар ҳам, бир неча кунгача бир қарорга келишолмади. Бу орада хон лашкарлари Таннинг бир неча вилоятларига ҳужум уюштириб, анча-мунча ўлжа ва асирлар олиб, Ўтуқан тоғларининг минг йиллик чегаралари томон чекиниб кетишди.

Ҳал қилувчи сўзни пинҳоний фитналардан толиққан Жу хоним айтди.

– Турк хоқонлигини тан олдик, – деди подшо ранжиган оҳангда. – Тўғри, Буюк девор бўйлаб чегараларимизда кўчманчи газандаларнинг тез-тез пайдо бўлаётгани мени ҳам хавотирга солмоқда. Лекин уларнинг хоқонлари билан тил топишса бўлади. Кўп сонли ёввойидан кўра, ақли бутун битта ёввойи билан музокара олиб борган маъқулроқ, деб ўйлайман.

Эртасига сарой мирзалари девонига аёл подшо ёрлиғини ипак қоғозга ёзишга фармон берилди.

Турк хоқони элчисини кутиб олган сариқ юзли, жаҳлдор дафу буйруқ бўйича довт-қаламини кўлига олди ва ялпоқ тахта устига энгашганча мактубни ипакка кўчиришга киришди.

“Кўк тангри фарзанди, марҳаматли ва шафоатли Будда қизи, Тан под-

шоси, мартабали Жу хоним буюради: ашина Гудулу² ўғли ашина Мочжо турклар хони, Хитой шанюйига чегара сарҳадларимизга яқинлашиб келган киданли аҳмоқларни кувиб юборишни ва бизнинг мурувватимиздан умидвор бўлишни ва уни улкан марҳамат деб ҳисоблашни буюради”.

Тан подшолиги туркларнинг тинимсиз ҳужумларидан бироз муддатга бўлса-да, кутулишни, чўзилиб кетган Хитой – Тубит урушига мадад кучлар йиғиб олишни режалаштирганди. Аёл подшо ноилож эди. Шу боисдан ҳам Халхадаги хоқонликни тан олди, уларнинг хоқонига илтифот кўрсатиб, шанюй унвонини берди. Аслида улуг табғаш подшолигининг турк хоқонлигини тан олишининг ўзи етарли эди, Қапаған ўзига берилган бу катта унвонга қайрилиб ҳам қарамади.

Жўнатилган элчи Халхага аёл подшодан хушхабар олиб келган пайтда, Қапаған хон Ўрдўсдаги бир вилоятни талон-тарож қилиш билан банд эди.

Туркларнинг бебошлигига тишини-тишига қўйиб, вақти соати етгунча чидаб туришга қарор қилган Тан подшосининг бу сафар сабри тугади. Туркларнинг ёрлик олгандан кейин ҳам яхшиликка ёмонлик билан жавоб бераётгани аёл ҳукмдорда кучли ғазаб уйғотди ва улар устига лашкар юборди. Турклар қочиб, Халхага, Ўтукан тоғларига бориб тиқилди. Нима бўлгандаям Буюк девор ортидаги улкан подшолик тан олган турк хоқонлиги Улуг даштда етмиш йилдан кейин қайта тикланиб, уларнинг олтин бошли бўри тасвири акс эттирилган байроғи яна ҳилпирай бошлади. Бироқ энди у Туркутлар хоқонлиги эмас, балки ўз аждодлари – Туркутлардан кўп нарсаларни мерос қилиб олган кўк турклар ўрдаси эди.

ТАМОМ

***Қорақалпоқ тилидан Аҳмад ҚОЗОҚ
таржимаси***

²Гудулу – Тан подшоси янглишиб “қутлининг ўғли” дейди.

Ҳалима
ХУДОЙБЕРДИЕВА

Ўзбекистон халқ шоири. 1947 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. “Илк муҳаббат”, “Оқ олмалар”, “Чаман”, “Суюнч тоғларим”, “Бобо кўёи”, “Иссиқ қор”, “Садоқат”, “Муқаддас аёл”, “Тўмариснинг айтгани” каби шеърӣй ва насрий тўпламлари чоп этилган. Фазу Алиева, Сильва Капутикян, Ибройим Юсунов ижодидан таржималар қилган.

АЙЛАНАР ТАҚДИРНИНГ ТЕГИРМОН ТОШИ

Билмаган дарахтман

Ўз кучи, ўз бардошини билмаган дарахтман мен,
Қоқилгандай битта жойдан жилмаган дарахтман мен.
Сершоҳ, сербарг новдалари чакчаклатиб қушларни
Умри бўйи ўзи бир бор қулмаган дарахтман мен.

Ҳолбуки, шўх шамоллар-ла дайдиб кетсам бўларди,
Кўп ишқий кўшиқ билардим, айтиб кетсам бўларди,
Қайтиб кетсам бўларди-я, қайтиб кетсам бўларди,
Аммо, манглайига қайтмоқ битилмаган дарахтман мен.

Биров пичоқ билан кесди, сўрди шираларимни,
Бошқа бири каллаклади, кўрди ичим, қаъримни,
Баргим пилла курти еди, биров кийди заримни,
Мен-чи, бировлардан бир барг юлмаган дарахтман мен.

Баъзан ўйланаман, оёқ берса, юриб кетсам, деб,
Дарёларнинг тўлқинида чаппар уриб кетсам, деб,
Кетмасам...

Шу туришимда ерга кириб кетсам, деб,
Дунё ишларидан кўнглим тўлмаган дарахтман мен.

Ўз кучи, ўз бардошини билмаган дарахтман мен.

ОТАМ МЕНИНГ

Отам Умматқулбой Худойберди ўгли хотирасига

Кузакларим, баҳорларим эрта келган,
Баҳорларда олқорларим эрта келган,
Кутмаганда бол, қорларим эрта келган,
Умматқулбой – эрта кетган отам менинг.

Кўшқавиқли тўнларини тўздирмай ҳам,
Довруғ солиб келганини сездирмай ҳам,
Сувларида ўрдак, ғозин суздирмай ҳам,
Тўхтаган сой – эрта кетган отам менинг.

Кўксин яралаб турса ҳам не нокас, қир,
Юракка елка тутаверган мисоли қир,
Мингта ўқдан чайқалиб ҳам умрида бир
Тутмаган ёй – эрта кетган отам менинг.

Ў, дўстлар-а, отам-ку ҳеч ёзғирмаган,
Айтмаган ҳам кўнглидаги бир сирлардан,
Фақат... бошга ёққан дўлу ёмғирлардан
Чўккан сарой – эрта кетган отам менинг.

Ота, десам, кўксим сим-сим қирқилади,
Бу сўз икки дунёйимни бир қилади,
Шу сўз мени ер қилади, шер қилади,
Умматқулбой – эрта кетган отам менинг.

АНЖОН САРИ

Ўйланаман, йўлим тушса Анжон сари,
Моҳларойим кўзларига кўзим тушса.
Майдалашиб кетмадими мевалари –
Танийманми, қўлга олма, узум тушса.

Моҳларойим тақдирдан куйлаб дoston
Қалдирғочлар айвонида юрадими?
Келинлари саҳар, азон айтилмасдан
Обдастада сув иситиб турадими?

Рўмолининг учига гул битадими
Қизалоқлар – оналарин тиргаклари?
Орқа билан юриб, чиқиб кетадими
Ерга қараб охудайин хуркаклари?

Кўз олдимдан ўтаверар чопа-чопа,
Нодиранинг қул кунлари, шоҳ кунлари.
Қулоғимга келиб турар
Мохларойим кетаётган хон ароба,
Умархон тўй аробасин шовқинлари...
Ўйланаман йўлим тушса Анжон сари...

ПАРИШОНХОТИР

Яшаб бораяпман паришонхотир,
Гоҳ узун, гоҳ қисқа дастга ўхшайман.
Гоҳ ўзни сезаман ҳар нега қодир,
Гоҳ ердаги чўпга, хасга ўхшайман.

Дўстлар бор, боши арш-аълога етган,
Уларнинг уйлари қуёшга беткай,
Мен гоҳо улардан баландлаб кетган,
Гоҳ эса баридан пастга ўхшайман.

Айланар тақдирнинг тегирмон тоши,
Ичимга оқади кўзимнинг ёши,
Дўстлар бор, бахтлардан айланар боши,
Мен қуюқ ғамлардан мастга ўхшайман.

Дунё қадах тутса, кўксим-ку лим-лим,
Паришон эсам-да, чўзиқдир қўлим,
Шундан норасодир, эҳтимол, йўлим,
Шундан гоҳ ўзимга қасдга ўхшайман.

Яшаб бораяпман паришонхотир...

БАХМАЛ

Бахмал боғларида еру осмон – кўк,
Олмалар гоҳ-гоҳи тўкилар тап-тап.
Сангзор сувларидай тез оқар сув йўк,
Учиб бораётган тойларга ўхшаб.

Кўкжарнинг сел олган жарларида чим,
Жилғалар пойгаси, тошлар гурунги.
Менга туюлдики, Бахмал – кўп қадим,
Тоғда тошлари ҳам тоза, бурунги.

Сангзор чарх уради, жилғалари жўш,
Кетсам, кўнглим шунда қолаётгандай.
Боксам, тоғ бошидан икки арча, қўш,
Бир-бир босиб, тушиб келаётгандай.

* * *

Мирхалил отанинг кўк гумбазидан
Самарқанд кўринар, хайрон бўлмайсиз.

Новқа отанинг беш панжасидан сув
Шифо сувларидан ичинг, ўлмайсиз.

Сифотин тополмай ўйга толдим мен
Минг хил ковул-коврак, оққиз ҳидини...

...Уч-тўрт қиррасини кўриб қолдим мен
Бахмал – Ўзбекистон марваридини.

МАСЛАҲАТГА БОРАМАН

Ой ўтмас, ҳафта ўтмас,
Ўзимнинг ақлим етмас,
Маслаҳатга бораман.

Сахар ё кеч, ўтириб,
Бошингизда ўй суриб,
Сизга кўнглим ёраман.

Мен ўйлайман: “Соз тупрок
Бехавф ётинг. Суянч тоғ,
Ҳалибери чўкмайди”.

Онам ўйлар: “Наҳотки,
Оқсоч боламнинг ёши,
Бир жойга етганда ҳам
Айтганимдан чиқмайди?”

ТАВБА ЭШИГИДА

Ҳамиша айбдорман, гуноҳим кўша:
Ташим хироману ичкаримда дод.
Ўйлайман, мен кимман?
Мен-чи, мен ўша –
Тавба эшигида қантарилган от.

Ўпаман, фарқ йўқдай, чўққими ё чоҳ,
Фарқ йўқдай шайтонми, раҳмонми ҳамроҳ,
Бу бари ташимда, ичимда мен оҳ,
Тавба эшигида қантарилган от.

Жаннатийманми мен ва ё осийман,
Ўлмоқ шарт бўлганда зиғирча куймам,
Суймагани суйиб, суйгани суймам,
Тавба эшигида қантарилган от.

Ёллари шамолда ялтиллаб парқу,
Парвоз хаёлига бўлса-да ғарқ у,
Оллоҳдан афв сўраб йиғлайди ҳар кун,
Тавба эшигида қантарилган от.

Гуноҳкор бандангман, тупрокман, ерман,
Кунимда кун йўқдир, ойимда йўқ ой.
Худойим, кечиргин ва менга берма
Тавба эшигидан бошқа жойдан жой.

“ИНЖУЛАР” КИТОБИДАН

Кўклам ҳам гоҳ алдар, ғўр, боли йўқдир,
Алдашга ёздайн дажжולי йўқдир.
Куздан бир амаллаб алданмай ўтсам,
Қишнинг алдашгаям мажולי йўқдир.

**Жасур
КЕНГБОЕВ**

1985 йилда тугилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетини ҳамда ушбу факультетнинг магистратурасини тамомлаган. “Оила даврасида” газетасида бош муҳаррир ўринбосари лавозимида меҳнат қилмоқда. Ҳикоялари республика матбуотида ва турли тўпламларда чоп этилган.

ИККИ ҲИКОЯ

ЮРАКНИНГ БИР ЧЕТИ

Ўзимга мен янги ҳаёт тўқидим...
Усмон Азим

У ниҳоят орадан шунча йил ўтиб қалбига яна бостириб кириб келди...

Хонасида мук тушиб, бошини қоғоздан узмай ишлаб ўтирган Орзикул эшиги оҳиста тақиллаб, секин очилганини, ундан тим қора сочли чехра қараб турганини ҳам пайқамади. Ўқийганидан кўзини узмади. Келмиш қорасоч узун-узун бармоғи билан эшикни яна мулойимгина чертди. Шундагина бошини кўтариб, бир зум анграйиб қолди... ва ўрнидан туриб кетди.

– Ие, Умида?! – деди овози титраб.

Келмиш қорасоч чехраси ёришиб, минг бир жилва билан ичкарига қадам босди.

Орзикул бир қадам юриб, тўхтади. Тилига гап келмай, на саломлашишни, на жим туришни билиб, қоққан қозикдай туриб қолди. Умида ундан ҳам бешбаттар қизариб кетди. Ўртадаги неча йиллик айрилик, соғинч ҳисси шу дамда иккисига ҳам оғир дақиқаларни тухфа қилган эди. Орзикулнинг ахволини кўрган қорасоч нозиккина қўлини чўзди ва:

– Салом!.. – деди.

Орзикул унинг қўлини тутар экан, юраги кўпириб, энтикиб кетди... Иссиқ қўл... Қайноқ тафтни туйди. Улар қўлни қўлга бериб, кўзларига тер-

милишиб, бир нафас тек қотиб қолдилар. Дардманд кўзларгина тилга кирди:

“Сени кўрар кун бор экан-ку, Умида?!”

“Бор... Мана, келдим-ку! Фирмангизга иш билан келгандим, шу ердалигингизни ҳозир билиб қолдим... Ўзингиз-чи, ўзингиз, бир йўқламадингиз ҳам...”

“Ахир...”

“Нима қипти? Ҳеч бўлмаса, йилда бир мартагина... ана, дугонам Сарвиноз орқали бўлсаям, йўқласангиз бўларди-ку...”

“Бўларди-ю...”

“Эрга тегди, бўлди энди, деб ўйлагансиз-да? Қўрқоқво-ей...”

“Қўй, энди, Умида, менинг ҳам кўнглимни яралама...”

“Ҳалиям хафамисиз?”

“...”

Иккиси ҳам ўтиришди. Орзикул тикилиб қолди. Умида ҳеч ўзгармабди. Ўша-ўша кўзлар, бир пайтлар қўллари силаганда ярқираб кетадиган манглайи, титраб турадиган лаби, оппоқ кулчадек юзи...

Орзикул оҳ тортиб юборганини билмай қолди. Бир пайтлар ҳар кўрганда қанча энтикса, ҳозирги энтикиши минг чандон зиёд, эҳтимолки, юракнинг тасаввур қилиш мушкул бўлган тубидан чиққанди. Умида бунинг сезди, ийманиб, кўзини олиб қочди. Термилгувчи кўз эса ийигандан ийиб кетди. Бир вақтлардагидек унинг кўлини кафтида тутгиси, сочларини силагиси, меҳрга тўла кўзларига термилиб, ўзни унутгиси келди. Аммо бунинг имкони аллақачонлар қўлдан бой берилган... Иккиси ҳам айро ўзан бўйлаб оқиб кетган сув эди.

Орзикулнинг юрагини ана шу адоқсиз армон кемирарди. Ўшанда... Йўқ, у ўйлагандай бўлмаганди. Дунёни ғафлат босганда, инсон кўзини ҳирсу ҳаво қоплаганда гул булбулга зор бўлди, ёруғликда парвонадан дарак ҳам йўқ эди. Қалбда бемисл ташналик илдиз отди.

Ўша машъум кунда кўлига бир парча қоғоз етиб келди. Гангиб қолган Орзикул бу ёғига яшаш абас эканини англагандай бўлди. Абгор қиёфасидан ўзини давраларда ортиқча сезадиган бўлиб қолди. Дунёга сиғмай кетди. Мажнуннинг аҳволи ҳаммага маълум эди. Ўйлаганидек, ўтаётган вақт бундай одам учун ўлимдан оғир. Тўғри-да, одам оиласида, ўзини ўзи бегона сезса, нима бўлади? Ўлади! Тириклай тамом бўлади. Қиёфаси, тан-жони бўлади-ю, руҳан ўлади. Шакл бор, маъни йўқ.

У ҳар сония ўйларди: маҳзун бир куй таралса, секин-секин авжига кўтарилса, ноланинг иси келса. Отангни эсласанг, онангни ёд олсанг, ака-ука, опа-сингилларингни бир-бир кўз олдингдан ўтказсанг. Сўнг... сўнг кўзларингдан оқаётган видо ёшларини артсанг. Ортингда қолаётган одамлар билан бир-бир хайр-хўш қилсанг. Ғойибона видолашсанг...

Маҳзун куй давом этса...

Қайтиб кўришмайдиган бўлиб видолашсанг. Ўй-хаёлларинг, орзу-умидларинг билан маъзурлашсанг.

...Орзикул бошини бир кўтарди-ю, жикқа хўл бўлган болишни айлангириб, тескари қилди-да, зилдай бошини қўйди. Ётиб-ётиб кўргани не бўлди?

...Тушида ўлиб кўрди. Жонсиз танасини... ўзи ушлаб кўрди! Ҳайрон бўлиб, ўзини туртди. Қимирламади. Худди бировнинг ўлигини қўшқўллагандай, сесканиб кетди. Мурдаси қотиб ётаверди...

“Демак, ростдан ҳам ўлибман...” – дея хаёл қилди. Кейин нарироқ бо-риб, ҳавода муаллақ турганча, кузата бошлади.

Ана, танаси ётган хонага беҳосдан онаси кирди, кела солиб, ўзини ташлади. Жасадини кучоқлаб, кўкрагини муштлаб, уввос тортиб йиғлади. Она-сини овутаман деб, отаси чўккалади-ю, бўзлаб қўяверди. Рангпар укаси кўзидан отилиб чиқаётган ёшларни арта-арта остонага яқинлашди. Синг-лиси ичидан куйди.

Бу йиғи Орзикулни қайта ўлдирди...

Шу онда очик деразадан эсиб турган майингина шабада пардаларни бир зайлда ҳилпирата бошлади. Баҳорий ҳаво... Дафъатан қулоғига чалинган куй чала уйқудаги Орзикулнинг дилини ўртаб юборди. Бу куйда недир бир синоат, қай бир қизнинг ҳазин қўшиғи, ўша хотиридан кетмас дилдорнинг нолалари, охлари бордек эди. Бир пайтлари шивирлаган қалб сирлари бор эди...

Орзикул узала тушиб ётганча, бугун, қайсидир қишлоқда ўтаётган қандайдир бир тўй маҳали, ана шу сирларни бир умр қандай қилиб юраги-да сақлаб юриш мумкинлигини ўйлади-ю, эти музлаб кетди, Яратганнинг бир куни бунча узун бўлмаса...

Орзикул кўп дўстларининг тўйини кўрди. Шод-шодон жуфтликларни учратди. Ҳаваси кетиб, не-не орзулар қилди. Умида билан ёнма-ён, бирга яшашни тасаввур қилиб юрди, ўғил-қизлари бўлишини ният этди. Баъзан шу ўйларидан ўзи уялиб кетар, кипригида авайлаб юрган Умидасини ҳатто ўзининг телба хаёлларидан ҳам қизғанарди. Бу қизғанишда Орзикулнинг бутун олами, ихоталанган кўнгил талаблари бор эди. У кизни фақат ва фақат ўзиники деб тасаввур этарди.

Қизгина буни сезар, сезган сари тагин ҳам очилиб кетгандай бўлар, хушрўйлашиб, Орзикулнинг кўнглини буткул асир этарди. Курсдошлари ошиқ-маъшукни зимдан кузатишар, кўпининг дили ғашланиб, очикча ҳасад ҳам қилишарди. Айрим дугоналар Умидани йўлдан уриш илинжида кўп бор қутқу солиб кўрди. У ақлли киз эди, парво қилмади.

Орзикул айни дамда ўша чоғларни эсларкан, юрагининг бир чети жижиллади. Қаршисида ўтирмиш жувоннинг дам яноқларига, дам пешонасига термилаверди. Бу яркираб турган юз ўт бўлиб куйдирди.

– Бир-биримизга анграйиб ўтираверамизми энди, – дея жилмайди жу-вон ноқулай вазиятдан чиқиш ниятида. – Янгиликлардан гапиринг? Нима гаплар бор оламда?

Орзикулнинг ширингина хаёли бузилди, талмовсираб, нима деярини билмай қош чимириб қўйди.

– Билмасам, – деди. – Яхши гаплашиб ўтирибмиз-ку?

Бу жавобда ҳеч бир маъни йўқлигини, гаплашиш тугул дурустроқ саломлашмасдан ҳам олис хотираларга берилиб ўтирганини англаб, қўшиб кўйди:

– Ҳаммаёқ тинч... Чой куйиб берайми?

– Ихтиёрингиз...

“Уҳ!...” – деди ичида Орзикул. “Ихтиёрингиз!” Умида шу сўз билан Орзикулнинг жонини оларди. Сезишча, бу сўзни фақатгина Орзикулга айтарди. Телба ошиқ бора-бора бундаги бир махфий маънини англади: маъшуқасининг бутун борлигини бағишлашга тайёрлигини ифодаловчи бу сўзнинг маъзини чақиб, эшитгани ҳамон кўнгли ўн қулоч ўсар, юраги тўлиб-тошиб кетар, арзирли бир жавоб излар, лекин доим сукутдан ўзга чора тополмас, кўзига тикилганча ҳайкалдай қотиб қолар; тикилганда ҳам унинг кўзида ўзининг суратини кўриб, аҳволдан хижолат тортар, бироқ, ҳеч бир куч киприк қоқишдан тиёлмас эди. Лекин Орзикул ҳозиргача бир саволга жавоб тополмайди: нега ўша пайтлар қайси қизни учратмасин, дарров Умидага таққослаб кўрди, уларнинг ҳеч биридан Умидада бор бўлган ненидир тополмади...

Умида ҳам ўзи каби кўнгил қули эди. У ҳам Орзикулга қандай боғланиб қолганини аниқ эслаёлган эмас. Вақт ўтиб, қарасаки, усиз туролмайдиган, бир сония хаёлидан ўтказмаса, юрагида кемтиклик сезадиган бўлиб қолди. Кейинги пайтлар ҳатто нимагаки қўл урса, гўё Орзикул унга қайдандир қараб тургандай туюлар, тушида ҳам, ҳушида ҳам кўз қири билан боқиб, соғинчини яширолмаётган телба каби эс-хаёлида гавдаланар, ўзи эса ҳар нарсани унинг қаричи билан баҳолаётгандай бўлаверарди. Бу ғалати туйғу олдида ўзини ожиз сезиб, бошқаролмайдиган даражага етаётганини ҳис қилса-да, ажабки, бундан кўнглида суюнар, жиндеккина ғурурни ҳам туярди... Ахир, кимсан, ҳар ишда ўз айтганини қиладиган телба-қайсар, бир сўзли, қатъият бобида маррага биринчи етадиган Орзикулдек йигит унинг олдида доим ҳаяжонда турарди... Мана, ҳозир ҳам, чой куйиб беряпти ҳамки, бармоқлари қалтираб, шу сохт-сумбати билан ҳаяжонини босолмаяпти.

– Нима янгиликлар бор, Умида? – деди Орзикул ҳеч гап тополмай. – Қаерларда... яшаяпсиз?..

– Қаерда бўларди... кўшни туманга тушганман-ку, – деди Умида.

Кейин Орзикулнинг кўзига синовчан тикилди:

– Нима, билмасмидингиз?

– Йўқ! – деди Орзикул.

Аслида билар эди, шу топда айтишга кўнгли ёр бермади. “Билгим ҳам келгани йўқ”, деб юборишига бир баҳя қолди-ю, тилини тийди.

– Эшитгансиз, деб юрувдим...

Бир муддат жим қолишди. Иккиси ҳам пиёладаги чойга тикилиб, гапиришга жазм этолмади. Орзикул Умиданинг бармоғидаги никоҳ узугига кўзи тушди-ю, чап кўксида жизиллоқ турди. Умида таъкиб қиладиган нигоҳни сезди шекилли, кўлини кўлига чатиштириб, узугини кўздан пана қилиб олди ва:

– Ўзингиз-чи? – деди. – Уйингиздаги...лар яхши юришибдими?

Орзикул ярқ этиб қаради. Саволдаги алоҳида таъкид нашъа қилиб кетди. Дангалига тили бормаганини ўзича тушунди ва истехзоли кулди:

– Ҳа, отам ҳам, онам ҳам яхши юрибдилар!

Умида пичингга қаноат қилмади.

– Ҳм, болаларингизнинг... онаси-чи?... – дея ўсмоқчилади.

– Уям бардам, – чўрт кесди Орзикул гап йўналиши неча йиллардан бери кутилаётган томонга ўзгараётганидан ташвишланиб.

– Яхши-и-и. Чиройлими... у киши?

– Ҳа...

– Мендан ҳамми?

Орзикул бундай нозик саволга нима деб жавоб беришни билмас эди, шу боис каловланиб қолди. Умиданинг феъли унга маълум эди-ю, бу каби анчайин жиддий, сирли ва хийла нозик саволни кутмаган эди. Шунинг учун чорасизликдан азалгидай ҳазил аралаштирди:

– Тирик мавжудот ичида чиройда сиздан ўтадиганини учратмадим ҳали...

Умида бу ожизгина илтифот ва айни пайтда “мавжудот” сўзига яширинган аллақандай жониворлар “гўзаллиги”га шаъмали сўз ўйини ортидан нима дейилаётганини дарров англади ва шу заҳоти алам отига қамчи босди:

– Сиз доим журъатсиз бўлгансиз...

О, ҳаммаси тамом! Орзикулнинг жон жойидан олди! Ниҳоят, ўқланган тўппонча отилди! Назарида Умида шунча йилдан бери ўйлаб-ўйлаб, минг бир хулосалар орасидан чиқарган ўта тигли сўнгсўз эди бу гўё. Ҳозир бу тиг Орзикулнинг шундоқ ҳам шалвираб қолган юрагини тирнаб-тирнаб ўтгандай бўлди. Кўйдиргувчи оловга ўзини уриб нобуд қилган парвона каби таслим бўлишдан ўзга иложи йўқ эди, лекин бўш келиш ҳам ярашмас эди.

– Гап журъатда эдими, Умида? – деди ёниб. – Отангизнинг талаби-чи? У талабни эшитган ҳар қандай йигит йўлини шартта терс солиб кетарди. Ҳалиям мен...

– Нима, сиз?

– Ҳалиям мен жимгина, индамай кўйганман...

– Ия! Бу оддийгина синов эди-ку... – деди Умида меҳр билан Орзикулнинг кўзларига тикилиб. – Аслида отам ундай демаган, мен ўзим сизни синаб кўриш учун ўйлаб топгандим.

– Нима?!

– Шундай...

Орзикул устидан бир челақ совуқ сув куйгандай бўлди. Умидага қаҳр тўла кўз билан қаради: “Наҳотки... наҳотки, шундай бўлган, Умида? Нега бундай қилгандинг? Нима учун йўлимиз айри тушаётганда ҳам буни айтмадинг? Нега? Ахир сен...”

Тизгинсиз саволлар куйилиб келаверди. Орзикул қўлини асабий мушт қилиб тугди.

– Кўп муҳокама қилинган муҳаббат барбод бўлиши рост экан... – деди кейин алам билан. – Демак...

– Нима қилишим керак эди? Ҳеч қандай муаммо йўқ жойда ўзингиз... хайр-хўш ҳам демасдан... Йигит кишиям аразлайдими?

– Мен аразламаганман!

– Унда нега совчи ҳам юбормаган эдингиз?

– Менинг ўрнимда бўлганингизда...

– ...дадилроқ бўлардим!

Орзикул Умидани таниёлмай қолди. Ўзи у нима демоқчи? Нега ўтмишда қолиб кетган, ҳар эсга тушганда юрагини азоблайдиган гапларни кўзғаяпти? Мақсади нима ўзи? Ахир...

– Умида, қўйинг энди шу гапларни, – деди паришонхотирлик билан. – Эр йигит ҳар куни ўзгариб, буқаламундай тусланмайди... Мен ҳеч қачон айтган гапимдан қайтмаганман. Отангиз ўзи ваъда қилганига бериб, орзусига етган бўлса, бўлди-да. Қўйган талабига эрман дегани рози бўлмас эди-ёв...

Умида, бундай кутилмаган кескин ва кескир пичингга тайинли жавоби йўқ эди чоғи, индамади. Шу гап адоғида суҳбат ҳам узилди. Ҳаммаси равшан эди. Умида кўзгалди. Оғир тин олди. Эшикка йўналаётиб, сўнгги бор қаради...

“Майли, қўявер, Умида, айб икковимиздан ҳам ўтган-да...”

“Мен чорасиз эдим... Ахир сиз бир оғиз ҳам “Сени севаман” дея олмагансиз-ку!”

“Мен... айтмасдан севардим, Умида!”

“Совчи ҳам...”

“Такдир экан-да, Умида, нимаям қилардик... Хўш, ўзинг омонмисан? Ҳаётинг тинчми?”

“Нолисам бўлмас, шукр. Тинч яшаяпман”.

“Бахтингни... топдингми?”

“Ҳм... Ўзингиз-чи?”

“Мен ҳам...”

“Хўжайиним яхши одам. Баъзан ўзимнинг эркалигим, тантиқлигим, жуда худбинлигим билан у кишига кўп жабр етказиб, хафа қилиб қўймайпманми деб ўйлаб қоламан. Лекин у одам мени жудаям иззат қилади. Ҳамма эркалигимни кўтаради. Сизники-чи? Аёлингиз?..”

“Биласан-ку, мен ҳам жуда инжиқман. Аммо аёлим феълимдан нолимайди. Ҳурмат қилади...”

“Болаларингиз-чи? Кимга ўхшайди?”

“Ўзимга... Каттаси онасига... Сенинг болаларинг-чи?”

“Меникининг учови ҳам дадасига тортган... Қуйиб қўйгандек...”

“Шукр... Бахтиёр экансан...”

“Ҳа, мен ҳам сизнинг бахтингиздан хурсандман...”

Минг йиллик айрилиқдан кейинги бу биринчи, эҳтимолки, сўнгги учрашувда нигоҳлар шу зайлда беомон сўзлашди. Бир-бирига қоришиб омонлашди. Бироқ бу нигоҳлар бир-бирини алдаётганини иккиси ҳам аниқ сезиб турар эди...

КҰҲНА БЕЛБОФ

“Бугун дунёдаги энг “кекса ит” йигирма олти ёшида вафот этди...”

Деразаси жанубга қараган пастқам уйи олдида, кундага чопонини тўшаб, ўнг кўлини манглайига тираганча, ковшининг учига тикилиб, офтобрўяда тобланибгина ўтирган Етмишев айвонда осиглиқ радиога ярқ этиб қаради. Мийиғида кулди.

“Оббо, хумпар-ей! “Вафот этди” эмиш. Иззат-икромни қаранг! “Мархум” йигирма олти ёшда экан. Табаррук ёш-да! Дунёнинг тўрт томонидан одамлар “отам”лаб келгандир?”

Етмишев истехзоли кулди: демак, “мархум”нинг бир каромати бордир-да...

Етмишев кейинги пайтлар уйда ёлғиз қолса, радионинг қулоғини бураб, шу кунда устида ўтирганча бот-бот хаёлга чўмадиган, ўзига ўзи ғудраниб, бир нималар дейдиган одат чиқарган. Ўйлайди. Фақат бир нималарни ўйлайди. Бор – сўзлайди, йўқ – ўйлайди-да... Бироқ қани нафи тегса! Ўйлаб ўйига етган борми. Тагин фикрлари чувалашиб кетади, бошига оғриқ кириб, девордаги матохни ўчирганча, аччиқ чойдан хўплайди-да, кўрпатўшак қилиб ётиб олади...

“Қачон булардан пешонам терларкин ўзи...” – дейди димоғи куйиб.

Бошоғриғи бошоғриқ бўлади.

Лекин бироз ўтиб, “кекса ит”нинг ўлими ҳақидаги хабар унга негадир нашъа қилди. Бу гапнинг тагида одамзоднинг майдалашиб кетаётганига ишора ҳам йўқ эмасдай эди. Кейин беўхшов илжайди: “Гапни қаранг, калтакдай. Ҳе, одам бўлмай кет...” – деди.

Етмишев ўрнидан туриб, чопонини қоқиб, дахлизга кирди. Тўнини пахтаси титилиб, ичи пўла бўлиб қолган ёстиқ устига ташлади-да, узала тушиб ётди. Сўнг шифтга – орасидан қовжираган қамиш барглари чиқиб турган болорларга бемақсад термилиб ётди. Хаёлларга эрк бергиси, бемаъни ўйлардан халос бўлгиси, ташвишларни бир дам унутгиси келди. Хаёллар ҳам, Етмишевнинг устидан кулгандай, ҳадеганда жонланавермади.

Ҳозир унга оғир. Бу орада кўнглини очиб, яйраб гаплашадигани йўқ. Тенг-тўшларининг кўпи ўзи билан ўзи бўлиб кетди. Бирови билан гапи келишмади, бировлари бу ёшларга етмади. Не жафоки, кампири ҳам ёлғизлатиб кетди.

Пенсияга чиққан одам тез қарийди. Етмишев ўйлаб қолдики, шундай пайтда одам ишдан чиққан матохдай гап экан: ўтган ҳам, кетган ҳам бир тегиб ўтади-ю, ҳеч ким мундай бир азизроқ жойга олиб қўймайди...

Чолга шуниси алам қилади. Назида, бола-чақаси, неваралариям фақат кечқурун йиғилгандагина гўё унинг борлигини эслаб қолишади...

Етмишев минг йилдан бери ёд бўлиб кетган шифтдаги болорни хаёлан қайта санайди: бир, икки, уч... Унинг назарида, болор худди камайиб қоладигандай. Ана, бешинчиси. Энг ингичкаси шу. Бир зум ўзини ўша бо-

лорнинг ўрнига қўйиб кўради. “Синиб тушса, у-бу кимни том босиб қолса-я. Э, қўйсанг-чи, қариётиб бунча ваҳимачи бўлиб қолдинг. Ана, қолганлари жойида қолади-ку, шулар кўтаради-да...”

Эллик йил мактабда бола ўқитган Етмишевдай одамга бу болаларча халлар қанчалик ғалати, аҳмоқона туюлмасин, ҳозир айна чоғда кўнглида кечаётган қандайдир зардобли, тушуниксиз кайфиятни тарқатиш учун зарурдай эди шу. Юзга яқинлашиб ўтган отаси бир гапни айтгич эди: “Кечқурунлариям, кундузи ёлғиз қолсам ҳам кўрқиб кетяпман, болам. Жуда кўрқоқ бўлиб қолдим...” Етмишев шу гапни эсларкан, гўё ингичка болор бир синиб тушадигандай, бир синиб тушмайдигандай, қайтанга қалинлашиб, кучга тўладигандай туюлди... Ўйлаб-ўйлаб, аросатда қолди: ҳар икки фаразнинг турган-битгани хомхаёл эканини билса-да, икковига ҳам ишонгиси келди. “Ишқилиб, том босгулик қилмасин-да...” – деди пичирлаб.

Етмишев кўзини бир-икки пирпиратиб, юмиб-очди. Ёнбошига ағанади. Шунда ёстиғининг тагидан чиқиб турган кўхна белбоғига кўзи тушди. Уни пийпалабгина қўйди ва ярим йилча аввал бўлган воқеани эслаб, ожизгина кулимсиради.

...Ўша куни ўртанча келини эртароқ ишдан қайтган эди. Бир пайт қайнотасининг чой-нонига қарайман деб, у ётган уйга кирди. Кирди-ю, тарашадай қотиб қолди. Тўрда, узунгина болишда Етмишев, ияги белбоғ билан боғлиқ, кўзлари юмук, тепага қараб тарашадай қотиб ётарди. Келинининг ранги докадай оқариб, бирпас тили калимага келмай қолди. Сўнг дод солиб, ташқарига югуриб чикди. “Бувам кетиб қопти...” дея ҳаммани бошига йиғди.

Чоп-чоп бошланди. Катта ўғилнинг лойсувоқ уйига туташ қурилган айвонининг кавшандози ковушга тўлди. Ўғил-қизнинг бари йиғилган. Болабақра, неваралар пойгақдан жой олган.

Уй тўрида Етмишев бува ётибди. Ёнида тўнғич ўғил – Отаёр пешонасига нам сочиқ босиб турибди. Хона диққинафас. Шу топда чивиннинг гўнғиллаши ҳам асабга тегиб кетади.

– Ота, гапиринг энди, – дея ялинди Отаёр. – Одамни кўрқитманг-да, мундай...

– Ҳа, ота, бўлди, гапиринг энди, – деди бўғзи куяётган қизлар ҳикилламоқдан бери бўлиб.

– Биздан нима айб ўтди, бува? – сўради катта келин.

Етмишевдан садо чиқмади. Шифтга термилиб, тек ётаверди. Отаёр янаям хавотирланди. Тикилиб қаради. Отанинг танаси буткул мажолсиз. Вожаб! Қоксуяк қўлларида ғалати қорамтир доғлар пайдо бўлганини кўрди. Юраги, кимдир арралаётгандек, оғриқ ҳис қилди. Отасининг қаншарида ҳам билинар-билимас қорамтир доғларга кўз тушди-ю, ичидан зил кетди.

“Эҳ, отам-а, бола бўлиб, юзингизга мундоқ... қарамаганимгаям анча бўлибди-я... Суякларингиз терингизни шимиб олганини нега сезмадим экан-а? Манави доғлар қачон пайдо бўлди, ота?!”

Тўнғич ўғилнинг кўнгли қақшади. Отасининг манглайини нам сочиқ билан артди. Елпиган бўлди.

Шу пайт ташқарида мотоциклнинг “пат-пат”и эшитилди. Нима қиларини билмай, дам Етмишевнинг сўлғин юзига, дам уйга йиғилганларнинг ташвишли нигоҳларига даҳлиздан мўралаб боқиб, ҳеч нимани англолмай, диққати ошиб ўтирган неваралар, худди бу кўргиликнинг тезроқ ўнглиниб кетишини кутгандай, нажот истаб, чувиллашиб, овоз келган томонга югургилаб кетишди.

– Дўхтир поччам келди-ёв, ака? – деди иккинчи ўғил Нурбек.

– Бор, қара-чи. Тезроқ келсин, – буюрди Отаёр.

Нурбек дўхтир поччасини бошлаб келди. Почча ўтирганлар билан салом-алик ҳам қилиб ўтирмай, тўғри буванинг бошига борди. Қўлини пешонасига кўйиб, дарров ашқол-дашқолини олиб, текшира кетди.

– Ҳеч қандай хавф йўққа ўхшайди-ку, – деди почча. – Лекин барибир яхшилаб бир текширтириш керак бувани.

– Текширтирамыз, текширтирамыз... – деди Отаёр. – Шаҳарга оборсак ҳам бўларди, а, почча?

Почча ғинг демади. Секин жойлашиб ўтириб, қайнотасидан сўради.

– Бува, яхшимисиз? Нима бўлди ўзи сизга?

Етмишевдан жавоб бўлмади.

Отаёр ўзи гапириб берди:

– Отам гапирмаяпти. Салима келин ишдан келиб қараса, ияги бойланган эмиш. Отам... кетиб қопти деб, кўрқиб кетдик ҳаммамиз. Шукрки, мана...

Почча ажабланди. Етмишевнинг тўнини тесқари киядиган одатини кўрмаган, шу боис қайнотасининг ит орқа бўлиб қолганига унча тушунмади. Яна ҳол сўради. Етмишев ингранди. Кўзидан икки томчи ёш сизиб чиқди. Атрофига секин кўз югуртириб, хонани тўлдириб ўтирган болабақраси, невараларини ғира-шира тусмоллаб, худди гўдакка ўхшаб, оғзи кемшайиб кетди. Анчадан бери болаларини бундайин тус-тугал кўрмаган эди...

Бутун уй буванинг оғзига тикилган. Етмишев қараб турди-турди-да, кейинчалик бутун қишлоққа тарқаб кетган латифанамо гапни айтди:

– Мен... – деб ихранди Етмишев. – ...мазам бўлмай қолди бугун. Мабодо уйкумдами, ўнгимдаги ўлиб-нетиб қолсам... буларни бировининг ҳам хабари бўлмай қолади, деб ўйладим. Ҳаммаси ишли-да, омон бўлгурларнинг...

Ўтирганларнинг юраги ачишди. Тилини тишлаб қолгани қанча. Отаёр эса йиғлаб юборди. Почча Отаёрни туртиб, оғирроқ бўл, деди. Кейин қайнотасидан сўради:

– Иягингизни ким бойлади, бува? – деди вазиятни юмшатиш учун кулимсираб.

– Ўзим... ўзим бойладим... – деди Етмишев.

– Оббо, бува-ей... – деди дўхтир почча.

– Ухлаб қопман-да... булар ияк бойлай олармиди...

– Ўзиям ҳамманинг ўтақасини ёрибсиз-ку. Кўрқманг, ҳали кўп яшайсиз.

– Шуни айтинг, почча, – гапга кўшилди келинлар. – Бувам одамни ёмон кўрқитди. Юрагимиз қинидан чиқай деди. Энди Салима келинниям бир қараб қўйинг, почча, мазаси қочиб ётибди нариги уйда.

Ўғил-қизлар Етмишевнинг тилга кирганига чуқур тин олишди.

Етмишев ўша воқеани эслар экан, юзига табассумга ўхшаш алланечук мавҳум бир ифода ёйилди. Бу худди боягина радиодан эшитган хабар – йигирма олти ёшида вафот этган энг “кекса ит” ҳақида ўйлаганида юзига балққан истехзога ўхшаб кетар эди.

Етмишев белбоғини силади. Сўнг ўша қилиғини эслаб, бола-чақаю неваралари олдида бошқа ўнғайсизланмаслик учун “далил”ни йўқотишни ис-таб қолди. Ўша қилиғини хотирдан чиқармоқчи бўлди. Белбоғни айириб, узиб отмоқчидек, икки ёнга тортди. Бироқ у кўхна бўлса-да, ҳали пишиқ, маҳкамгина экан. Назарида, бу белбоғи ҳўв шифтдаги ингичка болорга боғлаб, невараларига арғимчоқ ясаса ҳам узилмайдигандек эди...

ҲУҚМАТ

**Ўқишни билсангиз, ҳар бир
инсон бир китобдир.**

Али ибн АБУ ТОЛИБ

**Мансабдор мол тўплайди.
оқил эса – қазилат.**

Муъиниддин ЖУВАНДИ

Тошнўлат АҲМАД

1942 йилда тугилган. Самарқанд давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. “Очиқ эшик” номли ҳикоялар, “Минорлар ва чинорлар”, “Ойдин хаёллар”, “Табассум боғи”, “Имон қалъаси” сингари шеъррий китоблари босилган. Аветик Исаакян, Жалол Икромий, Петрусь Бровка, Расул Ҳамзатов, Владимир Солоухин, Саидали Маъмур, Аҳад Мухтор сингари ижодкорларнинг асарларини ўзбек тилига ўзгирган.

ШАФАҚ ЁЛҚИНИ МУҲАББАТ

Билмадим, қай аср саҳари эди,
Ёш эдинг, кўзингда порларди ҳайрат?
Дилингда булбулнинг изҳори эди:
“Баҳорим – муҳаббат, борим – муҳаббат,
Мадорим – муҳаббат, орим – муҳаббат!”

Зероким, муҳаббат – дилдоринг эди,
Кўнглингда кўкарган – гул ёринг эди,
Ҳаётинг, баётинг – алёринг эди,
Шу боис, ишқ майин ичган нор эдинг,
Осмонга сапчиган бир шунқор эдинг!

Борлиғинг буғдойдай сочдинг зарралаб,
Кўзингда яшнади шуълаи ҳайрат.
Сўйладинг, бир байтни шому саҳарлаб:
“Ғурурим, сурурим, шоним – муҳаббат,
Қанотим, қувватим, жоним – муҳаббат!”

Зероким, муҳаббат – бунёдинг эди,
 Ўғлину, қизингу – зурёдинг эди.
 Гоҳ Ширин, гоҳ эса Фарҳодинг эди,
 Шу боис дедилар, сени – баҳор у,
 Илдизи қуримас теран чинор у!

Дунёдай оқарди сочинг-соқолинг,
 Ҳамонки кўзингда чакнайди ҳайрат.
 Тилингда то хануз шундай мақолинг:
 “Чорбоғим, чироғим, наҳрим – муҳаббат,
 Ардоғим, қароғим, баҳрим – муҳаббат!”

Зероким, муҳаббат – неваранг эрур,
 Шўху шаън эваранг, чеваранг эрур,
 Дилингда порлаган севаринг эрур,
 Одамзод, шу боис, асло ўлмайсан,
 Хазондай сарғайиб, асло сўлмайсан!

ҚАДРДОНИМ

Қадрдоним, меҳрибоним, биродарим,
 Жигарбандим, жон пайвандим – дил гавҳарим,
 Юриб-юриб топганим сиз – тожи сарим,
 Бу дунёда борлигингиз давлат менга.

Бўйим ўсгай сизни соғу омон кўрсам,
 Йўлингизда сермавж тўлқин имкон кўрсам,
 Чирой очган чехрангизни хандон кўрсам,
 Бу дунёда борлигингиз савлат менга.

Мен ўзим деб яшамайман, юртим, дейман,
 Таянганим – халким дардин дардим, дейман,
 Дўст-ёр, дейман, улар – шоним-бурдим, дейман,
 Бу дунёда борлигингиз қувват менга.

Сиз айтдингиз, рақам қилдим, такрор-такрор,
 Қалбингизни кучгай балки тиниқ шарор,
 Насиб этсин яна шундай ширин дийдор,
 Бу дунёда борлигингиз ҳаёт менга.

МУСАВВИРГА

Ҳақиқатнинг тили аччиқ, дейдилар,
 Нигоҳи ёрармиш хаттоки тошни.
 Чайир қўлларин ҳам калта деб билманг,
 Лозимдир олмадай узгай қуёшни.

Жуда кўп ўйладим унинг тасвирин,
 Қай хилда чизмоқ шарт дея шаклини.
 Гоҳ найза, гоҳ қилич бўлиб туюлди,
 Гоҳ эса жилвагар шафақ ёлқини.

Ҳа, бу сўз талқини шундай душворким,
 Удалар ким агар кечса ўзидан.
 Мусаввир ҳақ расмин чизмоқ истасанг,
 Нусха ол сен Усмон Носир кўзидан.

КУМУШБИБИ, ОЙ – ОҚҚУШБИБИ

Фарғонага бордимү аммо
 Марғилонга тушмади йўлим.
 Нетай, гарчи, хой, Кумушбиби,
 Сиз томонга чўзгандим кўлим?

Этмадим деб шахрингиз тавоф,
 Ростин айтсам, қилмадим армон.
 Чунки ҳаё тимсоли бўлиб
 Юракларда қургансиз ошён.

Биламанки, бу юртда ҳар бир
 Иболи қиз Кумушбибидир.
 Лутфи ширин, ҳар дили соҳир
 Вафоли қиз Кумушбибидир...

Дорилфунун қопқасида ман
 Кўриб нон-туз кўтарган қизни,
 Хаёлимда тиклаб дафъатан
 Бир-бир чиздим суратингизни.

Лабингизни қимтиб, наздимда:
 “Сиз ўшами?” деб сўрардингиз.
 Не деб шарҳлай, кўзим ўнгида
 Малак эмас, сиз турардингиз.

Шу биргина карам – ҳаёдан
Вужуд ёниб, куймасми жонлар?
Ер остидан боққан нигоҳдан
Кўпирмасму томирда қонлар?

Кумушбиби, хой, Кумушбиби,
Бухоройи шариф – манзилим.
Сиз бизлар-чун Ой – Оққушбиби,
Ҳеч унутманг ушбу ғазалим:

“Бегим, сиз соф севги кўшиғи –
Куйлар, ёнса ким ёр ишқида.
Сиз абадий ҳаёт ошиғи,
Маликаси вафо кўшқида”.

ТҮРТЛИК

Исмоил Бухорий ҳазрат мақбарин
Зиёрат этгали келсам, вожаб,
Бинафшалар гуллаб арча тагида,
Ҳадис айтар эди аста шивирлаб.

РАЙҲОНГУЛ

Ҳой, қалдирғоч – баҳор элчиси,
Кел, кўзимга гулу райҳон эк.
Мен бехато ундирай, ўссин,
Унга меҳрим берай деҳқондек.

Сўнг, кўчириб, бир-бир ўтказай,
Дала, боғлар, йўллар бўйига.
Кекса-ёшга узиб, узатай,
Тортиқ этай севги тўйига.

Ки, чулғасин дейман заминни:
Райҳон ҳиди, райҳон ифори.
Ва, тилагим, ҳар бир одамнинг
Райҳонгулдан бўлсин тумори.

МУНАВВАРА

1965 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) таъмомлаган. “Дийдор”, “Сизга ўхшасин”, “Соғинч манзили” каби шеърлий тўпламлари, “Оила омонлиги тил билан”, “Аёл – миллатнинг тарбиячиси”, “Ёруғ кунлар яқин” номли бадиий публицистик китоблари чоп этилган. Шеърлари озарбайжон, немис, тожик, рус ва қорақалпоқ тилларига таржима қилинган. “Шухрат” медали билан тақдирланган.

МЕН ЎЗИМНИ ТОПМОҒИМ КЕРАК

* * *

Икки манзил орасига қурдим макон,
Сароблари соғинчимдан, синчи армон.
Пойдевори маҳкам бўлса қуламас деб,
Тошу тупроқ садқа этди оғам – довон.

Томга чиқсам кўринади ота уйим,
Кўл силкитсам рўмолимдан танир онам.
Қалдирғочлар қанотида хат юбориб,
Овутади: “Кўникамиз, тақдир, болам!”

Мусичалар райҳон ташир, қарғалар нон,
Жамбил исин юборади елдан онам.
Капалакнинг қанотига шеърлар битсам,
Умри тугаб, ярим йўлда қолди номам.

Кўнглим яшар, хо-о-ов, кун чиқар томонларда,
Ундан сўрар онам ҳолу аҳволимни.
Қоятошлар бўй чўзмоқда довонларда,
Улар тутиб олмасайди рўмолимни.

Томга чиқсам, кўринади ота манзил,
Керак эмас сандиқ тўла бойлигу зар.
Олисларда яшамоққа кўнди кўнгил,
Келиб турса бўлди фақат яхши хабар.

* * *

Бу дунё манзили битта йўлакча,
Билсак ҳам меҳримиз унга бўлакча.
Сарҳисобин қилинг ўтган умрни,
Савобингиз борми, битта кўлмакча.

Оталар пир бўлар, оналар ғилмон,
Бириси паноҳдир, бири меҳрибон.
Бўлса хизмат айланг, йўқса зиёрат,
Бири фирдавс эрур, бириси ризвон.

* * *

Эгалламоқ бўлдим борингни,
Сарҳадим йўқ, дея тўхтатдинг.
Ўзинг каби бепоёнликни
Қалбим, раҳмат, менга ўргатдинг!

Эгалламоқ бўлди қалбимни,
Тоқатим йўқ, дея тўхтатдим.
Мендан ҳам кўп азобланардинг,
Раҳмат дегин, мен ҳам асқотдим.

* * *

Излаяпман туну кун тинмай,
Гоҳо ойдин, гоҳо тун ўрар.
Бораяпман қай манзил, билмам,
Ҳатто, зулмат ҳолимни сўрар.

Билмам, яна қайга йўл солдим,
Безовта дил, хориди юрак.
Эгам, сени англашдан олдин,
Мен ўзимни топмоғим керак.

* * *

У чавандоз эди, чопқиру чакқон,
Шерга айланарди жанг майдонида.
Ҳар қандай мушкулга топарди имкон,
Диёнат оқарди унинг қонида.

Бир куни ёғийга ён берди осон,
Аламдан ўзининг кўксини ёрди.
Тупрокни чангаллаб, шердай ўкириб
Дерди: “Воҳ, сотқинга ишониб қолдим!”

* * *

Хаёт, сенинг бағринг бунча кенг,
 Макон топган яхши, ёмон ҳам.
 Кимдир ёқа, кимдир бўлар енг,
 Бири тўкис, бирисидир кам.

Ёвузлик ҳам яшар бир ёнда,
 Яхшилигу эзгулик омон.
 Дилингга энг яқин томонда,
 Мени мудом асра, онажон!

ҚОРА ДЕНГИЗ БИЛАН СУҲБАТ

– Салом сенга, эй баҳри уммон,
 Салом сенга, зангор маъволар.
 Сен-ла бир бор кўришмоқ учун
 Кечиб келдим қанча дарёлар.

– Хуш келибсан, дўсту қадрдон,
 Йўл юрмоқлик эмасдир осон.
 Мени йўқлаб келибсан шукур,
 Денгиз умрин кўргин, эй инсон!

– Соҳилингда яйраб юрибман,
 Еру кўкда оққушлар саси.
 Рухимга куч берар мавжларинг,
 Қулоғимда денгиз нафаси.

– Турли одам, турфа оламдан
 Ким дард айтар, кимдир қувнайди.
 Ким томчимни кўзига суртса,
 Кимдир бағрим тилиб, ўйнайди.

– Бир қарасам сокин, мулойим,
 Гоҳ бўрон-ла олишар тўфон.
 О, сенингдек мулки хоқонга
 Бас келурга ожиздир инсон!

– Соҳилимда сайру саёҳат,
 Кўклам каби яшнаб турар куз.
 Чағалайлар сув ичмас, бироқ,
 Тенгсизману бағрим тўла туз.
 – Талхдир, аммо, оби ҳаётсан,

Сендан йироқ ғаму ҳасратлар.
Ҳар томчингда қуёш рақс тушар
Кўксинг тўла ганжу неъматлар.

– Кўксим ёриб кезар қайиқлар,
Эҳ, бошимдан нелар ўтмаган?
Балиқларни ейди балиқлар,
Денгиз борми илон ётмаган?

– Бари беун, бари безабон,
Дардинг билиб, сиринг очмайди.
Бўғзига тиғ қадалганда ҳам
Дурларингни кўкка сочмайди.

– Неча аср яшадим, билмам,
Умрим ўтар қайга талпиниб?
Тин олишни истайман гоҳо
Булутлардан кўрпа ёпиниб.

– Қадрдондир сенга булутлар,
Нега кўкнинг кўзи доим нам?
Мен-ку, ёшим тиёлмай қолдим,
Кўчиб кетгач, осмонга отам.

– Еру осмон ўзи бир қадам,
Мен ҳам нола қиламан тўлсам.
Сени кўкка олиб борарди,
Оққушларни чақириб берсам.

– Йўқ, тупроқдан узоқлашгим йўқ,
Юрак тўхтар, узилиб толсам.
Ҳали минг йил кўкда сузарман,
Юлдузларга айланиб қолсам.

– Мен на юлдуз, на кўк бўлолма,
Ерга қаттиқ ботмиш товоним.
Сен бахтлисан, эй инсон, мен-чи,
Минг йилдирки, ўртанар жоним?

– Зангор эди сўлим соҳиллар,
Хайр, дея кўпирар қирғоқ.
Қайтаяпман юрагим томон –
Милдираган кичик бир ирмоқ.

Абдунаби
ҲАМРО

1961 йилда тугилган. Тошкент давлат маданият институтида ўқиган. Республика матбуотида шеър, ҳикоя ва қиссалари эълон қилинган. “Вақт дарёси” ва “Олтин дарвозали юрт” китоблари чоп этилган.

ЕРТЎЛАДАГИ УМР

Қисса

Оллоҳнинг изну иродасисиз
ҳеч бир жон мўмин бўла олмас.

Қуръони карим, “Юнус” сураси

* * *

Бу бедаво дард унга қаердан ёпиша қолди ўзи? Чинордай йигит, мингта тегирмондан бутун чиққан одам, мана, тўшакка сингиб кетгудай бўлиб ётибди. Ҳарқалай, “мия ўсмаси” деган бало – бор нарса, у олдин ҳам эшитган бунақа гапларни. Бир кун келиб ўзи ҳам шу дарду балога йўлиқишини туш кўрибдимми? Катта дўхтирнинг айтишича, болалигида йиқилиш оқибатида бошининг аллақарида қотиб қолган қон йиллар ўтиб, ўсмага айланибди. Сўнгги йилларда бот-бот хуруж қилиб қоладиган бош озригига сабаб ҳам шу экан. Энди операция қилиб, уни кесиб ташламаса бўлмасмиш!

Буларнинг барини у жарроҳлик столига ётишдан олдин қўнглидан кечирувди. Энди у ҳатто ўйлаш имконидан ҳам маҳрум: наркоз таъсирида қарахтланган онгу шуури қоп-қора бўйлиққа шўнғиди, тафаккурининг энг чуқур, гадойтопмас бурчакларида яшириниб ётган нималардир бош кўтариб, руҳию қалби минг бўлакка бўлиниб кетди. Хаёлотми, тушми, босинқирашми – буни идрок қиладиган даражада эмасди у.

– *Очилиши қийин бўлади шекилли... – хўрсинди кўзойнакли, тепакал шифокор. – Майли, кутишдан бошқа чорамиз йўқ...*

* * *

У ис босган, шипдан бир қаричча пастдаги туйнукчадан тушаётган ожиз куёш нурлари зўрға ёритган, минг турли ашқол-дашқоллар қалашиб ётган ертўла бурчагида худди Исойи Масихдай хочга маҳкамланганча осилиб турарди. Фарқи шуки, унинг қўлларига гулмих қоқилмаган, шунчаки арқон билан чандиб боғланган. Оёғи ҳам зах, намчил ерни босиб турибди. Лекин қулоч керганча боғлиқ турганининг ўзиёқ чормих қилинган Исони эслатиши рост. Ботаётган куёшнинг сарғимтир нурлари туйнукчадан базўр ёриб кириб, рутубат тўла бу даҳшат маконини олачалпоқ сояларга тўлдирарди.

Ҳушига келганда вақт ярим тундан ошган эди. Тўғрироғи, аввалроқ ҳушига келган бўлса-да, руҳий ва жисмоний азоблар туфайли чарчаган онги ҳамда вужуди беҳушлик домидан чиқибок, уйку чоҳига қулаганди. Демак, уйғонибди. Аниқроғи, уни уйғотишди. Йўқ, уни бу ерга опкелиб, ўласи қилиб дўппослаб, сўнг боғлаб кетган кимсалар эмас, бошқа бир товуш уйғотди. У диққатини тўплаб қулоқ солди. Аянчли, худди чақалоқнинг зорланган йиғисига ўхшаш товуш эди бу. Баданида сонсиз чумолилар ўрмалагандек бўлди, пешонасига совук тер қалқди. Бу ниманинг овози?

– Ажал товуши бу! – деди кимдир даҳшат билан пичирлаган кўйи. – Азроилнинг ташрифидан дарак! Кунинг битди сенинг!

Ким бўлди бу? Таниш овоз, жудаям таниш... Ногоҳ хотиралар бостириб келди: талабалик йиллари, кеч куз. Ўшанда у охирги курсда ўқийдиган бир йигит билан бирга пахта теримидан қочганди. Йигитнинг исми Исломми, Илҳомми... йўқ, Имом эди.

Кечки пайт ҳамма қатори баракка қайтмай, дала четидаги захкашни кечиб ўтди-да, юлғун ва пастак буталар қоплаган улкан яланглик бўйлаб чопа кетди. Бирон километрдан сўнг катта асфальт йўлга чиқишини у яхши биларди. Чарчаганига қарамай, олға кетаверди. Кўп ўтмай кун ботиб, ой чиқди, аччиқ изғирин турди. У пахта солинадиган этакни белидан ечиб, бошига ўради. Ҳарна шамолдан пана. Ногоҳ узоқда бир қора кўринди. Аввалига уни бутами, қумтепами деб ўйлаб, эътибор бермай бораверди. Бирдан ҳалиги қора нарса кўзгалиб, ўрнидан турди-да, таҳдидли товуш берди:

– Тўхта! Кимсан?

Унинг баданидан муздай тер чиқиб, тили калимага келмай, ўтириб қолди.

– Ме... Мен... Ви... Вилорман.

– Нима?! Қанақа Вилор? Бу нечук аҳмоқона исм?

– Пахтадан... – у бирдан бўшашиб, ўтириб қолди.

Тамом, қўлга тушди! Бу домлалардан бири ёки мана шу совхознинг катталаридан! Ўлди энди! Лекин ҳалиги кимса кутилмаганда кулиб юборди.

– Эҳ-е, шунақа демайсанми, ошна! Ўзимиздан экансан-ку! Қўлни ташла! – дея кенг, панжалари чайир қўлини узатди у.

– Сиз... ким бўласиз, ака? – унинг узатилган қўлини олиб ўрнидан тураркан беихтиёр сўради.

– Менми? Имомман. Бешинчи курсдан. Менам сенга ўхшаган

қочоқларданман, – Имом яна кулди. – Иштонга қочирвординг-а, тан олавер. Қўрқма, бу ёғига бирга кетамиз. Қани, юр.

Ой атрофни сутдек ёритарди. Ёнма-ён, сўзлашиб боришаркан, у Имомнинг ўзини эркин тутишига ҳайрон бўларди. Ким билсин, балки битирувчи курсдагилар бари шунақадир. Ҳарқалай, иккинчи курсда ўқийдиганлар орасида ёлғиз ўзи пахтадан қочишга журъат этгани унинг кўнглини ифтихорга тўлдирар, Имомнинг гап орасида: “Оббо сен-ей, баракалла!” деб қўйишлари руҳини кўтарарди.

– Катта йўлгача ҳали узокми? – дея сўради у ниҳоят.

– Ўх-хў, уч километрча бор. Чарчадингми? Майли, бироз ўтирамиз, – Имом шундай деб кичик дўнглик устига этакни тўшаб, хорғин ўтирди. Сўнг чўнтагидан сигарет олиб тутатди. – Чекасанми?

– Йўқ, – деди у Имомнинг ой ёруғида қорачиқлари ялтираб турган кўзларига, бароқ кошларию даҳани олдинга туртиб чиққан чўтир юзига бир қараб олиб.

– Олавер, “термоядерний” бу, “Прима”! Айни бизбоп!

– Йўқ, раҳмат....

Ўшанда, 1987 йилнинг кеч кузида, ой ёритган чўл осмони остида улар анча ўтиришди. Имом аввалига унга анча ёқимтой йигит бўлиб кўринди. Тўғри-да, ҳарбий хизматдан сўнг институтга кирган, ёши ундан катта, тажрибалироқ, танги, чўрткесар. Бироқ, унинг исми маъносини билди-ю, гўё тўнини тескари кийди.

– Нима? Вилор? Вой сенинг ўша исмингга! Қайси субутсиз қўйган бу исмни?! – дея гулдурлади у беихтиёр ўрнидан туриб.

– Бобом қўйганлар. Нимага ҳайрон бўляпсиз?

– Нима, бобонг динсиз бўлганми?

– Дин, қанақа дин, ака? Бобом чекист бўлган! – деди у ифтихор билан.

– А? Чекист? Жаллод демайсанми, хунаса! Вой сенинг ўша бобонгниям! Астағфирулло! Ҳе, ўша калнинг гўрига!

У вазиятнинг бу қадар кескин ўзгаришини сира ҳазм қилолмасди. Бунга нима бўлди ўзи? Боягина меҳрибонсираб ўтирувди-ку! Энди бирдан тўқимини қорнининг тагига олди-қўйди. Қанақа йигит бу ўзи? Нимага ҳеч нимадан қўрқмайди? Доҳийни “кал” деб сўқиб ўтирибди-я! Биров эшитса борми?!

– Менга қаранг, ака...

– Ўчир, – дея вишиллади Имом кўзларидан ўт сачратиб. – Бобонгга ўхшаган бединалар юртни хароб қилган, тупроғимизни босқинчиларга топтатган! Куръонни ўтда ёққан, мачитларни отхона қилган! Отанг ҳам ҳойнаҳой мелиса бўлса керак?

– Йўқ ... – деди у дами ичига тушиб. – Отам райқўмда ишлайди.

– Ў-ў! Илон боласи – илон, чаён боласи – чаён! Сенлар дўзахда куйишинг аниқ! Бу кунлар ўтади, ҳали миллат уйғонади, одамлар Худони танийдилар. Сенлар... Эсингда бўлсин: худосизнинг келажаги йўқ, унутма! Революциянг ҳам, коммунизмнинг ҳам – ғирт сафсата! Худо бир, расул барҳақ! Қолгани бир пул, ўлмасанг кўрасан ўша кунларни!

...У кейинчалик кўп ўйлади: Имом бунча кучни, иродани қаердан олди экан? Нега бунчалик қўрқмасдан, очиқ гапирди? Борди-ю, Вилор унинг устидан икки энлик чақув хати ёзганида нима бўларди? Кетарди дод деб! Институт ҳам, келажак ҳам савил қоларди. Аммо у ёзмади. Тўғрироғи, ёзишга қўрқди. У

билан тагин бир бор учрашишга, ҳамма эътимод қўйган қарашларни ёмонотлик қилганини юзига айтишга юраги дов бермади. Назарида, ўша куз оқшомида жазавага тушган Имом уни бир мушт уриб, ўлдириб қўйиши ҳеч гап эмасди. Лекин у урмади, фақат унга ғалати, ачинганнамо қаради, холос. Ўткинчи машинага илашиб, шаҳарга келгунларича икковидан ҳам садо чиқмади. Фақат машина институт ётоқхонаси олдида бир неча дақиқа тўхтаганда тушиб, икки тарафга ажралишаётганларида Имом унга заҳарханда табассум ҳада этиб, тиржайди:

– Омон бўл, райқўм бованинг ўғли. Худо хоҳласа, яна учрашармиз.

Бироқ, улар учрашишмади. Демак, буни Худо хоҳламаган кўринади. Кейинчалик у орқаворотдан суриштириб, Имомнинг олис чўл туманидан келганини, тарих факультетида бешинчи курсда ўқишини, Германияда ҳарбий хизматни ўтаб, сўнг ўқишга кирганини аниқлай олди, холос. Сўнг Имом исмли чўрткесар, художўй йигит унинг хотирасидан бутунлай ўчиб кетди.

Фақат бугун, 2005 йилнинг кеч куз оқшомида, рутубатли ертўлада қўллари хочга чандиб боғланган бир алпозда ногоҳ ўша ўжар ва ўктам овоз онгига чакмоқдай ёриб кирди. Ва унинг юраги орқага тортиб кетди. Беихтиёр калима келтирмоқ учун оғиз жуфтлади. Бироқ, афсуски, ҳаддан ортиқ толиққан шури қотиб қолди, ё у ҳақиқатдан ҳам динсиз эди. Юракни пармаловчи овоз эса, ҳамон жазавага тушарди:

– Ий-й-ёв-ва-вув-ва-а-а...

* * *

Палата ёруз, деразадан ёпирилиб кираётган қуёш нуридан чарогон бу хона кишининг баҳри-дилини очғудай шинам эди. Бироқ, бу хонанинг ёлғиз соҳиби бўлмиш йигитнинг руҳияти ҳамон зулмат ичра тентираётганди...

* * *

Қўркувнинг ва даҳшатнинг ранги, таъми бўлиши ҳақида у авваллари сира ўйлаб кўрмаган экан. Чунки бундай шароитга тушмаган одам учун бу тахлит хаёллар бегона. Аммо бугун, ҳозир аниқ бўлдики, даҳшатнинг ранги қорамтир қўнғир, таъми эса... қон таъмини эслатар экан. Нега айнан шундайлиги тўғрисида ўйлаб ўтирадиган алпозда эмасди у. Бутун борлигини исканжага олаётган кўркув бу искирт зиндон бурчагидан қорамтир қўнғир рангда бош кўтараётганди. Таъми эса лабларидан сизиб, қотиб қолган қон билан айнан бир хил эди.

Хиралашган шуури андак ёришиб, бир фикрга келди: боя анави жонўрттар товуш янграганда, у тишларини маҳкам қисиш баробарида тилини тишлаб олган экан. Мана энди, шўртаъм қон оғзини тўлдириб турибди. Нафас олиши қийинлашиб боряпти. Ниҳоят, амаллаб бошини ўнг томонга буриб, бироз эгилди. Бироқ, чандиб боғланган арқон уни қўйворишни истамади. Шундай бўлса-да, бошини сал эгиб, куч билан тупурди. Туфук ва қон аралашган суюқлик оёғидан нарироққа тушди.

–Уф-ф-ф! – дея нафас олиб-чиқарди у.

Кўзлари тиниқлашгандек бўлди, ертўла бурчагига, боягина ҳамлага

чоғланиб, пушиб ётган ёввойи махлуқ шаклидаги кўланкага кўзини оғритиб тикилди. Сакраб, унинг бўғзидан олишга ҳозирланаётган йиртқич бор-йўғи “эшак” эди. Қурувчилар гоҳ “эшак”, гоҳ “козёл” деб атайдиган бу қурилма баландроқ деворларни сувоқ қилишда оёқ остига кўйилади. У енгил нафас олди. Нима, булар бари – нурлар ва соялар ўйиними? Дахшатли махлуқ қани? Йўқ бўлса, унда бояги товуш...

– Эта кошка...– деди қандайдир серзарда аёл истиғно билан. – Просто жалкая, бездомная кошка. Эх, Вилорчик, трусишка¹...

– Нима, қанақа мушук? – пичирлади у алам ва ғазаб аралаш. – Ҳали мен... Аллақандай дайди мушукдан... тўхта, сен кимсан ўзи?

– Эслаб кўр, – тагин ноз ва кесатик омухталашган ғайритабиий товуш келди. – Яхшилаб эсла: Волгоград, 1983 йилнинг қиши...

– Қанақа киш, қачон? – у ғўлдирай бошлади, хаста овози пасайиб, пичирлашга айланди. Бу ертўлада ўзидан бошқа тирик жон йўқлигини у яхши биларди, лекин айна дақиқаларда аллақандай аёл уни нималарнидир эслашга ундаётгани рост-ку! Қанақа киш ҳақида гапирди? Нимага овоз бору жисми йўқ? Ё у ақлдан озяптими? Агар у телба бўлса, бу ертўла, ўзининг бу тахлит абгор холи балки қорахаёл ёки тушдир?

– Туш эмас бу Вилорчик, эслаб кўр...

Аёлнинг овозидаги киноя, пичинг ва уларга уйғун эркалик унинг хотира-си тубларида мудраб ётган шарпаларни уйғотаётганди. Энди бу кўланкаларга, шунча йил ном-нишонсиз, шакл-шамойилсиз ётган сояларга жон кирди. Улар қора парда ордидан чиқиб келишиб, зал тўла томошабинлар кўз ўнгида мағрур қад ростлашган актёрлардек, ўз ранг-рўйларини топа бошлашди. Беихтиёр унинг чап кўкси санчиб кетди. Уят, хижолат ва надомат терлари баданидаги сонсиз кўринмас тешикчалардан потирлаб чиқа бошлади. Оғзи қуриб, ингрок аралаш тамшанди:

– Им-м-м...

...Ўшанда уни, яқиндагини институтни битириб келиб, “Билим” жамиятида раис лавозимида ишлаётган ёш ва умидли кадрни Волгоград шаҳрига уч ойлик тажриба алмашиш курсига ўқиш учун юборишганди. Ўқишнинг иккинчи ойи якунида у вилоятнинг чекка, ўрмон билан ўралган туманидаги жамиятнинг фаолияти билан танишмоқчи бўлди. “Билим” жамияти аслида ғирт даҳрий бир тизим эканлигини, унинг асосий мақсади одамлар онгидаги ишонч ва эътиқодни сўндириш эканлигини у яхши биларди. Ва ўз иши билан фахрланарди. Чунки бу пайтга келиб Имом исмли ўжар йигит унинг эсидан бутунлай чиқиб кетганди.

Овлоқ туманда бир ҳафта қолиб кетди. Арзон меҳмонхона ва яхши шароит бунга сабаб бўлолмасди, албатта. Сабаби – меҳмонхонадаги хизматчи қиз Рита – Маргарита эди. Улар тез тил топишдилар. Ританинг онаси туну кун қўлбола арокдан бош кўтармас, икки кишилиқ мўъжаз оила юки қизнинг нозик елкаларига тушганди. Бир куни қиз уни уйига олиб борди. Шаҳарча четида, ўрмон этагида кўкқайган ёғоч уй йигитни ҳайрон қолдиргани йўқ. Унинг асл мақсади тезроқ қизнинг васлига етиш эди.

– Истасанг, бироз ўрмонда сайр қиламиз, – деди юзлари ичкилик таъсири-

¹ Бу мушук. Шунчаки ночор, бошпанасиз мушук. Эх, Вилор, кўрқоққина...

дан ял-ял ёнаётган қиз хона бурчагидаги каравотда хуррак тортаётган кампирга ижирғаниб қараб қўяркан.

– Майли... – истар-истамас қўзғалди йигит.

– ...Эсингдами, ўша тунда, ўрмонни айланиб юрганимизда оддий бўрсикдан қўрққанинг? – Ританинг овози бу сафар жиндай шўхчан янгради. – Бойўғли сайраганда ваҳимадан бир газ сапчиб тушганинг ёдингдами?

– Им-м... Сен қаердан кепқолдинг бу ерга? Бор, йўқол, алвасти! – у конталаш лабларини ялади.

– Ўх-хў, энди алвасти бўп қолдикми? Қани ваьдаларинг? Ичган қасамларинг қаерда қолди?

...Қизнинг бадани худди борлиқни қоплаган қордай, балки ундан-да оқроқ, вале, алангаи оташ эди...

У қизни севишини, уни ўзи билан Тошкентга олиб кетишини кўп бора таъкидлади...

Эҳтимол, қизнинг дилида бу овлоқ гўшадан қандай бўлмасин қутулиб чиқиш, катта шаҳарларда яшаш умиди уйғонгандир, бироқ йигит уни тез унутди. Олдинда уни мансабнинг сеҳрли пиллапоялари, чиройли ҳаёт, ёрқин келажак кутаётганди.

Эртасига катта шаҳарга қайтди-ю, Ритани буткул унутди. Юртига келгач эса ҳаётнинг шиддатли тўлқинлари уни ўз гирдобига тортди. Русиянинг олис бир бурчида ўзининг бокира туйғуларини унга бахш этган, УНИ КЎП ЙИЛЛАР КУТГАН мовий кўзли бир аёл яшаётгани энди у учун бутунлай аҳамиятсиз эди...

– ...Лоақал жиндай пушаймон бўлганмисан? – Рита тагин тилга кирди. – Бирон марта бўлсин, қилган ишингдан афсусландингми?

– Тинч қўй мени, чиқиб кет онгимдан! Сен йўқсан! Сен хаёлларим мевасисан, холос!

– Йўғ-э? – нозланди аёл. – Ўзингни алдама, азизим. Менинг мавжудлигим-ниям, олис рус қишлоғида ўғлинг борлигиниям яхши биласан.

– Қанақа ўғил?! Нималар деяпсан?

– Ана, менга гапиряпсанми, демак мен БОРМАН! Ўғлинг ҳам ўзингга ўхшайди, беқарор, тантиқ... Сочлари қоп-қора...

– Бас қил! Гапларинг ёлғон! Мендан ўч олмоқчисан... Сенга уйлана олмасдим, ахир! Галинага ваьда бериб қўйгандим. Унинг отаси...

– Унинг отаси катта амалдор эди, қизига уйланмасанг кунингни кўрсатарди, – чўрт кесди Рита. – Сен эса кўтарилишинг керак эди...

– Оҳ-х...

– Майли, дам ол, – хўрсинди аёл. – Лекин билиб қўй, мен яна келаман. Эсингда бўлсин: нажот фақат тавбада...

* * *

Навбатчи ҳамшира беморнинг юзига ташиш аралаш тикилди: йўқ, ҳаёт нишонаси сезилмайди. Ҳатто, нафас олиши ҳам секинлашгандек. У шошиб палатадан чиқиб кетди.

* * *

Тун билан куннинг фарқи қолмади. У вақт сезгисини йўқотиб қўйди. Қачон келувди ўзи бу ерга? Кечами, бир ҳафта бурунми? Гўё бутун умр шу арконга осилиб тургандек... “Келувди” эмас, “келтиришувди” сўзи ўринлироқ бўлиши ҳақида ўйлаб ҳам кўрмади. Аслида уни бу ерга келтиришганди. Мажбуран, зўрлаб олиб келишганди. Бўлмаса қайси аҳмоқ ўз оёғи билан бу искирт жойга келади? Шошма, у қаерда ўзи? Бу ер ростдан ҳам ертўлами? Қаерда жойлашган бу зиндон? Гўё минг йил олдинги воқеалар каби, куни кеча рўй берган ходиса кўз ўнгидан узук-юлуқ тарзда ўта бошлади...

У ишхонасидан чиқиб, машинаси сари юрди. Кеч куз кўёши уфққа оғиб борар, дарахтлар учида қолган яккам-дуккам япроқлар енгил шабада остида иситма тутган бемор мисоли қалтирашарди. У юпқа папкани қўлтиғига қисиб, чўнтагидан бир шода калит олди. Шу пайт нарироқда турган оқ “Нексия”дан тушиб келаётган хушқомат аёл у томонга юрди.

– Кечирасиз... – деди у хижолатли жилмайганча ялтироқ қизил сумкачасини гижимларкан. – Машинамни бир кўриб беролмайсизми? Негадир ўт олмаяпти...

Қора сочлари елкасини қоплаган бу аёлнинг кўзлари жон олгудай эди. Йигит каловланиб қолди. Агар бу ерда ушланиб қолса, хотини тағин минғир-минғирни бошлайди. Ўзи боягина телефон қилувди.

– Папулямнинг улфатлари келишмоқчи, тезроқ етиб келинг! – деганди эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда.

Қайнотаси Азим Бўриев – истеъфодаги генерал, савлатидан от хуркадиган одам. Унинг собиқ ҳамкасблари келишса, демак, бу кечани ҳам Худо олди. То ярим тунгача ичкилик, беҳаё латифа, баҳс-мунозара... Хуллас, уйига борма-са бўлмайди. Боради, албатта, бироқ, манови аёлнинг ғамзали қарашлари... У билан танишмоқчи шекилли. Машина шунчаки бир баҳона, аслида бу офат-жоннинг мақсади бошқа. Ҳа, нима, Вилор арзимайдими шундай пари-пайкарга? Жуда арзийди-да! Бу ёғини сўрасангиз, ўзи аёл зоти қачон машинани тушунган? Кел, кетса икки дақиқа вақт кетар шунга, баҳонада хонимча билан танишиб олади. У аёл томонга юрди:

– Нима бўлди ўзи?

– Билмадим, бу ўлгурни қошки тушунсам... Адамларга неча марта айтдим, янгисини оберинг деб...

Аёлнинг товушидаги ноз-финоқ ва эрка оҳанг уни буткул маҳв этди. Воҳ-воҳ! Шундай хурлиқо қайси бахтли йигитнинг ёри экан-а?!

– Ҳозир кўрамыз-да, – у ўз кадрини яхши биладиган кишидай бир-бир босиб машинага яқинлашди.

Шу пайт осмондан тушгандай пайдо бўлган уч йигит унинг оёғини ерга теккизмай машинага тиқишди. У на бақирини ва на юлқинишга улгурди. Бир-икки силтанганди, оч биқинига теккан мушт нафасини ортига қайтарди. Зум ўтмай қўлини орқасига қайриб боғлашди, бошига қоп кийгизишди.

Машина анча юрди, шаҳар ортда қолди. Буни у атрофдаги машиналар шовкиннинг камайганидан сезди. Назарида асфальт эмас, тош тўкилган йўлдан боришаётганди. У зўр бериб ўйлар, шаҳар яқинидаги йўллари хотирлаб, қай тарафга кетишаётганини тахмин қилишга уринарди. Йўқ, фойдаси бўлмади. Эсанкираб қолган онги унга бўйсуннишни истамаётганди.

Ниҳоят, унинг чап томонида ўтириб келаётган босқинчи овоз берди:

– Хўш, Вилор Наимович, ишлар қалай энди? Фирманинг даромади тузукми?

“А-ха, – дея ўйлади у. – Булар мени ўғирлашган экан, энди оиламдан товон сўрашади! Хайрият, пул билан қутулиб кетарканман...”

– Қанча керак сизларга? – хириллаб гўлдиради у, бироқ оғзидаги латта аник гапиришга имкон бермади.

– Э-э, шошманглар, бу кишимнинг оғизларини очиб қўййлик! – деди ҳалиги кимса. Чаққон бир қўл қоп орасидан сирғалиб кириб, унинг оғзидаги дастрўмолни олди.

– Уф-ф! – дея енгил нафас олди у. – Қани, қанча керак сизларга?

– Нима “қанча”? – анқовсиради суҳбатдоши.

– Пул-да! Товон пули! Шу учун ўғирладингларми мени? – сўради у.

– Ҳах-ха, Голливуд киноларини камроқ кўриш керак, оғайни! – хохлади кароқчи.

– Пулингни... керак ерингга тик! – деган овоз келди олдинги ўриндиқдан. – Бизга сенинг ўзинг кераксан.

Бу рулдаги йигит бўлиши керак, дея тусмоллади у. Демак, аёл унинг ёнида. Бу ерда, икки ёнимда иккитаси ўтирибди. Аёл билан қўшиб ҳисоблаганда тўрт киши улар. Ҳа-а, аҳвол мақтанарли эмас.

– Нима истайсизлар ўзи мандан? – хастахол ингради у.

– Ҳеч нарса, – деди биринчи босқинчи. – Шунчаки, уч-тўрт кун бизга меҳмон бўласан. Унгача балки ақлинг кириб қолар.

– Менга қаранглар, – деди у овозини бироз кўтариб. – Мен бизнесменман, маблағим ўзимга етарли. Оғзингизга сиққанини бераман.

Шу заҳоти салгина катта кетдим-ов, дея ўйлаб, тилини тишлади. Фирма Галинанинг номида, расмий хужжатларда фақат унинг имзоси ўтади. Унда эса чўнтагидаги тўрт-беш тангадан бўлак нарса йўқ.

– Биз сенинг кимлигингни яхши биламиз, – деди ёнидаги кимса хотиржам товушда. – “Сириус” фирмаси хотининг Галина Бўриеванинг номига расмийлаштирилган, аслида фирманинг чинакам хўжайини қайнотанг, сен шунчаки қўғирчоқсан. Отанг райқўм котиби бўлгани, сен аввал худосизлар жамиятини бошқарганинг, кейин отангнинг курсисини мерос қилиб олганинг, Галинага қандай уйланганинг ҳам бизга маълум.

Унинг юраги орқасига тортиб кетди: демак, булар у ҳақда етарлича маълумот тўплашган, изига тушишган! Хўш, пул керак эмас экан, унда мақсадлари нима?

– Сен сарқитхўрсан! – дея вишиллади рулдаги босқинчи мазах аралаш. – Хотининг қайси бойваччанинг кучоғини қанча вақт обод қилгани, кейин сени қандай илинтиргани, уйланмайман деб оёқ тираганингда қайнотанг сени қандай қўрқитгани, отангнинг сенга нималар деб ялингани, онангнинг “сендай ўғлим йўқ” деб қарғгани – хуллас, бизда маълумотлар етарли. Хўш, шу гапларнинг қайси бири ёлғон? Тўйингдан сўнг қайнотанг “ҳиммат қилиб” сенга данғиллама ҳовли олиб бергани, кейинчалик, қайнонанг ўлгач, ўзи ҳам ўша ерга кўчиб келгани ҳам бизга аён. Ёки буларнинг баридан тонасанми?

– Ичкуёв – ички ёв! – дея лукма ташлади шу пайтга қадар дамани чиқармай келаётган аёл.

Энди бу овозда боягидай ноз-фироқ эмас, пичинг ва киноя қоришиқ эди.

Демак, уларга бари маълум. Ишониб юрган тузуми парчаланиб, қайнотаси

истеъфога чиққанини, куёви тўрвасини олдирган гадоё каби талмовсираб юрган пайтларда қурилиш-монтаж ишлари билан шуғулланувчи фирма очиб, уни қизининг номига хатлаб берганини, бечора отаси, ишониб юрган ғоялари сароб эканлигини англагач, бир кечада жон таслим қилганини ҳам билишадди булар! Онасининг ҳали-хануз уни кечирмагани, рости, ўзи ҳам чин дилдан тавба қилиб, волида оёғига бош уриб бормагани ҳам буларга аён. Демак, улар узок тайёрланишган бу ишга. Йўғ-ей, бу замонда бировнинг устидан маълумот тўплаш учун нари борса икки соат кифоя. Компьютерларнинг хотирасида ҳамма нарса бор. Аммо, оилавий масалалар, масалан, Галинанинг ўтмиши, қайнотаси билан муносабатлар, онасининг ундан юз ўгиргани – булар компьютерларда йўқ-ку! Унда қаердан... Тўхта, Вилорбек, бу ерда бошқа гап бўлиши керак. Демак, ўртада кимдир бор. Воситачининг, йўқ, сотқин бир кимсанинг хиди келяпти бу ердан! Ким бўлиши мумкин? Ёнида юриб, қўйнига илондай кириб, қўзининг ёғини еб, уни душманга тутиб берган ким ўзи?

Ўз хаёлларига банди бўлиб, ўз ёғига ковурилиб бораётган Вилор машинада тагин бир йўловчи борлигини бутунлай унутган, бу номаълум кимса не боисдан шу пайтга қадар миқ этмагани сабабини изламаётган эди. Ҳолбуки, ўша сирли кимса бор эди. Машина силтанган лаҳзаларда Вилор унинг иссиқ нафасини ўз юзида ҳис этаётганди. Сирли йигит орада бўлаётган гап-сўзларни диққат билан тинглаб, ўзича хулосалар чиқариб бораётир...

* * *

Ўтмишларга кирган, кумуш ранг сочлари орқага силлиқ таралган, юришлари ўктам, бургут қарашли чол бош шифокор хонасидан чиқиб, йигит ётган палатага йўл олди. Ёнида пилдираганча келаётган навбатчи врачнинг жавраишлари қулогига кирмас, у ўз хаёллари билан банд эди...

* * *

Одам боласининг қонида айланиб юрадиган унсурлар орасида ношукурлик биринчи ўринда турса, ажаб эмас. Бу баттол унсур миянинг аллақайси бурчакларида кўздан пана бўлиб яшайверади. Бир куни келиб қутилмаганда бош кўтариб қолади. Топиш-тутиши жойида, егани олдида-ю, емагани ортида бўлган зотлар ҳам, ҳатто итининг ялоғи тилладан бўлса-да, ношукурлик қилади. Бунинг жазоси ҳам ўзини кўп қуттирмайди.

– Эҳ-ҳе, таппа-тайёр муллавачча бўлибсан-ку сен бола!

Бу энди бутунлай бошқа овоз эди. Учга, балки тўртга бўлинган онги унга янги-янги ўйинларни намойиш қила бошляпти шекилли? Ким бўлди бу янги ҳамсухбат? Имом эмас, Рита ҳам бу тахлит зардали оҳангда гапирмайди. Галинами? Йўқ, эркак киши бу! Отасими? Отаси доимо хотиржам, салмоқлаб гапирарди. Унда ким?

Ногоҳ 1987 йилнинг иссиқ ёз кунларидан бирида бўлиб ўтган воқеа хаёлида жонланди. Шоҳарик қишлоғи қабристонини, ранглари бўзарган, кўзларида даҳшат ифодаси қотган одамлар ва улар орасидан сирғалиб олдинга чиққан бароқ қошли, қотма чол...

– Баракалла, эсладинг. Демак, ҳали эс-хушингдан айрилмабсан! – кулди чол ертўлани титратганча.

– Сиз... сизга нима керак? Бу ерда нима қилиб юрибсиз?

– Исми Саид Калон. “Саид батрак” дейишарди мени. Нахотки, унутган бўлсанг?

– Ҳа... – онгидаги асосий “мен”и, ниҳоят уни танигандек бўлди. – Сиз... ўлмаганмидингиз?

– Хотира ўлиши мумкинми? Умуман, нимага мен ўлишим керак экан?! – чол тагин кулди. – Ўшанда нима дегандим сенга, эсингдами?

У тилини тишлаб қолди. Чолга нима деб эътироз билдирсин? Ахир ҳаммаси худди кечагидай ёдида турибди. Қулаган туғ ҳам, эски сағаналар ҳам, кўрқув тилларига тушов солган одамлар тўдаси ҳам...

Отаси анчайин узун ваъз ўқиди: дин – афюн, унга ишонмаслик керак, фаровон турмушимиздан эскилик сарқитларини супуриб ташлашимиз керак, қабристонлардан туғларни олиб ташлаб, қабрларни тартиб билан рақамлаб чиқиш керак, манови мачит ҳам текинхўрлар маконига айланган, уни бузиб ташлашни даврнинг ўзи тақозо этипти ва ҳоказолар...

Қишлоқ аҳли орасидан туғни йикитадиган мард топилмади.

– Қамасанг қамайвер! – деди Сотимбой бригадир мелиса бошлиғига тик қараб. – Ааламни йикитиб, боболаримнинг арвоҳини чирқиратмайман!

– Ааламми, туғми, нима бўлишидан қатъи назар, мана шу оқ байроқ осилган хода йикитилиши керак! – дея шарт кесди вилоятдан келган кўзойнакли вакил.

Отасининг сўзсиз нигоҳидан англадики, бу ишни **АЙНАН У ҚИЛИШИ КЕРАК!** “Вилор, бўл тезроқ, ўғлим! Келажагинг, ҳаёт-мамотинг ҳал бўлади бугун!” – дерди ота кўзлари.

У бир лаҳзагина иккиланди, холос. Одамларнинг, айниқса, оломон орасини ёриб олдинга ўтган Саид батракнинг вазоҳатига бир он разм солди. Чолнинг лаблари сассиз пичирлар, кўзлари аланга сочарди. Йигит унга кўп ҳам эътибор бергани йўқ. Кескин бурилиб, кўкка бўй чўзиб турган, учига бир парча оқ мато ва яна бир нималар илинган узун ходани зарб билан тепди. Йиллар, эҳтимолки, асрлар бўйи мархумлар оромини кўриқлаб келган, умрнинг ўткинчилиги, ўлимнинг ҳақлигини тирикларга эслатиб турган, **ЯРАТГАННИНГ МАНГУ ҒОЛИБЛИГИ ТИМСОЛИ** бўлган, қуруқшаган, даврларнинг шамоллари жисмини ҳилвиратган **ТУҒ ҚАРСИЛЛАБ СИНДИ!** Оломон оқ тортиб юборди, қирғокни бузолмай сапчиган дарёдай бир гувранди.

– Уф-ф! – дея енгил нафас олишди марказдан келганлар.

– Ўв! – дея ингради кимдир оломон орасидан.

У пешонасига қалққан терни артиб, Саид батрак томонга ғолибона нигоҳ ташлади. Ҳа, бу сафар айнан ғолибона қаради.

– Бу ёққа кел! – деб пичирлади чол оғзини деярли очмай.

Унинг товушини Вилордан бўлак ҳеч ким эшитмади.

– Нима дейсиз? – йигит беписандлик билан унга яқинлашди.

Чол бармоқлари чангакдек эгри-бугри кўлини бигиз қилиб, унинг кўксига нуқиди:

– Сен итдай хор бўлиб ўласан! Кимсасиз, одам кўрмас ерларда чирийди ўлигинг! Бир томчи сувга, бир тишлам нонга, бир оғиз илик сўзга зор бўлиб жон берасан! Эсинг борида тавба қил! Яратган эгам кечиримли, эсингда бўлсин!

– Хорош болтатъ, старик!¹ – пўписа қилди милиса бошлиғи.

– Қўлингдан келса тўпга солиб от мени! – чол жазавага туша бошлади. – Совуқ ўлкаларда бўлиб ҳам келганман, ўтириб ҳам келганман, яна бораман-да, ўша турмангга! Менинг бир кўрпам ҳалиям ўша ерда!

– Бас, топшириқ бажарилди, кетдик! – раис олдинга тушди, қолганлар унга эргашиб, шоша-пиша қабристонни тарк этишди.

Вилор ҳам бошқаларга қўшилди. Кўнглида ғалаба нашидаси, ўзини кўрсатиб қўйганлигидан пайдо бўлган хузурланиш мавж уриб бораркан, дарвоза олдида беихтиёр тўхтаб, ортига ўгирилиб қаради. Одамлар гувуллашиб, йиқилган туғ олдида уймаланишар, фақат ўша телбасифат чол, Саид батракки-на унинг ортидан нигоҳларини ўқдек қадаб турарди...

– ...Бу гаплар, ўх-хў, қачонлар ўтиб кетган, отахон, ҳозир замон бошқача... – дея хўрсинди у.

– Замон жойида турибди, одамлар ўзгарган, – чолнинг овози бу сафар жуда яқиндан эшитилди. – Эсингга тушгандир огоҳлантирганим? Мана, аҳволингга боқ, боғланган итдай осилиб турибсан! Дилингга заррача афсус борми? Қилган ишларингдан ҳеч бўлмаса бир марта пушаймон қилдингми?

“Унутма, нажот – тавбада!” Бу яна Рита эди, у энди овозларни аниқ фарқлай бошлаганди.

“Э, ўлақолса тавба қилмайди бу! Бунинг қони бузуқ асли! Одам тавба қилиши учун гуноҳу савобни ажрата билиши керак. Бу аввал ҳам даҳрий эди, даҳрийлигича қолибди”. Имом тағин пайдо бўлди. Бу сафар у бироз тажангрок, серзардарок эди.

– О, бўлди энди, тинч қўйинглар мени! – у бор овози билан бақирмоқчи эди, бироқ бўғзидан бўғиқ хириллаш сирпаниб чиқди, холос.

– Тавба қил! – ўдағайлади чол.

– Тавба қилақол! – ялинди Маргарита.

– Тавба қил... – маслаҳат берди Имом.

– Ухлашим керак... Ухлаш... Балки ухлаётгандирман? Эҳтимол, буларнинг бари тушдир? – пичирлади у.

– Хомтама бўлма! – кесатди Саид батрак.

– Йўқол! Даф бўл! Мен ухлайман. Мен... чарчадим...

Ва бир дақиқа ўтмай боши кўксига шилқ этиб тушди. У хоб оламининг сирли баҳрига шўнғиди.

* * *

Томирлари бўртиб чиққан қоқсуяк қўлларини қаерга яширишни билмай, хижолат огушида бесаранжом қимирлаб қўяётган кампир гурс-гурс қадам ташлаб келган нотаниш чолга бир зум тикилди. Сўнг сўник ва умидсиз нигоҳлар яна ерга қадалди. Ғам-гусса тўлдирган кўнглида, минг хил ўй гужгон ўйнаётган хотирада номсиз ва шаклсиз нимадир гимирлагандек бўлди: бу ўткир кўзлар, ҳода ютгандек адл қомат нимаси биландир танишдек унга...

¹ Валақлашни бас қил, чол!

* * *

Вокелик ва рўё аралаш-қуралаш бўлиб, шундоқ ҳам толиққан онгини ис-канжага олмоқда эди. Соялар гоҳ пайдо бўлар, гоҳ йўқоларди. Мана, никобли уч йигит тагин унинг қаршисида турибди. Иккитаси худди ўша кунгидек уни уриб-сўкиб хумордан чиқмоқчи, учинчиси эса ҳамон жим. Ким ўзи у? Бу никобдор кимса, сирли шахс ким бўлди? Нега гапирмайди? Унинг сабрини синаяптими ё унга раҳми келяптими? Нега унда шерикларини қайтармаяпти, уни бўшатишга уринмаяпти?

– Кимсан... кимсиз? – пичирлади у кўз олдини тўсган хира туман ичра элас-элас кўринаётган шарпага қараб.

Шарпа индамади, лекин нарироқда ётган темир қувур бўлагини олиб, унинг арқонга осилиб турган икки кўлига навбатма-навбат қарсиллатиб ура бошлади. Тутқун жон талвасасида кичкириб юборди ва... кўзлари чарақлаб очилди. “Демак, туш экан... – дея ўйлади у жисми жонини камраган оғриқ зўридан қалтираганча. – Туш... Лекин кўлларим...”

Кўллари тарашадек қотиб қолганди. Бир неча соат ҳаракатсиз, қолаверса, тўқсон килолик гавданинг оғирлигини кўтариб турган кўлларда қон айланиши қарийб тўхтаган, оғриқ борган сари пасайиб, қарахтлик бошланмоқда эди. Агар зудлик билан кўлларини ҳаракатга келтирмаса, улар фалаждай қотиб, сўнг бутун танада тутқаноқ бошланиши ҳеч гап эмас. Ана, мушаклари зўриқиб, тортиша бошлади. Хиралашган онгининг олис бурчида, қоронғилик ичра қизил чироқ ёнгандай бўлди: хавф яқин, хушёр бўл!

У жон ҳолатда кўлларини қимирлатишга урина бошлади. Бироқ арқон пишиққина экан, билақларини қўйворгиси келмади. Гавдасини икки ёққа чайқатишга уринган сайин арқон кўлларини қийиб, терисига чуқурроқ ботиб борарди. Турникда тортилгандек оёғини ердан узиб, кўллари билан осилиб кўрди, оғриқ кўзларидан ўт чақнатиб юборди. Аммо ана шу уринишлар сабабми, кўлларидаги қарахтлик чекиниб, танаси қизий бошлаганини сизди.

– Ишқилиб, томирларим тортишиб қолмаса, акашак бўлмасам бас... – дея хаёлидан ўтказди кўзларидан тирқираб чиққан ёшга эътибор бермай. – Эй Худо, қайси гуноҳим учун?

Шу он нимадир бўғзига тошдек тикилди. Ўзи сезмай Яратганга, шунча йил ота-бобоси ва ўзи инкор қилиб келган ИЛОҲИЙ ҚУДРАТГА илтижо қилаётганди. Ҳали ўз ахволини тузук-қуруқ идрок этиб улгурмай туриб, хотира осмонида тагин чақмоқ чақди. Улкан оловли ҳарфлар билан битилган савол кўзи олдида ярақлай бошлади: ҚАЙСИ ГУНОҲИМ УЧУН?

У ўзини ниҳоятда бечораҳол ҳис этаётганди. Оч, ташна, банди қилинган ҳолда БИР АСРДАН БЕРИ осилиб ётган бўлса, холини сўрайдиган, кўмак берадиган кимса топилмаса... Қандай айб қилдики, уни бунчалар хўрлашади? Айби – ўз даврига хизмат қилганими? Нима, бошқалар оппоқми, ундан бошқа ҲАММА ТЎҒРИ ЯШАДИМИ ЎША ДАВРЛАРДА? Аравасига тушгач, қўшиғиниям айтасан-да! Ана, ўша давр фарзандларининг кўпи от устида юрганда тўшлаган маблағи ҳисобидан бир фирмами, кичик корхонами очиб ёки фермер бўлиб, даврон суриб яшаяпти-ку! Улар кеча ҳам эгарда эди, ҳалиям жиловни бировга бергани йўқ. Нима, Вилор буларни билмайдими? Жуда яхши биледи-да! Чунки, ўзи ўша мактабдан чиққан, ҳозир ҳам ўша жараён ичиде юрибди, қайнотаси мисолида кўриб турибди бу ишларни. У-чи? У оддий

кўғирчок, қайнотаси ва хотини кўлидаги косов. Бор-йўғи шу. Нега энди унинг, на катта мансаби ва на орттирган мўмайроқ маблағи бўлмаган бир кичкинагина одамчанинг бошида синиши керак бу таёқ?!

...Ногоҳ оёғига совуқ бир нарса теккандек бўлди, бадани жунжикиб, сесканди. Боягина (балки БИР ҲАФТА бурундир?) иссиқ, ачимсиқ пешобга тўлган туфлисини ўлим азобида ечган эди, мана энди ҳўл пайпоғи ҳам амаллаб суғурилган, намчил тупроқ устида турган ўнг оёғига нимадир ўрмалаётир. У жон ҳолатда бошини эгиб қаради, бироқ қуюқ қоронғилик ҳеч нарсани кўришга имкон бермади. Ҳа, бу ертўла гўрдай зулмат кўйнида эди. “Гўрдай дейсанми? Худди бирон марта гўрда ётиб кўргандай гапирасан-а!” деган фикр онгида йилт этди-ю, изсиз йўқолди. Ҳозир муҳими бу эмас, муҳими – оёғига ўралиб, юқорига ўрмалаётган махлук! Ҳа, бу илон эканлигига шубҳа йўқ. Ана, у ёқимсиз вишиллаб, сонларига чирмашди, сўнг тагин юқорига сирғалиб чиқа бошлади.

– Кет... Кет бу ердан... Тинч кўй мени... – алам билан пичирлади у.

Аввалига жон ҳолатда силтангиси, тўлғаниб, бу совуқ газандани устидан отиб юборгиси келди. Аммо, қаердадир ўқиганлари ёдига тушиб, ўзини зўрға босди. Айтишларича, илон кескин ҳаракатларни ёқтирмас экан. Агар силтанса, газанда чақиши аниқ. Унда... Унда нима бўлишини хаёлга келтиришнинг ўзи даҳшат. Алвидо, хаёт! Алвидо, ширин орзулар... Майли, чидайди, ўзини босиб, бу ишнинг натижасини кутади. Борди-ю, илон захридан ўлиш тақдирига битилган бўлса, илож қанча? Ҳарна бу азоблардан қутулади...

У йиғламоқни, аччиқ-аччиқ кўзёши тўкиб, ўз абгор ҳолига ачинмоқни истарди. Аммо, бу не шўришки, сувсираган, қуруқшаб бораётган вужудда икки томчи ашкка етгулик нам ҳам қолмаган кўринади. Унинг дийдалари жазиллаб ачишди, қорачиқларига сонсиз игналар санчилгандек бўлди.

Илон белдан ўтиб аввал елкага, сўнг бўйинга ўралди. Лаҳза ўтмай даҳшатдан катта-катта бўлиб очилган кўзлари олдида қоронғиликда совуқ шуўла сочаётган икки нигоҳ пайдо бўлди. Бу нигоҳлар, сарғиш яшил кўзлар унинг шуурини тобора музлатиб борарди. Вужудида уйғонаётган қалтирокни босиш учун тишларини маҳкам қисди ва шу он бўйин томирлари шишганини ҳис этди. Йўқ, бу ҳол илоннинг ғазабини уйғотиши мумкин. “Тўхта, нима қиялсан, тентак? Ё ўлгинг келяптими? Ўзингни бос, оғир бўл. Ҳозир бу махлук тушиб кетади, бироз сабр қил. Қалтирама, танангни бўш кўй” дея буйруқ келди онгининг овлоқ бир бурчидан. У мушакларини бўшаштиргандай бўлди, нақ рўпарасида, бурнидан икки энлик масофада чайқалиб турган илоннинг оғзидан учи айри тили отилиб чиқди. “Энди аниқ ўлдим!” деган фикр билан кўзларини юмишга уринди, бироқ ковоклари гўё қотиб қолгандек эди. “У мени сеҳрлашга уриняпти!” деган ўй хаёлидан кечди. Учи айри тил тагин йўқолди, унинг юзи эса совуқ бир эпкинни ҳис этишга аранг улгурди. Сарғиш-яшил аланга сочилаётган, тафаккурни махв этгучи, туйғуларни қарахтлаб, вужудни тахтадек қотирган бу нигоҳлар ундан, жабрдийда пайғамбар янглиғ осилиб ётган бандидан ҳисоб сўраётгандек эди гўё.

– Айбинга икрормисан?! – деган савол янгради миясида.

– Нималар деялсан, қанақа айб? – хаёлан хитоб қилди у.

– Демак, ўзингни айбдор санамайсан... Демак, тавба қилиш ниятинг ҳам йўқ. Билардим, шунақалигини билардим. Мени яратган БУЮК ЗОТ сенга кўп

бора имкон берди, сен эса, қайсар, ақли калта одамзод, улардан фойдалана олмадинг. Ҳолбуки, нажот бор эди. Нажот ҳамиша бор, фақат уни КЎРА ОЛА-ДИГАН КЎЗ керак.

– Ахир, атроф қоп-қоронғи бўлса...

– Эҳ, гўл, гумроҳ банда! Нажот эшигини кўриш учун ҚАЛБ КЎЗИ лозим. Сенинг дил кўзингни эса қум босган. Бойлик, мансаб, енгил ҳаёт, маишатпарастлик, иккиюзламачилик, қўрқоқлик, нотантилик деган хору хаслар кўмган уни! Ҳолбуки, бир оғиз сўз, биргина калом уни очиб юбориши мумкин.

– Қанақа сўз? Қандай калом?! – ҳайқирди жон ҳолатда ваҳимадан хиралашиб бораётган онги.

Аммо тангри яратган ожиз, бироқ донишмандлик тимсоли бўлмиш махлук ўзига илтижо билан термилиб турган ялинчоқ нигоҳдан ҳазар қилгандек кўзларини юмди. Ва шу лаҳза одамзот бўйинини бўғиб турган совуқ сиртмоқ бўшади: илон аста сирғалиб пастга туша бошлади.

– Тўхта, кетма! – хириллади банди. – Айтиб кет, қандай сеҳрли сўз у?

– Ўзинг яхши биласан... – деган узук-юлуқ жумла шуурига аранг етиб келди. – Сен тузалмайдиганга ўхшайсан. Аслида мен эмас, сен илонсан! АҚЛСИЗ, ГУМРОҲ, ШАФҚАТСИЗ ВА МАККОР ИЛОН!

* * *

Ўнлаб дорилар ва хлор ҳиди анқиб турган палатадаги кенг каравот билан битта бўлиб ётган йигитнинг киприклари сал қимирлагандек бўлди. Пешинги иссиқда мудраётган навбатчи ҳамишира буни пайқагани ҳам йўқ. Бемор қуруқшаган лабларини яламоққа уринди, аммо лаблари хиёлгина очилди-ю, улар орасидан қизарган тилнинг учи сал кўриниб, гойиб бўлди. Мисоли заҳарли илоннинг айри тилидек оний бир тезликда кўриниб-йўқолган бу забон сўзлашга ҳали ожиз эди. Ана шу иложсизлик изтиробни натижаси ўлароқ киприклар аро сизиб чиққан икки томчи ёш юзларидан пастга думалади...

* * *

– Илонлар! Заҳарли илонлар! Қора илонлар! Сенларнинг кунинг битади ҳадемай! – чийиллади йигитча юлқиниб. Бироқ, икки милиса унинг икки қўлидан маҳкам ушлаб турар, озгингина йигит уларнинг чангалида потирлар эди.

– Ўчир овозингни, ҳе! – ўшқирди қориндор капитан унинг қўлига кишан соларкан. – Вилор Наимович, нима қилайлик бу дардисарни?

– Обориб тикиб қўй КПЗга! – буюрди у олтин гардишли кўзойнаги устидан ўкрайиб боқаркан. – Уч-турт кун оч ётсин, кейин билади сиёсат билан ўйнашиш қанақа бўлишини!

– Хўп бўлади. Қани юр, шоирвачча! – капитан пихиллаб кулганча йигитни хонадан судраб олиб чиқа бошлади. Нима бўлгандаям, ҳақиқатпараст йигитча ўзига етганча ўжар экан, остонага оёқ тираб, роса тихирлик қилди:

– Фикрни, эркин сўзни қамаб бўлмайдим, овора бўлманг! Уни ўлдиришнинг иложи йўқ! Унутманг, бу кунлар ўтади, лекин Ватан...

– Чиқ-ей! – ўшқирди иккинчи милиса ҳам тоқати тоқ бўлиб. – Тинчгина севги-муҳаббат ҳақида ёзиб юравермайсанми, аҳмоқ!

Шоир бола қабулхонага судраб чикқанларидан сўнг ҳам тинчимади, кабинет эшигидаги ёзувни ўқиш учун бошини орқага бурди.

– Вилор Раҳимов, ҳозир ўттиз еттинчи йил эмас! Ўртоқ мафкура котиби, эшитяпсизми?

Ниҳоят, уни олиб кетишди, Вилор оғир сўлиш олиб, олдида турган газетани тагин очди. Кўзи нақ биринчи бетда, ўқловдай ҳарфлар билан чоп этилган шеърга тушди. Эҳтимолки, ўнинчи маротаба уни ўқиб чикди. Ҳа, йигитча чакки эмас, юраги отнинг калласича бор экан:

*...Туш кўриб хур чоғини
Очганча кучоғини
Темурбекни соғиниб
Туркистоним йиғлагай...*

Э тавба-ей, бунақа бузғунчилик руҳидаги нарсаларни нимага босишади?! Ахир бу ғирт сиёсий кўпоровчилик-ку! Муҳаррирнинг кўзи қаерда эди? Йўк, бу газетанинг жиловини ўз кўлига олмаса бўлмайди!

Кўнғироқ тугмачасини босди, котиба қиз Ануза эшикдан бош суқиб, унга саволомуз тикилди:

– Газета муҳарририни топ, тез етиб келсин!

Котибанинг кўкиш кўнғир кўзлари ўзига ишвали тикилиб турганини сезиб, ижирғанди, чехрасига жиддий тус бериб, тагин газетага термилди. Қиз бирпас туриб эшикни ёпди. “Оббо, намуна сузилмаса бу... Хаёли бузукрок шекилли. Э, ким билсин, бу ерга келгунча қайси кабинетларни “гуллаган” экан? Галянинг гапига кирмасам, уни бу ерга опкелмасам бўларкан. Хотиннинг қариндоши ёки таниши қачон дўст бўлган ўзи? Балки қайнотаси қўйган жосусдир бу? Бўлиши мумкин. Ҳарқалай, эҳтиёт бўлган маъқул...”

Шу каби шубҳалар кўнглини алағда қилиб, хаёлини тўзғита бошлади. Газетага тагин кўзи тушди. Бу шоир бола жуда қайсар экан. Бўлмаса, ҳурматини жойига қўйиб, кабинетига чақиртирди, ширин-шакар сўрашди, ҳатто ижодий режалари билан ҳам қизикди. Бу кўрнамак эса сийлаганни билмади, бурнини кўтариб, “демократия, эркин фикр, миллат, ҳурлик” деб лоф ура бошлади. Хайриятки, Вилорбек ота таълимини олган, ҳар эҳтимолга қарши деб, икки милисани чақириб қўйган. Аслида у йигитчага бирон ёмонлик қилиш ниятида эмасди, насиҳат қилиб, бироз ақлини киргизиб қўймоқчийди. “Бунақа олди-қочдини қўй, ука, тинчгина ижодингни қилиб юравер. Миллат, Ватан ҳақида сендан бошқаям ўйлайдиганлар бор” деб огоҳлантириш ниятида чақиртирганди уни. Ўжар бола оғзидан тупук сачратиб, қиздирилган мойдек чарсиллай бошлагач, унинг ҳам сабр косаси тўлди.

Ўшанда, 1990 йилнинг баҳорида, унинг кўнглида туман газетасини жиловлаб олиш фикри туғилган паллада улкан мамлакат қалқиб тургани, энди кўлида қалами борлар билан сал мулойимроқ муомала қилиш лозимлиги тўғрисида ўйлаб ҳам кўрмабди. Ростки, бу тадбир унинг илк катта иши, бир пайтлар нимкоронги кабинетларда ўргатилган йўриқларни амалда қўллаш борасидаги дастлабки қадами эди. Ушбу тадбирни у кўргазмали тарзда, бошқаларга ибрат бўларли даражада ўтказишни ният қилганди. Бироқ, таассуфки, бу иш у кутган натижани бермади.

Газета муҳаррири йиғламоқдан бери бўлиб чиқиб кетгач, у зўр бир ишни қойил қилгандек, ўзича жилмайиб кўйди. Ҳа, кекса журналистни роса тавбасига таянтирди ўзиям! Бечора зор қақшаб таваллолар қилди, эгилиб-букилиб, минг бора узр сўради, лекин ёш раҳбар принципиал эди:

– Бундан кейин газетанинг ҳар бир сонини менинг шахсий назоратимдан ўтказиб, сўнг нашрга берасиз! – деди у қатъий қилиб.

Орадан бир ҳафта ўтгач, у ўзининг илк ғалабасидан маст бўлиб юрган кунларнинг бирида уни Биринчи котибнинг хонасига чақиришди. Борди, кириб, салом берди. Каттаконнинг хонасида “иккинчи” ҳам ўтирган экан. Юрий Николаевич Могильний унга мовий кўзларини хиёл қисганча синовчан тикилди:

– Нималар қилиб юрибсан сен бола! – ўдағайлади Каттакон бароқ қошларини чимириб. – Икки кишини гўрга тикибсан-ку!

У ҳеч нарсани тушунмай, Могильнийга қаради, иккинчи котиб айёрона тиржайди:

– Вилор Наимович, Нажот деган шоир йигит ва газета муҳаррири ҳақида боряпти гап. Улар билан... суҳбат ўтказган экансиз-а?

– Ҳа... – унинг юраги ёмон бир нарсани сезгандек ҳаприкиб кетди. – Нима кипти уларга?

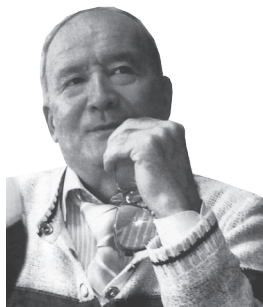
– Бало қилибди, дард қилибди! – Каттакон тағин ғазаб отига минди. – Ўв, замон ўзгариб боряпти, сен шуни тушунасанми? Журналист халки билан ҳам шундай гаплашадими одам?

– Ўзингизни босинг, азизим, асабийлашманг, – деди Юрий Николаевич Каттакон томонга бошини сал буриб. – Осмон узилиб ерга тушгани йўқ, ҳарқалай. Та-а-к... Вилор Наимович, ўша шоир болани милисалар КПЗда бир-икки бор қалтисроқ туширишган шекилли, ҳамон беҳуш ётибди касалхонада. Наверное, бошига дубинка билан уришган. Чатоқ бўпти... Муҳаррирнинг асли юраги чатоқ эди, сиз билан бўлган суҳбатдан сўнг кичик инфаркт берибди. Ҳозир у вилоят касалхонасида. Уларни огоҳлантириб тўғри қилгансиз, лекин... Ладно, милисаларга чора кўрамиз, началнигининг ҳам погонини юлиб ташлаймиз. Қисқаси, бундан сўнг сал эҳтиёт бўлинг.

Кабинетни тарк этиш олдидан у Каттаконнинг кўзига қўрқа-писа қаради. Ёши ўтиб, сочлари кул ранг тус ола бошлаган раҳбар нигоҳи унга: “Эссиз икки инсон умри-я! Ахир, улар ўзбеклар-ку, ўз одамларимиз! Сен кимларнинг ноғорасига ўйнапсан ўзи?” дегандек таъна билан боқарди.

Эсида, ўша воқеалардан сўнг у бир-икки ҳафта ич-этини еб юрди. Кўнглининг бир четида икки бегуноҳга нисбатан ачиниш ҳисси ғимирлаб қўйса-да, онгининг пўканак босган бир хилватгоҳида Юрий Николаевичга ўхшаган суянч тоғлари борлигидан ғурурланиш туйғуси гуллаб турарди. Лекин омад бир кетса ҳар ёндан кетар экан: шоир бола бошидан еган зарбалари оқибатида қайта ўнганмади, аста-секин ақлдан озди. Уни жиннихонага ётқизишди. Муҳаррир инфаркт натижасида яримжон одамга айланди, уни ишдан олишиб (пенсиясига олти ой қолганда!) катталарнинг чизган чизиғидан чикмайдиган адабиёт муаллимини муҳаррир қилиб қўйишди. Собик муҳаррир кўп ўтмай омонатини топширди. Бу икки фожианинг асл айбдорини эса санокли кишиларгина билишарди...

Давоми бор

**Музаффар
АҲМАД**

1956 йилда тугилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) тамомлаган. Унинг бир қатор шеърий китоблари чоп этилган. “Дўстлик” ордени билан мукофотланган.

ЮРАК ҲАМОН ТИТРОҚДА

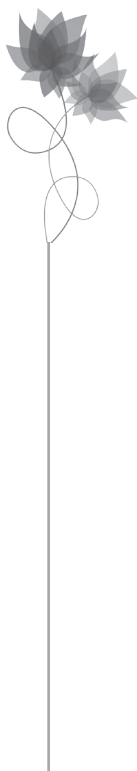
ЭШИК

Хонамга кираман ҳатлаб остона,
Очилиб кетади орқада эшик.
Ёпаман, очилар яна ва яна,
Ушлолмас на қулфу на ошиқ-маъшук.

Эшик орқасида гўё кимдир бор,
Нафаси келмокда, ҳозир киради.
Аммо, у негадир бош сукмас зинҳор,
Балки, мендан таклиф кутиб туради.

Юракда бир ҳадик тинчлик бермайди,
Етар, таъқиб қилма изимдан, ахир.
Кимсан, сен, дўстмисан, душманми, майли,
Ижозат бераман, ичкарига кир?

Соғиндим, кўзларим ёшини тўкди,
Бегуноҳ гўдаклик қайтмагай сира.
Ё эшикка келган... қалбим энтикди,
Бу сенми, болалик? Сенми, хотира?

Эсимда, фалакни юрардим кўзлаб,
Жуда мағрур эдим, жуда шафқатсиз.
Энди-чи? Саломга келдингми излаб,
Эй сен, илк муҳаббат – йиғлаб қолган қиз?..

...Қарсиллатиб ёпдим. Чикди кўп жаҳлим,
Тавба, эшик тагин очилди шу он.
У ҳамон ҳаяллар, юракда ваҳим,
Дўстлар, бу ким ўзи? Бу нечук меҳмон?

Мен-ку, бу ҳаётда бир инсон мисол
Яшадим гоҳо чин, гоҳ ёлғон сўзлаб.
Эшик орқасида турар, эҳтимол,
Менинг ёлғонимдан завол кўрган қалб?

Минг фойда йўлида сарф айлаб кучим,
Кимга берган бўлсам бир фириб, озор.
Мендай бадкирдордан ўч олмоқ учун
Келиб турганмикан бирор қасоскор?

“Бажараман! Ишон! Хўп! Муҳайё!” деб,
Кимга ваъда берган бўлсам мен агар.
Ўша ваъдаларга қани вафо деб,
Ташриф буюрдими қай бир даъвогар?

Гар хиёнат қилиб имон, виждонга,
Бўлган бўлсам ҳаром-харишга мойил,
Энди яшаш ҳайф деб, сендай инсонга,
Уйга кирмоқчими ёки Азроил?..

Дўстим, булар бари шунчаки бир гап,
Хаёл эканлиги ҳаммага аён.
Лекин, кўкрагимда дук-дук, дук-дуклаб
Эшик қоқаётир ғалати меҳмон.

Бўсаға олдида баъзи бир онлар
Қуршарми сени ҳам шу ўй, тафаккур?
Ростдан бориб қолса шундай меҳмонлар
Қандай кутиб олажаксан, ўйлаб кўр?

ҒИЖЖАК

Деворда осиглиқ турибди ғижжак –
 Отамнинг умрлик йўлдоши.
 Деворда осиглиқ турибди ғижжак –
 Онамнинг севимли сирдоши.

Қайда ул азиз қўл, ул меҳрибон қўл,
 Қайда ул сеҳргар – жавоб бер, ахир?!
 Минг кун ўтди, балки, ўтгандир минг йил,
 Ғижжак чалинмасдан турибди сағир.

Камон қиллари ҳам ташлаётир тоб,
 Кун-кундан тўлиқар куйлашга зор соз.
 Қайда, сукут?
 Қайда, сукут?
 Йўқ жавоб!
 Ғижжак ўз-ўзидан чиқарар овоз!

Онам мудрар экан совуқ тўшакда
 Ногоҳ, беихтиёр уйғониб кетар.
 Ғаройиб мусиқа! Тун ярим чоғда
 Ғижжак нола этар, нолалар этар!

“Мени ҳам ўзингни қийнама, жоним,
 Оҳ урсам, сендан-да, ўтажак нолам.
 У кетди, келмайди!” Девордан олиб,
 Сирдошин кучоқлаб юпатар онам.

ЙИРТИЛГАН СУРАТ

Бугун йўлда
 Йиртиқ бир сурат кўрдим:
 Йигитнинг кўзлари...
 Қизнинг кўзлари...
 Йиртиқ сурат узра
 Маъюс, лол турдим.
 Шамол бўзлади:
 Ваъда-вафоларни
 Пойимга сочиб,
 Сўкиниб, қарғаниб,
 Оҳ уриб, қочиб,
 Қай томонга кетди

Бугун ўзлари?..
 Чинор бош чайқарди,
 Шамол бўзларди,
 Ул кўзларни
 Хазон ичра гизларди...

МАҲАТМА ГАНДИ

Истайман: уйимнинг деразалари
 Доим очик турсин, ланг очик турсин.
 Хонамда ўйнасин куёш зарлари,
 Етмиш юрт – иклимдан шамоллар юрсин.
 Хушбўй шабадалар, латиф шамоллар,
 Турфа, тоза, эрка, афиф шамоллар...

Истайман: уйимнинг деразалари
 Доим очик турсин, ланг очик турсин.
 Дунё шамоллари, шабадалари
 Қўл ушлашиб юрсин, эшилиб юрсин.
 Оромбахш шамоллар, шўх шабадалар,
 Муаттарликда тенгги йўқ шабадалар...

Уйимни тўлдирсин бари бемалол,
 Руҳим юксалтирсин бағрига олиб...
 ...Йўқ, мен истамайман: бирон-бир шамол
 Мени йиқитмасин оёқдан чалиб...

* * *

– Севаман! – деб кулди кўкда ой,
 – Севаман! – деб чайқалди терак.
 – Севаман! – деб шовқин солди сой,
 – Севаман! – деб титради юрак.

Сўнг... ҳаммаси алвидо айтди,
 Ой, терак ва сой айтди видо.
 Видо – ханжар. Юракка ботди,
 Бўйсунмади бу ўжар аммо.

Ой яшринди. Йиқилди терак.
 Мана, сой ҳам оқар йирокда.
 Фақат юрак, бу шўрлик юрак
 Ҳамон ўша-ўша – титроқда!

**Гулжамол
АСҚАРОВА**

1978 йилда тузилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Зулфия номидаги давлат мукофоти совриндори. “Дил фасли”, “Рўшнолик”, “Уйғотувчи алла”, “Бедор кўнгироқ”, “Бахт дастхати”, “Гулнома” каби шеърӣй китоблари чоп этилган.

ИШҚ ЮВСИН КЎНГЛИМНИНГ ҚИРҒОҚЛАРИНИ КЕЛДИМ

Келдим, чиқиб кутиб ол мени,
Камалакман тутиб ол мени,
Айрилиқдан сотиб ол мени,
Сени жуда соғиниб келдим!

Хижронингда қонлар ютдим, мен,
Денгизлардан сакраб ўтдим, мен,
Бахтдан кўпроқ сени кутдим, мен,
Дийдорингга сиғиниб келдим!

Дардимни ол, толиқтирди ғам,
Шамъ мисоли ёниқ турди ғам,
Менга бунча содиқ турди ғам,
Бир ўзингга юкиниб келдим!

Бахт топмадим сендан йирокда,
Жону кўнглим ёнди фирокда,
Эй кудратлим, қутқар қийноқдан,
Ёш боладек ўкиниб келдим!

Жим турмагил азобинг чексам,
Жим туриб ҳам кўзёшлар тўксам,
Ҳайрон бўлма пойингга чўксам,
Эски уйдаи тўкилиб келдим!

Ишқ руҳимни бемакон қилди,
Битта эдим, бир жаҳон қилди,
Ҳижрон мени имтиҳон қилди,
Бу синовдан йиқилиб келдим!

Сени жуда соғиниб келдим!..

ҚАФАСДАГИ ҚУШ

Эй сен қафасига ўрганган кушим,
Ёлғиз қолганида ўрганган кушим.

Мен сенинг уйингни бузмасман ҳаргиз
Ва сендан кўнглимни узмасман ҳаргиз.

Сен ишқнинг овозин унутгандирсан
Ва руҳнинг парвозин унутгандирсан.

Эҳ, яшаб юрибсан ноламини билмай,
Қафасингдан бошқа оламини билмай.

Хушинг йўқ, кел, озод этайин десам,
Ҳаётингни обод этайин десам.

Полапонларингга жонинг тутасан,
Биламан, сен шундай яшаб ўтасан.

(Баъзида мен томон кетса хаёлинг,
Ёнингда хўрсиниб қўяр аёлинг.)

Иложсизим менинг, бечора кушим,
Ҳаммамиз тутқунмиз, начора кушим.

Ҳалқалар, занжирлар узилмас, билдим,
Бу олтин қафаслар бузилмас, билдим.

Начора, жонга – жон тўларсан кушим,
Шу олтин қафасда ўларсан, кушим.

ИШҚ ЎТИ

Тангрим оч руҳимнинг булоқларини,
Ишқ ювсин кўнглимнинг қирғоқларини,
Ҳис этай тафаккур тўлғоқларини,
Уйғонай!

Завқ олай муҳаббат қаҳридан,
Бол топай илонлар захридан,
Энг тоза туйғулар бағрида
Тўлғонай!

Қўл бериб малаклар, хурларга,
Дунёлар очмаган сирларга,
Ҳеч завол билмаган нурларга
Чўлғонай!

Қутқудан қонимни қутқарма,
Кўнглимни-хонимни қутқарма,
Бу ўтдан жонимни қутқарма,
Бир ёнай!

* * *

Вақтлар ўтди. Кетди қадрим ҳам,
Сен зор бўлиб келмассан энди.
Ўтган дамлар, о, ўтган дамлар,
Нақ жаннатнинг лаззати эди.

Келар эдинг соғиниб интиқ,
Келар эдинг қумсаб сочимни.
Айт, ким олиб қўйди билдирмай,
Бошимдаги олтин тожимни?

Ёзар эдим сенга мактублар,
Ёқар эдим жисму жонингни.
Уйғунлашиб гўзал кутблар
Тўлқинлатар эди қонимни.

Эй... севганлар кўпам суюнманг,
Севилганлар қувонманг ортиқ.
Билмайсизки, бугун ишқ берган
Эрта ғамни қилади тортиқ.

Керак эмас лаҳзалик висол,
Ҳеч керакмас ўтар севгилар.
Ошиқларнинг оний ҳислари
Юрагимга ёмон тегдилар.

Мен-ку, сен деб ўтдаман ҳамон,
Исминг айтиб жоним узилар.
Кеча кўриб кўзинг қувнарни,
Бугун кўриб кўнглинг бузилар.

Билдим, ишқдан алам қолгувси
Ва беомон ҳисларнинг қаҳри.
Ошиқларни ўлдирар азал,
Ўтган тотли кунларнинг захри.

МУЪЖИЗА

Кўрдим,
оппоқ гулларнинг
қизил олчаларга айланганини...

ЭСЛАДИМ

Кўзларингга термулиб,
Кўзларимни эсладим.
Ишқингда сармаст юрган,
Кезларимни эсладим.

Адашсанг, гар адашган,
Чўққиларни талашган,
Изларингга эргашган,
Изларимни эсладим.

Ким маржон тизиб кетган,
Ким уни узиб кетган,
Оловдек қизиб кетган,
Юзларимни эсладим.

Севги олов, севги ўқ,
Вужудга текканда чўғ,
Боши йўқ, охири йўқ,
Сўзларимни эсладим.

Ким у кўнглимда юрган,
Рухимда лола терган,
Ишқинг азоби берган,
Бўзларимни эсладим.

Бермам оҳорларимни,
Осмондек орларимни,
Ўтган баҳорларимни,
Кузларимни эсладим.

Кўзларингга термулиб,
Кўзларимни эсладим.

*Дилфуза
ЎРОЛ қизи*

1970 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Чумчуқ бола”, “Учинчи чизиқ” каби ҳикоялар тўпламлари чоп этилган.

ИККИ ҲИКОЯ

БАШОРАТ

Қизалоқ буррогина эди, ўз исм-шарифини жуда яхши кўрарди, бу ном билан ғурурланарди. Шу боис уйларига бирор-бир меҳмон келадими ёки кимдир саволга тутадими, исминг нима деб сўрашса, бас, қошларини кериб, иягини бироз олдинга чўзарди-да, дона-доналаб, худди шуни ҳам билмайсизми дегандек таъкидлаб, “ма-а-ан Азиза Азизхўж-жаеваман”, дерди. Азиза дадаси, аясидан ташқари Асрор тоғасининг ҳам эркатойи эди. Асрор ҳамма талабалардек озгинроқ, пўримроқ, билмаган нарсаси йўқ, қизлару ўйин-кулгидан кўра телефони ва компьютерини чиқирлатиш, жиянчаси Азизани бижирлатиш-у унинг ҳамма саволларига эринмай жавоб беришни ёқтиради. Мусофир шаҳарда қариндошининг вайрона бўлса-да, бошпанаси бўлсин экан. Опасининг ижарада тура-тура, қийналиб сотиб олган мана шу мўъжазгина уйда тўртталови гункиллашибгина яшаб келишарди.

Бу йилги киш қаттиқ келди. Бир ёққан қорнинг устига устма-уст қор тушаверар, тунги аёзлар деразага чизган қатқалоқ нақшлар расм китобларидагидек каштасимон, нафис эмас, қандайдир чағрайган, ханжарлардек кескир эди. Шунча “па-па”лашганига қарамай, Азиза томоғи оғриб, бир неча кундан буён иситмалаб ётарди. Ана шундай кунларнинг бирида Асрор уйга яп-янги, хориж пойафзали қутисига ўхшаган ялтироқ картон қути кўтариб келди. Қутининг ичида тўртта оппоқ, муздай, яп-янги чинни кўғирчоқлар бор эди.

– Кўғирчоқни шунақасиям чиқибди-да, – дейишди уйдагилар ўйинчоқдан

ҳам кўра шахмат доналарига ўхшаб кетадиган, аммо улардан йирикрок бўлган чинни одамчаларни бирма-бир қўлларига олиб кўришаркан.

– Менимча бу шунчаки сувенир бўлса керак, – аниқлик киритди Асрор.

– Шуларниям сотиб олдингми? Ўзиям фалон сўм турса керак? – жаврашга тушди опаси Асрорнинг ана шунақа антикавор нарсаларга ўчлигини билгани учун.

– Йўғ-е, лишний расходга пул борми ҳозир? Сессиямни ёполмай юрибман-ку, – ўзини оқлашга тушди Асрор. – Боя нариги “дом”ни айланиб ўтаётганимда тўсатдан орқамдан “тўп” этган овоз эшитилди. Қарасам, қорда, ҳозиргина мен босиб келган изларнинг устида мана шу кути ётибди. Куппакундуз куни-ю, атрофда ҳеч зоғ йўқ, кўчадан ҳам бирорта машина ўтмади, ҳайрон бўлиб “дом”нинг кўчага қараган ойналарига бир-бир қарадим. Бўлса-бўлмаса қутича мен тагидан ўтиб бораётган “дом”дан ташланган. Қутини очиб қарасам, мана шу тўртта кўғирчоқ турибди. Жуда қимматбаҳо! Бунақа нарсалар ҳеч қачон кўчада ётмайди, уларни ҳеч қачон аямай-нетмай деразадан ҳам улоқтиришмайди. Эҳтимол, қутини билмасдан тушириб юборишган-у ҳозир унинг эгаси зиналарни дўпирлатиб, пастга тушиб келатгандир деб анча кутиб ҳам турдим. Ҳеч ким келмади. Ахийри ўша уйнинг ҳамма эшикларини тақиллатиб чиқдим. Менга битта ҳам эшикни очишмади, бирор киши чиқмади. Кейин ўйлай-ўйлай буларни уйга кўтариб келавердим. Рости, уларни топган жойимга ташлаб келаверишга кўзим қиймади.

Кўғирчоқлар Азизага ҳам жуда ёқди.

– Ву-уй, – деди қизалок тўртта кўғирчоқнинг ҳали унисини, ҳали бунисини иситмадан ловуллаётган ёноқларига бирма-бир босаркан. – Улар меники, ҳаммаси меники!

Наргиза шошганча кўғирчоқларни қизининг қўлидан тортиб олди:

– Шошма, тегинма қизим, уларни яхшилаб ювай, кейин ўйнайверасан.

– Йў-ў, йў-ў-ў! Уларни ўзим чўмилтираман, – инжиқланди қизи. – Сиз ювсангиз, синдириб қўясиз!

– Ростданам, – гапга аралашди Асрор. – Булар тепадан ташланган бўлса-ю, синиб қолмаганини қаранг!

– Тоға, тоғажон, – бидиллади яна Азиза. – Манави кўғирчоғим аям – Наргиза Азизхўжаева! Буниси – дадам, Сарвар Азизхўжаев! Мана буниси эса – сиз, Асрор тоғамсиз! Манави энг кичкинаси – мен – Азиза Азизхўжаева. Мен бу кўғирчоқларимни Азизхўжаевлар дейман, хўпми? Дада, сиз улар учун чиройли уйча олиб берасиз, майлими?

Сарвар кулиб юборди:

– Бўпти, асал қизим! Эртагаёқ шу кўғирчоқларингга биргалашиб уйча куриб берамиз.

Эртасига Азизанинг иситмаси тушди. Иштаҳаси очилиб, нима беришса паққос туширди. Қизалокнинг юзига қон югуриб, ҳали анча-мунча дармонсизлигига қарамай гул-гул яшнаб, ётган жойида “азизхўжаевлар”ини гапиртириб, ўйнаб ётганини кўрган Сарвар азда-базда фалон пулга ўйинчоқ уйча олиб келди. Азиза бундан шундай суюндики, таърифлашга тил ожиз!

Кунлар ўтаверди. Азиза бошқа ўйинчоқларини батамом унутиб, фақат шу кўғирчоқлар билан ўйнарди.

– Мана-а-а, Сарвар Азизхўжаев уйига келди. “Аяси, нима овқат?” деб сўради у. “Манти қилдим, дадаси!” жавоб берибди Наргиза Азизхўжаева. “Унда шошмай тур, Асрор ҳам ўқишдан келсин”, дебди дадаси. “Урре-урре, бугун аям манти қиларкан!” дебди Азиза Азизхўжаева, – бидилларди кизалоқ.

Қизларининг бир онаси, бир отасига айнан ўхшатиб, овозларини, гап оҳангларини ўзгартириб гапиришидан Наргиза билан Сарвар бири-бирига кўз қисиб кулишарди-да, ошхонага ўтиб мантига уннашарди. Эрка кизларининг кўнгли шу овқатни тусагандир-да!

Бошқа куни эса Азиза уйғонибоқ чопқиллаб, айвондаги ўйинчоқ уйча ичида “ухлашаётган” “азизхўжаевлар”ининг бирини олиб келиб, диванга ётқизиб қўйди. Сўнг овозига дўриллаган тус бериб жаврашга тушди:

– “Вой-вой-вой”, дебди Сарвар Азизхўжаев. “Вой қорним”, дебди у ва мана бундай қилиб, ётиб олибди. А-а-а-а... Сарвар Азизхўжаев ишхонасида ёмон нарса еб қўйибди, ўшанга қорни оғриб қолибди! Энди нима бўлади? Энди Сарвар Азизхўжаев қаса-а-ал бўп қолади. Ишга бормай уйда ё-ё-ё-ётади. Бир кун ётади, икки кун, уч кун... Ана! Сарвар Азизхўжаев тузалди! Яна ишга отланди, – деди Азиза кўғирчоқлари билан ўйнаркан.

Сарвар кизининг гапларини эшитиб, унинг жингалак сочларини тўзғитиб-тўзғитиб эркалаб қўйди-да, ишга жўнади. Аммо шу куни унга нима жин тегди, ё ошқозонидаги яраси сабабми, балки тушликда еган овқатими, бирдан кўнгли айниб, ичи бузилиб, мазаси қочди. Уйга амаллаб етиб келди-ю, йиқилди. Уч кун дегандагина ўзига келди. Тўртинчи кун беҳолланиб ётаркан, бирпас ётмоқчи бўлиб кириб кетаётиб беихтиёр кизининг бижиллашига қулоқ тутди:

– “Асрор тоға! Асрор тоға! Қаерга кетаяпсиз”, дебди Азиза Азизхўжаева. “Бизга жавоб беришди! Термизга, бир ойга уйга кетаман”, дебди Асрор тоға. Аммо унақа бўлмабди. Уч кундан кейин Азизанинг тоғаси қишлоқдан қайтиб келибди... – кўғирчоқларини ўйнатганча гапирарди Азиза.

Сарвар мийиғида жилмайиб қўйди. Ҳақиқатан ҳам, эртага қайниси Асрор уйига кетиши керак. Аммо уч кунга эмас, бир ойга. Кейин бирдан сергак тортди: Азиза Асрорнинг кетишини қачон эшита қолди экан? Қизик.

Қишлоққа Асрор зарур ишлари чиқиб, уч кун ўтиб-ўтмай яна ортга қайтиб келди. Ана шундагина Сарвар ғалати бўлиб кетди. Ахир Азиза кўғирчоқлари билан ўйнаб, “Асрор тоғам уч кунда қайтади” демаганмиди? Шундан кейингина Асрор кизининг “азизхўжаевлар” билан ўйнайдиган ҳар бир ўйинини диққат билан кузатадиган бўлди. Қизиғи шундаки, Азиза “азизхўжаевлар” билан ниманики ўйнамасин, ўша нарса ўз тасдиғини топаверарди. Беҳато тарзда!

Борган сари Сарварнинг диққати оша борди. Бир куни у Асрорни четга чақириб, ундан суриштирди:

- Тўғриси айт! Сен анави кўғирчоқларни қаердан олгандинг?
- Айтдим-ку, топиб олдим деб.
- Аниқми?

– Ҳа, почча, аниқ! Кути мен йўлакдан кетаётганимда орқамдан “тўп” этиб тушди. Кейин унинг эгасини қидирдим. Тополмадим. Нима эди?

– Йўқ, йўқ, ҳеч нарса! Қизикдим-да... Шунчалик ғаройиб кўғирчоқларни ким ташлаб юбориши мумкин? Хўп, уларни сен айтгандай, картон кутининг ичига солиб, музлаб ётган йўлакка улоқтириб юборишди ҳам дейлик. Унда бу кўғирчоқлар қандай қилиб синиб қолмаган, ҳағтоки бирор жойига дарз кетмаган?

– Почча! Билмайман. Мен сизга тўғриси айтдим. Аммо кўнглингизга бирор гап келаётган бўлса, сиз ҳам ташлаб юборинг уларни! Кераги йўқ...

– Э-э... нимага ташларканман? Сўрадим, қўйдим-да. Қара, Азиза уларни қандай яхши кўриб қолди...

Орадан кунлар ўтаверди. Бошқа бир сафар эса Асрорни опаси Наргиза сўроққа тутди:

– Асрор! Тўғриси айт! Бу кўғирчоқларни қаердан олдинг?

Бу гап Асрорнинг фиғони чиқди: “Нега ҳадеб мени тергайверасизлар? Шу кўғирчоқлар сизларга даҳмаза бўлаётган бўлса, ана, отворинглар ахлатга!”

– Асрор, укажон, – Наргизанинг кўзларида ёш ғилтиллади. – Гап кўғирчоқларда эмас. Поччангга бир бало бўлганга ўхшайди. Хўп, Азиза-ку гўдак, кўғирчоқ ўйнаши табиий. Аммо поччанг ҳар куни келиши билан қизидан кўғирчоқларини суриштиради. “Қизим, эртага Сарвар Азизхўжаев нима қилади, Наргиза Азизхўжаева-чи, Асрор-чи, Азиза-чи”, деяверади. Азиза нима деса, ҳаммасини диққат билан эшитади. Саволлар бераверади, бераверади. Билмайман, бошим қотиб қолди. Поччанг умуман ўзига ўхшамай қолган.

– Э, опа! Шунчалик экан, даф қилинг ўшаларни, тамом-вассалом.

– Қаёққа дейсан? Кўрмайсанми, Азиза кўғирчоқларидан бир дақиқа бўлсин ажралмаяпти. Бирор жойга яшириб ташласам, аюҳаннос солиб, дунёни бузади. “Қани, азизхўжаевларим қаерда? Топиб беринг”, деб ҳолжонимга қўймайди. Нима қилишга ҳам ҳайронман. Бошим қотган.

– Шунга шунчами? – қўл силтади Асрор. – Ўзларизам Азизани жуда эркалатворгансизлар-да! Ахир нима яхши – алдагани бола яхши!

– Алдадим, – оғир ютинди Наргиза. – Неча марта алдашга, чалғитишга ҳаракат қилдим. Янги кўғирчоқлар олиб бердим. Қани уларга қараса, қани ўша “азизхўжаевлар”идан ажралса! Қўлимдан ҳеч нарса келмаяпти. Ўзинг биласан-ку, Азизамиз касалманд. Шунинг учунам боғчага бермай, ишпишимни йиғиштириб, унга қараб, уйда ўтирибман. Дўхтирлар тайинлагани учун ҳам уни кўпроқ ўз ҳолига қўяман, – мижжаларига сизиб чиққан кўзёшларини артди Наргиза.

– Опа, бўлди, йиғламанг, – юпатди уни Асрор. – Азизанинг шу кўғирчоқларидан кечигишга ўзим кўндираман. Фақат бунинг учун бир нарса-ни аниқ билишим керак: қизингиз кўғирчоқ ўйнашдан бошқа яна нимани яхши кўради?

– Рақсни, – жонланди Наргиза. – Рақс жон-дили. Ҳар сафар телевизорда раққоса қизларни кўрса, “ая, маниям рақсга беринг”, деб хархаша қилади. Аммо соғлиғи бунга тўғри келармикин?

– Э, опа! Кўйсангиз-чи! Худога шукр, Азиза беш ёшга тўлди. Аяган кўзга чўп тушади, деганлар. Ўша дўхтирларингиз “болангиз уч ёшгачаям яшолмайди” дейишмаганмиди? Худога шукр қилинг, Азиза соғ-саломат юрибди. Рақсни деса, рақсга қатнатиног-да! Бўлди! Мен Азизага “рақсга қатнашишни хоҳлайсанми?” деб сўрайман. У “ха”, деса, “унда кўғирчоқларингни менга берасан. У ерга кўғирчоқ ўйнайдиган қизларни олишмайди”, дейман. Мана кўрасиз, у дарров кўнади.

– Илойим айтганиног келсин, – жилмайди Наргиза укасининг пешонасидан ўпиб. – Мен эртагаёқ бориб ўша мактабни гаплашиб келаман. Боғчага боролмаганига яраша шўрлик қизим ўша ёкка қатнаб турсин. Аммо бу ҳақда поччангог ҳеч нарса демай тур. Сюрприз қиламиз!

Мусиқа мактабига бориб Наргиза ҳафсаласи пир бўлиб қайтди. Чунки қабул куз фаслининог бошидаёқ тугаган экан. Наргизаниног бу гапдан тамоман шалвираб қолганини кўрган мактаб ходимлари унга далда беришди:

– Ўн кундан кейин келиног. Бир иложини топамиз!

Ўн кун! Ўн кун! Наргиза шунисига ҳам хурсанд эди. Энди Азизадан кўғирчоқларни олиб кўйишса, бас. Сарварниног телбавор хатти-харакатларига ҳам чек кўйилади. Ҳаммаси илгаригидек бўлади.

– Ҳаммаси ҳал! – деди Асрор қатъий. – Аммо қачон ўн кун ўтаркин деб кутиб ўтирамизми? Бугун кечкуруноқ Азиза билан гаплашиб оламиз.

Тушдан кейин Асрор уйга қайтиб келди. Қўлида кинога чипталар. Кечкурунги сеансга.

– Поччамниног ишдан қайтиш вақтини ҳисобга олдим, – дея илжайди.

Орадан бир муддат ўтиб-ўтмай Сарвар ҳам келди. У нимадандир тажанг, сиқилган эди. Келди-ю, тўғри қизининг хонасига ўтиб кетди. Наргиза билан Асрор ҳам беихтиёр унинг изидан киришди.

Бу пайтда Азиза қўшниларининг қизи Дилдор билан ўша, ўзининг севимли “Азизхўжаевлар”ини ўйнаб ўтирарди. Бир пайт Азиза ўйинга берилиб кетди-ю... Ҳаммалари сергак тортдилар.

– Кейин Азизхўжаевларниног уйида мотам бўлибди. Дадаси ўлибди, аяси ўлибди, тоғаси ўлибди, Азизаям ўлибди, – ҳамма кўғирчоқларни ётқизиб чиқди Азиза. – Азизхўжаевларникига кўп, роса кўп одамлар келибди. Ҳамма йиғлабди. Кейин Азизхўжаевларни кўмгани олиб кетишибди.

– Азиза!!! – бақириб юборди Сарвар. – Нималар деяпсан, тентак!

– Ҳеч нима... ўйнапман, дадажон!

– Ҳой қиз! Шунақаям ўйин ўйнайдими, а? Жинни бўлганмисан? – жазавага тушиб бақирарди Сарвар.

Дадасининг вазоҳатини кўриб, қизи қотиб қолди.

– Дадаси, – секин эрини туртди Наргиза. – Ўзингизни босинг.

– Нима? Ўзингизни босинг? Кўрмайсанми бунингни? – яна бақирди Сарвар.

Азиза ортиқ дош беролмай йиғлаб юборди. Қизининг кўзларида ёш кўрган Сарвар бирдан шалвираб қолди. Тиззалаб юриб, қизининг олдига келди-да, уни бағрига босди.

– Бўлди... Бўлди... Попук қизим! Йиғлама. Билмасдан бақириб юборибман, асалим. Бўлди... Фақат... Фақат жоним қизим, иккинчи бундай ўйин ўйнама, хўпми?

– Хўп, – деди Азиза бурнини “шурқ” этиб тортганча дадасининг эркалашларидан юпаниб. – Ўйнамайман...

Сарвар қизини қўйиб, бошини чангаллаганча хонадан чиқиб кетиши билан Асрор билан Наргиза қизалоқни аврашга тушишди.

Мусиқа мактаби-ю, рақс ўрганишга қатнашини эшитиб, Азиза хурсанд бўлиб кетди. Асрор тоғаси айтган шартга ҳам дарров рози бўлди. Қўғирчоқларидан кечди. Наргиза ҳам “темирни қизиғида босиш” учун қўғирчоқларни йиғиб олиб, тезда бир қутига солди-да, шошганча ташқарига чиқди.

– Ҳозироқ буларни ахлатга обориб ташлайман! – деб ўйлади ўзича.

Аммо кейин иккиланиб қолди. Шундай чиройли, қимматбаҳо қўғирчоқларни қандай ташлаб юбориш мумкин? Ундан кўра бировга бергани яхши эмасми?

Шу хаёллар билан зинадан пастга тушаётган Наргиза бир аёлга рўбарў келиб қолди. Бу хотин рўдапо, қоп-қора, тиланчигами, дайдигами ўхшарди. Наргиза суюниб кетди.

– Саломалайкум, опа! Манг, манавини олинг. Сизга! – деди ўша аёлга қутини узатиб.

Аёл ҳам худди шуни кутиб тургандек қутини ундан тортиб олди.

– Ростданми? Булар ростдан менгами? – деди у қутини бағрига босганча.

– Ҳа, сизга!

– Бутунлайгами? Тоабадми? – тишсиз оғзини очиб хунук тиржайди аёл эсипастлардек.

Наргиза сесканиб кетди. Аммо сир бой бермай:

– Ҳа, сизга! Бутунлай, – деди-ю, зипиллаб тепага, уйига чиқиб кетди.

Кечкурун Асрор чипталарини кўрсатди. “Ҳаммамиз кинога борамиз! Билет куймасин!” деди. Сарвар ҳам жонланди: “Яхши бўларди, юрагим сиқилиб турганди. Кино баҳона бир ёзилиб келардик” деб кийингани хонасига кириб кетди.

Сал ўтмай Асрор билан Сарвар ташқарига отланишди:

– Сизлар чикқунларингизча такси ушлаб турамиз, – дейишди.

Наргиза қизини кийинтириб, кўчага опичиб олиб чиққанда Асрор уларни кутиб олди.

– Нима бўлди, мошин келдими? – сўради Наргиза.

– Ҳа, ана, кутиб турибди. – Азизани опичиб олди Асрор такси турган тарафга уларни бошларкан. – Лекин ҳайдовчиси аёл киши экан.

– Нима фарқи бор, – қўл силтади Наргиза. – Айтган жойимизга оборса бўлди-да!

Сарвар олдинга, Наргиза қизи ва укаси билан орқа ўриндикқа жойлашгач, “мана бўлдик, ҳайдайверинг, опа” деди таксичи хотинга.

Ҳайдовчи аёл моторни ўт олдиракан, шошилмай, гўёки яхшилаб кўриб

олмоқчидек Наргизага бурилиб қаради-да, унинг кўзларига қаттиқ тикилди. Ана шундагина Наргиза ҳайратдан “вой” деб юборди. Рулда... боя Наргиза кўғирчоқлар солинган кутини берган ўша турки совук хотин ўтирарди.

– Бўлдими? – деди ҳайдовчи хотин Наргизага қараб хунук тиржайганча. – Унда кетдик. Бутунлайга! Тоабад!

ШИРИНЛИК

– Тўсатдан тап этиб ўлиб қолишдан бемаънироғи бўлмаса керак. Биринчидан, бу дунёни тарк этганингни англаганингча бўлмай, беҳимоя, ожиз ва забун танангни оборишади, кўмишади-келишади. Ҳамма сенинг ғамингда адо бўлган, йиғлаган, бевақт ташлаб кетдинг деган, тобутинг ортидан хавотиру ғуссага тўла нигоҳлар, ерга қадалган кўзлар оломони эргашган. Шундай пайтда турсанг-у, ҳаммани ҳар ёққа тиркиратиб ҳайдаб юборсанг. Эндими, десанг, мени билиб, менга куйиб қолдиларингми десанг! Бу икромингни обор энди, десанг! Ўзи тўғри айтишган, ўлимдан кейин ҳаёт борми, деб сўрашганда, сен ўлимга қадар борми деган саволга жавоб бера оласанми? Йўқликдан яна йўқликка қараб кетасан-у, барибир, ҳеч бўлмаса етти кун сенинг мавжуд бўлганингни исботловчи амаллар амалида қолаверади. Бу ёғи энди маъракаларинг бошида турганларга боғлиқ. Аммо уларга ҳам ишонч йўқ. Кўзларини тупуклаб туришгани билан нечтасининг нияти мана шу тўрт хонали уйни қандай қилиб ўзиники қилиб олишда! Билмайдики, билишмайдики... – жаврарди кампир.

Шунчаки, ўз-ўзи билан гаплашгандек сўзлаётгандек бўлса-да, аллаким, кўринмас кимларгадир қарата намойишчилар сардори каби бақирарди, киши билмас, ҳатто ўзи ҳам пайқамай бақирарди кампир... жимгина, сунъий тишларини ғийчиллатиб...

Унинг бу қадар ловуллашига, юраги қота-қота ғадирланиб кетишига қарамай, дунёга нисбатан алам-адовати ҳар қанча маддалаб кетган бўлса-да, тан олмасликнинг иложи йўқ, барибир нимагадир тўймасди ҳаётда. Сўнгги нимагадир. Гарчи сўнгги бўлса ҳам. Шундай экан, ҳеч бўлмаса, манави эзилган мандариннинг нордонгина таъми учун ҳам яшаганга не етсин?

Кампир ошхонага ўтиб, тартиб билан терилган ликопчаларнинг энг кичкинасини олди-да, ўша мандаринни сўлакайлари оқиб кетаётганига қарамай шошмасдан, ҳафсала билан, қўлларининг қалтирашини пайқамасликка, бунини тан олмасликка уриниб арчди. Атрофга меванинг пўстлоқлари шилинишидан зарра-зарра сабзи ранг томчилар сачради. Серсувгина, бироз сўлғинлиги анчагина таъм берган мева тилимчаси лунжини суюқ мазага тўлдириб юборди. Кампир роҳатланиб, ғулқ этиб ютинди. Ютинди-ю, аммо бўғилди. Кўзларига жикқа ёш келди. Қулоқлари остида ўша аёлнинг шанғи овози жаранглади:

– Илоё сан ўлмагин, ўлмаслар бўлгин, ўлмай қийнал!!!

Қанча экан улар? Унинг мана шундай ўлмай юргани малол келаётган-

лар? Биттами ё мингта? “Унчаликмасдир-ов, Сталинмидимки...” – ўйлади кампир яна киноя билан.

Кампирнинг эмас, онасининг шу одамдан алами бор эди. Сўнгги кунигача шуни қарғади.

– Отангни оттирди, – дерди онаси доим. – Сенинг отингни Марлен қўйдирган отангни-я! Ўшанда исмингни эшитган борки, отангнинг устидан кулганди, уни телбага чиқарганди, аммо ақлли одамлар отангнинг соясига кўрпа тўшар эди. Қишлоқдагиларнинг тили келишмай Майрам деб аташди. Отанг уларни сўкарди. Қизимни ўз оти билан атанглар, бу большевик бўлади, дерди.

Кампир аянчли илжайди. Отаси орзу қилганидек ҳам бўлди. Аммо ота бу кунларни кўрибдими, Сибирнинг аллақайси ўрмонларида қашқирларга ем бўлиб кетди-ю...

Отаси жуда келишган одам эди. Марлен эса онасига тортган, кулча юзли, бўйлари ҳам унча баланд бўлмаган, сочлари туссизгина қиз бўлиб ўсди. Отаси қизини ҳаддан зиёд яхши кўрарди. Бир сафар қизча қаттиқ шамоллаб қолди. Иситмаи оташ бўлиб ёнди. Отаси мажлисдан тунги учлардами келган экан, қизидан хабарлашай деб кирса, Марлен лов-лов ёниб ётибди. Элас-элас ёдида: отасидан чарм ва тамаки ҳиди таралгани. Кейин ҳаммаёк оппоқ бўлиб кетгани... Бир вақт чанқаб уйғонди. Лабларига сув тутишди.

– Оч қолдим, – ҳикиллаганди ўшанда. – Қулупнай егим келяпти... – алаҳсираганди чоғи.

Аммо ташқарида кеч, серёмғир, шилта куз. Эртасигами, отаси яна мажлисдан, яна жуда кеч қайтди. Қизчанинг асли одати шу. Тунги икки ё учда қисталибми ё алаҳлабми, албатта, батамом уйғонади. Бу палла – қизча бир уйқуни оладиган, отаси ишдан этикларини гурсиллатиб, ҳориб кириб келадиган пайт. Ўша кун ҳам отаси келиб, остона ёнида турган эски сандиқнинг устига ўтириб этигини ечди. Онаси шип-шип чой-нонига уннади. Човгумда чой шигиллай бошлагунга қадар отаси келиб, касалликдан ҳолсизланиб чала уйқуда ётган қизининг пешонасини силади. Қизча таниш ҳиддан ялт этиб кўзларини очди.

– Отажон?

– Мен сенга қулупнай опкелдим, Марлен, мана, қарагин, – отаси чўнтагини узоқ ковлаб, у ердан бир попуққанд чиқарди. Бунақасини Марлен улар райқўмда ишлайдиган Сотим амакилариникига борганда кўрган. Рангдор қоғозга ўралган бу ғаройботнинг нима эканлигини тушунмагани учун унга ўрамини арчиб, кўлларига тутишганда ҳам ейишга жазм этолмаган. Кафтида маҳкам сиқимлаб олган ширинлик бирпасда чилпиллаб эрий бошлагач, қизча ижирғаниб, амаллаб уни хонтахтанинг тагига ташлаб, оёғи билан ичкарироққа сура-сура, ширадан худди кир бўлиб қолган каби кафти, бармоқлари бир-бирига чип-чип ёпишаётганидан нима қилишни билмай кўлларини кўйлагининг этагига артмоқчи бўлган, аммо кейин кафтида бирпасда қотиб қолган ширани кетказиш учун бармоқчаларини ёйиб, дадасига билдирмай, бу ёпишқоқ нарсадан тезроқ кутулиш учун беихтиёр

бармоқларини ялаб олгандагина унинг таъмини билди. Шундагина у ўша, аллақандай мушукча сурати туширилган қоғозга ўралган нарса ширин эканлигини пайқаб қолганди. Бу унинг ҳаётидаги биринчи конфети эди. Шундай нарсани хонтахта тагига, одамларинг оёғи остига ташлаб юборганидан афсусланди, аммо қайтиб дастурхондан яна битта попуққанд олишга журъати етмади. Бугун эса отаси худди шундай қанднинг қип-қизил қоғозга ўралганини кўрсатиб, жилмайиб турарди. Қизча уни очиб, апил-тапил оғзига солди. Талхир танглайи ҳеч бир таъм сезмади. Шунга қарамай, у тошдек қаттиқ бу қандни шимий-шимий ухлаб қолди.

Шу кундан кейин у қайтиб отасини кўрмади. Онаси аввалига жинни бўлиб қолаёзди. Қизини қўшниларига ташлаб, қаёқларгадир кетар, сўнг кўзлари йиғидан шишиб келар, мунисгина, муштипаргина аёлни энди таниб бўлмас, унинг қорачиқлари телбавор гир-гир этар, томоғининг че-тидаги кўк томири мудом лўқ-лўқ тепиб турар, ҳеч кимни эшитмас, ҳеч нарсани идрок этмасди. Кейин онаси бирдан худди шоқолдек увиллашга тушарди. Марлен йиллар ўтгачгина билди. Ўшанда онаси эрининг ноҳақ камалганини исботлаш учун идорама-идора югурган. Кимларга ялиниб-ёлвормаган, аммо эрини қайтиб кўролмаган экан. Шу кўргиликлардан кейин онаси ҳам кўпга бормади. Уни эса болалар уйига жўнатишди. Душманнинг боласи экан-да, қаранги, Марленнинг бирорта ҳам қариндоши чиқмади. Кимнинг ҳам ўз бошини кундага тутгиси келарди. Кейин... мана, ўлмади, ўқиди, ишлади, ҳатто турмуш ҳам қурди... Фақат...

Марлен хола кўзойнагини топиб, телевизорни қўйди. Кино беришаётган экан. Оловиддин ҳақида шекилли? Ҳа, ўша.

– Мен чирокнинг қулиман, лекин сенинг дўстингман! Мен сенинг дўстингман, лекин чирокнинг қулиман... – дўрилларди дев.

– Қулмисан, дўстмисан? – бетгачопарлик билан жириллади хушсурат Оловиддин асабий ҳолда.

– О-о-о-о-ҳ-ҳ-х...

Дев бу ҳаққоний саволга не деб жавоб берарини билмай бир жойда чаппор уриб қолди. Зериккан кампир телевизор пультаини “чирқ” этказиб, бошқа каналга ўтди. “...аъло ўқишга сўз бераман”, қарсиллаб ваъда берарди жамалаксоч қизалоқ. Унинг нимасидир Захрога ўхшаб кетарканми? Ҳа, кулгичиям бор, ана. Фақат бироз ёши каттароқдай. Аммо телевизор одамни қари кўрсатади. Буни у яхши билади. Йўғ-е, нимага Захродан катта бўлсин? Уни туққанига қирқ йилдан ошмадими? Захро... Захрогинаси... кун кўрмай кетган болам...

“Илоё сен ўлолмай ўл, сира ўлма, ўлолмай ўл!!!” – шанғиллади яна кулоғи остида ўша овоз. Уф-ф... Ўша тушунтириш хатини барибир ёзиш керак. Ҳеч бўлмаса директор боланинг юз-хотири учун. Шу йигитнинг нимасидир отасининг ёшлигини эслатади. Уни кўрса кўнгли ийиб кетади. Шунинг учун унинг бу илтимосини ҳам рад этолмаганди.

– Марлен Сафаровна! Очиғи, мен ҳам сизнинг бундай қилганингизга... сира ишонгим келмаяпти. Аммо мактабда шундай ҳодисаларнинг бўлиши

шаънимизга яхши гап эмас. Билмадим, балки сизнинг олдингида ёшлик қиларман, лекин шу соҳада ишлаётганимга ҳам ўн йил бўлиб қолибди-ю, ҳали бунақасига дуч келганим йўқ. Шу машмашаларга янги чиққан, ўринсиз анъаналарнинг кўпайиб кетгани сабаб бўлаётганини ҳам тушуниб турибман. Шунга қарамай... – директор столи устидан қоғоз-қалам олиб, кекса муаллима томонга суриб қўйди. – Хуллас, сизнинг ҳам, менинг ҳам шу даргоҳда қолиш-қолмаслигимиз сиз ёзиб берадиган тушунтириш хати-га боғлиқ. Ахир, бу ғавго бошқармагача етиб борибди. Изза бўлдим. Лекин барибир сизни хафа қилдириб қўйгим йўқ. Шундан келиб чиқиб...

Марлен тушунади. Ҳозир кимга қийин, раҳбар зотига қийин! Нима қилсин бу шўрлик? Тамом, ишончни оқламадингиз, энди туёқни шиқиллатинг, демаяпти-ку! Нима бўлганда ҳам педагог-да! Ҳа, майли, шу бола учун ёзса ёзибди-да. Бошга келганни кўз кўради!

– Ёзаман, ёзаман, – тинчлангирди директорни. – Фақат уйда, майлими, батафсил, яхшилаб узр сўраб...

– Э-э, батафсилнингизни ким ўқиб ўтирарди? Қилган ишим учун узр сўрайман, бошқа қайтарилмайди, денг-қўйинг, – бетоқатланди бошқа ташвишлари ҳам тўлиб-тошиб ётган директор.

Аммо, айтганида туриб олмаса, Марлен Марлен бўлармиди?

Хола уйига келгач, тамадди қилиб олди, кейин катта, юмалок, ҳозирда қаншарига оғирлик қилиб бораётган кўзойнагини тақиб, болаларнинг диктант дафтарларини текшириб, баҳолаб чиқди. Кейин тартиб билан китобдафтарлар териб қўйилган ёзув столига ўтириб, оппоқ қоғозга қитирлатиб тушунтириш хатини ёзишга тутинди ва... қўллари қалтирамаётганини пайқаб, мийиғида жилмайиб ҳам қўйди.

“Чистосердечное признание”... Кейин бир зум бу сўзнинг ўзбекча талқинларини излаб, ўйланиб қолди. “Чин юракдан тавба”ми, ё “соф виждонан икром?” Унисиям, бунисиям расмий хатга тўғри келмайди. Қолаверса, ундан тилхатни айнан ўзбек тилида ёзилишини талаб ҳам этишгани йўқ. Яна жиғибийрон бўлди. Ёзгиси келмаётганди. Лекин шунини ёзмаса, бу аёллар керак бўлса судлашишгача боришади. Кимга зарил ундай ғавго? Хуллас, ўзининг ҳуснихатида бор гапни қоғозга тушира бошлади:

“Биласиз, умримнинг қирқ йилдан ортиқ даври ўқитувчиликка сарфланди. Илк бор менинг кўлимдан биринчи ҳарфларни ўрганиб кетган болаларнинг кўпчилигини ҳозир эслолмайман ҳам. Умуман олганда, менинг вазифам – ўқитиш ва болаларни саводли қилиш экан, ҳеч иккиланмай ва уялмай айта оламанки, мен шу чоққача бу бурчимни виждонан ва ҳалол уддалаб келдим. Чунки мен ўқитган синфнинг болалари ҳеч қачон колоқ бўлишмаган, бунга журъат ҳам қилишолмаган. Чунки уларни бошиданок шунга ўргатиб, кўникма ҳосил қилиб келганман. Балки шунинг учундир ёхуд ҳозирда бошланғич синф ўқитувчилигига асосан тажрибасиз, ўқув юртини зўрға тугатиб, ўлганининг кунидангина мактабда бирор йил дарс бериб, турмушга ёки декретга чиқиб кетаётган муаллима қизларнинг яхши натижа кўрсатолмаётганиданми, пенсияда бўлишимга қарамай, директор,

барака топсин, менинг мактабга чиқиб, болаларга сабоқ ўргатишимни илтимос қилиб қолди. Директорнинг таклифига рози бўлдим-у, ўқув йилининг бошидан битта биринчи синфга раҳбарликни олдим. Ҳаммаси худди илгаригидек эди. Нафақат синфимдаги, балки мактабдаги барча ўқувчилар менга кўзи тушиши билан бирдан жимиб қолишар, одоб билан саломлашишар, агар китоб-журнал кўтариб келаётганимни кўришса, дарҳол олдимга югуриб келиб, қўлимдан олишга, кўмаклашишга шошишарди. Сизнингча, ўқувчиларим фақат қаҳримдан кўрққанидан дарсларимни жим тинглашармиди? Йўқ! Аслида жимлик сақланган, интизом бўлган жойда сабоқ ҳам болаларнинг қулоғига кўрғошиндек қуйилиб боради.

Бундан уч кун олдин дарс вақтида эшик тақиллаб қолди. Доскага янги харфни ёзиб кўрсатаётгандим. Бўр билан охириги нуқтани қўйиб бўлдим-да, шошилмай бориб эшикни очдим. У ерда ёши ўттиз-ўттиз бешларда бўлган бир йигит қўлида ка-аттакон торт ушлаганча кулиб турарди.

– Ассалому, алайкум Марлен Сафаровна! Кечирасиз, устоз, сизни безовта қилдим... – узр сўради йигит хижолатпазлик билан.

Унинг “устоз” деганини эшитиб, алланечук бўлиб кетдим. Наҳотки, собиқ ўқувчиларимдан бири бўлса, ўйладим ўзимча. Мени ҳам ўқувчиларим йўқлаб келар экан-да? Очиги, ҳеч кутмагандим. Ахир, шу чоққача мактабда ўтказиладиган охириги кўнгирак тадбирларидагина биринчи сабоқни ўргатган ўқувчиларим рамзий ва расмий тарзда мени табриклашар, шу билан қайтиб йўқлашмас, мен ҳам уларнинг бирортасини эсламасдим. Вази-фам ўқитиш экан, бажардим. Уларнинг иши ўқиш экан, ўқишди – тамом-вассалом. Аммо қаршимдаги йигитга меҳрим жўш уриб кетди. Қўлидаги тортга қараб эса, бутунлай кўнглим ёришди. Унга миннатдорчилик билдириш учун: “Кечирасиз, сизни ҳеч эслолмай турибман, қарибман чоғи”, – дея хижолат бўлгандим, йигит дарҳол ташрифининг асл сабабини тушунтирди:

– Ўқувчингиз Шерзод ўғлим бўлади. Бугун унинг туғилган куни эди. Ўшанга мана бу тортни ўртоқлари билан ейишса, болалар хурсанд бўлишса, деб олиб келгандим. Илтимос, устоз, сизга хизмат бўлмаса, танаффусда болаларни бир меҳмон қилсангиз.

Жуда ёмон аҳволга тушдим. Ўз-ўзимдан ҳам кулгим келар, ҳам жаҳлим чиқарди. Бу ота-оналарга нима бўлган ўзи? Биргина туғилган кун учун нафақат боласининг, балки унинг жинқарча дўстларининг ҳам кўнглини олиш учун нималарни ўйлаб топишмайди? Лекин уларнинг кўзини очиб, харф танитаётган ўқитувчисига аввало бир оғиз раҳмат айтиш хаёлига келса-чи! Ҳа, майли, таъмагир бўлмай. Байрам бўлса, байрам экан-да!

Синфга кириб, тортни столим устига қўйдим. Тортга кўзи тушган болалар бирдан ғимирлаб, шивир-шивир қилишга тушишди. Шу пайт кўнгирак жиринглади. Менинг синфимдаги бирорта ҳам бола рухсатимсиз танаффусга чиқиб кўрмаган. Шу боис улар пичир-пичир қилишганча менга термилиб туришарди.

– Болалар! – дедим уларни кўп интиқ қилгим келмай тантанавор тарзда. –

Бугун синфдошингиз Шерзоднинг туғилган куни! Ҳар доим ана шундай ақлли, одобли бола бўлсин! Мана бу торт эса бизга экан. Қани, Назокат, ёнимга кел, – деб синфбошини чақирдим. – Болаларни санаб чиқ-да, нечталигини менга айт. Мен тортни шунча бўлакка кесаман, сен эса энг охириг партадан бошлаб ҳаммага тарқатиб келавер.

Шивир-шивирлар бир зумда қувончли гувирлашга айланди. Назокат – фаросатли қиз. Биринчи ликопчани менинг олдимга қўйди, “устоз, аввал сизга”, – деди дадил эркаланиб. Сўнг қизлардан бири унга кўмаклаша бошлади. Болаларнинг қўлига торт текканлари уни ейишга тушишган, навбати келмаганлар бетоқатлик билан ўз тегишларини кутишарди. Мен ҳам тортмамдан кумуш қошиқчамни чиқариб, тортдан кесиб олиб, едим. Ажойиб! Қулупнай шарбати сингдирилган. Бир четда, болаларни ўз ҳолига қўйиб секин-секин ширинликни тановул эта бошладим. Синфни қандайдир ажойиб, шукухли шивир-шивир ва қикир-қикир овозлар босган эди. Болаларнинг янаям эркинроқ бўлишлари учун дераза томонга ўтиб, синфга орқа ўгириб олдим.

Шу пайт болалардан кимдир: “Назо, бир бўлаккина қолди, бошқаларга етмай қолмасин”, – деганини эшитдим. Ортимга ўгирилганимда эса Назокат сўнгги бўлакни, яъни ўз улушини олиб, партасига ўтиб кетди. “Устоз, бизга бермадиз-ку-у”, – деб қолди бир қизалок. Ие... Қарангки, рўпарамда, биринчи партада ўтирадиган Зилола ва Бунёд деган болаларга шошилинчда торт етмай қолибди. Бошим қотди. Болалар иккита бўлса, торт эса аллақачон бўлиб берилган. Бунинг устига ўзим еяётган тортдан ҳам фақат кремигина қолган. Қитмирлигим тутди. Чунки кайфиятим хуш эди. Умуман, камдан-кам ҳоллардагина ўқувчиларим билан ҳазиллашаман.

– Э, силар торт еб нима қиласилар ўзи, – дедим пинагимни бузмай. Ликопчамда қолган кремларни йиғиб, оғзимга соларканман, дедим: – Ана энди биз мана бу-ундай қилиб еймиз, сизлар томоша қилиб ўтираверинглар.

Синфдаги болалар гуриллаб қулиб юборишди. Зилола ва Бунёднинг боши эгилди. Кейинги дарсга қўнғироқ чалинди.

Эртасига бир барваста аёл шитоб билан хонага бостириб кирди-да, биринчи партада ўтирган Бунёднинг партасига тап этказиб битта торт, иккита “Кока-кола” қўйди. Сўнг синфдаги болаларга юзланиб, шундай деди:

– Ана энди сизлар қараб турасилар, Бунёд билан Зилола торт ейди. Ҳе, уятсизлар, битта арзимас тортни ўз ўртоқларингга раво кўргиларинг кемадими? Одамни қадри бир оғиз ширинликдан кам бўлди? Кеча шуларга торт бермай, қанча калака қилганларинг учун ўзларингни айбдор сезмайсиларми? Қани, ўзларингни ҳам бир кўрайлик-чи, ҳозир Зилола билан Бунёд силарга бермай, торт ейди, силар қараб турунглар.

Аёлнинг туришидан, гапи, хатти-ҳаракатидан кечаги воқеага шаъма қилаётгани билиниб турарди. Мен унга бир оғиз нимадир десам, шу билан ўқувчиларнинг олдида мени юмма талаб ташлашга тайёрлигини сезиб, индамай туравердим.

Кейин билсам, кеча болалар уйига етгунча Бунёдни “Торт ейсанми?” – деб мазахлаб боришибди. Зилола эса ўша кун йиғлаб, уйда роса тўполон

килибди: “Аяжон, айтинг, менинг бошқалардан нима кам? Нега устоз менга торт бермади? Санга ўхшаганлар торт емайди, деганими бу? Ахир мана “аъло”га ўқийман-ку!” – ва ҳоказо... ҳоказолар...

Бунёднинг онаси менга нафрат билан қараб, чиқиб кетаётганда, йўлакда яна шовқин-сурон эшитилди.

– Қўйворинг, – кичкирарди бир аёл. – Мен ўша уятсиз муаллиманинг юзига қараб, айтишим керак! Болаларни хўрлашга нима ҳақи бор унинг? Нега синфдошларини менинг боламга қарши гиж-гижлайди? Ўша лаънати торт етмай қолган экан, буни болага тўғрилиқча тушунтирса бўлмайdimи? Ўзи ёш боланинг олдида кўз-кўзлаб егани етмагандек, нега яна уларни камситади?

Бу Зилоланинг онаси экан. Бу хотин ҳам худди Бунёднинг ойисига ўхшаб мен билан ёқалашгани келибди. Уларни директор, илмий ишлар мудири амаллаб ўқитувчилар хонасига олиб кириб кетишди. Бирпасдан кейин мени ҳам чақиртиришди. Аёлларнинг униси у деди, буниси бу деди. Хуллас, болалар мендан Азройилдан қўрққандек чўчишармиш, уларни қандай усуллар билан бунчалик зириллатиб олганимни бир Худо билармиш, шу сабабдан менинг масалам педкенгашда кўрилиши керакмиш...

Директоримиз аёлларга менинг энг яхши ўқитувчилигимни таъкидлаб, болаларнинг гап-сўзига учиб, мактабга жанжал қилиб келиш сира одобдан эмаслигини тушунтираркан, ора-сирада менга қараб: “Илтимос, Марлен Сафаровна, фақат сиз асабийлашманг. Ахир тушунасиз-ку”, – деб узр сўраса, аёлларнинг баттар жаҳли чиқар, “бу хотин директорни ҳам бураб олган”, – дейишарди. Ниҳоят токатим тоқ бўлди.

– Хўш, мақсадларинг нима? – сўрадим хотиржам. – Бу ерга шунча ғавғо қилиб келиб, одамларни ишдан қолдиришларингдан мақсад нима?

Аёллар бир зум жимиб қолишди.

– Ҳозирок, – деди шунда Бунёднинг онаси. – Бутун синфнинг олдида болаларимиздан кечирим сўрайсиз!

“Аҳмоқ хотин!” – дедим ичимда. Ўлай агар, кулгим ҳам келди. Сўнг катъий дедим:

– Кўлингдан келганини қил. Мен кечирим сўрайдиган иш қилганим йўқ!

– Унда, – кўзлари ёниб саннади аёл. – Менга деса, ўлиб кет!

– Йўқ, бу киши ўлмасин, илоё узоқ яшасин! Шундай узоқ яшасинки, шу болагиналар катта одам бўлган кунларга етсин. Ана шунда улар кичкиналикларида бор-йўғи бир бўлак торт туфайли ҳаммага калака қилдириб қўйгани учун шунинг юзига тупуриб ўтишсин! Илоё, ўлолмай ўл! – қарғади Зилоланинг онаси.

Шундан буён бу аёлнинг шу сўзлари қулоғим остида жаранглайди.

Мана шунақа гаплар. Ҳозир бу хатни сизларга уйда ёзаяпман. Қон босимим ошибди. Даволанаяпман. Аммо энди барибир ишга чикмас эканман, нега кечирим сўрашим керак? Директор мени кечирсин, йўқ, тўғри тушунсин. Умуман, арзимас жанжални деб болаларни ташлаб кетиш ҳеч ҳаётимда бўлмаган эдику-я, аммо билиб турибман, бу гал менинг бунга

кучим етмайди. Чунки энди ўлмаслик учун ҳаракат қилишим керак. Нега дейсизми? Қани, ўша қарғиш амалга ошармикин, шуни билиш учун. Қани, ўша менинг юзимга тупуриши керак бўлган болалар бир кун келиб ота-онасининг ҳам бетига туфламасмикин?

Мени ноҳақ хафа қилишди, демоқчи эмасман. Фақат бир нарсага туншунмайман. Биз ҳаётнинг не-не қахр-зарбини жимгина, индамай ютамиз-у, баъзида ўша ютувлар ичимизда бижғиб ёта-ёта арзимаган сабаб туфайли бирдан портлайди. Шунда ҳаммани босамиз, янчамиз, йўқ қилиб ташлагимиз келади. Менинг бу болакайларда ҳеч бир алашим ё қасдим йўқ эди. Шунчаки ноўрин паллада айтилган бетайин бир гап нохуш мазмун касб этиб кетди. Менга ўлим, яъники умр тилаб ётган аёлни яхши биламан. Эри ташлаб кетган. Унинг кўзига мен ўша бевафо, боласининг алиментини тўламай, кўчаларда “Нексия” сини вағиллатиб ҳайдаб юрган эри бўлиб кўрингандирман-да, бўғиб қўйишга етгулик шашти бор эди. Уни ҳам туншунаман. Чунки бевалик нималигини мен яхши биламан. Етим эдим, бева қолиб, иккинчи карра етим бўлгандим. Шунинг учун мен ўзимни худди бошқалардек бекўст ҳис этишим мумкин бўлган битта жой – болаларнинг бурунларини “шўрк-шўрк” тортиш сасларию, пичир-пичирларига тўла шу синфхоналар, доска билан латта эди. Шундай экан, мен ўзимнинг шу худудимда қатъий ва шафқатсиз бўлсам мумкин эмасми? Ҳаёт шундай эканки, даданг доим ҳам сенга ширинлик олиб келмаслиги мумкин, аммо вақти-вақти билан, талхирлиги оғзингда бир умрга етгулик бемаза таъм бўлиб қолишига қарамай, тақдиринг тўсатдан ҳады этган лукмасини тотмай иложинг йўқ. Ахир бу ҳам бир насиба-да. Менинг насибамда бир томчи сиёҳ томмаган, оппоқ қоғоз каби тоза бўлиб келган ўқитувчилик фаолиятимда шундай синов ҳам бор экан, уни бемалол, ҳеч бир фожиасиз қабул қиламан. Гарчи бундан буён мактабга қайтиб чиқмаганим сабабини ўша аёллар: “Болаларимизни мазах қилган Марлен Сафаровнани ишдан олдириб ташладик”, – деб тушуниб, керилаверишсин. Аммо барибир ҳеч кимдан кечирим сўрамайман! Ҳеч кимдан!

Марлен ёзганларига нуқта, сана, имзо қўйгач, тилхатни қайта ўқиб ҳам кўрмади. Дераза томонга термилганча қолди. Токчада Захронинг расми доимгидек унга кулиб қараб турарди.

“Дугонамнинг туғилган кунига кетаяпман”, – деганди ўша кун у эмранибгина.

Ҳа, шундай деганди. Рухсат берасизми, борсам майлими эмас, кетаяпман деди. Тугма қадаб ўтирган онанинг жаҳли чикди. Қизини қанчалик яхши кўрмасин, барибир унга нисбатан қаттиққўл эди. Аммо кейинги пайтларда қизи унинг бу қаттиқлигини унчалик писанд қилмай қўйганди. Қикирлаб кулиб, шартта унинг бўйнидан кучоқлаб олар, Марлен бир зумда эрирди-қоларди. Ҳозир ҳам шу найранг ишлатилишини билса-да, барибир қизини тергай кетди.

– Ҳеч қаёққа бормайсан! Дарсингни қил-да, ўтир!

Бу сафар қизи индамай келиб унинг бўйнига осилмади. Юзига тик қараб тураверди. “Ўзиз бирор марта туғилган кунимни қилиб берганмисиз? Яна

бошқаларникигаям қўймайсиз... Ахир синфимиздан ҳамма боряпти-ку”, – деди йиғламсираб.

– Нима бўпти? Ҳамма қилган нарсани қилишинг шартми? Кейин... дуго-нангнинг уйи узоқда, дарё лабида. Хавотирланаман, қизим.

“Қизим” дегани ҳамон Захро югуриб келиб уни кучиб, чўлпиллатиб юзларидан ўпди “А-а, демак борсам бўлаверади, а? Хавотирланманг, дарё-нинг яқинигаям йўламайман. Нима совға олай? Китоб, а? Барибир китоб яхши. Ҳозир, мана”, – қиз шошиб жавонни титкилади.

– Топдим! Манави китобни оламан. “Йўқолган дунё”. Яхши-а? Кетдим, кетдим, ойижон! Ҳали Дурдонага дастурхон тузатишга ҳам ёрдамлашворишим керак!

Сўнг бало-қазодан қочгандек, ҳатто мактаб формасини ҳам алмаштирмай чопқиллаб кетганди Захрогинаси. Сочларига тақилган ленталари, атиргулга ўхшаш оппоқ ленталари бир лип этди-ю, дарвоза ортида ғойиб бўлди. Кейин дарёдан биринчи бўлиб ана шу ленталарини топишди. Ўзи эса кейинроқ топилди. Унинг оёқлари сув ўтларига ўралиб қолгани учун оқиб кетмаган, аммо шафқатсиз сув ўтлари оқиб кетишдан асраб қолгани баробарида сув юзига қалқиб чиқишига ҳам халал берган экан.

Ўшанда Марлен бир томчи ҳам кўзёши тўкмаган, аммо туғилган кунини нишонламоқчи бўлган Дурдонанинг онаси додлаб йиғлаган эди: “Атиги бир челақ сув, қизим, югуриб бир челақ сув олиб кел, дегандим! Мана, болаларим кечаю кундуз шу дарёдан сув ташийди, кечаю кундуз! Тилимга тирсак чиқса бўлмасмиди шу қизга иш буюргунча?”

Назарида ўшанда бу аёл унга қарата: “Ҳе, ўл, қизингни шундан шу ёққа юборгандан кўра, унга кўзим учиб турганмиди? Бошимизга шу бало керакмиди!” деётгандай туюлган. Аммо ўзи-чи, нега ўшанда ўзи ҳам: “Сенга менинг қизимдан бошқа хизматкор топилмадимми? Ўйламай-нетмай ёш болани дарёга жўнатасанми? Хўп, ўзингникидан-ку қўрқмас экансан, ахир бу бировнинг омонати, демадингми?” – демаган бўлса-да, кейин минг-минг бор, ичида, кечалари из-из йиғлаган пайтлари, бўғилиб, бўғриқиб, кимни, нима деб саннаётганини ҳатто ўзи ҳам тушунмай айтди. Аммо ўшанда эмас! Кечаги аёллар эса... Балки улар ҳақдир? Она бўлгач, боласини ҳимоя қилиши керак-да. Фақат...

Захрони тупроққа топширгач, қишлоғидан умуман бош олиб кетди. Шундан буён ёлғиз эди. Шундан буён ёвуз. Аммо бировга тиламади бундайин қисматни. Иш овутди уни, ана шу мишиқи болақайлар юпантирди. Улғайишгач, уни ҳеч қачон эсламайдиган, йўқламайдиган, аммо ундан олган сабоқлари туфайли ҳаётда бошқаларга нисбатан камроқ қоқиладиган болалар...

Ич-ичидан увилларди бу нафрат, одамларга, хотинларга, бу дунёга нафрати. Лекин билдики, аслида фақат болаларнинг юрагида йилтиллабгина қолган заиф бир туйғу туфайли, оналикми деган, қизигаги насиб этмай кетган ёки ўзи бир пайтлар ололмай қолган бир ҳис билан севиб келган, аммо сира буни сиртига чиқармаган экан. Бу ҳисни у мана энди, бой бериб бўлгандан кейин билди. Уйининг бир-биридан озода тўртта хонасини ҳам мандариннинг хушбўй иси гуркираб тутиб ётар, кампирнинг кўзлари эса юраги каби хувуллаган, қуп-куруқ эди.

Даврон
РАЖАБ

1967 йилда тугилган. Беньков номидаги Республика рассомчилик билим юртини (ҳозирги Республика бадиий коллежи) ва ЎзМУ Олий адабиёт курсини тамомлаган. “Бир томчи юлдуз”, “Бахт шамоллари” номли шеърий тўпламлари нашр этилган. Шеърлари рус, инглиз, ҳинд тилларига таржима қилинган.

ҲАР БИР КУН ПАРВОЗГА МЕНГЗАЛГАН ЛАҲЗА

* * *

Биллур сувда осмон тасвири
Булутлар-ла сузади сокин –
Акси билан аслини чизар.

Томчи тушса ҳалқа сир ёяр,
Қатра билан кенгаяр олам.
Товуш рақсга тушади зумда.

Шаффоф сувда кўринар расмим –
Хаёл билан чиздим ўзимни.
Аслим эса кезар дарбадар.

* * *

Ҳаммаси ёнимда:
Буржлар ваъда берган маъволар,
Униқиб ҳавога қўшилган
Ёмғир,
Сокин нурга баркаш қўйган
Ҳасан-Хусан ўқ – ёйи.

Ҳаммаси ёнимда:
Тонгда майсада акс этган
Булбул сайроғи
Ва бинафша тоғлар ортидан
Уч бераётган шарор.

Ҳаммаси ёнимда:
Ҳовурини туширган азим чинорлар,
Дўстларим қувончдан жилмайган лахзалар,
Ҳамма нарса бор
Фақат улар бошланмагандек
Мувозанатсиз...

* * *

Қайтариб беришим керак,
Кўзимда акс этган манзараларни.
Ва ўз жонига қўйишим лозим,
Гуллардан таралган ифор рангларин.

Шамолдан,
Тоғлардан,
Хиёбонлардан,
Яширганим етар топганларимни.
Қуёш нурлари ҳам меники эмас,
Қайтаришим керак барини...
Бу омонат ёндирар мени...

* * *

Тушларимда кўраман
Шамол эса бошлар Мағрибдан.
О, пок шамол, оппоқ шамол!
Қаёққадир кет,
Менга келиб урилма...

* * *

Ҳамма нарса кулгили қаранг,
Бахт кулгили, қайғу кулгили.
Йўлларимни тўсмоқчи бўлган
Дўсту душман, туйғу кулгили.

Сочларимни ўйнар шамоллар,
Болаликни ёдимга солиб.
Кўзёшларим кулгили, қаранг,
Бўзлар эдим кулгига қолиб.

Ҳамма нарса кулгили аён,
Гумонсираб қараш кулгили.
Кимдир сўзлар кўз тикиб ҳар ён,
Унга жиддий қараш кулгили.

Кулгилидир сенинг армонинг,
Кулгилидир менинг дардларим.
Кулгилидир Ҳақиқат излаб
Дунёлардан безган кунларим.

Дунё борки, бор экан қайғу,
Энди дардлар руҳим оғритмас.
Демак, энди қаҳқаҳа отсам,
Даврон сурсам кулгили бўлмас.

Ҳамма нарса кулгили, қаранг,
Дард кулгили, шодлик кулгили,
Қаранг, мана, дўстим кулгили,
Кулгилидир душманним қаранг.

* * *

Ой билан юлдузлар
Чайқалади кудукдаги самода,
Жилвалар нафасни
Тўлдирар
Сув деб,
Нигоҳ ташласам:
Гоҳ ой
Гоҳ юлдузлар
Илиб чиқди,
Сўнг, яна осмонга
Ташладим,
Челакдаги
Ой билан юлдузларни,
Чанқов босилди.

* * *

Сув бўйида ўлтираман жим,
Балки бунда шамол кутаман,
Банди бўлган хаёлларимга.

Сув бўйида ўлтираман жим,
Хотирамда кўшиқ акс этар,
Сўнгги бора янграётгандек.

Сув бўйида ўлтираман жим,
Ишқ-муҳаббат сокинлигидек,
Оқиб турар менинг ҳаётим.

* * *

Хаёлим оҳанглари
Девор ясарди
Бир бошдан.
Гоҳ зарғалдоқ, гоҳ яшил,
Гоҳ нимпушти тусларда.

Тикилиб тушунмасдим рангларига,
Англамасдим:
Кирсамми деб,
Кирмасамми деб?
Улар мени кўймас
Бир хил рангда ўйлашга.

Хаёлимнинг ранглари акс этиб борар,
Ҳар бир тонгда,
Ҳар бир тунда.
Ним яшил, ним нафармон ва бинафша ранглар
Сивизғасида.
Ўйлайман: чиқайми
Ё чиқмаганим яхшими,
Хаёлимнинг ранглиридан?..

* * *

Янги кун – мен номини билмаган куш,
Ҳар бир куш – умримнинг парчаси,
Кўнглим осмонида айланар, учар.

Ҳар бир кун ўтар кушдек тутқунсиз,
Ҳар бир кун парвозга менгзалган лаҳза.
Эҳ, умрим менинг – кушлар галаси,
Сизни тутиш учун учишим керак...

Носиржон
ТОШМАТОВ

1966 йилда тугилган. Тошкент давлат маданият институтида (ҳозирги Тошкент давлат санъат ва маданият институти) таҳсил олган. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган. “Саркаш туйғулар” шеърий китоби муаллифи.

ҚАЙГА БОҚСАМ СЕНИ КЎРАМАН

* * *

Қишлоқни уйғотар карнай овози,
Ош иси чорлайди тўйхоналарга.
Кафтдан кафтга ўтар “ўзбек қоғози”,
Саъвадек сайрайди чой самоварда.

Кўзнинг қизаргани – қазининг кучи,
Юзнинг қизаргани – пахта ёғидан.
Кўкка ўрлар экан паловнинг иси –
Ой тушиб келсам дер ётоғидан?!

Сахардан бағирни бағирга босиб,
Қалбларга ҳарорат улашар ўзбек.
Аския, пайровда кўнглини ёзиб,
Тонгдан ташвиш билан курашар ўзбек.

Гулхан гурлатгани, созандаларга
Доира қизитиш учун баҳона.
Қуёшга сиғинган боболарига
Ўлмас эҳтиром бу – удум шарқона.

Мўйловини силаб мўйловдорлари
Йўлни бўшатишар оқсоқолларга.
Анҳор бўйларида тол ниҳоллари
Тавозе қилгандек қари толларга.

Ўн йил тиним билмас, ўн йил югурар,
Бир кунлик шодлиги учун қондошим.
Топган-тутганини тугунга тугар,
Меҳри – мой, метиндек сабр-бардоши.

Бунда: барча таниш, барча қариндош,
Ўзбекнинг ичида бегонаси йўқ.
Қозон ичидаги гуручдек ёндош,
Қўли очиқ халқнинг кўнгли, кўзи тўқ.

* * *

Ҳаётдан зўр муаллим йўқ инсонга,
Кечалари – қора, кундузлари – оқ дафтар.
Кўчалари – мураккаб масала,
Ҳар қадамда икс, игрик, зетлар.
Қўшишни ўргатар бу муаллим,
Айиришни,
Олишни,
Бўлишни,
Баъзан қийнаб қўяр баробар.
Ҳар битта илдиз остида
Биттадан номаълум сон ётар.
Табиатнинг қонунин ўргатар кимё:
Илдиз остида ётганлар
Илдиз остига тортар.
Барчага тенг бўлганни боши қотар.
Айниқса, мен учун энг оғир муаммо,
Уйдаги уч боламнинг саволи:
“Бири икки бўлмаган ҳар соннинг
Бир умр иккими аҳволи?”
Муҳаббат аталмиш иншосини
Қайта-қайта ёздирди, аммо,
Қайта-қайта қиламан хато,
“Вафо” дея ёзганимни,
Гўзаллар ўқишади: “Жафо”.
Шоирлар ҳаёти – ҳаёт адабиёти.
Мени ҳар куни қилар имтиҳон,
Адабиёт ҳаёти.
Оқ дафтар,
Қора дафтар...
Жонимдан севаман адабиётни,
Ҳатто дарс тайёрлайман кечалар.
Муаллимнинг ўзи эса тинмай
“Алжабр”дан гап сотар...

* * *

Тўймагандек тунда уйқуга,
Чайқалади қизил атиргул.
Чўмилиб куёшнинг нурига
Гулбаргида шудринг товланур.

Шудрингни еллардан қизғониб,
Хавотирда шўрлик атиргул:
Чунки, шудринг тунда тўлғониб
Булбул тўккан кўзёшидир ул.

* * *

Фаслларга ишонмай кўйдим,
Фаслларнинг бари бевафо.
Фақат сени, ҳа, сени суйдим,
Сенга бердим қалбимни танҳо.

Кеча кўзим қувнатган гуллар,
Бугун бир-бир тўкмоқдалар барг.
Арзимади меҳримга улар,
Қиш келмасдан тарк этмоқда, тарк.

“Сизсиз дунё қоронғи”, деган
Сулувлар ҳам алдади-кетди.
Менсиз ҳам шод, қулгани-қулган,
Қоронғида бахтига етди.

О, қанчалаб дўстим бор эди,
Давраларда шароб ичганда.
Кўзларимга дунё тор келди,
Ёлғизликда, ташвиш қучганда.

Бойлик ҳақда аччиқ хулосам –
Кўнгилларнинг душмани удир.
Ким бўйнига зар занжир осса,
Шубҳасиз, у бойликка қулдир.

Вақт дегани шамолдан ҳам тез
Учар, асло, барин тутқизмас.
Тутаман деб уриндим, ҳаргиз
Соясига ҳатто етқизмас.

Фақат сени, ҳа, сени суйдим,
Сенга бердим қалбимни танҳо.
Чунки, сенда вафони туйдим,
Сен қалбимдан кетмадинг, асло.

* * *

Қайга боқсам, сени кўраман:
Тошда ҳам, гулда ҳам, дарёда.
Ерда ҳам, йўлда ҳам, самода,
Борлигинг ҳис қилиб тураман.

Сен мен билан ҳар дам биргасан,
Кўксимни яйратган ҳаводай.
Қуёшга талпинган наводай
Кеча-кундуз ўйларимдасан.

Ёлғизликда, ёлғиз эмасман,
Турмуш, ҳаёт жумбоқларида
Ўзинг менга йўл кўрсатасан.

Кетаётиб, андуҳ чекмасман,
Қутлуғ уйнинг қўноқларидай
Яна ўзинг кутиб оласан.

Кўлдош ПАРДАЕВ

1979 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Ўзбек миллий уйғониш адабиётини ўрганишда матбуотнинг ўрни”, “Ал Ислоҳ: миллий адабиёт тарихида тугилган ўрни” каби китоблари нашр қилинган.

МУҚИМИЙ “САЁХАТНОМА”СИ МАТНИ ТАРИХИДАН

Миллий адабиётимиз тарихида XIX аср охири-XX аср бошлари Кўкон адабий муҳитида етишиб чиққан ижодкорлар адабий мероси алоҳида ўрин тутади. Бу адабий муҳитнинг забардаст намояндаси Муҳаммад Аминхўжа Муқимий асарлари ҳамиша мутахассислар диққат марказида бўлган. Шоир ижод намуналари юзасидан кўплаб тадқиқотлар яратилган. Таасуфки, уларда Муқимий асарлари шўро даври мафкураси талабига кўра бир томонлама талқин қилинган. Натижада шоир назмий мероси ўзининг асосий моҳиятидан узоқлаштирилди. Яъни асарлари таҳрирга учради, қисқартирилди, манбаларда қолиб кетди. Бу эса, ўз навбатида, шоир адабий меросини янгича мезонлар асосида холис ва ҳаққоний ўрганиш заруратини кун тартибига кўяди.

Муқимий миллий уйғониш даври ўзбек адабиётида “Саёхатнома” жанрини бошлаб берган. Унда давр зиддиятлари, чор ҳукуматининг халқ бошига солган кулфатлари, золим ва адолатсиз ҳоким гуруҳлар аёвсиз танқид қилинди, хароб ва вайрон қишлоқлар тасвирланди. Шоир “Саёхатнома”си ўз вақтида мутахассислар томонидан ўрганилди¹. “Саёхатнома”нинг жо-

¹ Каримов Ф. Ўзбек адабиёти тарихи. Учинчи китоб. – Т.: Ўқитувчи, 1987.-Б.117-122; Аҳмедов С. Ўзбек адабиётида саёхатнома // Адабий мерос, 1986, 6-сон.-Б. 7-116; Зарифов Ҳ. Муқимий ҳаёти ва ижоди. – Т.: Фан, 1955.-Б.17-19; Олимжонов А. Муҳаммад Амин Муқимий. Ҳаёти ва ижоди. – Т.: Фан, 1953.-Б.19-20; Сотти Хусайн. Танланган асарлар. – Т.: Ф.Ғуллом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.-Б.131; Абдуғафуров А. Муқимий сатираси. – Т.: Фан, 1976.-Б.118; Ойбек. Асарлар тўплами.

рий нашрлардаги матнини аслият ва унга яқин вариантларга қиёслаш натижалари уларда кўплаб матний тафовутлар борлигини кўрсатади. Бу эса, ўз навбатида, асар талқинига ҳам жиддий таъсир кўрсатган. Энг ёмони, улар Муқимийнинг дунёқарашини, муайян воқеликка нисбатан нуқтаи назарини тўлақонли ифодаламайди, баъзан эса тесқари тасаввур уйғотади.

Профессор Ғ.Каримов: “Саёҳатнома”лар 51 банд, 204 мисра шеърни ўз ичига олади. Кейинги вақтларда топилган “Исфара саёҳатидан” номли парча ҳам кўшилса улар 244 мисрага етади”,² – дея бахсталаб фикрлар билдиради. Изланишларимиз натижасида шоир “Саёҳатнома”си жами 77 банд, 308 мисрадан иборат эканлиги маълум бўлди. Афсуски, 16 банд, 64 мисра шеър жорий нашрлардан тушириб қолдирилган. Бундан ташқари, баъзи бандлар шўро мафқураси талабига кўра таҳрир қилинган.

“Саёҳатнома” матни фақат тўрт қўлёзма баёзда учрайди. Шундан шоирнинг 7521, 1325-рақамли ўз қўлёзма баёзларида “Саёҳатнома”нинг “Кўқондан Исфарага” қисми 21 банд, 5666-рақамли қўлёзма баёзда асли 30 банд бўлган “Кўқондан Шохимардонга” қисми 12 банд тарзида берилган. Қолган 18 банди тушириб қолдирилган. 6352-рақамли қўлёзма баёзда эса “Саёҳатнома”нинг иккита қисми матни тўлиқ ҳолда берилган (“Кўқондан Шохимардонга” – 30 банд, “Кўқондан Фарғонага” – 15 банд). “Саёҳатнома”нинг “Исфара саёҳати” деб номланган қисми қўлёзма баёзларда учрамайди. Ягона нусхаси фақат Ходи Зарифов китобида 11 банд ҳолда учрайди. Бу ҳақда қуйроқда фикр билдирамиз. Асарнинг қўлёзма манбалардаги матни икки хил таҳрирда берилган.

а) муаллиф таҳрири;

б) котиб таҳрири.

Муаллиф таҳрири. “Саёҳатнома”нинг “Кўқондан Исфарага” қисми матни 7521-рақамли баёздан 1325-рақамли баёзга шоир таҳриридан сўнг қайта ишланиб кўчирилган. Биргина мисол. 7521-рақамли баёзда (246-саҳифа) “Саёҳатнома”нинг 9-банди:

*Ғар меваси бир туп сотар,
Бир пулни юз ердин тугар,
Берса гадога нон агар,
Минг йилда ҳам душвор экан.*

1325-рақамли баёзда эса (145 а -саҳифа):

*Ғар меваси бир туп сотар,
Бир пулни юз ердин тугар,
Берса гадога нон алар,
Минг йилда ҳам душвор экан, –*

9-том. Тадқиқот ва мақолалар. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.-Б.157-164; Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., Жабборов Н., ва бошқалар. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти дарслиги. – Т.: Маънавият, 2004.-Б.104-106.

² Каримов Ғ. Муқимий ҳаёти ва ижоди (Монография). – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1970.-Б.220-235.

тарзида “агар” сўзи “алар” билан алмаштирилган. Натижада муаллиф ифодамоқчи бўлган фикрга аниқлик киритилган. Шунини ҳам таъкидлаш жоизки, барча муқимийшунос олимлар тадқиқотлари учун 1325-рақамли баёз асос қилиб олинган.

Котиб таҳрири. 5666-рақамли қўлёзма баёзда “Қўқондан Шоҳимардонга” қисмидан 18 банди қисқартирилган ва бандлар таркибидаги мисра, сўз ва жумлалар таҳрирга учраган. Масалан, мазкур “Саёҳатнома”нинг 13-банди мазкур қўлёзма баёзда (80б-саҳифа):

*Аммо назарда “Рошидон”,
Фирдавс боғидин нишон,
Жомеълари оби равон, –*

шаклида бир мисра қисқартирилиб кўчирилган.

6352-рақамли қўлёзма баёзда эса (181б-саҳифа):

*Аммо назарда “Рошидон”,
Фирдавс боғидин нишон,
Жомеълари оби равон,
Саҳни гулу гулзор экан, –*

тарзида тўлиқ ўқиймиз.

Ёки мазкур “Саёҳатнома”нинг 10-банди 5666-рақамли қўлёзма баёзда (80б-саҳифа):

*Боз издиҳоми воизи,
Бадкайф очилмайдур кўзи,
Юқори бошидин тизи,
Эрмаклари гулёр экан.*

6352-рақамли баёзда (182б-саҳифа) эса 4-мисра “Эрмаклари кўкнор экан” шаклида учрайди. Кўринадики, биринчи банддаги бир мисранинг тушиб қолиши котибнинг эътиборсизлиги бўлса, кейинги банддаги сўз онгли равишда ўзгартирилган.

Бу қўлёзмаларни қиёсий тадқиқ қилиш натижасида 1325-ва 6352-рақамли қўлёзма баёзлар таянч манба сифатида олинди.

Шоир асарлари жами ўн икки марта нашр этилган. Шундан 3 таси “Асарлар тўплами”, 9 таси “Танланган асарлар”дир. Аммо бу нашрлар талаб даражасида эмаслиги ҳаминша мутахассисларнинг эътирозига сабаб бўлиб келган. Жумладан, адабиётшунос Абдурашид Абдуғафуров бу хусусда бундай ёзган эди: “...Муқимийшуносликда яна бир камчилик – шоир асарларини қисқартириб, “таҳрир” этиб ва бежаб нашр қилишларда кўринади”.³

³ *Мадаминов А. "Ўзбекистон адабиёти ва санъати", 1990 йил, 9 ноябрь (Муқимийнинг 140 йиллик юбилейидаги маъруза материалларидан).*

Биз фақат шоир “Саёҳатнома”си матни киритилган жорий нашрлар ҳақида фикр юритамиз.

Ғафур Ғулом томонидан тайёрланган (1938, 1942, 1953 йиллар) Муқимий “Танланма” асарларида, Абдулла Олимжонов (1951 йил Муқимий “Танланма” асарлари) ва Ўткир Рашид мактаб кутубхонаси учун нашр эттирган Муқимий “Танланма” асарларида (1951 йил), профессор Ғ.Каримов нашрга тайёрлаган “Танланган” асарлари ва Муқимий “Асарлар тўплами” икки жилдлигида “Саёҳатнома” матни учрайди (1958, 1960, 1973, 1974 йиллар).⁴

Таъкидлаш жоизки, бу нашрларнинг барчасида ҳам асар матни тўлиқ берилган эмас. Бундан ташқари, уларда кўплаб матний тафовутлар мавжуд. Жумладан, Ғ.Каримов хизмати билан чоп этилган 1958 йилги нашрдаги “Саёҳатнома”нинг “Қўқондан Шохимардонга” деб номланган қисмини 6352-рақамли баёздаги матнга қиёслаганда кўплаб қисқаришлар, бандлар таркибидаги мисра, сўз ва жумлалар ўзгаришга учрагани кузатилади. Бу ҳол кейинги нашрларга ҳам жиддий таъсир кўрсатган. Жумладан, мазкур нашрда асарнинг 5-банди қуйидагича берилган:

*Мингбошилик кимнинг иши,
Десам, деди бедониши,
Бир “Қўштегирмонлик киши,
Хўжа Исо бадкор экан”.*

№6352-баёзда эса (182а-б-саҳифа):

*Мингбошилик кимнинг иши,
Десам, деди бир дониши,
Бир “Қўштегирмонлик киши,
Хўжа Исо бекор экан”.*

Банднинг 2-мисрадаги “бир дониши” сўзининг “бедониши”га айлантрилиши муаллиф бадий нияти бутунлай тесқари талқин этилишига олиб келади. 4-мисрадаги “бекор” сўзи “бадкор” тарзида таҳрир қилиниши мисралар мазмунига мос эмас.

Профессор Н.Жабборов мумтоз адабиёт материалларини ўрганишда матн таҳрирининг алоҳида ўрин тутишини таъкидлайди. Олим бу масалани тадқиқ қилиш ўзбек матншунослигининг долзарб вазифаларидан

⁴ Ғафур Ғулом. Муқимий баёзи. Танланган асарлар – Т.: Ўздавнашр, 1938.-Б.36-41; Муқимий. Танланган асарлар. – Т.: Фан, 1942.-Б.49-55; Муқимий. Танланган асарлар. – Т.: Фан, 1953.-Б.55-67; Олимжонов А. Танланган асарлар. – Т.: Фан, 1951.-Б.55-62; Ўткир Рашид. Танланган асарлар (Мактаб кутубхонаси). – Т.: Фан, 1951.-Б.34-37; Каримов Ғ. Муқимий. Асарлар тўплами. Иккинчи том. – Т.: Бадий адабиёт, 1960. -Б.87-95; Муқимий. Танланган асарлар (Мактаб кутубхонаси). – Т.: Ўқитувчи, 1973. -Б.77-80; Муқимий. Асарлар тўплами. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. -Б.427-439.

эканлигига эътибор қаратиб, бундай ёзади: “Д.С.Лихачёвнинг “Текстология” китобида таҳрирнинг қуйидаги турлари ажратиб кўрсатилади: 1) ғоявий таҳрир; 2) услубий таҳрир; 3) асарда фактларни бойитиш, кенгайтиришга қаратилган таҳрир; 4) бир неча турни ўзида мужассам этган қоришиқ таҳрир. Муаллиф матн таҳририни бу каби турларга ажратар экан, табиийки, рус адабиёти материалларига асосланади. Бизнингча, бу таснифни ўзбек адабиёти материалларига ҳам татбиқ этиш мумкин”⁵.

Матн таҳрирининг мазкур турлари Муқимий шеърини асарларида ҳам кенг қўлланган. “Д.С.Лихачёв фикрича: “Матннинг “ғоявий таҳрир”дан ўтиши асарнинг стилистик жиҳатлари билан боғлиқ бўлиши ёки боғлиқ бўлмаслиги мумкин. Таҳрир баъзан бутун матн таркибига, айрим ҳолларда унинг алоҳида қисмига алоқадор бўлади. Ёзма ёдгорликка бутунлай тесқари маъно юкланиши, матнда у ёки бу хил “ғоявий тозалаш” ўтказилган бўлиши мумкин. Ҳатто асарга унда мутлақо бўлмаган ғоя қўшилиши ёки матнда мавжуд бўлган ғоя “қисқартирилиши” ҳоллари ҳам учрайди”⁶.

Бундай ҳолни мазкур қисмнинг 8-бандида ҳам кузатамиз. Банд барча нашрларда қуйидагича берилган:

Унда бўлс Фози деди,
Ҳам муфти, ҳам қози деди,
Юрт барча норози деди,
Қилгон иши озор экан.

6352-рақамли баёзда (1816-саҳифа):

Анда бўлс ҳожи деди,
Ҳам муфти ҳам қози деди,
Юрти ҳамма рози деди,
Бечора беозор экан, –

шаклида тўғри берилган.

Умуман, давр талаби нуқтаи назаридан банднинг барча мисралари таҳрир қилинган. Натижада муаллифнинг муфти, ҳожи ва қозилар ҳақидаги рост гаплари ёлғонга дўнган, матн аслиятдан мутлоқ йироқлашган.

Хўш, нега бундай йўл тутилган? Шоир ижодини динга қарши қўйиб талқин қилинганини эътиборга олсак, бу масала ўз-ўзидан аёнлашади.

Профессор Ғ.Каримов бундай ёзади: “5666-рақамли қўлёзма баёзда “Саёҳатнома” тексти берилган, лекин шундай катта ўзгариш, тузатиш

⁵ Жабборов Н. Бадий матн таҳрирининг хос хусусиятлари. – “Ўзбек адабиётишунослигида талқин ва таҳлил муаммолари” мавзuidaги илмий-назарий анжуман материаллари. – Т.: “Мумтоз сўз”, 2014, -Б.28.

⁶ Кўрсатилган асар. -Б.29.

“тахрир” билан берилганки, асарнинг ғоявий йўналиши остин-устун бўлиб кетган”⁷, – дея банд матнини келтиради.

Масалага холис ёндашув бошқача хулосага олиб келади. Бизнингча, биринчидан, 5666-рақамли кўлёзма баёздаги мазкур банд аслида тўғри берилган. Чунки, 6352-рақамли баёздаги банд билан қиёслаш шундай хулоса чиқаришга асос бўлади. Иккинчидан, муқимийшунос олимлар “Саёҳатнома”нинг манбаси ҳақида бирон жойда фикр билдиришмайди. 6352-рақамли баёзда 30 банддан иборат бўлган мазкур “Саёҳатнома”нинг бандлари тўлиқ берилган.

Барча нашрларда қуйидаги:

*Шерсиз эмасдур бешалар,
Бордур саховатпешалар,
Қилманг ёмон андешалар,
Яхшилари ҳам бор экан, –*

банди “Саёҳатнома”нинг “Қўқондан Исфарага” деб номланган қисмида берилади. 6352-рақамли баёзда эса бу банд “Қўқондан Шоҳимардонга” қисмида келади. Бу ҳақда адабиётшунос Э.Шодиев ҳам қуйидагича фикр билдирган: “Муқимий асарлари билан боғлиқ яна бир масала “Саёҳатнома”ларга тегишлидир. “Саёҳатнома”ларнинг ҳозирги нашрларида тўртликлар ўрни сезиларли даражада ўзгариб кетган. Оқибатда жой номлари ҳам чалкашиб кетган. Кейинги нашрларда ана шу чалкашликларни бартараф қилиш керак”⁸.

Барча нашрларда “Саёҳатнома” матнлари қисқартириб берилган. Жумладан, “Қўқондан Шоҳимардонга” қисмидан 10 банд тушириб қолдирилган. Шундан 3 бандини 6352-рақамли баёздан келтирамиз (1836-саҳифа):

*Тангрига кўнгиш бойлайин,
Бориб зиёрат айлайин,
Ёндим боролмай найлайин,
Устод муриди кор экан.*

*Армон зиёрат қилмадим,
Бир кеча ётиб келмадим,
Кўз бирла кўриб билмадим,
Хуш бағри файзосор экан.*

⁷ Каримов Ф. Муқимий ҳаёти ва ижодини ўрганиш тарихидан. Ўрта Осиё Давлат университетининг илмий асарлари. Ўзбек адабиёти. Янги серия, 15-китоб. – Т.: Ўқитувчи, 1957.-Б.26.

⁸ Мадаминов А. "Ўзбекистон адабиёти ва санъати", 1990 йил, 9 ноябрь (Муқимийнинг 140 йиллик юбилейидаги маъруза материалларидан.)

*Шокир нойиби волости,
Ҳимматда денг ҳотамтойи,
Келганда бир меҳмон шави,
Жонигача исор экан.*

Барча жорий нашрларда “Саёҳатнома”нинг “Кўқондан Фарғонага” қисмидан ҳам 5 банд қискартирилиб нашр этилган. Мана ўша тушириб қолдирилган бандлардан 2 таси:

*Белни Муқимий бойладим,
Шундоғ юрушни шайладим,
Дунёни таҳқиқ айладим,
Бир маҳзи наму нанг экан.*

*Ҳуржом бугун савдо бажо,
Баским кўп эркан ошно,
Эркаклари бири ато,
Хотунлари ам(м)анг экан.*

Кўринадики, жорий нашрлардан тушириб қолдирилган баъзи бандлар ўша давр мафкураси талабига кўра киритилмаган бўлса, баъзилари сабабсиз қисқаришга учраган.

Баъзи тадқиқотларда Муқимий асарларининг жорий нашрларига киритилмаган “Саёҳатнома”лар матни келтирилиб талқин қилинган. Лекин манба ҳақида бирон оғиз фикр юритилмаган. Баъзи тадқиқотларда эса мазкур бандлар оғзаки материаллар сифатида таъкидланади. Жумладан, Сотти Хусайн, Ҳомил Ёқубов ва Ғулом Каримов⁹ тадқиқотларида “Саёҳатнома”нинг “Кўқондан Фарғонага” қисмидаги юқорида келтирилган банд ўзгартирилиб қуйидагича келади:

*Белни Муқимий бойладим,
Шундоғ юрушни чоғладим,
Дунёни таҳқиқ айладим,
Дунё қурилган дор экан.*

Мазкур банд юқорида таъкидлаганимиздек, шоир асарларининг жорий нашрларидан тушириб қолдирилган. 6352-рақамли баёзда эса (1826-саҳифа) аслиятга мос берилган. Кўринадики, “шайладим” сўзи “чоғладим” сўзига, “бир маҳзи наму нанг экан” мисраси “дунё қурилган дор экан” тарзида ўзгартирилган. Негадир профессор Ғ.Каримов докторлик диссертациясида мазкур банд манбаси ҳақида фикр билдириб: “1954

⁹ Сотти Хусайн. *Шоир Муқимий. Танланган асарлар.* – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.-Б.52; Ҳ.Ёқубов. *Демократ шоир.* //Шарқ юлдузи, 1953, 9-сон.-Б.99; Каримов Ғ. *Ўзбек адабиёти тарихи.* – Т.: Ўқитувчи, 1987, 3-китоб.-Б.122.

йил САГУ экспедиция материалларидан. Одамлар оғзидан ёзиб олинди”,¹⁰ – дейди.

Янги топилган “Саёҳатнома”нинг “Исфара саёҳати” деб номланган қисми фақат Х.Зарифовнинг “Муқимий ҳаёти ва ижоди” номли монографиясида учрайди. Олимнинг таъкидлашича, мазкур “Саёҳатнома” матни шоир Чархий томонидан 1953 йилда тожикистонлик Ғолиб Якубзода деган киши оғзидан ёзиб олинган.¹¹

Умуман, Муқимий “Саёҳатнома”лари матни Муқимий асарларининг барча жорий нашрларида аслиятга номувофиқ келтирилган. Табиийки, ноқис матн асосида ҳолис ва ҳаққоний тадқиқот яратиб бўлмайди. Шу жиҳатдан, шоир “Саёҳатнома”лари матнини матншунослик нуқтаи назаридан тадқиқ қилиб, қайта нашр этиш долзарбдир.

ҲУКМАТ

Ўнсонни сўз айлади җуго ҳайвонгин,
Билқим, зуҳари шарифроқ уўқ онгин.

Ғалишер НҒВОҒИ

¹⁰ Каримов Ф. Ўзбек демократ шоири Муқимий ва унинг даври адабиёти. – Т.: 1962 йил. Док. дисс.-я.-Б.623.

¹¹ Зарифов Х. Муқимий ҳаёти ва ижоди. Т.: Фан, 1955.-Б.41.

Муҳаммадҷон
ХОЛБЕКОВ

Филология фанлари доктори, профессор. 1950 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг роман-герман филологияси факультетини тамомлаган. Унинг “Ўзбек адабиёти Францияда”, “Амир Темурнинг Европа қироллари билан ёзишмалари”, “Уильям Шекспир”, “XX аср модерн адабиёти манзаралари” каби рисолалари нашр этилган.

СЮРРЕАЛИЗМ ШЕЪРИЯТИ: ГИЙОМ АПОЛЛИНЕР

XX аср Европа шеъриятида Гийом Аполлинер (1880-1918) ижоди алоҳида ўрин тутди. Унинг “Алкоғоллар” (Alcools, 1913) номли шеърлар тўплами, шубҳасиз, кубизм¹ руҳидаги шеъриятда муҳим аҳамият касб этди, негаки, у биринчи жаҳон урушидан кейинги шоирлар авлодининг аксарият қисмига ва сюрреализм тарафдорларига йўл кўрсатиб, янги адабий йўналишни белгилаб берди.

Айни пайтда, Аполлинер ўз ижодида ўтмиш анъаналарини кадрлаб, бадий кадриятларга катта ҳурмат ва эҳтиром билан қаради. Унинг шеърларида Франсуа Вийондан то Поль Верленгача бўлган элегия (мунгли, ғамгин лирик шеър) руҳи билан суғорилган шеърият намуналари оҳанглари бемалол кузатишимиз мумкин. Аполлинернинг энг машхур “Мирабо кўприги”, “Севилмаганнинг кўшиғи” шеърлари мазмунида романтик руҳ, “Лендор-роудлик муҳожир” шеърида эса Артюр Рембо йўли сезилиб туради. Аммо шоир шеърлари орасида бошқа мавзулар ҳам ўзи ҳақида баралла овоз беради ва муаллиф улар учун поэзияда муносиб жой ажратиб беришни талаб қилади. “Янги онг ва шоирлар” (1917) номли эссесида у ўз фикрини қуйидагича билдирган: “Самолётлар осмонни тўлиқ эгаллаб олмагунга

¹ Кубизм – санъат ва адабиётда XX асрнинг 1-чорагида вужудга келган ва реализмга қарама-қарши ўлароқ борлиқни геометрик шаклларда тасвирлашга интилган оқим.

кадар Икар ҳақидаги қўшиқ ақлдан узоқ ҳаёл эди... Айнан шоирлар янги афсоналарга илҳом бахш этишлари, ўзгача руҳ бағишлашлари, кашфиётчилар эса, ўз ўрнида, уларни ҳаётга татбиқ қилишлари лозим”. Дарвоқе, шоирнинг “Алкоголлар” (1898-1913) тўпламида марказий ўринни эгаллаган “Худуд” шеърдаги сатрлар авангард шеърятининг ҳақиқий манифестидек жаранглайди.

“Худуд” (уни поэма ҳам деса бўлади – М.Х.) Аполлинер “янги лиризм”ининг ёркин намунасидир. Шоир орзу қилинган озодлик ғояси даражасида ҳам (эски дунёга, ўтмишнинг бут-санамларига қарши), шакл даражасида ҳам ўзини мутлақ эркин шеърда ифода этади. Ижодий жараён катъий қоидалардан халос бўлганидек беўлчов, кишининг ғашига тегувчи даражада оҳангсиз, қулоққа ёкмайдиган даражада ёқимсиз (Аполлинер “дид” ҳақида хаттоки эслатиб ўтишларни ҳам истамасди – М.Х.) туюладиган бу шеърнинг муайян бир жанрга мансублигини аниқлаш ҳам мушкул вазифа. Ушбу шеър оғир кечган бахтсиз муҳаббат таъсири остида битилган бўлиб, маъно ва мазмун жиҳатидан шоир тавбаси, дилини ёриши, рухий қийналиши, азоб-укубати ва дард-алами, боринги, ёлғизлигининг очикдан-очик манзарасига ўхшайди. Чунки “Мен” бу шеърда “Сен”дек тасвирланган; истиффор келтирувчи шоир гўёки ўзини четдан туриб кузатаётгандек, ўз хатти-харакатларини ва жойдан-жойга кўчиб юришларини ўзига хос эпосга айлантирган. Композиция негизида ётган бу усул, чамаси, симультанеизм рангтасвир санъатидан ўзлаштириб олинган.

Симультанеизм ҳақида тўхталадиган бўлсак, бу ҳаётлари бир-бирдан алоҳида, ўзга бир жойда ва бир вақтда параллель равишда кечаётган персонажларни ҳар хил ракурс ва ҳолатда тасвирлаш услубидир. Симультанеизм услубидан фойдаланишнинг бир нечта йўли мавжуд. Улардан бири бевосита битта сахна (манзара)да ҳаракатланаётган позициядан туриб суратга олинган таассуротларни умумлаштирилган ҳолда тасвирлашдир. Натижада тасвирланаётган предметлар шаклининг ўзига хос ўзгариши ва ноаниқлиги пайдо бўлади, шакллар ўз структурасидан деярли ажралади, сиртқи кўриниши батамом йўқолади. Бу услубнинг яна бир жиҳати шундаки, тасвирга олиш жараёни бир қатор алоҳида сахналарга парчаланadi ва уларнинг ҳар бири ўз позициясидан суратга олинади. Тасвирга олаётган кузатувчи эса шу вақтда бир жойдан бошқа жойга кўчиб юради, суратга олинган сахналарнинг йиғиндиси эса ҳаракатланиш иллюзиясини яратади. Бу ерда адабиётшунос Б.А.Успенский (“Санъат семиотикаси”, 1995) таърифлаганидек, ҳаракатнинг таҳлилий талқини алоҳида аҳамият касб этади; унга кўра тўхтовсиз жараён бир қатор дискретлик² компонентларга парчаланadi, уларни синтез йўли билан умумлаштириш реципиентга ҳавола қилинади. Таъкидлаш лозимки, серия таркибига кирувчи сахналар бир-бирига маъно ва мазмунан боғлиқ, ҳар бир манзара бошқаларга қўшилмаган ҳолда ўз мустақиллигининг бир қисмини йўқотади.

² *Дискретлик* – (лот. *discretus* – парчаланган, узилган) узлуксизликка қарама-қарши қўйилганлик.

Вактнинг кенг оқимида айна шу пайтда, айна шу саҳифада турли вақтда содир бўлган воқеалар намоён бўлади. Замон ва маконнинг шу тарзда бир жойга жамланиши объектив воқеликнинг умумийлигини тасвирига қулайлик яратади. Шеър бутун бошли коинот билан тенглашишга тайёр, матн очиклиги, ошкоралиги, унинг чексиз кенглиги таассуроти пайдо бўлади. Устига-устак, “сайр қилаётган” шоир ўз йўлида ҳамма нарсани, энг аввал янги реаллик аломатларини: автомобиль ва самолётларни, реклама ва албатта, Эйфель минорасини ўз ичига синдириб олади.

Аполлинер шеърий шаклни ҳар хил чеклов ва қоидалардан бўшатиб юборди, уни қатъий чегаралардан халос қилган кашшофга айланди. Шоирнинг энг муҳим қуроли – бу ғоя, образ, сўзларни саралаб териш пайтида “кутилмаганлик” ёки тасодифийликдир (“Каллиграммалар” 1918). Шеърий тилни янгилашни Аполлинер театр соҳасига ҳам татбиқ қилди. У ўзининг “Тиресий сийнаси” (1917) номли бурлеск (муболағали) пьесасида илк дафъа “сюрреализм” сўзини ишлатади. Шоир шунингдек, янги шеърий жанрлар: “сухбат шеър”лари (“Деразалар”, “Кристин кўчасида душанба”), “симультан шеър”лар (“Бор”), “лирик идеограммалар”³ (“Юрак, тож ва кўзгу”, “Ёмғир”) билан тажрибалар ўтказди.

Аполлинер тажрибасини кубизм шоирлари Леон-Поль Фарг, Андре Сальмон ва Пьер Альбер-Биролар ўзлаштириб олдилар. Масалан, Макс Жакоб (1876-1944) ўзининг “Монастирда вафот этган биродар Маторселнинг муболаға ва тасаввуф асарлари” (1912) асарида тажнис (сўз ўйини)га мойиллигини намоён этди. Шоирнинг “Бир ховуч соққалар” (1916) номли насрий шеърлар тўплами кейинги авлодга мансуб кўп шоирларга таъсир кўрсатди. Чунки бу тўпланда Макс Жакоб Аполлинер кетидан “адабий” ва “ҳикоявий” поэзияга қарши чиққан эди. Бошқа бир француз шоири Стефан Малларме (1842-1898)нинг “Муваффақият зинҳор қулай фурсатни бекор қилмайди” (1897) номли поэмаси Жакобнинг мақсадларига айна жавоб бўлиб тушди. Унинг иқрор бўлишича, у “ўз миясидан эркин сўз ва дадил фикр, тунги туш ва кундузги орзу-хаёл, ҳаётда йўқ нарса ва ҳоказоларни чиқарар эди”. Шунга ўхшаган олдиндан белгиланганликни рад этиш М.Жакоб ижодида доимий истехзо ва ўз-ўзига заҳарханда ва киноя қилиш жўрлигида вобаста кечади.

Шеърий кубизм ва “янги шеърий онг” яловбардорлари сафининг олд қаторида, Аполлинер билан ёнма-ён яна бир машҳур француз шоири Пьер Реверди (1889-1960) жой эгаллайди. У символизмга хос бўлган эҳтирос ва ҳис-ҳаяжонни, лиризм билан суғорилган чексиз шодлик ёки бениҳоя хурсандлик ҳолатини Артюр Рембога хос кайфиятдаги “тартибсизликни” енгиб ўтишга ҳаракат қилди. Реверди ўз шеърий дастурини “тасвирланган объект” ғояси билан чамбарчас боғлади. Ўз ижодини шарҳлар экан, Реверди қуйидагиларни таъкидлайди: “Образ муқоясадан эмас, балки у ёки

³ *Идеограмма – (лингв.) бутун сўз ёки тушунчани ифодаловчи ёзув белгиси.*

бу даражада бир-биридан узоқлашган иккита объектнинг яқинлашуvidан туғилиши мумкин. Яқинлашаётган объектлар бир-биридан қанчалик узоқ бўлса, образ шунчалик ўткир бўлиб чиқади, ундаги жўшқинлик ва ҳистуйғу кучи, шоирона реаллиги кўпроқ бўлади”. Кейинчалик бу тезисдан сюрреализм тарафдорлари фойдаланишиб уни маромига етказишди. Реверди сюрреализм тарафдорларининг интеллектуализм (ақл-идроқка асосланганлик)ни қабул қила олмасликларини, ёзув столи атрофида узоқ вақт ишлашни хуш кўрмасликларини олдиндан пайқаб олди: “Яхши шеър ўз-ўзидан тугалланган бўлади. Тузатишлар бахтли тасодиф ҳисобланади. Агар мўъжиза рўй бермаса, улар ҳамма нарсанинг расвосини чиқариши мумкин”.

1910 йиллар Европа авангардининг машхур ва нуфузли намояндаларидан бири ҳисобланган Аполлинер ёнида сюрреализм тарафдорлари – Андре Бретон, Филипп Супо, Луи Арагон, Жан Кокто каби ёш шоирлар майдонга чиқди. 1916 йилда П.Реверди муҳаррирлиги остида ташкил топган “Шимол-жануб” номли журналда, уларнинг илк шеърлари чоп этила бошланди ва айтиш мумкинки, шу билан ўзига хос сюрреалистлар мактабига асос солинди.

“Янги онг ва шоирлар” номли манифестида Аполлинер шеърятга бўлган янгича қарашни таърифлади. Унга кўра шеърятнинг бу жиддий ва оғир вазифаси асосий нишонаси мисли кўрилмаган техник тараққиёт бўлган замонавий даврга тўлиқ жавоб бериши ва ҳар тарафлама мос бўлиши лозим. Аполлинер ижоди шу каби поэтик тамойилларни ўзида тўлиқ мужассам этган этди.

Таъкидлаш лозимки, Аполлинер сюжетга мазмундорлик ва бамаъниликни қайтарди. Ўз вақтида символизм тарафдорлари бу муҳим тамойиллар кадрига етмасдан, уларга рўйхуш бермай, кибр билан четга суриб ташлаган эдилар. Шоир ўз шеърларини пухта ўйланган реаллик билан тўйинтирди, ушбу реаллик фақатгина шахсий ҳис-туйғу ва ҳаяжондан униб чиқмай, балки унинг лирикасида (“Мирабо кўприги”, “Муҳаббатда омадсизнинг кўшиғи”) турфа ранг ва оҳанглар воситасида намоён бўлди. Аполлинер замонавий ҳаётнинг асл моҳиятга эга маромини ҳаммадан кўра яхшироқ эшитишга ва ифода этишга моҳир уста эди: у “саноат кўчасининг нозик ҳаракатларини”, заводларга кенг кўчани тўлдириб бораётган ишчиларнинг шиддатли оқимини, осмону фалакда парвоз қилаётган самолётларни, темирйўл вокзалларининг шовқинини шеърый сатрларда тараннум этарди, инсон тақдирларининг чигал тугунини, мудҳиш урушнинг фожиали мусиқасини, ваҳимага солувчи курол-яроғлар товушини, замбарак ўқларининг хавф-хатарли портлашини шеърга солиб, инсониятни уларнинг таҳдидидан огоҳ қиларди. Тараққиёт куйчиси бўлган Аполлинер бир вақтнинг ўзида яқинлашиб келаётган глобал ҳалокатларнинг хавотирга солувчи нохуш кайфиятини ўз поэзиясида мужассам этганини англаб етамиз.

Мавзулар хилма-хиллиги Аполлинернинг бошқа шеърларига ҳам

хос. У “Улкан нафас” (“Худуд”, “Кўрғонлар”, “Сен-Меррилик созанда”, “Малласочли соҳибжамол” ва ҳоказо) поэмаларида ҳаётнинг ҳар хил ҳодиса ва воқеаларини бир-бирига тизиб чиқади. Бу воқеалар энг муҳим ҳолатлардан (уруш, ўз ҳаётидаги кескин бурилишлар) тортиб, то бир қарашда арзимас бўлиб кўринувчи (шаҳар кўчалари қиёфаси, уйлар деворига ёпиштирилган афиша ва реклама, дўкон пештахталаридаги газета ва журнал, йўловчиларнинг узук-юлук жумлалари, боғланишсиз гаплар) ҳолатларгача бир-бирига чамбарчас боғланиб, шеърлар дунёсининг бир бутун яхлит ҳолдаги, эпик кўламдаги манзарасини намоён этади. Тиниш белгиларининг йўқлиги мазкур яхлитликка катта хизмат қилади; аниқроқ қилиб айтганда, бу – жамики мавжудот, бутун борлик ҳажм ва мазмун жиҳатдан тенглиги ва алоқадорлигини, кичикни каттадан, шаксийликни умумийликдан ажратиб турувчи барча чегара, тафовутлар йўқ қилинганлигини англатади. Поэма худди ҳаётнинг шиддатли ва парчаланмаган оқимидек ҳаракатланади.

Аполлинер шеърй тил соҳасида новатор деб ҳам эътироф этилади. У тилни атамалар (телеграф, телефон, аэроплан, трамвай ва ҳоказо) ҳисобига бойитиб боради, таъриф ва маъно жиҳатдан асло шеърй бўлмаган бу атамалар, поэмаларнинг вазнига, маромига, оҳангига кўшилиб, эстетик нуқтаи назардан бор нарсага, мавжуд фактга айланади. У шеърйятга жуғрофий номларни, жумладан, энг қадимий номларни (Ханаан, Халдея, Эврип, Формоза), шунингдек шаҳар, даҳа ва кўчалар номларини ҳам ҳеч иккиланмасдан кўшиб кетаверади. Унинг шеърлари сон-саноксиз атоқли отларга тўла, улар орасида Инжил персонажлари, юнон, хинд ва бошқа афсоналар қаҳрамонлари, Ўрта асрга мансуб дostonлардан олинган образлар, ўтмишнинг буюк мутафаккир файласуфлари, шоирнинг суюкли аёллари ва дўсту оғайнилариининг номлари бор. Аполлинер тилнинг хилма-хил қатламларидан, яъни муомаладан чиқиб кетган архаик сўз ва иборалар, содда сўзлашув тили, адабий тилда учрайдиган вульгар сўз ёки ибора, экзотик ном, тарихий атама ҳамда миллий маданиятлардан олинган ўзига хос реалй ва иборалардан кенг фойдаланади. Ўз универсаллиги жиҳатидан устомон ҳисобланган шоир луғати поэманинг чегараланган маконида турли дунё ва даврларни бир жойга жамлаш имконини беради.

Аполлинер анъанавий шеър тузилиш қоидасидан бутунлай бош тортаганини ҳам таъкидлаш лозим. У кўп ҳолларда аниқ, тўғри қофияли классик строфикага ҳам амал қилади. Буни биз шоирнинг “Уруш атиргули”, “Кўрғонлар”, “Юлдуз қайғуси” ва бошқа шеърларида кузатамиз. Лекин бир вақтнинг ўзида шоир янги шаклни ҳам яратади. Верлибр тарафдори бўлган Аполлинер, шеър вазнини ғалати ва антиқа тарзда ўзгартиради, қофияни шеър ичига жойлаштиради, қофияни ассонанс (чала қофия, фақат урғули унлиларнинг қофияланиши)га алмаштиради ёки ундан батамом воз кечади. У янги строфикага асосланган шаклни тавсия қилиб, шеър бандининг қатъий белгиланган ва мустаҳкам ўрнатилган

қоидаларини бузиб, шеър бандининг янги қиёфаси, янги шаклини ишлаб чиқади. Бу шаклда битта шеър ўттизга яқин ёки битта ягона бўғинга эга бўлиши мумкин, унда шакл қандай бўлишидан қатъи назар, мутаносибликдан холи, эркин тузилган бўлади. Бундай шакл ўз мазмунига адекват, айнан мосдир: у чегараланмаган ва кўп қиррали умуминсоний борлиқ моделини акс эттиради.

Верлибр ҳақида тўхталадиган бўлсак, бу француз тилида “*vers libre*”, яъни “эркин шеър” деган маънони англатади. У XX аср Европа шеърлятига хос бўлган шеър вазнининг метрик тизимга асосланган композицион шаклидир. Умуман олганда, верлибр негатив белгилари бўйича аниқланади: унда на вазн, на қофия бор, унинг сатрлари узунлиги бўйича умуман тартибланмаган. Бу агар насрий асардан битта парча олиниб, ихтиёрий равишда сатрларга бўлиниб ташланса, верлибр ҳосил бўлади, деганидир.

Хулоса қилиб айтганда, Гийом Аполлинер ижоди XX аср бошларида Европа шеърлятида эътиборга молик воқеа тарзида намоён бўлди. Икки йирик адабий оқим – тарихга айланиб бораётган символизм ва майдонга келаётган сюрреализм ўртасида пайдо бўлган оралик даврни тўлдириш, нафақат тўлдириш, балки шеърлятнинг кейинги ривожига кучли туртки бериш шоирнинг зиммасига тушди ва бу мураккаб вазифани Аполлинер муваффақият билан уддалади.

ТОНГЛАРНИ ЁРИТГАН МУНАВВАР ҚУЁШ

Наргиз ЁҚУБЖОН қизи

* * *

Бир умр изладим атрофдан сени,
Керак эдинг менга, ҳамон кераксан.
Сенга етмас қўлим, етмас овозим,
Кўксимдаги оғриқ юққан юракдан.

Бир умр тиладим дил изҳорингни:
“Керакманми сенга, керакмасманми?”
Дилдан туярканман ҳар озорингни,
Сўрдим: “Айтгил менга, керакмасманми?”

Уммонларга отдинг кўзага жойлаб,
Ягона саволим жавобларини.
Мен эса илиндим: йиллаб ва ойлаб
Сенга андуҳларим савобларини.

Розиман, сени деб, аламлар ютдим,
Ягона армоним, ёлғиз тилаксан.
Ахийри саволим тубига етдим,
Керак эдинг менга, ҳамон кераксан.

* * *

Трамвайнинг ланг очилган бағридан
Кийикчадек, худди, сакраб тушаман.
Шундоққина йўл бўйида чаманзор
Ўртасидан капалакдек учаман.

Дуо килар қувониб бир мўйсафид:
"Яратган омаду бахтингни берсин!"
Юзимни силайди титроқ кафтларим,
Гулдай қувнаб дейман: "Айтганиз келсин!"

Бугун қуёшнинг ҳам очиқ чехраси...

Фарғона

Дилбар РАЖАБОВА

* * *

Юрагимни мижиклаб ташлаб
Нигоҳларинг ўчоқларига,
Кўзларингда беаёв ёнсам.

Мени олса кучоқларига
Сенсизликнинг оғир даҳшати,
Хаёлингда қайтадан унсам.

Чопаверса тақдир изимдан,
Босиб келса умид шиддати,
Юрагингда жойлашиб қолсам.

* * *

Қулоғим беркитдим қўлларим билан,
Кутар кўзларимни ёпдим, кўрмасин.
Бармоғим оралаб, кирди сирғалиб,
Олис-олисдаги ҳавойи сасинг.

Ер чизиб, ер шарин айланиб чикдим,
Қурдим Амуларга метин кўприклар.
Шунча залворларга етган бу кучим
Етмай, кўтарилди ноҳос киприклар.

Қанча довул туриб тошди денгизлар,
Дунёга ўт қўйди чақмоқлар рақси.
Сен эса, кўзимда ҳануз тенгсизсан,
Ҳануз чайқалади кўзимда аксинг.

Хоразм

Дилноза МУРОДОВА

МУҲАББАТ

Муҳаббат бу – гўзал топишув,
Муҳаббат бу – хайратлар акси.
Бир инсонни жондан севишу
Бир инсонни кутмоқлик завқи.

Муҳаббат бу – дилбар коинот,
Парвоздан ҳеч толиқмас юрак.
Рози бўлиб жонини бермоқ,
Рози бўлиб тиланган тилак.

Муҳаббат бу – кечирмоқ асли,
Ўзга қалбга умид эсмоқдир.
Муҳаббат бу – туйғулар баҳси,
Энг сўнггида бахтга етмоқдир.

ЯНГИ КУНЛАР

Доимгидек эмас кунларим,
Доимгидан кўёш ҳам порлоқ.
Орзу бўлиб қолган завқларим,
Кириб келди дилимга ногоҳ.

Юлдузлар-ку ҳамроҳим энди,
Ой нурларин сочади тунлар.
Ёмғирларнинг совуғи тинди,
Бошланади, оҳ, янги кунлар.

Хаёлларни эркига бериб,
Ниятларга юрдим шу йўлдан.
Пишиб етилган мевани териб,
Куртаклигин эсладим бирдан...

Тошкент

Дилнавоз БЕРДИЕВА

* * *

Кимнингдир кўксини тўлдирган гулман,
Тонгларни ёритган мунаввар қуёш.
Кимгадир бир уюм совиган кулман
Ё тоғлар этагин тутиб ётган тош.

Кимнингдир дилига юк бўлиб гоҳи,
Бардоши етмади кўзимга боқиб.
Ой ҳам қочиб кетди осмонин ташлаб,
Оғиз жуфтлагандим юрагим очиб.

Кимдир хотирадан ўчирди буткул,
Ёмғир сувларига ювиб хаёлин.
Кимга савоб бўлдим самодек улуғ
Ва ёки умрида катта заволин...

...Мени бахт қилиб бер, шодлик қилиб бер,
Томирларда тўлиб кулгулар оқсин.
Йироқ қил қайғунинг нафасларидан,
Ёқса дилни, фақат қувончлар ёқсин.

* * *

Хаёлинг-ла ўтмоқда уч йил,
Хаёлинг-ла урмоқда жоним.
Сен ҳам мен деб ўртайсанми дил,
Йўқолгайми мен деб ороминг?

Изтироблар қийнарми сени,
Қийнайдами олис масофа?
Кўзларингдан томарми соғинч,
Хотиралар қучса ҳар даъфа?

Тунлар кўкда қоларми кўзинг
Ё сирдошинг бўларми ҳилол?
Мен қуёшдек ботиб кетдим-ку,
Тонгларинг-чун келгин, қайтиб ол.

Йиллар ўтар: оҳиста, шошқин,
Майли, мен деб қайғулар кечма.
Мен бир гулман, бўлгунимча хок,
Дийдоримга ошиқ, кечикма.

Қашқадарё

Нурхон ТУРҒУНБОЕВА

* * *

Япроқлардек титрайди юрак,
Япроқлардек узилмоқда жон.
Олтин кузнинг олтин кунда
Ҳаво каби илиқ ҳаяжон.

Кўёш сочар энг сўнгги нури,
Хиёбонда хазон сирдошим.
Пойингизга гилам тўшаган
Менинг куздек тилла бардошим.

Кутаяпман ширин дийдорни,
Ёлғизликда хаста дил билан.
Маънос кузнинг чеҳрасин очиб,
Сиз келасиз даста гул билан.

* * *

Қора туним ёритиб қўйган,
Кўк шифтига қадалган чироқ.
У бир ўзи ҳижрондан тўйган,
Сўзларимни кутади муштоқ.

Шамол ёйди кокилларимни,
Хаёлларим сочилиб кетди.
Сухбат қуриб чироғим билан
Бутун сирлар очилиб кетди.

Осмон тиниқ юзини тўсган
Рўмолига сачради олов.
Менинг каби унинг кўксига
Олов қалаб кетгандир биров.

Ёниб кетди бутун бошли тун,
Юрагимга уриларди бонг.
Яна янги муҳаббат билан
Янги ҳаёт бошлаб берар тонг.

Андижон

Моҳинур ИСМОИЛОВА

* * *

Мен қуёшнинг тафтида ёндим,
Сояладим майса остида.
Тонгда гулни қучиб уйғондим,
Ўпиб қўйдим баргни оҳиста.

Титкиладим. Энтиқдим. Тўймай,
Минг бўлакка бўлинди умид.
Юрагимнинг амрига кўнмай,
Умидга кўз тикдим, кўз юмиб.

* * *

Мен қишлоқда урардим чаппар
Ва тоғлардек эди ғурурим.
Қояларда сезмасдим хатар,
Бошқа экан шаҳар йўриғи.

Қузатаман кўча лиқ тўла,
Ҳар мақомда куйлайди ҳаёт.
Ҳар қадамда фол очар лўли,
Бунда ҳамма бир-бирига ёт...

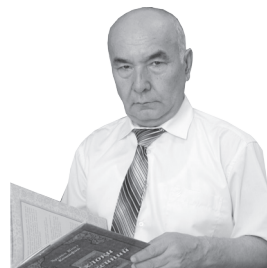
...Мен сўз излаб кезаман шаҳар,
У ҳайратим қилади ҳазм.
Кўзларим бўш қайтар ҳар сафар,
Юрагимда туйғулар базми...

Жиззах

Абдумажид МАДРАИМОВ

Тарих фанлари доктори, профессор. 1946 йилда тузилган. “Расмларда Бобур ҳаёти”, “Камолитдин Бехзод” (О.Усмонов билан ҳаммуаллифликда) рисолалари, “Камолитдин Бехзоднинг Шарқ маданияти тарихида тутган ўрни”, “Шарқ миниатюра мактаблари” тўпламлари муаллифи, уч жиллик “Шарқ миниатюралари” номли каталог (инглиз тилида), “Тарихий манбашунослик”, “Манбашунослик” дарсликларини яратган. Қатор халқаро анжуманлар иштирокчиси, бир нечта илмий археографик экспедициялар қатнашчиси.

НАВОЙНИНГ ҲИНДИСТОНЛИК МУХЛИСЛАРИ

Улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий фахрия сифатида ёзган эди:

*Олибмен тахти фармонимга осон,
Черик чекмай Хитодин то Хуросон.*

Ҳаётда эса унинг ижоди мухлислари Волга бўйларида то Нил дарёсига-ча бўлган ҳудудда, ҳатто Ҳиндистон мамлакатада ҳам кўп бўлганлиги маълум. Машҳур хаттот Султон Али Маишҳадий “Хамса” ва “Терма девон”¹дан нусхалар кўчирган бўлиб, ушбу ноёб қўлёзмаларга Бобурнинг набираси Жалолитдин Муҳаммад Акбаршоҳ (1556-1605) ва чевараси Нуриддин Муҳаммад Жаҳонгир (1605-1627) саройи кутубхонасида хизмат қилган атоқли ҳинд рассомлари Дҳарамдас, Лаъл, Маноҳар, Муқунд, Говардхан ва Марказий Осиёдан Ҳиндистонга бориб қолган Фаррухбек нафис мўъжаз расмлар ишлаган. Шарқ китобат санъатининг мазкур шоҳ асарлари бугунги кунда Англиянинг Виндзор саройидаги қироллик кутубхонасида сақланмоқда. Бу суратлардан намуналар профессор Ҳамид Сулаймон ва

¹ “Терма девон”, хаттот Султон Али Маишҳадий, *Ҳирот, XV аср охири. Виндзор қироллик кутубхонаси, “Бухоро қўлёзмаси” деб аталади; уларда ҳиндистонлик рассомлар Фаррухбек, Лаъл, Маноҳар ва Муқунд; “Хамса”, Ҳирот, хаттоти Султон Али Маишҳадий, 897/1491-1492 йй. Виндзор қироллик кутубхонаси, Рақами MS. 65 (A8), расмларнинг бирида Дҳарамдас, бошқасида Говардхан номлари битилган.*

олима Фозила Сулаймонова 1982 йили чоп этган “Алишер Навоий асарларига ишланган расмлар”² номли альбомдан ўрин олган эди.

“Хамса” кўлёмасининг ўн саҳифаси, кўш зарварақ, тўрт дostonнинг унвони нақшлари ҳамда тўртта расм чоп этилган. Унда олтига расм мавжуд.

Чоп этилган расмларнинг биринчиси (альбом, 81-расм) “Ҳайрат ул-аброр” дostonидаги “Сўз таърифи”га бағишланган 14-бобга ишланган бўлиб, бунда рассом буюк мутафаккирнинг жамият ҳаётидаги сўз ўрнига оид фикрларини юксак бадий маҳорат билан очиб берган. XVI аср охирида яшаган ҳиндистонлик рассом шоир ғояларини батафсил, еттига жуфт ёшлар воситасида тасвирлайди. Бу расмни ўша давр дунёқараши бўйича, орзудаги жаннат боғининг тасвири деб аташ мумкин.

Иккинчи расм (83-расм) рассом Дҳарамдас томонидан чизилган бўлиб, унда Алишер Навоий Султон Ҳусайнга “Хамса”ни тақдим этаётгани тасвирланган. Бу воқеа очиқ майдонда, улкан чинор дарахти тагига тикилган шомиёна гилам остидаги тўртбурчак чодирда, улкан гилам тўшалган супада, сарой аъёнлари, созандалар, хорижий либосдаги элчи, совға учун тайёрланган тулпорлар, ов куши, милтик ушлаган икки аскар ва бошқалар иштирокида бўлиб ўтмоқда.

Учинчи расм (85-расм) ҳам “Ҳайрат ул-аброр” дostonининг “Вафо боби”га илова қилинган икки вафодор дўстнинг жанг майдонидаги фидойилигига бағишланган қиссага ишланган. Бу икки дўстнинг ўзаро садоқатини кўрган Амир Темур шаҳар аҳолисининг ҳаётини уларга бағишлайди.

Кўлёмзадаги расмларнинг бири (20-а варақда) асли балхлик, тожтахтдан воз кечган машҳур тасаввуф вакили Иброҳим Адҳам ва Биби Робия қиссасига бағишланган. Навоий “Иброҳим Адҳамнинг Каъбага намоз била борғони ва Робиаи Адвияга Каъбанинг ниёз била келғони” сарлавҳаси остида машҳур қиссанинг шеърый талқинини келтиради. Маълумки, Иброҳим Адҳам ҳаж амалини адо этишни ният қилиб, ўн тўрт йил давомида ҳар қадамида икки ракаат намоз ўқиб, йўл юриб, Маккага бориб кўрсаки, Каъба ўрнида йўқ.

*“Чекти фигонким, “Бу недур, ё Илоҳ?
Ҳотифе ун бердиким: “Эй пири роҳ,*

*Бодия қатъида дурур бир ажсуз,
Шавқи муҳаббат юкидин қадди гўз.*

*Заъфдин ул бўлмиш эди, нотавон,
Каъба анинг тавфиға бўлди равон.*

² *Алишер Навоий асарларига ишланган расмлар. Альбомни тузувчи ва сўз боши муаллифлари Ҳамид Сулаймон ва Ф. Сулаймонова. – Тошкент: Фан, 1982. Бундан бугун альбом.*

*Айлади ҳайрон ани бу воқиа,
Боқса кейин кўрди келур Робиа.*

*Дедиким: “Эй Ари матофинг сенинг,
Каъба қилиб азми тавофинг сенинг.*

*Кўрки, жаҳон ичра солибсен не шўр!”
Робиа деди ангаким: “Қилма зўр!”*

*Шўр сенингдур бори оламда бил,
Бодия қатъи учун ўн тўрт йил”.*

Бу воқеа хулосаси сифатида Алишер Навоий Робия номидан ёзади:

*“Сенга самар берди, намозу риё,
Бизга бу бар берди ниёзу³ фано”⁴.*

Айни шу воқеа “Ҳайрат-ул аброр” достонининг 25-бобида келтирилган бўлиб, унда чин ихлос намоз ва риёдан афзал кўрилади. Бешинчи рукн ҳажни адо этишда умид, ўтинч ва ёлвориш, ҳар қадамда риё билан намоз ўқиб боришдан афзал эканлиги таъкидланади.

Бу воқеага ҳиндистонлик рассом Говардхан сураат ишлаган. Расмнинг пастки қисмида Оллоҳга мурожаат қилаётган оқ саллали, кўк қабо кийган Иброҳим Адхам қўллари Робия томонга чўзилган. Юқорида эса, қизил тошдан ишланган масжид ичида Каъбанинг тош асоси, қўллари дуога очилган оқ кийимли Биби Робия тасвирланган.

Юқорида келтирилган киссадан одам кўнглидаги ихлос билан ибодат қилгани афзалроқ, деган ҳисса келиб чиқади. Бу ибратомуз мазмундаги расмни рассом юксак маҳорат билан ишлаган.⁵

Инсонларни эзгуликка чорлаган бу расмнинг пастдаги ҳошиясида “Амали Говардхан” ёзуви бор. Говардхан Акбар, Жаҳонгир ва Шоҳи Жаҳон даврида яшаб, баракали ижод этган, унинг олтмишдан ортиқ асарлари бизгача етиб келган. У рассом Бҳавонидас ўғлидир. Ўз имзоларига “хоназода” сўзини қўшиб қўйгани подшоҳ хонадониди тарбия топганига ишорадир⁶. Навоийнинг “Хамса” асари кўлёмасига ишланган расмлар Жаҳонгир ҳукмронлиги даврига, яъни 1605-1627 йилларга тўғри келади.

Альбомдаги тўртинчи (87-расм, 35-а варақ) расм Султон Алоуддин Муҳаммад Хоразмшоҳнинг ўша давр йирик олими Фаҳр Розий билан

³ Ниёз – ёлвориш, ўтинч, умид.

⁴ Алишер Навоий. 10 эилдлик. 6-жилд. “Ҳайрат-ул аброр”. Тошкент, 2012, 102-103-бетлар.

⁵ Milo S. Beach. Govardhan: “Servant of Jahangir /Mughal Masters. Further Studies. Edited by Asok Kumar Das. Mumbai. Marg publication.vol. 49 No. 4.1998. 134-145 pp. 2 ill.

⁶ Mughal Painters and their works. S.P.Verma. Dehli, 1994, 160-167 pp.

хаммомдаги тасодифий учрашувига бағишланган. Султон олимдан охирада одамлар қай аҳволда бўладилар деб сўраганда, хаммомдаги каби, шон-шавкат, қимматбаҳо кийимлар ташқарида қолиб, инсон фақат ўзининг эзгу ишлари ва билими билан бўлади, яъни инсон бу дунёда ўзига керакли нарсаларга эга бўлса, унга ана ўшалар асқотиши мумкин дея жавоб беради. Расмнинг пастдаги ҳошиясида “Амали Говардхан” ёзуви бор. Демак, бу расмдаги кишилар киёфасини Говардхан Ҳиндистонда қайта ишлаб чиққан.

Хаттот Султон Али Машҳадий томонидан XV аср охирида Ҳиротда кўчирилган “Терма девон” Виндзор қироллик саройи кутубхонасида “Бухоро қўлёзмаси” номи билан юритилади. Унда еттита расм мавжуд бўлиб, чоп этилган бештасида ҳиндистонлик рассомлардан Фаррухбек, Лаъл, Маноҳар ва Муқунд номлари битилган.

Расмларнинг биринчиси (92-расм) “Ҳазойин-ул маоний” тўпламининг иккинчи девони “Наводир-уш шабоб”га кирган “сайд” (ов) радифли ғазалга бағишланган бўлиб, расмнинг юқорисида қуйидаги уч байт битилган:

*“Билгай ул кофир анга телмурмагимни, билсаким
Не тазаллум бирла қотилни қилур наззора сайд.*

*Муришиди жозиб тилаб, топмай гум ўлдим, войким,
Бўлди бу саҳрода саййод иста-ю овора сайд.*

*Телба қушдекдир Навоий кўнгли савдо даштида,
Они то сен айламишсен, эй парий рухсора, сайд”.*⁷

Расмда саҳродаги шер ови тасвирланган бўлиб, унинг марказида кўк тусли қабо кийган ёш шаҳзода Салим кўнғир рангли от миниб турибди. У эндигина камонидаги пайконини отиб бўлган. Рўпарасида, сал пастроқда ярадор шер. Қўлида ов қушини ушлаган мулозим ҳайрат бармоғини тишлаган. Расм пастида тасвирланган кўкимтир кийимдаги овчининг чап кўлини шер тишлаган. Овчи узун ханжари билан шерни яраламқда, ўнроқдаги икки овчи эса унга ёрдамга шошилмоқда. Расмдаги кишилар кийими XVI аср охири Ҳиндистонга хос. Расм юқорисида, жадвал орасида рассомлар Лаъл ва Муқунд номлари битилган.

Иккинчи расм (93-расм) шоирнинг тўртинчи девони “Фавойид-ул кибар”га кирган 138-ғазал матнига ишланган. Расм остида ғазал матлаъси ва яна бир байт битилган:

*“Парвона қаноти ароким, доғ ила қондур,
Ҳажр ўтшо гам яросидин икки нишондур.*

⁷ Алишер Навоий. 10 жилдлик. 2-жилд. “Ҳазойин-ул маоний”, “Наводир-уш шабоб”. Тошкент, 2011, 119-ғазалдан, 124-бет.

*Сориқ, қизил алвон била хилъатларинг эй гул,
Раънолиқ эрур улки, либосингда аёндуру”.*⁸

Аммо расм “Фарҳод ва Ширин” достонидаги лавҳага ишланган. Арик қазиётган Фарҳоднинг ишини кўришга келаётган Шириннинг оти ботқоқда юролмай қолганда, қахрамон гўзални оти билан бирга кўтариб, балчикдан ўтказиб кўяди. Расм марказида от устидаги Ширин ҳайрат бармоғини тишламоқда. Фарҳод дадиллик билан гўзал ва унинг отини кўтариб шахдам қадам ташлаб кетмоқда. Шириннинг канизаклари ҳам турлича ҳайрат ҳолатида тасвирланган. Расмнинг пастида рассом номи Фаррух деб битилган.

Тўртинчи расм (94-расм) учинчи девон “Бадойиъ-ул васат” даги 230-ғазални безаши керак эди. Расм пастида ғазалнинг куйидаги уч байти битилган:

*“Айлаган қадду юзинг борида сарву гул ҳавас,
Даҳр бўстонида андоқ бўлмагай бир бул ҳавас.*

*Нозанин қаддинг ниҳоли бирла рухсоринг гулин,
Кўргали не сарв қилдим орзу ва не гул ҳавас?*

*Сарвинозим бошида то кўрди мушкин кокилин,
Шамъ айлабтур муанбар дудидин кокил ҳавас.*

*Кўрди то сарв қадду гулдек юзингни боғбон,
Гулиан ичра қилмади шамшод ила сунбул ҳавас”.*⁹

Ушбу ғазалнинг охириги байти – мақтаъсида шоир ёзган эди:

*“Айлади бир холи ҳинду рўзгоримни қаро,
Эй Навоий, тонг йўқ, этсам Ҳинд ила Кобул ҳавас”.*¹⁰

Тақдир тақозоси билан улуғ шоир девонининг ушбу ноёб қўлёзмаси Кобул орқали Ҳиндистонга келиб қолган. Подшоҳ Жалолиддин Муҳаммад Акбар ёки шахзода Султон Салим (бўлғуси подшоҳ Нуриддин Муҳаммад Жаҳонгир) ўз саройидаги мусаввирларга буюриб, бу ғазални безаш учун аввал яратилган расм асосида кишиларни XVI аср муҳитига мос кўринишда акс эттиришган. Бу расмда Ҳирот услубидаги бино сахнида созанда, ҳофиз ва қўлида китоб ушлаган улуғ ёшли шоир Алишер Навоийнинг рамзий тасвири. Очик бино ичида шахзода ва соқий. Улар олдида ҳам китоб. Бино устида икки гўзал аёл тасвири.

⁸ Алишер Навоий. 10 жилдлик. 4-жилд. “Ҳазойин-ул маоний”, “Фавойид-ул кибар”. – Тошкент, 2012, 138-ғазалдан, 143-бет.

⁹ Алишер Навоий. 10 жилдлик. 3-жилд. “Ҳазойин-ул маоний”, “Бадойиъ-ул васат” – Тошкент, 2012, 230-ғазалдан, 235-бет.

¹⁰ Ўша жойда.

Бу расм таъкидланганидек, аввалги нусхаси асосида ижод қилинган бўлиб, унда бино нақшларига ўзгартириш киритилмаган. Аммо инсонлар киёфаси, осмон, Ҳиндистонга хос иккита дарахт тасвири киритилган.

Шоир лирик қаҳрамонини таърифлар экан, рассом, шаҳзода ва соқийни ёш ва чиройли йигитлар сифатида юксак маҳорат билан тасвирлаган. Тақдир тақозоси билан “Хамса” ва “Терма девон” қўлёзмаси Ҳиндистонга келиб қолиб, унга ўз даври подшоҳлари Акбар ва Жаҳонгир расмлар ишлатгани ажиб бир ҳолдир.

Девондаги бешинчи расм (95-расм) юқорисида “Бадойиъул васат” дево-нидаги “мараз” (касаллик) радифли 278-ғазалдаги учинчи байтдан бошла-ниб қуйидаги беш байт битилган:

*“Гар маразнинг лозими дард ўлди, билмон, эй кўнгул,
Дардманд этгайми оз дилситонимни мараз.*

*Садқаси айланг мени мардудни, эй дўстлар,
Ким заиф этмиш улустин тонлагонимни мараз.*

*Дардлик кўнглум ҳалокин истарамким куйида,
Ёқмиш ул овори бехонумонимни мараз.*

*Юз туман мендек қуҳан пир ўлса онинг садқаси,
Қилмасун озурда, ё Рабб навжасавонимни мараз.*

*То мариз ўлмиш нигорим – қон тўкар гирён кўзим,
Эй Навоий, дей олурман – тўкти қонимни мараз”.¹¹*

Ушбу шеърнинг остига сулс ёзувида адхалаллоху алжанната”¹² деб би-тилган. Бу ғазалнинг матлаъси ва иккинчи байти қуйидагича:

*“Қилган эрмиш нотавон сарви равонимни мараз,
Зор ўларменким, қилибтур зори жонимни мараз.*

*Чу топар озор жононим мараздин, йўқ ажаб,
Айласа озурда жони нотавонимни мараз”.¹³*

Расмда биз шаҳзода султон Салим, дўсти ва унинг севгилиси тасвири-ни кўраимиз. Гўзал аёл ўнг қўлини кўксига қўйиб шаҳзода ишқида мараз – касал бўлганини намойиш этмоқда. Бу рассомнинг шеър руҳиятини жуда яхши тушунганини кўрсатади. Улкан дарахт яқинида шаҳзода ўз суҳбатдоши билан ёй ва камон тўғрисида сўзлашаётгандай кўринади.

¹¹ Алишер Навоий. 10 жилдлик. 3-жилд. “Хазойин-ул маоний”, “Бадойиъ-ул ва-сат”. – Тошкент, 2012, 278-ғазалдан, 283-бет.

¹² Оллоҳ жаннатига сазовор бўлгур.

¹³ Ўша жойда.

Ўнг томонда эса ўз дарди – касаллигини изҳор қилаётган маъшуқа. Расм пастида нилуфар гуллар қийғос очилган, икки жуфт ўрдаклар тасвирланган.

Олтинчи расмда (96-расм) “Ғаройиб-ус сиғар” девонидаги 355-ғазалнинг охириги беш байти битилган:

*“Токи сайдингмен, ишинг невчун газабдур чун мудом,
Куш гирифтор ўлса кўнгли хуш бўлур сайёднинг.*

*Ўлмогимни боқма ҳижронингда, эй султони ҳусн,
Қатл ҳукми қилса шоҳ не эрки бор жаллоднинг.*

*Рокеъ эрдим, чанг уни келди саҳаргоҳ, оҳким,
Борди мутриб нағмасига ҳосили авроднинг.*

*Йўл қоронгудир, талаб ноқис, қадам не нав урай,
Ёрумай комил дамидин машъали иршоднинг.*

*Эй Навоий, неча булбулдек фиғон ул гул учун,
Йўқ анга таъсири чун бу нолау фарёднинг”.*¹⁴

Расмда Ҳирот услубидаги бино саҳнида кўнгил очаётган Хусрав сиймоси ёки Ҳиндистон шаҳзодаси султон Салим. Унинг икки тарафида аъёнлари ва мулозимлари. Пастроқда созанда ва хонандалар. Рассом шоир ғазалидаги дардини шундай ифодаламоқдаки, айшу базм ҳам унинг ишқи дардини пасайтира олгани йўқ.

Рассом Фаррухбек номи яна бир миниатюра¹⁵ тагига ёзилган бўлиб, унинг хошиясига настаълиқ хатида Алишер Навоийнинг “Эрур” радифли ғазалидан қуйидаги ўн байт битилган:

*“Ваҳ не сарвидурки то, хилъат кийибдур савсаний,
Чок ўлуб гул хилъати, булбул иши вайрон эрур.*

*Савсану сарви агар йўқтур дамимдин боғ аро,
Ўртанибон сарву савсан хулласи барбод эрур.*

*Айни иффатдин ўшул покиза гавҳар жисмида,
Хилъат эрмаским нақш эткан каби пўлод эрур.*

¹⁴ Алишер Навоий. 10 жилдлик. 1-жилд. “Ҳазойин-ул маоний”, “Ғаройиб-ус сизар”. – Тошкент, 2012, 355-ғазалдан, 376-бет.

¹⁵ The Library of Chester Beatty. A Catalogue of the Indian Miniatures by Th.W.Arnold/ vol.London? 1936. p.25, Pl.64; Ashok Kumar Das: Farrukh Beg: Studies of Adorable Youths and Ventrable Saints / Mughal Masters. Further Studies. Edited by Asok Kumar Das. Mumbai. Marg publication.vol. 49 No. 4.1998. p.105, pl.7.

*Шоми гам кўнглум узору хулласин ёд айлабон,
Меҳр ўти ҳар ён бинафш этган булутдин ёд эрур.*

*Қозғони гам Бесутун тогин Навоий илқида,
Ваҳки савсан барги эрмас, тешаи Фарҳод эрур”.*

Бу байтлар шоирнинг “Хазойин-ул маоний” тўплами тўртинчи девони “Фавоид-ул кибар”даги 194-ғазалдан олинган.¹⁶

Китобдаги ва миниатюра ҳошиясидаги ғазал матни солиштирилганда, миниатюрадаги учинчи байт нашрда йўқ эканлиги маълум бўлди.

Миниатюра ўртасида қийғос гуллаган савсан дарахтлари олдида, бинафша рангли, булутларнинг рамзий нақши туширилган – устида “савсаний” – бинафша рангли халъат – тўн, ичидан сариқ қабо кийган, елкасига сочиқсифат мато ташлаган, катта салла ўраган, қуюқ қошли, қулоғига сирға таққан ёш йигит тасвирланган. Дарахт шохларидаги гуллар кўркамлигидан хониш қилиб, “иши барбод” бўлаётган бешта булбул турли ҳолатларда нақш этилган. Орқадаги тўқ сарғиш дала ва узоқдаги оппоқ осмоннинг юқори қисмида “ҳар ён бинафш этган” мовий булут тасвири.

Расмнинг ўнг қисмида “Амали Фаррухбек, етмиш ёшида чизган” деган йирик, дағалроқ настаълиқ хатидаги қайд мавжуд.

Бу расм кейинчалик катта зийнатланган лавҳага ўрнатилган бўлиб, пастки ҳошиясига “Амали Фаррухбек” деган настаълиқ хатида битик киритилиб, ҳошиясига ҳинд услубида турли гуллар тасвири билан безак берилган.

XVI асрнинг иккинчи ярми – XVII аср бошларида Ҳиндистонда жуда машҳур бўлган рассомлардан бири Фаррухбек аслида ким эди?

Мовароуннаҳрлик бўлган Фаррухбек 1585 йилда Акбар саройига келиб, “Тасвирхона”да ўз ўрнини топган.

Фаррухбек Акбарнинг вазири, тарихчи олим Абулфазл Алломийнинг “Акбарнома” ва “Ойини Акбарий” асарларида қайд этилган икки рассомдан биридир. Фаррухбек номи Нуриддин Муҳаммад Жаҳонгирнинг “Тузуки Жаҳонгирий” асарида ҳам қайд этилган бўлиб, рассом ўз асари учун икки минг рупий мукофот олгани ёзилган.

Ёзма манбаларда Фаррухбекнинг илк ижоди ва ҳаётининг сўнгги йиллари тўғрисида маълумот учрамайди. Рассом Эрондаги сафавийлар ва Мовароуннаҳрдаги шайбонийлар даври ижодкорларининг замондоши эди. У ўз ижодини даставвал Кобул шаҳрида, Ҳумоюн Мирзонинг иккинчи ўғли Мирзо Муҳаммад Ҳаким ҳомийлигида бошлаган бўлиб, яна бир Фаррух Ҳусайн номли рассом билан бирга ижод қилган. Муҳаммад Ҳаким Мирзо вафот этгач, Акбар саройига таклиф этилган.

Бизгача Мирзо Муҳаммад Ҳаким ва унинг хизматкори Ҳожи Ёқут тасвири етиб келган. Бу сурат Фаррух Ҳусайн томонидан ҳижрий 998 йили яратилган бўлиб, Жаҳонгир тузган машҳур “Мураққаъи гулшан” асаридан ўрин олган.

¹⁶ Алишер Навоий. “Хазойин-ул маоний”, “Фавоид-ул кибар”. Нашрга тайёрловчи Ҳ. Сулаймон. Тошкент: Фан, 1960, 199-бет, 194-ғазал.

“Мураққаъи гулшан”да Фаррухбек яратган ёш йигитлар ва нуроний мўйсафидларнинг ажойиб расмлар туркуми ҳам сақланиб қолган.

Рассомнинг Акбар тасвирхонасида яратган расми Низомийнинг “Хамса” асари қўлёзмасига ишланган. Китобда ўттиз олти расм бўлиб, шулардан камида еттитаси Фаррухбекка тегишли. Улардан иккитасини бир ўзи яратган, қолганларини яратишда ёш рассомлардан Дҳарамдас (198-б ва 205-а вв.), Дҳанраж (203-а в.) ва Бехзод (Хожа Абдуссамаднинг иккинчи ўғли) (209-а, 249-б вв.) иштирок этган. Бу расмларни 1586-1588 йилларда яратилган дейиш мумкин.

Фаррухбек расмларининг тархлари Жомийнинг 1556-1565 йиллари яратилган “Ҳафт авранг” асарига ишланган расмларга яқин. Улар ўз ўрнида Алишер Навоийнинг “Девони” расмларига ўхшашдир. Фаррухбек шахзода Салим тасвирхонасида хизмат қилган Оқа Ризо, Абулҳасан ва Вишнудаслар каби қайтариқлар чизмайди, балки ҳар бир расм учун алоҳида, ўзига хос тарх топишга ҳаракат қилади.

Барча рассомлар учун умумий хусусиятлар шаклланиши уларнинг ижодий ҳамкорлигига боғлиқ, аммо Фаррухбек бундан истисно тариқасида, кейинчалик яратилган асарларини бир ўзи тугаллашга ҳаракат қилганини кузатамиз.

Фаррухбек иштирок этган расми қўлёзмалардан яна бири “Бобурнома” бўлиб, унинг варақларидан ўн саккизтаси Лондонда, Англиянинг Виктория ва Альберт музейида сақланмоқда. Булардан учтаси 1912 йили Генри Вевер мажмуасида бўлган, ҳозир эса Вашингтондаги Артур М.Саклер галереясида сақланади.

Рассом умри давомида Акбар, сўнгра Жаҳонгир ва кейинчалик Шоҳи Жаҳон хизматида бўлди. Унинг етмиш ёшлигида ўзини бир мўйсафид сифатида тасвирлаган расми бор. Сурат тагига Шоҳи Жаҳон ўз қўли билан “мусаввир Фаррухбек асари ва ўз расми” деб ёзган. Унинг номи тарихчи Абулфазл Алломийнинг “Акбарнома” ва комусий характерга эга бўлган “Ойини Акбарий” асарида эслатилгани диққатга сазовордир.

Фаррухбек Алишер Навоийнинг “Мажолис-ун нафоис” тазкираси матни лавҳаси битилган варақ ўртасига китоб ўқиётган қора мўйлабли ёш йигит тасвирини ишлаган бўлиб, четда майда настаълиқ хатида “шабиҳи Шоҳ Таҳмосиб, подшоҳи Эрон” деб ёзиб қўйилган. Расм ҳошияси бўлган меҳробий нақш ичида эса қуйидаги ёзув мавжуд: “Икки матлаъ битилур, бири буким:

*“Ишқи ту ки, сармоёи мулки ду жаҳон аст,
Алминнату лиллаҳки, маро бар дилу жон аст”.*

Яна бири буким:

*“Риндему оишқему жаҳонсўзу жома чок,
Бо давлати гами ту зи фикри жаҳон чи бок”.*

Бу фақир аввал назмеким, ўрганибмен, бу сўнгги матлаъдур. Ҳамоно уч ёш била тўрт ёшнинг орасида эрдим. Азизлар ўқимоқ таклифи қилиб, баъзи ҳайрат изҳори қилурлар эрди. Ва маснавийлари ҳазрат мавлоно Жалолиддин (қуддиса сирриҳу) маснавийларининг вазнидаким, “рамали мусаддас”¹⁷ сўзида тугайди.

Бу варақдаги матн Алишер Навоийнинг “Мажолис-ун нафоис” тазкирасидаги шоир ва сўфий Амир Қосим Анвор тўғрисидаги маълумотнинг айнан ўзидир.

Иккинчи рассомнинг ўз расми четидаги меҳробий нақш ичида яна шу тазкирадан қуйидаги матн лавҳаси чиройли настаълиқ хатида битилган:

“...дерлар воқеъ бу турурким, мисраъким:

“Буд дар Табриз саййидзодае”

Андин, гўёки мақсуд ўзларидур ва таржеъларининг банди ва байтдурким:

*Туи асли ҳама тинҳону пайдо,
Ба афъолу сифоту зоту асмо.*

Ва ул ҳазратнинг муборак марқади Жом вилоятида Харжард касабасидадур. Фақир ҳам ул остона жорубкашларидинман. Вафотлари санаи хамса ва салосина ва самона миада воқе бўлубдур. Зеро батарки...”¹⁸

Ўз вақтида XVI аср тарихчиси Қози Аҳмад Қумий ўзининг “Тулисто-ни хунар” китобида “Мажолис-ун нафоис” тазкирасининг Султон Али Машҳадий хатида битилган расми кўлёмасини кўрганганини ёзиб қолдирган эди. Бу ноёб кўлёманинг бир варағи АҚШ мажмуаларидан бирида сақланиб қолган бўлиб, Ҳиндистонда у кўлёманинг баъзи варақларига Фаррухбек расм ишлаган экан.

Бизнинг тадқиқотларимиз шуни кўрсатмоқдаки, Алишер Навоий давридаги юксак маданият кейинчалик бобурийлар даврида давом эттирилган, буюк мусаввир Камолиддин Беҳзод ва унинг шогирдлари яратган анъаналар Ҳиндистон заминида Акбар, Жаҳонгир ва Шоҳи Жаҳон томонидан ҳомийлик қилиниб, давом эттирилган, бунда эса буюк бобокалонимизнинг учта асари – “Хамса”, “Терма девон”, “Мажолис-ун нафоис” тазкираси алоҳида ўрин тутган. Навоий асарларига Ҳиндистоннинг машҳур рассомлари Фаррухбек, Лаъл, Дҳарамдас, Муқунд, Говардхан, Маноҳарларнинг ажойиб расмлар ишлагани қувончли ҳолдир. Бу мумтоз миниатюраларни Ўзбекистон ва Ҳиндистон дўстлигининг ноёб обидалари деб баҳолаш мумкин.

¹⁷ *Ashok Kumar Das: Farrukh Beg: Studies of Adorable Youths and Ventrable Saints / Mughal Masters. Further Studies. Edited by Asok Kumar Das. Mumbai. Marg publication. vol. 49 No. 4.1998. p.107, pl.10; Алишер Навоий. “Мажолис-ун нафоис”. 10 жилдлик. 9-жилд. – Тошкент, 2012, 292-саҳифа.*

¹⁸ *Ўша жойда. Op.cit. p.96.*

Шавкат КАРИМОВ

1940 йилда туғилган. Тошкент давлат чет тиллари институти (ҳозирги ЎзДЖТУ) немис филологияси факультетини тамомлаган. Республика ва хорижий нашрларда юздан ортиқ мақолалари эълон қилинган. “Диллардан дилларга”, “Тилишуносликка кириш”, немис тилига ихтисослашган академик лицейлар учун “Немис тили”, “Немисча-ўзбекча лугат”, “Ўзбекча-немисча лугат”, “Немис адабиёти тарихи” каби ўндан ортиқ китоб, монография, қўлланмалари чоп этилган.

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ИЖОДИ ХОРИЖИЙ ТАРЖИМОНЛАР ТАЛҚИНИДА

Ўзга халқлар маданий меросидан ўз жамияти ривожига учун зарур томонларни танлашда миллий адабиётнинг етуқлиги катта аҳамият касб этади. “Ҳақиқий миллий адабиёт фақат бошқа халқлар адабиётлари билан самарали ўзаро алоқага киришгандагина тузилиши ва шаклланиши мумкин” (И.Р.Бехер). Шу боис, ҳар бир миллий адабиёт ўз тараққиёти жараёнида ўзга халқлар адабиётлари билан алоқада бўлиб, уларнинг тажрибасини ўрганиб, ўз миллий анъаналарига муқояса қилиб бойийди ва камолот босқичлари томон одимлайди.

Ўзбек адабиётининг халқаро алоқаларини ривожлантиришда миллат ва адабиёт фидойиси Абдулла Қаҳҳордек забардаст сўз санъаткорларининг истеъдод ва қобилияти катта кўмак берганлиги адабиёт ва адабиётшунослик тарихидан маълум.

Абдулла Қаҳҳорнинг жаҳон адабиётидан ўгирган таржималарини таъкидлаганимизда ҳам у адабиётимиз тарихида маҳоратли таржимон сифатида фахрли ўринга эга бўлар эди.

XX асрнинг биринчи ярмида жаҳон адабиётидан Абдулла Қаҳҳордек биринчи авлодга мансуб ижодкорлар томонидан қилинган таржималар, ўзга халқлар маданияти, анъаналари бадий маҳорати билан ўзбек адабиёти ривожига самарали таъсир кўрсатганлиги адабиётимиз тарихида алоҳида қайд этилган. Ўзбек китобхони А.С.Пушкин, Л.Толстой, А.П.Чеховни буюк сўз сеҳргарлари сифатида таниган бўлса, бунга Абдулла Қаҳҳор ва кўплаб таржимонларимиз ҳиссаси беқиёс.

И.Боролинанинг хотирлашича, Абдулла Қаҳҳор ўтган асрнинг 50-йилларида Кибриёхоним билан “Уруш ва тинчлик”ни таржима қилишга киришган пайтларда Толстой қаҳрамонлари билан бақамти яшаш ниятида Москвадаги Арбат кўчасида яшайдиган танишларининг уйида турган ва роман қаҳрамонлари руҳиятига киришга интилган.

Абдулла Қаҳҳор ўзга халқ адабиётида воқеа бўлишга улгурган умрбоқий асар нуфузига сазовор бўлган қисса, роман ёки ҳикояни таржимада ўртамиёна асар ҳолига тушмаслиги учун курашар ва бошқа ҳамкасбларидан ҳам буни қатъий талаб қилар эди. Айни пайтда ўз асарларининг бошқа тилларда аслиятдаги даражасини сақлаб қолишни таржима мезони деб қарашларини уқтирар эди.

Абдулла Қаҳҳор асарлари сўзларининг мағзи бутунлиги, ортиқчалик ва бежамадан холилиги боис, уларни бошқа тилга ўгириш таржимонга мушкуллик туғдириши табиий ҳол эди. Бир гал ҳикояси таржимада қарийб икки хисса кўпайиб кетганини кўриб, таржимонни қойиб берганлигини ёзишган. Шунда таржимон адибга эътироз билдириб:

– Тўғри, сиз ажойиб ҳикоя ёзгансиз. Лекин таржима қилган одам уни жиндек бўлса ҳам кенгайтиргиси, жиндек унга кўшиб қўйгиси келаверади. Бундай ҳолида эса у ўта сиқик, ҳаво етишмаётгандек... – деган эди.

Қаҳҳор барибир кўнмасдан:

– Майли, ёмонлигича, аммо-лекин меники бўлиб қолсин. Мен ёзган нарсани “яхшилашингиз” шарт эмас, – деган.

Ёки бошқа бир мисол. Абдулла Қаҳҳорнинг ўша пайтларда “Шоҳи сўзана” комедиясини Москванинг машҳур “Моссовет” театри “Янги ерда” номи билан қўймоқчи бўлганида, муаллиф эътироз билдиради. Бу ном Қаҳҳорга жўнроқ, публицистик номдек туюлади. Унинг устига миллий бўёк, миллий рух йўқолиши мумкин. Абдулла Қаҳҳорнинг сўзида туриб олиши натижасида асар “Шоҳи сўзана” номи билан намойиш этилади.

Турли миллат вакиллари бўлган ижодкорларнинг ўзаро дўстлиги нафақат уларнинг ўзларига, балки улар мансуб бўлган адабиётларга ҳам наф келтириши табиийдир.

Абдулла Қаҳҳор ва Константин Симоновларнинг дўстона алоқалари ибратли ва манфаатли адабий ҳамкорлик намунасидир. Устоз адиб Одил Ёқубовнинг хотирлашича, К.Симонов 1959 йил кузагида Абдулла Қаҳҳорнинг “Синчалак” қиссасининг таглама (сўзма-сўз) таржимасини ўқиб чиққан, қисса унга маъқул бўлганидан сўнг таржима қилишга киришган экан.

Қаҳҳор замондошлари ўша йиллари К.Симоновни кўп бора Абдулла ака хонадонида бўлганини эслашади. К.Симонов Абдулла Қаҳҳор қиссасининг ҳар бир жумласига, сўзига эҳтиёткорлик билан ёндошиб, муаллиф фикрига диққат билан қулоқ солиб, ҳар бир жумла маъносига чуқур кириб боришдан ташқари, унинг нимага шаъма қилаётганини, ёзувчининг ўзига хос юморини илғаб олишга ва аниқ беришга ҳаракат қилган. Русчага қилинган яхши таржима туфайли “Синчалак” кўпгина хорижий тилларга ўтирилди.

Воситачи тилдан “Синчалак” таржимон Э.Брюмлер томонидан немисчага ўгирилди. Табиийки, К.Симонов эришган ютуқлар ва йўл қўйган қусурлар немисча таржимада ҳам ўз ифодасини топган.

Абдулла Қаҳҳор асарларини ўзбек миллий турмуш тарзининг бадиий энциклопедияси дейиш мумкин. Бир сўз билан нишонга тегадиган деталлар, имо-ишора орқали ўзбекларга хос турмуш тарзини ифодалаш Абдулла Қаҳҳорга хос. Ўзбек ҳаёти ва турмуш тарзини билмайдиган таржимон бунини таржимада ифодалай олмаслиги аниқ. Натижада, асарнинг бадиий ўзига хослиги йўқолади. Шу боис, у ёки бу миллий адабиётга дахлдор асарни таржима қилишдан олдин ўша халқ ҳаётини яхши ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Абдулла Қаҳҳор асарларида халқона ибораларни бадиий қайта ишлаш ҳоллари тез-тез учраб туради. Натижада, фразеологизм маъноси янгиланади, иборалар таркибидаги ифода ўзгаради, жозибаторлик касб этади. Айни замонда, сиқиклиги ва ифодалилиги халқона бирликларга яқин янги иборалар пайдо бўлади. Ўзбекча, русча ва немисча ибораларни муқояса қилганимизда ҳар учала тилда ҳам табиий жаранглаган ибораларга гувоҳ бўлаемиз.

Айрим мисолларга мурожаат қилаемиз. “Афлотуннинг қизи бўлсангиз ҳам гапни тонналаб олинг-у, граммлаб сотинг” (“Синчалак”, 30-бет). “Даже мудрецам советуют покупать слова пудами, а продавать золотинками” (“Птичка-невеличка”, 42), “Auch dem Weizen rat man die Worte pfundweise eunkaufen, aber grammweise zu verkaufen” (Sekräter Saida, 41). “Тўғри, жуда тўғри: игна билан битадиган ишга жуводиз тиқиб ўтирмасанг-у, сизнинг ўрнингизга ўша одамларимиздан бирини киргизсанг” (“Синчалак”, 41-бет). “Вот и мне кажется, что нечего лезть с шилом туда, где может и иголка справиться!” (“Птичка-невеличка”, 58). “...daß man die Ahle nicht dort aussetzen soll, Wo die Nadel genugt!” ((Sekräter Saida, 65). “Афлотуннинг қизи”, “гапни тонналаб ол, граммлаб сот”, “игна билан битадиган ишга жуводиз тиқма” каби фразеологик бирликлар ҳар икки тилда ҳам аслиятдагидек ўгирилган. Оригиналлик ва ифоданинг табиийлиги сақлангани муаллиф индивидуал услубини ифодалашда муҳимдир.

Ҳар икки таржимада ҳам сўзма-сўз таржима усулига таржимонлар тез-тез ва муваффақиятли равишда мурожаат этганлар. Қиссада Меҳри Саида ҳузурига келиб, ўзининг Зулфиқоров билан муносабатлари ҳақида алам билан сўзлайди:

– Мен бу итга қанақа қилиб иккинчи хотин бўлиб қолганимни ўзим ҳам билмайман, – деди Меҳри ўпкасини тутолмай. Саида унинг силлиқ қилиб таралган ва йилтиллаб турган сочига, ўз аҳволини идрок этиб, мусибатдан бирпасда сўлиган чўтирроқ, тўла юзига қаради ва ўзича гапиргандай, ўйчан:

– Ит очик қолган қозонни ялайди, – деди (“Синчалак”, 71-бет).

Бу парчада “ит” сўзи билан боғлиқ сўз ўйинини ўқувчи сезмаслиги мумкин эмас. Меҳри беписандлик билан Зулфиқоровни ит деб атади. Саида унга жавобан “Ит очик қолган қозонни ялайди”, – деб жавоб қайтаради.

Мазкур ибора ҳам рус ва немис тилларига сўзма-сўз таржима қилинган. Лекин катта маъновий юк, образлилик ва лўндалик сақлаб қолинган.

Йиллар ўтиб, таржимонларда Абдулла Қаҳҳор ижоди билан хорижий китобхонларни кенгроқ таништириш истаги пайдо бўлганлиги унинг асарлари барча даврларда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаганлигидан далолатдир. Ёш мутаржим Ойбек Остонов немис шоири Хайнц Эрхарднинг “Яна бир шеър...” китобининг таржимаси орқали машаққатли таржима амалиёти азиятларини ўзида синаб кўрди. Сўнгра Шарқ до-нишмандлиги ривоятларини тўплаб, “Буюк ипак йўли ҳикоятлари” номи билан немисчага ўгириб, немис ўқувчилари эътиборига тушди. Бу рағбат унга Абдулла Қаҳҳорнинг йигирмата ҳикоясини саралаб, немис тилига ўгириш журъатини берди. Натижада “Der Granatapfel” (“Анор”) дунё юзини кўрди. Таржимашуносликда ўз тилидан ўзга тилга ўгириш ҳамма вақт ҳам ижобий натижа беравермаслигини таъкидлайдилар. Дарҳақиқат, таржимада фақат тил билиш кифоя қилмайди, уни ҳис қилиш, ўша тилда яшаш, дунёни ўз тилингда идрок этиш даражасида фаҳмлаш зарур.

Ойбек Остоновнинг ўзбекчадан немисчага таржима қилиш майли ва хоҳишини оқлайдиган жиҳатлар бор. Биринчидан, ўзбекларнинг халқчил, забардаст адиби асарларини немисларга таништириш истагининг кучлилиги бўлса, иккинчидан, Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари орқали халқнинг феъл-атвори, урф-одати, менталитетини намоён этиш имкониятининг кенглигида. Учинчидан, таржима жараёнида Ойбек Х.Биркли, Г.Фрич, Д.Клен, Ю.Варлес каби немис мутахассислар билан бақамти ишлагани, шунингдек, ўзбек германист филолог-таржимонлар Ҳ.Қўчқорова, Я.Эгамоваларнинг холис маслаҳатларидан самарали фойдаланишга интилгани Абдулла Қаҳҳор аслиятига яқин матнларни яратиш имкониятини берганлигини ҳам айтиб ўтиш жоиз.

Ўзбек нашриётида, ўзбек таржимони томонидан ўгирилган асар немис ўқувчисини топармикан, деган савол туғилиши табиий.

Шу ўринда таржимон Ойбек Остоновнинг мамлакатимизда равнақ топиб бораётган сайёҳлик саноатига дахлдорлигини айтиб ўтиш ўринли. У Германия, Австрия, Швейцария, Люксембург, Лихтенштейн каби немис тилли мамлакатлардан келган сайёҳларга юртимиз осори атиқалари, диққатга сазовор тарихий, меъморий ва маданий ёдгорликларини кўрсатади, улар ҳақида сўзлаб, меҳмонларни мамлакатимиз ҳақида кўп ва хўб манбалар билан ошно қилади. Сайёҳлар олимлар, шоирлар, санъат аҳллари қадамжоларини зиёрат қилганларида таржима қилинган асарлар қўл келади.

Европа туризм саноати тажрибасида машҳур шахслар номлари билан боғлиқ жойлардан сайёҳлар қадами узилмайди. В.Моцарт, И.Бах, С.Бетховен, Й.Гёте, Ф.Шиллер, Х.Хессе, М.Лютер ва бошқаларнинг қадамжолари чинакам зиёратгоҳга айланган. Австрияда саккиз миллион аҳоли истиқомат қилади, аммо ҳар йили ўн саккиз миллиондан зиёд сайёҳга хизмат кўрсатилади. Бу табиийки, мамлакат даромадининг катта улуши сайёҳликдан тушади, дегани.

– Қирғизистонда “Чингиз Айтматов манзиллари бўйлаб” туристик йўналиши мавжуд, – дейди таржимон Ойбек Остонов. – Шу маънода машҳур адибларимиз асарлари орқали дунё аҳлини юртимиз ва унинг одамлари билан таништириш иштиёқи боис мен ҳам Абдулла Қаҳҳор, Фафур Фулом, Ўткир Ҳошимов асарларини, Шарқ ривоятларини немисчага ўгиришга қарор қилдим. Германия туризм саноатида ишлайдиган ҳамкасбларим билан ҳамкорликда Германиянинг ўн тўртта катта-кичик шаҳарларида китоб тақдимотларини ўтказдик. Натижа кутилганидан зиёда бўлди. Тадбирларимизда мингдан зиёд мухлислар қатнашди. Немисчага ўгирилган китоблар билан бир қаторда йиғилганларда Ўзбекистон билан танишиш истаги ҳам пайдо бўлганлиги таҳсинга лойиқдир.

Ўзбек тилининг кўрки – нафосатини, ширадорлигини, миллий ўзига хослигини ўзида мужассамлантирган ҳикояларни аслиятдагидек ўгириш улкан билим, тажриба ва малака талаб қилишини Ойбек Остонов яхши билади, таржимани меъёрига етказиш бўйича ижодий ишлар давом этаётганини назарда тутсак, қилинган ишлар ҳамир учидан патир эканлиги аён бўлади.

Абдулла Қаҳҳор асарларининг турли минтақаларда севиб ўқилишининг боиси, ёзувчининг ўз ибораси билан айтганда “халқнинг тили учидан” турган гапларни айтганлиги ва умумбашарий муаммоларни кўтарганлигидадир.

Абдулла Қаҳҳорнинг “Шоҳи сўзана” комедияси инглиз, испан, немис, поляк, француз, юнон, вьетнам тилларига таржима қилинган. Абдулла Қаҳҳорнинг Ослода норвег тилида “Ҳикмат бобо”, Стокгольмда швед тилида “Анор”, чех тилида “Даҳшат”, поляк тилида “Адабиёт муаллими” асарлари эълон қилинган.

“Синчалак” қиссаси Р.Тренков таржимасида болгар тилида “Птичка-мничка” номи билан, Тху Хи Онг таржимасида вьетнам тилида, Эдемтрауд Брюммер таржимасида икки марта немис тилида, “Саида” номи билан румин тилида чоп этилган.

Абдулла Қаҳҳор асарлари хусусида германиялик ёзувчилар, танқидчилар газета ва журналлар саҳифаларида, илмий рисолалар, оммавий китобларда ўз фикр ва мулоҳазаларини билдирганлар, адиб асарлари фазилатларини юксак баҳолаганлар. “Дие литерату́рен дер Фёлкер дер Зовйетунион” (Лейпциг, 1967) тўпламида адабиётшунос Герхард Дудекнинг ўзбек адиби ҳақидаги фикрлари эътиборлидир: “Кўзонлик чилангар ўғли Абдулла Қаҳҳорнинг отаси билан Фарғона қишлоқларини кезганлиги унинг кейинчалик ёзган асарларида ҳаққоний ифодасини топди. Абдулла Қаҳҳорнинг ижоди кўп қиррали: у моҳир сатирик, йирик прозаик, атоқли драматург, рус ҳамда жаҳон адабиётининг моҳир таржимони”, – деб таништиради. Абдулла Қаҳҳорнинг сиқик, лекин мавзу муҳимлиги билан ўқувчиларга манзур новеллалари кўпгина мамлакатларда севилиб ўқиладиганлигини ёзиб: “Қозоқ Мухтор Аvezов, ўзбек Абдулла Қаҳҳор, туркман Берди Кербобоев ва қирғиз Чингиз Айтматов халқаро миқёсда эътироф этилган, кўпгина халқларнинг хурматида сазовор бўлган санъаткорлардир”, – деб баҳолайди

“Дие мултинационале Карактер дер Литератур” (Берлин, 1969) деб номланган тўпламда.

“Моҳир ҳикоянавис сифатида эътибор қозонган Абдулла Қаҳҳор адабиётнинг вазифасини тўғри ва чуқур тушунади. Унинг бу жанрга тез-тез мурожаат этганлигининг боиси давр ҳодисаларига муносабат билдиришда эпик жанрларга нисбатан кичик жанрларнинг оперативлик билан фаркланишидир. Ҳаётнинг тезкор одимига ҳамқадам бўлиш, турмушда шаклланиб бораётган янгилик куртакларини илғаш ва ифодалаш ҳикоя учун характерлидир. Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикояга мурожаат этишининг яна бир сабабини адибнинг ижодига хос принцип – ихчамликка интилиш тенденцияси билан изоҳлаш ўринли бўлар. Лекин ихчамликка интилиш майли, бадий ифоданинг қашшоқлигини билдирмайди, албатта. Ақтуалликка, конкретликка мойиллик жамият ҳаёти ва тараққиётидаги типикликни бош масала қилиб кўрсатишга монелик кўрсатмайди, у, аксинча, маҳоратни намоён этадиган бир воситадир” – деб тўғри муносабат билдирилган мазкур асарда.

Германиялик адабиётшуносларнинг холис баҳоси адабиётимиз билан таниш, жаҳон маданияти тақдирига алоқадор мутахассисларнинг нуқтаи назари ҳамдир.

Эрих ФРОММ

1900 йилда туғилган. Гейдельберг университетида таҳсил олган. Немис социологи, психологи ва файласуфи, Франкфурт фалсафа мактаби вакили, неофрейдизм асосчиларидан бири. Берлин, Колумбия, Мичиган, Мексика Миллий университетлари профессори. Инсон руҳиятининг шаклланишида табиий ва ижтимоий омилларнинг нисбати мавзусида қатор асарлар яратган, ижтимоий тадқиқотлар билан фаол шуғулланган. “Озодликдан қочиш”, “Одам – аввало инсон” номли китоблари уни дунёга танитган. 1980 йилда вафот этган.

ИНСОН ҚАЛБИ*

Иккинчи қисм

УНУТИЛГАН ТИЛ

IV. Фрейд ва Юнг

Менинг тушга берган таърифим, гарчи Фрейд назариясига асосланган бўлса-да, кўп жihatдан ундан фарқ қилади. Туш мия фаолиятининг энг куйи иррационал¹ вазифасини ҳам, энг олий даражадаги муҳим вазифасини ҳам ифодалаш мумкин, деб ҳисоблайман. Фрейд эса, ҳар қандай туш онгсизликда содир бўладиган ғайришуурий ифода, деб ҳисоблайди. Туш таъбирининг кўп асрлик тарихини кузатадиган бўлсак, ҳар учала нуктаи назар алоҳида ёки биргаликда қўлланганлигини кўрамыз. Бу мавзуга куйироқда яна қайтамыз. Фрейдгача бўлган бу уч назарий йўналишни муҳокама қилишдан олдин Фрейд назариясини кўриб чиқамиз. Чунки айнан Фрейд туш таъбири ҳақидаги ҳозирги замон фани ривожланишига улкан ҳисса қўшган.

Унинг туш ҳақидаги назарияси ҳам, ўзининг инсон психологияси назарияси асосига қурилган, яъни инсонни бошқараётган куч унинг англаб етмаган ҳиссиётлари, интилишлари ва истак-хоҳишларида ётади, деган

* Охири. Бошланиши аввалги сонларда.

¹ Иррационаллик – қонун-қоидалардан холи, ақл-идрок билан билиб бўлмайдиган.

тушунчага таянади. Бу интилишларни у “онг ости” (англашилмаган онг) деб атади. Уларни англашга биздаги ички “назорат” (цензор) йўл бермайди, демокчи бўлади. Турли сабабларга кўра бундай истак-интилишларни тўсиб турамиз, энг асосийси, ота-онамиз, дўстларимиз ишончидан маҳрум бўлиш, истакларимизни ошкор қилиб қўйганимизда ўзимизни айбдордек хис қилишимиз, улар ишончини йўқотишдан қўрққанимиз учун уларни ички онгимизга ҳайдаб, “камаб” қўямиз. Аммо истаклар бутунлай йўқолиб кетмайди. Амалда уларнинг таъсири кучли, улар турли шаклларда кўриниш беради, “эшикдан ҳайдасанг, тешикдан кириб келганини” англамай қоламиз. Онгимиз эса бундай номақбул сезги ва истаклардан қутулдим, деб ўйлайди: шундай нарса борлигининг ўзи унинг учун дахшатлидир. Улар қайтиб келгач эса, шу даражада ўзгариб, таниб бўлмас даражада намоён бўладики, онгимиз уларни мутлақо тушунмайди.

Невроз ҳолатини тушунтирмақчи бўлган Фрейд айнан шундай мулоҳаза юритади. Унинг фараз қилишича, “назоратчи” томонидан онг остига ҳайдалган кучли истак-хоҳиш невроз касаллигининг баъзи кўринишларида ўз аксини топади, лекин улар ниқоб остида бўлганликлари учун биз касаллик билан боғлиқ ўз азоб-уқубатларимизнигина кўра оламиз. Ўз ҳолига ташлаб қўйилган истаклар эса қоникмай қолаверади. Шундай қилиб, невроз касаллиги ички жараёнларимиз билан боғлиқ эканлигини, унда моҳият борлигини, уни тушуниб етиш учун эса махсус йўл излаш кераклигини биринчи бўлиб Фрейд аниқлаб берди.

Бундай хулосани мисол билан ойдинлаштириш мумкин. Бир аёлнинг шикоят қилишича, ҳар гал бирор нарсага тегиб кетганда қўлини ювиш эҳтиёжи туғилаверган. Бу табиий бир белги бўлса-да, уни жуда қийнаб юборган, нима иш қилмасин, шу истак унга халақит бераверган. Нима сабабдан шундай бўлаётганини у тушунмаган. У ўз аҳволини, агар шундай қилмасам, енгиб бўлмас хавотирга ўхшаш безовталиқ таъқибига тушиб қоламан, деб тушунтиришдан нарига ўтмаган. Бундай аҳволга ҳеч бир сабабсиз тушиб қолишининг ўзи уни янада қийнаб қўйган. Унинг орзу-хаёллари ва эркин мулоқотларини таҳлил қилиб, аёл ўзининг кучли даражадаги душманлик кайфияти билан курашаётганлигини аниқлаш мумкин. Касалликнинг бошланиши эри унга хиёнат қилган пайтга тўғри келди. У эрига доимо итоат қилиб келган, ҳеч қачон унинг истагига қарши чиқмаган, уни ёмонламаган, гап қайтармаган. Ҳатто уни ташлаб кетмоқчи эканлигини эшитганда ҳам бир оғиз таъна қилмаган, айбламаган. Касаллик айнан ана шу пайдан бошланган. Кейинги таҳлиллардан маълум бўлишича, аёлнинг отаси шафқатсиз, золим одам бўлган, аёл болалигида унга гап қайтариш, ундан хафа бўлишдан қўрққан. Таҳлил яна шуни кўрсатадики, аёлнинг мулойимлиги, итоаткорлиги унинг ҳиссиётдан бегона эканлигини билдирмайди. Аксинча, унинг ички оламида нафрат тўпланаверган, хатти-ҳаракатларида эса бунини билдирмаган: фақат ўй-хаёлларидагина отаси ўлганлигини, ўлдиришганини, мажруҳ қилишганини тасаввур қилган, холос. Нафрат ва ўч олиш истаги борган сари кучаяверган, лекин кўрқув ва виждон азоби

бундай истакларни босиб турган. Эрининг қилмиши яширин ҳиссиётларини ловуллашиб юборган. Шундаям у истакларини юзага чиқармаган, нафратини сездирмаган. Душманлик кайфиятини англаб етганда эди, ҳеч бўлмаганда, эридан ўч олиш истаги пайдо бўлган, невроз авж олмаган бўларди. Аммо у ўзидаги душманлик кайфиятини англай олмаган.

Аёлдаги невроз касаллиги душманлик кайфиятига қарши жавоб тариқасида пайдо бўлди.

Бирор нарсага тегиб кетишни, ғайриихтиёрий равишда, уни йўқ қилишга қаратилган ҳаракат деб қабул қилган ва бундай “бузғунчилик”дан поклашиш учун кўлини дарҳол ювган. Содир этган “жиноят”идан фориг бўлиш учун миясида ўрнашиб қолган фикрдан қутула олмаган, бунинг сабабини билмаган. Онг остига киргачгина аёлнинг маъносиз ҳаракати аён бўлди. Англашилмаган бўлса-да, шу усулда аёл ўз нафрати билан курашган, айбдорлик ҳиссидан қутулмоқчи бўлган.

Онг остида содир бўлаётган жараёнларни тушунишни ўрганиб олган Фрейд янгилик кашф этди, бу кундалик турмушимиздаги айрим хатти-ҳаракатларимизга, масалан, кўп тадқиқотчиларнинг бошини қотириб қўйган ҳодисалар – хотирамиздаги баъзи нарсаларни тўсатдан йўқотишимиз, янглишиш каби ҳолатларни тушунишга ойдинлик киритди. Эскидан таниш бўлган одамнинг исмини бирдан унутиб қўйиш ҳолати барчамизга маълум. Албатта, бунинг сабаблари кўп бўлиши мумкин. Аммо Фрейднинг аниқлашича, кўпинча ичимиздаги аллақандай нарса ўша исм ҳақида ўйлагиси келмайди, бунга кўпинча ўша исмнинг кўрқув, нафрат ёки шунга ўхшаш ҳиссиётлар билан боғлиқ эканлиги сабаб бўлади. Бундай малол келадиган истакдан қутулиш ҳисси хотирамизга таъсир қилади-да, уни унутиб қўямиз. Бир гал Ницше айтганидек: “Хотирам шипшитганидек, мен у ишни бажарганман, ғурурим эса ундай бўлиши мумкин эмас, деяпти. Хотирам унга ён берди”.

Бундай тасодифий келишмовчиликларга доимо кўрқув ёки айбдорлик ҳисси сабаб бўлади, деб ҳам бўлмайди. Агар бирор киши ким биландир учрашиб “салом” дейиш ўрнига билмасдан “хайр” деб юборса, у ҳолда ўша киши ҳақиқий ҳиссини билдириб қўяди: у танишидан тезроқ қутулмоқчи ёки у билан кўришишни истамаган. Мавжуд қоидаларга кўра, у ўз ҳистуйғусини очиқ айта олмайди, шунга қарамасдан, ўзи билмаган ҳолда уни ёқтирмаслиги ошкор бўлди, дилидаги тилига чиқди. Онгли ҳолатда у албатта саломлашган бўларди, кўришганидан хурсанд эканлигини айтарди.

Фрейднинг фикрича, туш кўриш онгсиз истакларимиз кўринишининг яна бир томонидир. Бедорликда назорат остида бўлган истакларимиз, онгсизлик остида, худди невроз ва янглишиш каби, тушларимизда намоён бўлади. Бостирилган ҳис-туйғуларимиз ва фикрларимизнинг уйқумизда кўринишини туш кўриш деб атаймиз.

Туш ҳақидаги умумий тушунчалардан бир қатор конкрет фаразлар келиб чиқади.

Тушимиз сабабчилари онгсизликдаги истакларимиздир. Бедорликда

Ўзимиз ҳам тан олишга журъат эта олмайдиган истакларимизга жон киради. Қонун-қоидаларга бўйсунмайдиган, бедорликда онгимиздан чиқариб ташланган нафрат, шухратпарастлик, рашк, ҳасад ва айникса, хирсий майл-истаклар тушимизда намоён бўлишга йўл топади. Бундай онгсиз истаклар барчада ҳам мавжуд, деб ҳисоблайди Фрейд. Жамиятдаги қонун-қоидаларга бўйсуниб, уларни босиб турамыз, аммо улардан бутунлай кутула олмаймыз. Тушимизда эса онгимиз назорати пасайиб кетади. Шунинг учун улар ташқарига интилади ва тушимизда намоён бўлади.

Бу масалага Фрейд янада чуқурроқ кириб борди. Туш кўриш назариясини уйқунинг вазифаси билан боғлайди. Уйқу жисмоний эҳтиёж – вужудимиз иложи борича уни кўриқлайди. Тушдаги онгсиз истакларимиз кучли бўлганда эди, улар бизни безовта қилиб, уйғониб кетган бўлардик. Бундай истаклар, шубҳасиз, жисмоний эҳтиёжимиз бўлган уйқуга халал берган бўларди. Уйқу оромини сақлаш учун биз нима қилган бўлардик? Биз истагимиз қондирилди, деб хаёл қиламыз ва кўнглимиз жойига тушади, ўзимизни алданган деб ҳисобламаймыз, акс ҳолда безовта бўлардик.

Фрейд тушнинг моҳияти онгсиз истагимиз амалга ошди, деб қилган хаёлимиздадир, деган фикрга келади: яъни туш кўришнинг вазифаси уйқуни асраб қолишдир. Агар истагимиз онгсиз бўлмасдан, туш мазмуни бузилмасдан “одатдаги” тушлардан фарқ қилса буни осонгина тушуниш мумкин. Айтайлик, одам уйқудан олдин тўйиб шўр овқат еган. Туни билан сув ичгиси келади. У тушида сув қидириши ва қудуқни топгач, чанқоғини истаганча қондириши мумкин. Уйғониб, чанқоғини босиш ўрнига уйқудаги хомхаёл билан қаноатланади, бу эса уйқудан уйғонмасдан ундан тўла фойдаланишга имкон беради. Хаёлан қониқиш ҳаммамизга ҳам таниш: соат жиринглашидан уйғониб кетамиз. Шу аснода тушимизда черков кўнғироғи жаранглашини эшитамиз, бугун дам олиш куни деб ўйлаймыз ва эрта тургимиз келмайди. Бу ерда ҳам, тушимиз уйқумизни кўриқлаш вазифасини ўтайди. Истакларимизнинг бундай оддийгина амалга ошиши моҳиятан онгсизликни билдирмайди, деб ҳисоблайди Фрейд. Бундай воқеалар катталарда камроқ, болаларда кўпроқ учрайди ва асосан туш моҳияти ақл-идроқ доирасидаги истакни эмас, балки бедорликда босиб турилган истакни билдиради, деб фараз қилади.

Фрейднинг иккинчи фарази шундан иборатки, тушдаги амалга ошмаган онгсиз истагимизнинг илдизи болалигимизга бориб тақалади. Болалигимизда аниқ бўлган, вақт ўтган сари ўз ҳолига ташлаб қўйилган истакларимиз энди тушимизда ўзини кўрсатмоқда.

Фрейднинг фаразича, бундай тасаввурлар асосида иррационалликдан иборат бўлган болаликнинг ўзи ётади.

Фрейднинг фикрича, бола феълида кўплаб ғайриижтимоий истаклар мавжуд. Уларни амалга ошириш учун унда жисмоний куч ҳам, билим ҳам етишмайди, шунинг учун ўзига зарар етказа олмайди, ундан ҳимояланиш зарурияти ҳам йўқ. Ниятларига эришганини эмас, балки уларнинг моҳиятини оладиган бўлсак, бола ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий бир мавжудот. Би-

ринчи навбатда бу нарса унинг жинсий майлларига тааллуқли. Катталарда меъёрдан четга чиқиш деб аталмиш майл болалардаги мўътадил жинсий ривожланишнинг асосий қисмини ташкил қилади. Чақалоқнинг жинсий кучқуввати оғиз атрофида бўлади, кейин дефекация (бўшаниш) билан боғлиқ ҳолда жинсий аъзолари атрофида тўпланади. Ёш болаларда садизм² ва мазохизмга³ мойиллик кўпроқ кузатилади. У тешиқдан мўралашга ишқибоз, ўзини яхши кўради, яъни нарциссистик шахс хусусиятлари кўринади. У ўта рашкчи, рақибларини аямайди. Жазодан кўрқиш ҳисси унинг истакларини босиб туради. Отасининг буйруқ ва таъқиқлари остида унга бўлган нафрати аста-секин унга тақлид қилишга ўтади, отасига ўхшагиси келади. Виждоннинг шаклланиши “Эдип комплекси”⁴ кўринишининг натижасидир.

Фрейднинг бола ҳақидаги тасавури муқаддас Августиннинг шу ҳақдаги тасавурини эслатади. Августин инсондаги азалий гуноҳга мойилликни боланинг одобсизлигидан деб ҳисоблайди. Унинг мулоҳазасига кўра, бузуклик азалдан одамнинг қонида бор, чунки боладаги иллатлар ҳали у жамият билан алоқа боғламасдан олдин пайдо бўлади. Фрейд ҳам Августин каби боладаги самимият, кўнгилчанлик, одамларни, уларнинг муносабатларини беҳато тушуниш, уларнинг фарқига бориш қобиляти, атроф-оламни ўрганишга бўлган интилиш, қисқаси, ажабланишимизга сабаб бўлган хислатларига эътибор бермайди. Агар бундай сифатлар катта одамда бўлса эди, улар бебаҳо бойлик ҳисобланиб, эгасини кўкларга кўтарарди. Фрейд диққат марказини биринчи навбатда боладаги ёмон одатларга қаратишида сабаблар кўп. Улардан бири викториан даврида⁵ гўдакларнинг “беғуноҳ” эканлиги ҳақидаги ғоя, болада ёмон истаклар пайдо бўлмайди, деган тушунча ҳукмрон бўлганлиги эди. Фрейд умумжамият томонидан қабул қилинган бундай тасаввурга қарши чиққан. Кўпчилик оилада бола қадрини юқори қўйган давр учун бундай қарашлар беғуноҳ болага иснод келтирди, дея Фрейдни айблади. Бу курашда Фрейд ўзини “ўтдан олиб чўкка” солди, болани фақат бир ёклама – ёмон томондан тасвирлади. Болага фақат салбий томондан баҳо беришнинг яна бир сабаби, Фрейднинг одамлардаги ахлоқсизлик, ғайриижтимоий истакларни босиб туриш, яхши хислатларни юзага чиқариш жамиятнинг вазифаси, ёвузликни эзгуликка айлантириш эса, Фрейд айтганидек, “таъсир жавобини шакллантириш” ва “сублимация”⁶ йўли билан эришишда, деб ҳисоблаганидир. Масалан, садизмга ўхшаш ёмон ниятларни босиб туриш унинг акси бўлган меҳрибонлик сифатларини юзага чиқаради, ёмон иллатлар одамларнинг фикрларини, хатти-ҳаракатларини, ҳиссиётларини эгаллаб олмайди. Сублимация де-

² Садизм – ўзгаларга азоб беришдан роҳат олиш. Маркиз де Сад исмидан олинган.

³ Мазохизм – садизмнинг акси бўлиб, ўзига азоб беришдан роҳат олиш. Захер Мазока исмидан олинган.

⁴ “Эдип комплекси” – психологик ҳолат.

⁵ Викториан даври – қиролчица Виктория (1837-1901) номидан олинган. Ўша давр маданияти вакиллари тарафдорларини ҳам шу ном билан атаганлар.

⁶ Сублимация – мақсадни ижтимоий фаолият ва маданий ижодкорликка қаратиш.

ганда, Фрейд инсондаги дастлабки ёмон истак ва ниятлар ўрнини юксак, жамият учун фойдали ниятлар эгаллаши ва инсоннинг шунга қараб интилишини тушунади. Ўзидаги бировга азоб бериш истагини енгиб, кейинчалик мохир хирургга айланган одамни мисол сифатида келтириш мумкин. Фрейд инсондаги меҳрибонлик, мурувват, севги, яратувчанлик унинг азалий хусусияти эмас, балки дастлабки ёмон иллатларни енгиб ўтиш ва шу сифатларга эришиш натижасидир, деб ҳисоблайди. Унинг тасаввурича, маданият ҳам худди шу йўл билан эришилган натижадир.

Руссодан фарқли ўлароқ, Фрейд инсонни бошқараётган куч унинг азалий иллатларида, деб билади. Жамият ривожланган сари, инсонни бу иллатдан қутулишга мажбур қилади. Маданият қанчалик юқори даражада бўлса, иллатларни бостириш ҳам шунчалик юксак даражада бўлади. Лекин “таъсир жавобини шакллантириш” ва “сублимация” қобилияти чекланган бўлганлиги сабабли кўпинча мақсадни охирига етказиб бўлмайди. Азалий истакларни очиқ-ойдин қониқтириб бўлмаслиги унинг қайта пайдо бўлишига сабабчи бўлиб, оқибатда невроз хасталигига олиб келади. Фрейд инсон зиддиятлардан халос бўла олмайди, деб ҳисоблайди. Маданият ривожини қанчалик юқори бўлса, иллатларга босим ҳам кучаяверади, невроз касаллиги ҳам кўпаяверади.

У ҳолда бола то жамият назоратига дуч келмагунча ахлоқсиз бўлиб қолавериши мумкин, босиб турилган иллатлар эса йўқолиб кетмайди, аксинча, назоратдан чиқиб кетиши мумкин.

Фрейдни боланинг ўзбошимча эканлигини таъкидлашга мажбур қилган сабаблардан яна бири бор. Хайрон қоларли томони шундаки, ўз тушларини таҳлил қиларкан, ҳатто руҳий жиҳатдан рисоладагидек вояга етган одамларда ҳам нафрат, рашк, шуҳратпарастлик каби иллатларга тўла ҳиссиётлар бўларкан. XIX асрнинг охири – XX аср бошларида касал ва соғлом одам ўртасида аниқ чегара мавжуд, деб ҳисоблашган. Туппа-тузук одамнинг тушига “телба” истаклар киришига ишониш қийин. У одам ҳақидаги ижобий, соғлом фикрларимизни четга суриб тушини таҳлил қиламизми? Қийин бўлса ҳам Фрейд бунинг ечимини топди. У одамнинг болалик даврларида бу “истак”лари онг остига чўкиб қолган ва энди улар тушларида кўриниш бермоқда, тушида ҳам англашни истамаган бўлса-да, улар бузилган ва никобланган ҳолда бўлса ҳам, намоён бўлган, деб ҳисоблайди. Фрейд туш таъбири ҳақида ёзган китобида кўрган тушларидан бирини мисол қилиб келтиради.

“Тушим икки хил фикр ва икки сиймодан иборат. Унинг биринчи қисмини келтираман. Чунки иккинчисининг бу муҳокама мавзусига алоқаси йўқ.

1. Ҳамкасбим Р. – амаким бўлади. Унга меҳрим баланд.

2. У жуда ўзгариб кетди. Юзи чўзинчоқ бўлиб қолди, кўзимга унинг катта, сариқ соқоли кўринади.

Уйғонгач, тушимни эслаб, кулиб юбордим ва қандай бемаънилик, деб ўйладим. Кун бўйи ундан қутула олмадим, ёдимга тушаверди. Кечқурун ўзимга ўзим танбех бердим: агар даволанувчиларингдан кимдир ўз туши

ҳақида “бемаънилик” деб айтганда жаҳлинг чиққан бўларди ёки бу тушнинг ортида ўзи ҳам тан олгиси келмаётган нохуш фикр ётибди, деб ўйлаган бўлардинг. Сен ҳам худди унга ўхшаб тушни бемаъни деяпсан, демак, таҳлил қилишни истамаяпсан. Ўз ишончингга ўзинг қарши чиқаяпсан.

Тушни таъбирлашга киришдим. “Р. – амаким бўлади” – бу нимани англатади? Менинг бор-йўғи биргина амаким – Юсуф (Иосиф) амаким бор. У билан қайғули, фавқулодда воқеа содир бўлган. Бир кун (бунга ўттиз йилдан ошди) у нафс кўйига кириб, катта пул ишлаб олмоқ мақсадида қонунга хилоф иш қилган. Ғам-аламдан бир неча кун ичида сочлари оқариб кетган. Кейинчалик отам Юсуф амакинг ёмон одам эмас, шунчаки аҳмоқ, деб тез-тез таъкидлаб турарди. Агар ҳамкасбим Р. Юсуф амаким бўлса, балки уни аҳмоқ демоқчи бўлгандирман. Бу эҳтимолдан узоқ, ҳам жуда тушунарсиз. Шунда ёдимга тушимда кўрган узунчоқ юзли, сариқ соқолли одам тушди. Амаким ҳам чўзинчоқ юзли, оқиш малла соқолли эди. Ҳамкасбим Р. эса қорачадан келган бўлиб, унга ўхшаш одамларнинг сочи оқара бошласа, туси ўзгариб “мош-гуруч”га айланиб қолади, кейинчалик оқариб кетади. Ҳамкасбим Р. шу даражага етиб қолганди, қолаверса, ўзимнинг ҳам соқолим шунга ўхшаб қолганини яқинда билиб, хафа бўлиб кетгандим. Тушимда кўрган одамнинг юзи амакимни ҳам, ҳамкасбимни ҳам эслатарди. Шубҳага ўрин йўқ, деб ўйладим, ҳамкасбим ҳам амакимга ўхшаш аҳмоқ. Бундай ўхшатишдан ўзим ҳам норози эдим, лекин нима мақсадда шундай хаёлга борганимни тушунмасдим. Бу ўхшатиш шунчаки юзаки, чунки амаким жинойтчи, ҳамкасбим Р.нинг эса умуман судга иши тушмаган. У бир марта велосипедамида бир болани уриб юборганлиги учун жавобгар бўлган, холос. Нахотки, шу қилмиши таққослашга сабаб бўлса? У ҳолда кўрган тушим ҳақиқатан ҳам бемаъни бўлади. Тўсатдан худди шу мавзуда бошқа бир ҳамкасбим Н. билан суҳбатлашганим хаёлимга келди. Мен уни кўчада учратгандим. У ҳам профессорликка номзод бўлиб, менга қилинган худди шундай таклиф учун мени табриклаган эди. Унинг табригини рад қилдим. “Сиз бундай ҳазил қилмаслигингиз керак эди. Ахир, бундай таклифнинг нозиклиги сизга маълум-ку”, – дедим. Жавоб унчалик жиддий бўлмади: “Билмайсизми ахир, бир хоним бир вақтлар менга қарши судда иш кўзгатган. Энг тубан товламачилик эди бу. Кейинчалик у аёлни инсофсизлик билан қўйган айби учун суд жавобгарлигидан ўзим сақлаб қолганман. Балки, вазирликдагилар бундан хабар топишгандир. Сиз бундай ишларга ҳеч қачон аралашиб қолмагансиз”. Мана, қаршимда ўша “жинойтчи”, айти пайтда тушимнинг ечими ҳам ўзи. Амаким Юсуф профессорликка тайинланмаган икки ҳамкасбим сифатида намоён бўлди – бири “аҳмоқ”, бошқаси “жинойтчи”. Бу бирлашиш мақсадини энди тушундим. Ҳамкасбларим Р. ва Н.нинг тайинлашини кечиктириш уларнинг диний эътиқодидан келиб чиққан бўлса, у ҳолда менинг ҳам тасдиқдан ўтишим шубҳа остида. Агар менга алоқаси бўлмаган сабаб билан улар тасдиқдан ўтмаган бўлса, мен бундан умид қилишим мумкин. Кўрган тушим улардан бири бўлмиш Р.ни “аҳмоқ”қа айлантиради, мен униси ҳам, буниси ҳам

эмасман. Ўртамиздаги манфаатлар умумийлигига путур етди, мени тайинлашади, деб хурсанд бўлишим мумкин. Ҳамкасбим Р.га юқори мартабали таниши нима деб жавоб берганлиги мени қизиқтирмайди. Тушимнинг таъбирини шу билан яқунлайман. Ҳали етарли даражада аниқ эмас, ўз манфаатимни кўзлаб икки ҳурматли ҳамкасбимга нисбатан енгилтаклик билан қарашим ҳалиям мени безовга қилаяпти.

Ҳаракатларим нимани англатишини тушунгач, ўзимдан бўлган норозилигим бироз бўлса-да, пасайди. Ҳақиқатан ҳам ҳамкасбим Р.ни аҳмоқ деб ҳисоблаганимни қатъиян рад қиламан, ҳамкасбим Н.га қўйилган ноҳақ айбга мутлақо ишонмайман. Шунга қарамасдан, яна қайтараман, тушимнинг таъбири яқунланмаган, уни давом эттириш керак, деб ҳисоблайман.

Туш кўришда яна бир унсур мавжудки, шу пайтгача таъбирчилар унга эътибор беришмаган. Тушимда амакимга нисбатан ёқимли ҳиссиёт туйганмишман. Бу ҳиссиёт кимга аталган экан? Юсуф амакимга нисбатан бундай ҳиссиёт ҳеч қачон бўлмаганди. Ҳамкасбим Р.ни қадрлайман, лекин бундай ҳиссиётни унга изҳор қилганимда, у ҳайрон бўлади. Ўзимга ҳам бундай ҳиссиёт сохта бўлиб туюларди. Масаланинг моҳиятини тушунгандек бўлдим. Тушимдаги нозик ҳиссиётлар унинг мазмунига алоқадор эмас, балки ундан ташқаридаги фикрларимга тааллуқли бўлиб, тушнинг ҳақиқий моҳияти мендан яширин. Туш талқинига истамайгина киришганим ёдимга тушди. Уни қанчалик пайсалга солмай, тушим бемаъни; психоаналитик машғулотларимдан маълумки, талқин қилишни истамасликнинг аҳамияти муҳим. Кўпчилик ҳолатларда унинг масала моҳиятига алоқаси йўқ, у ҳиссиётларимиз ифодаси, холос. Қизчам олма беришганда егиси келмаса, бу аччиқ, деб баҳона қилади, ваҳоланки, олмани татиб ҳам кўрмаган. Даволанувчи аёллар ўзларини худди қизчамдек тутса, биламанки, ёқимсиз тасаввурдан кутулиш учун баҳона қилишган. Кўрган тушим ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Тушимни таъбирлашни истамаганлигим унинг менга ёқимсиз эканлигидадир. Тушим таъбирини билгач, ҳамкасбим Р.ни “аҳмоқ” дейиш мен учун ёқимсиз эканлигини тушундим. Ҳамкасбим Р.га бўлган ёқимли ҳиссиётни туш мазмунига сингдира олмаганимда эмас, балки талқин қилишни истамаганимда. Тушимга яширилган фикрим мазмунан Р.га нисбатан тўхмат, гўё ўзим билмаган ҳолда тушда намоён бўлган қарама-қаршилиқдир” (Фрейднинг “Туш талқини” китобидан).

“Шу ерда туш талқинини давом эттираман, ахир ундан амаким ҳақида қимматли хулоса чиқариб олдик-ку. Таъбир шуни кўрсатадики, унинг асосида, шубҳасиз, профессорликка тайинланиш истаги ётибди, тушимдаги Р.га бўлган ёқимли истагим эса ҳар икки ҳамкасбимга кўрсатилган ҳақоратга қарши норозилигини билдиради. Ўз тутумини таҳлил қилаётганим сабабли уни тўхтатмайман, чунки таҳлилдан қониқмадим. Туш мазмунини ташкил қилувчи ҳамкасбларим ҳақидаги мулоҳазаларим бутунлай бошқача. Профессорлик унвонига сазовор бўлиш истагим уларникига қарама-қарши бўлса ҳам, бунинг аҳамияти катта эмас, гарчи ўнгимдаги ва тушимдаги мулоҳазалар турлича бўлса-да. Агар бу унвонга эришиш истагим кучли

бўлганда, бу шуҳратпарастлигимдан далолат берарди, лекин мен бундан узокман. Дўстларим, танишларим бу ҳақда нима деб ўйлашлари менга номаълум. Балки мен шуҳратпарастдирман, лекин профессор бўлиш ҳақида гап кетганда унчалик эмасдир.

Тушимда менга ёпиштирилган шуҳратпарастлик қаёқдан келди? Эслашимча (болалигимда менга буни кўп гапиришган), туғилганимда бир қишлоқи кампир онамга боланг буюк одам бўлиб етишади, деб башорат қилган экан. Бу ерда хайрон қоларлик ҳеч нарса йўқ. Бундай башорат кўп оналарга маълум. Наҳотки, шуҳратпарастлигим шундан бўлса? Болалигим хотирасидан шунга ўхшаш яна бир таассуротни эсладим. Ота-онам кўпинча Пратердаги ресторанга олиб боришарди (бу вақтда ёшим ўн бир ёки ўн иккида эди). Бир кун кечқурун ўша ерда даврада юриб арзимаган пул эвазига яхшигина шеърлар тўқиган кишига кўзим тушди. Ота-онам уни ёнимизга таклиф қилиш учун мени юборишди. У киши ёнимизга келгач, менга мадҳия айтиб шеър тўқиди ва келажакда министр бўласан, деб башорат қилди. Мен буни яққол эслаб қолдим. Шу воқеа арафасида отам янги тайинланган министрлар портретларини олиб келганди. Улар орасида яҳудийлар ҳам бўлиб, омад кулиб боқади, деб ишонган болалар министр бўлишни орзу қилишарди. Бундан таъсирланиб, мен ҳатто юридик факультетга кирмоқчи ҳам бўлгандим, аммо кейин воз кечгандим. Министрлик мансаби медицина ходими учун етиб бўлмас амал, яна тушимга қайтамиз. Энди тушуниб етдим: туш мени қайғули воқеалардан болаликдаги орзумга эриштирди. Министр мансабини эгаллаб, ҳурматли ҳамкасбларим яҳудий бўлгани учун улардан бирини “аҳмоқ”, иккинчисини “жиноятчи” деб ҳақорат қилдим. Бошлаб ўчимни олдим! Мени профессор лавозимига тайинламаганлари учун унинг ўрнини тушимда эгаллаб олдим”.

Иррационал шуҳратпарастликдан узоқ бўлган Фрейд учун бундай туш талқини ажойиб бир ўртак бўлди. Лекин ўнгида буни қатъий инкор қилди. Ақл-идрок билан мулоҳаза қилди: “Агар унвонга интилишим кучли бўлганда шуҳратпарастлик касаллик сифатида намоён бўларди”. Шуҳратпарастликдан эса у “анча узоқ” эди. Атрофдагилар уни шуҳратпарастга чиқарганларида ҳам, бу нарса профессорлик унвони билан боғлиқ эмас, деган бўларди. Шундай қилиб, у шуҳратпарастлик ўзининг болалигидаги истагидан келиб чиққанлигини тан олди. Бундай истаклар бола феълининг шаклланиш даврига хос, аммо ёши улғайган одам ундан бутунлай кутула олиши қийин. Фрейд каби ақли расо шахслар бунинг фарқига боради, болаликдаги орзу-ҳаваслар билан катталар ҳаётидаги чегара ҳам ана шунда. Ҳозирги замонда бундай чегарани қатъий ўрнатиб бўлмайди, бунда Фрейднинг таъсири ҳам бор. Ақли расо одамларнинг тан олишларича, кўпчилик амалга ошмайдиган орзу-истакларга қараб интилади. Бу унинг истаги, лекин бунинг илдизи эрта болаликка бориб тақалади.

Шу пайтгача биз Фрейднинг туш назариясини бир томонлама муҳокама қилиб келдик. Унинг тушунчаси бўйича туш амалга ошмаган, сиқиб чиқарилган истакларнинг, айниқса, ҳиссий майлларнинг хаёлан амалга

ошишидир. Бундай истаклар эрта болаликда пайдо бўлиб, инсон улғайгани ва шу баробарида ички назорат кучайгани сари бошқа бир истакка айланади, лекин батамом йўқ бўлиб кетмайди. Онгимиз назорати бўшашгач, улар тушда бўлса ҳам амалга ошади. Тушда намоён бўлган, сиқиб чиқарилган истаклар реал воқеаликда амалга ошганда эди, тушларимиз бу даражада мавхум бўлмас эди, ўзимизни ноқулай сезмас эдик.

Баъзан тушимизда қотиллик ёки бошқа бир жиноятни содир этамиз, ammo бу бизга қувонч келтирмайди. Фрейднинг тушунтиришига кўра, уйқуда ички ахлокий цензурамиз ҳам мудраб қолади, шу сабабли фикримиз ва фантазиямиз онгимизга кириб олади. Ички цензура хушёр бўлганда эди, бунга йўл қўймаган бўларди, унинг хушёрлиги эса таъқиқланган фикрларимизга очик-ойдин йўл бермайди. Агар тушнинг вазифаси уйқудаги оромимизни кўриқлаш бўлса, онгимиздан сиқиб чиқарилган ва тушимизга кирган истаклар ниқоб остида кириб келган бўларди. Тушлар ҳам невроз касаллиги каби, босиб турган истагимиз билан “ўзлигимизни” босувчи кучлар қоришувидан иборат.

Баъзан қоришувлардан иборат ниқоб механизми етарли ишламайди ва тушимиз очик ҳолда қолгач, биз уйғониб кетамиз. Бинобарин, Фрейд фикрича, тушнинг асосий белгиси унинг ниқобида ва онгсиз истакларнинг бузуқ ҳолда кўринишида. Ана шунда биз уйқу оромидан махрум бўлмаймиз. Бундай тасаввур Фрейднинг рамзлар аҳамиятини тушунишига жиддий таъсир қилди. Унинг фикрича, рамзларнинг асосий вазифасини тушунишга айнан шу тушунча ёрдам берди. Рамзларнинг вазифаси яширин истак-хоҳишларни ниқоблаш ва бузиб кўрсатишдан иборат. Рамзлар тили қандайдир “сирли код”, туш таъбири эса уни ечиш усулидир.

Фрейд тушлар мазмуни ақлдан ташқаридаги нарса, у болаликдаги ҳолатимиз билан боғлиқ бўлиб, айна пайтда ниқоб вазифасини ҳам ўтайди, деган хулосага келиб, унинг тилини рамзлар тилига кўчирди. Бу тил ҳар қандай ҳиссиётни эмас, балки оддий туғма ҳиссиётларнигина ифода қилиши мумкин.

Туш талқинида Фрейд кўпинча универсал рамзлардан кўра кўпроқ тасодифий рамзларни қўллайди. Ундаги ярим-чала мантиқли кетма-кетликни алоҳида қисмларга бўлиб талқин қилиш учун тушни бир неча қисмга бўлиш керак, деб ҳисоблайди. Туш кўрувчининг тушнинг ҳар бир қисми ҳақидаги фикрини билиш, ҳар бир фикр орқасидаги “ғаразли ниятларни” аниқлаш зарур. Агар уларни бирлаштира, янги фикр келиб чиқиши, унинг ички мантиқан боғлиқлигига суяниб тушнинг моҳиятини билиш мумкин.

Тушларнинг сиқиб чиқарилган истакларни билдирувчи ҳақиқий мазмунини Фрейд “яширин моҳият” деб ҳисоблайди. Тушнинг ниқобланган вариантыни “ҳақиқий моҳият” деб атаган бўлса, уни бузиб кўрсатиш ва ниқоблашни “тушнинг қилмиши” деб таърифлаган. Яширин моҳиятини очиб ташлаш механизми деганда уни бўрттириш, сиқиштириш, силжитиш, қайта ишлаш тушунилади. Бўрттириш деганда Фрейд уни қисқартиришни, яъни турли элементларнинг мазмуни биттасида акс этишини назарда тутди.

Масалан, тушида кўринган, кўркувни англлатувчи эркакнинг сочи отасига, юз тузилиши мактаб ўқитувчисига, кийимлари бошлиғиникига ўхшаб кетиши мумкин. Чунки ўз вақтида улардан кўрққан ёки бир маҳаллар ёмон аҳволга, бахтсизликка тушган ҳолатига йўликса, тушида шуни эслатувчи жойларга бориб қолиши мумкин. Бундай унсурлар йиғиндиси битта образда ифодаланиши мумкин, улардаги ҳиссиётлар мазмунан бир-бирига ўхшаш. Рамзлар хусусиятини назарга олганда бўрттириш жараёнини тушуниш осон. Ташқи оламдаги реалликда икки одам ёки икки предмет ҳақида гап кетганда уларни алоҳида тушуниш муҳим, кичик воқеаликда эса бу унчалик муҳим эмас. Муҳими, уларнинг ўзаро боғлиқлигидир, чунки улар бир хил ҳиссиёт кўзғатади.

Силжитиш деганда Фрейд шундай ҳолатни назарда тутадик, кўпинча жуда муҳим, яширин маъноли англлатувчи унсур, ўзига ўхшаш унсур орқали эмас, балки ундан узоқ бўлган, очиқ маънони англлатувчи бошқа, аҳамиятсиз бир унсур орқали тушда намоён бўлади. Натижада психик аҳамияти қимматли бўлган унсур у қадар муҳим бўлмаган нарса билан никобланади.

Қайта ишлаш деганда эса Фрейд никоблаш жараёнининг якунланишини назарда тутган. Моҳиятнинг бўш жойларини тўлдириш, номувофикликни тўғрилаш натижасида яхлит бир кўринишга эга бўлади, унинг ортида эса ҳаяжонга солувчи жиддий воқеа ва фожа яширинган бўлиши мумкин.

Фрейд туш вазифасини бузиб юборувчи ва уни тушунишни қийинлаштирувчи яна икки омил ҳақида айтиб ўтади. Бир томондан, тушдаги айрим унсурлар ўзига зид маънони англлатувчи кўринишда акс этади. Тушда кийинган ҳолда бўлсанг, яланғоч ҳолатни, бой бўлсанг, камбағалликни, меҳр-муҳаббат эса душманлик, нафратни билдиради. Бошқа томондан, тушдаги ошқора маъно айрим унсурлар орасидаги мантиқий алоқани билдиради. Тушда “аммо”, “чунки”, “нега деганда”, “агар” деган тушунчалар йўқ, лекин мантиқий боғланишлар образларнинг ўзаро муносабатида билинади. Масалан, одам тушида кимнингдир тураётганини, қўлларини кўтараётганини ва жўжага айланиб қолганини кўради. Оддий тилда жўжа нимжонлик ва кўрқоқлик аломати. Тушида кўринган киши ўзини ботир ва кучли қилиб кўрсатмоқчи, лекин амалда у жўжага ўхшаш кучсиз ва кўрқоқ. Тушнинг ошқора маъносида бундай мантиқий боғланиш икки образ орқали кўринган.

Фрейднинг туш ҳақидаги назариясини якунлар эканмиз, муҳим бир қўшимча қилиш лозим. Фрейд таъкидлаганидек, туш хусусиятларининг асосида болалик кечинмалари ётади, яъни ҳозирги кунни ўтмиш билан боғлайдиган ва бизда гўё шу кунларда бўлаётгандек таассурот қолдиради. Лекин, бу жудаям тўғри эмас. Фрейд фикрича, одатда туш кўришга уйқуга ётишдан аввалги янги таассуротлар туртки беради. Лекин туш рўй бериши фақат болалик тасаввурларига ва истакларига бориб тақалади. Унинг асосида болалик кечинмалари ётса-да, янги таассуротлар туртки бўлади. Буни оддий мисол билан тушунтириш мумкин. Ўз амрини ўтказувчи раҳбар

қўлида ишлаган одам унинг олдида доим сабабсиз қўрқиб туради, чунки болалигида отасидан қўрққан. Бошлиғи унга танбех берган куни кечаси тушида босинқираб, отасига ва айна пайтда бошлиғига ўхшаш одам уни ўлдирмоқчи бўлади. Агар болалигида отасидан шу даражада қўрқмаганида бошлиғининг танбехи унчалик қўрқувга солмаган бўларди. Бошлиқ унга дағдаға қилиб танбех бермаганида, яширин қўрқув тушида кўриниш бермас эди.

*Рус тилидан Абдунаби АБДУҚОДИР
таржимаси*

ҲУКМАТ

**Ўқдини ишлатган одам
ақллидир. Бошқаларнинг ҳам
ақдини ишлатган одам унган-га
ақллироқдир.**

Ўли ибн ЎБУ ТӨЛИБ

Юсуфжон
МИРЗАМАХМУДОВ

1941 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ҳуқуқшунослик факультетини битирган. Кўп йиллар ҳуқуқ-тартибот идораларида турли лавозимларда фаолият кўрсатган. “Кўнгил боғи” номли шеърый китоби чоп этилган.

БОҚИШЛАРИНГ ДИЛ ҚУЛФИНИ ОЧАР

ИСТАР КҮНГИЛ

Не ажабки, фасли куз ҳам
яшил баҳор истар кўнгил,
Ифорлари хўб мастигар
бир чаманзор истар кўнгил.

Кимдир кулар деб: “Бу одам
ақлу хушидин мосуво”,
Гул ишқида булбулдайн,
чекмак озор истар кўнгил.

Тутиб пинҳон не ҳам топдим,
мен бу жаҳон айвонида,
Чаманзорин макон этган
шўх бир дилдор истар кўнгил.

Бор эканми бу танда жон,
орзуларга ҳеч йўқдир айб,
Бу дунёда фақат бахтдан
тинглаш алёр истар кўнгил.

Тинч-осуда, хур замоннинг
нашидасиму эй Юсуф,
Не ажабки, фасли куз ҳам
яшил баҳор истар кўнгил.

ҲИЖРОНИНГ СЕНИНГ

Ситами жон бўлди эй ёр,
аразу ҳижронинг сенинг,
Йўқмиди билгали ҳолим
бирон имконинг сенинг?
Қайда қолди, айтармусан
ўртадаги ваъдалар,
Тоабад биргамиз деган
аҳду паймонинг сенинг?
Ошиқ аҳлин не куйларга
етақларму шайдолик,
Шай эдим бўлмоққа мен ҳам
қулинг, қурбонинг сенинг.
Айларди кўксимни абгор,
оздириб роҳларимдин,
Мужгонларингдин отилган
ўтли пайконинг сенинг.
Чикмагай ёдимдин ҳаргиз
юлдуз санаб тунлари,
Лаъли хандонлар болидин
қилган эҳсонинг сенинг.
Осон эрмасдур унчалар
ўзингга ҳам унутмоқ,
Вафодоринг билан ўтган
ҳар лаҳза, ҳар онинг сенинг.
Хонишлари Юсуфжонни
бугун маҳзундир, боис –
Ситами жон бўлди эй ёр,
аразу ҳижронинг сенинг.

Аҳли ишқ ичида мендек
 Мажнунгинанг устидан,
 Хандон уриб бағрим ёққан
 оташниҳон ўзингсан.
 Олсанг олгин, сенга бўлсин
 садақа, ширин жоним,
 Нозларинг афғон чектириб,
 этган сарсон ўзингсан.
 Гар ишқини рад этсангда,
 Юсуф ўқир тасанно,
 Ағёрни ҳам дўст қилолган
 соҳиб боғбон ўзингсан.

Наманган

ҲУКМАТ

Оқиллар зикрған тафак-
 курға, тафаккурған зикрға
 ўтадилар. Қалбларининг гапури-
 шини талаб қиладилар. Ва ниҳоят
 қалблари ҳикматли сўзларни
 айта бошлайди.

Ҳасан БҲСРҲ

Ҳамиджон
ҲОМИДИЙ

Филология фанлари доктори, профессор. 1935 йилда туғилган. Тошкент давлат педагогика институтининг (ҳозирги ТДПУ) тарих-филология факультетини тамомлаган. “Дўстлик” ордени билан мукофотланган. Олимнинг “Тасаввуф алломалари”, “Авесто” файзлари”, “Фирдавсий ва ўзбек адабиёти” каби ўттиздан зиёд китоблари чоп этилган.

САРКОР

Мен атоқли навоийшунос Азиз Қаюмов ижодини ўрганиб, унинг тадқиқотларидан файз топиб юраман. Устоз менинг номзодлик, докторлик диссертацияларимга оппонентлик қилган. Мен Азиз Қаюмов билан дилдан суҳбатлашиш, у кишининг ижодий жараёни билан ошно бўлишни жуда-жуда истар эдим. Шукрим, муаллим билан бир пиёла чой устида суҳбатлашиш насиб этди.

– Дадам адабиёт муҳиби эдилар, – дейди Азиз Қаюмов аждодлари ҳақида сўзлаб. – Бобом Абдуқаюм Мирзо хаттот бўлганлар. “Ажаб усалотин” асарида бу ҳақда қисман маълумот бор. У киши кўчирган баъзи китоблар тошбосмада нашир қилинган. Бобомнинг дадалари Абдурахим Мирзо Қўқон хони саройида котиб бўлган. Бир томондан, ана шу анъана, иккинчи томондан эса, биринчи синфдан ўнинчи синфгача менга дарс берган ўқитувчим Ҳамзахон Аббосов (маишхур кинорежиссёр Шухрат Аббосовнинг амакиси) менинг қалбимда адабиётга завқ уйғотган. У киши менинг дастлабки шеърларимни Қўқон шаҳар газетасида бостирган. Мен шеър, ҳикоя, ҳатто драмалар ҳам ёзганман. Кейинчалик хонадонимизга тез-тез келиб юрган таниқли шоир Чархий домла менинг шеърларимни таҳрир қилиб, Фарғона вилояти газеталарида эълон қилдилар. Мана бу мисралар ҳамон ёдимда:

*Дилим мағрур ўлкамнинг ободидан,
Ёруғдир йўлим бахт бунёдидан.
Териб гунча гуллар кўнгил шодидан,
Очилди бу таъбим Ватан ёдидан.
Хуш илҳондур, хуш илҳонлар.*

Чархий домла билан у кишининг умри охиригача устоз-шогирд эдик. У киши менга аруз қоидаларини ўргатган, шеърят назариясидан сабоқ берган. Демак, бадиий-илмий ижодда менинг дастлабки устозларим Ҳамзахон Аббосов ва Чархийдир.

Бир воқеа менинг оёққа туришимга, ижодда, ҳаётда балозатга етишимга асосий туртки бўлган. Иккинчи жаҳон урушининг айни қизгин пайтларида Фазлиддин қори деган ҳофиз меҳнат фронтдан қайтди. Чархий домла уни ўз ҳимояларига олиб, қўшиқ қилиш учун шеърларидан берардилар. 1944 йилда Қўқонга келган ўша даврнинг зиёли ва масъул кишилари иштирокида шаҳар боғида бўлиб ўтган мусиқали кечада Фазлиддин қори Чархий газалларига басталанган қўшиқларни ижро этиши асносида менинг шеърим асосидаги ашулани ҳам айтди. Шу сабаб Қўқон нефть техникумининг иккинчи курсида ўқишимга қарамай, мени Тошкентга чақиртириб олишди. Ўрта Осий Давлат университетида ўқишга кирдим.

Университетнинг Шарқ факультетидаги ўқишим давомида Ёзувчилар уюмсидаги йиғилишлар, анжуманларга қатнашиб юрардим. Ёшликдан ёзувчи бўлиш ниятида юрган менга – ёш йигитчага давр олтасирлари, адабиёт аҳли атрофида айланган қора булутлар қаттиқ таъсир этди.

Университетни имтиёзли диплом билан тугатган Азиз Қаюмов “Исмаат Бухорий ижоди” мавзусида диплом иши ёзган. У бутун фаолиятини қалбига адабиёт меҳрини жо қилган Қўқон адабий муҳитини тадқиқ этишга сафарбар этди. Натижада XVIII аср охири ҳамда XIX аср ўргаларида Қўқон хонлигидаги мадания, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ҳаёт, адабий муҳит мавзуси тадқиқи унинг номзодлик ҳамда докторлик диссертацияларининг юзага келишига асос бўлди. Ана шу узлуксиз изланишлар кейинчалик “Қўқон адабий муҳити” деган фундаментал рисолаининг юзага келишида пойдевор вазифасини ўтади.

Шу соҳадаги дастлабки йирик тадқиқот ҳисобланган ушбу рисола яратишда муаллиф, бир томондан, ўзигача бўлган шарқшунос, тарихшунос, элшунос олимларнинг илмий тадқиқотларига, иккинчи томондан эса, Фазлийнинг “Мажмуаи шоирон”, Қори Раҳматуллоҳ Возеҳнинг “Тухфат ул-аҳбоб фи тазкират ул-асҳоб”, “Тазкират уш-шуарои Ҳашмат”, Ҳакимхон Тўранинг “Мунтахаб ут-таворих”, Имомали Қундузийнинг “Таворихи манзума”, Мирзолим Хўқандий бинни Мирзараҳим Тошкандийнинг “Ансоб ус-салотин ва таворихи хавоқин”, Мушриф Исфараңийнинг “Шоҳномаи нусратпаём” сингари кўплаб ўзбек ва форс тилларидаги қўлёзма манбаларга таянган. Айни пайтда ҳам тарихий шароит, ҳам адабий жараёни изчил ёритишда Пўлатхон домулло Қаюмийнинг “Қўқон тарихи ва адабиёти”

дастхат асари, замон шоирларининг бевосита бадиий ижодидан, девонидан ҳам бир манба сифатида истифода этган. Натижада кенг қамровли ижодкор XVIII асрнинг охиридан XIX аср ўрталаригача бўлган даврдаги Қўқон хонлиги худудидаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳаёт, қўшни давлатлар билан савдо-сотик муносабатлари, давлат тузилиши, идора усуллари, юқори ва қуйи давлат бошқарув тизимларини атрофлича текширган, таҳлил қилиб, яхлит, зарур илмий хулосаларга келган. Бу олимнинг XX аср ўрталаридаги дастлабки серкирра кашфиёти эди. Тадқиқотчи ўрганилаётган даврда Қўқон хонлиги худудида ўзига хос бир адабий муҳит пайдо бўлганлиги ва уни Амирнинг ўзи бошқарганлигини уқтирар экан, маданий-адабий ҳаётнинг барча жабҳаларини бутун зиддиятлари билан изчил, ўзаро мутаносибликда ўрганади, жуда кўп далилларни илк бор илмий истеъмолга жалб этади. Уч қисмдан иборат мазкур рисолада шоир Акмалдан тортиб Мирзаолим Мушрифгача бўлган ўндан зиёд шоирларнинг ҳаёти, фаолияти ва ижодий мероси анча батафсил, тадрижийликда таҳлил қилинган. Китобда давр адабиётининг жанрлар таркиби, мавзу доираси, образлар силсиласи, етакчи ғоявий-бадиий хусусиятлари ҳам илмий-назарий таҳлил қилинган. Бу рисола биринчи бор тадқиқ доирасига тортилганлиги, кўп масалалар илмий жамоатчилик эътиборига муҳим адабий ҳодиса сифатида ҳавола этилганлиги билан ҳам қадрлидир. Кейинчалик Маъдан, Нодира, Увайсий, Ҳозик каби ижодкорлар ҳақида устоз раҳбарликларида махсус тадқиқотлар ёзилди ва докторлик диссертациялари ёқланди, алоҳида монографиялар яратилди.

Хуллас, “Қўқон адабий муҳити” китоби ўз вақтида илмий ва адабий тилимизда катта ҳодиса, ўзбек илм-фанида фақат дастхат манбалар асосида ёзилган биринчи залворли тадқиқот бўлди.

– Сиз Қўқон адабий муҳитини ҳар жиҳатдан мукамал ўрганиб, Ҳозик, Махмур, Нодиралар ҳақида биринчи бўлиб алоҳида китоблар ҳам яратдингиз, асарларини чоп эттирдиз. Лекин ўтган асрнинг 70-йилларига келиб Навоий ижодини астойдил тадқиқ этишга киришиб кетдингиз. Бу маънавий эҳтиёжмиди ёки бирон бир сабаб бормиди?

– *Кунлардан бир кун уйимга укам, адабиётшунос олим Лазизхон (Оллоҳ унинг охиратини обод қилган бўлсин) кириб келди ва суҳбат орасида: “Наириёт учун “Буюк кишилар ҳаёти” рукнида Алишер Навоий ҳақида китоб ёзиб беришингиз керак”, – деди. “Бу таклифингиз маъқул. Лекин наириётнинг ўзи менга бу ҳақда мурожаат қилиши керак-ку”, – деб қўшиб қўйдим.*

Ҳақиқатан ҳам, кўп ўтмай ўша наириётнинг бош муҳаррири, таниқли шоир Барот Бойқобилов хонадонимга келиб, “Алишер Навоий” номли асар ёзиб беришни илтимос қилди. Ўша кунлари мен Сочига истироҳат учун жўнаш тараддудида эдим. Бертельс ва бошқа олимларнинг Навоий ҳақидаги китобини, 5 жилдлик хрестоматиянинг 2-жилдини ўзим билан олиб кетдим. Бу орада айрим масалалар бўйича маслаҳат сўраб навоийшунос Суюма Ғаниевага мурожаат ҳам қилдим. Устозларнинг тадқиқотлари, шоир асарларининг аслини кўплаб мутолаа қилиш жараёнида “Алишер

Навоий” номли китоб юзага келди. Назаримда илмий-публицистик, бадиий моҳиятдаги бу асар кенг китобхонлар томонидан илиқ кутиб олинди.

Ана шу жараёнда менда Навоий ижодий меросини янгидан мукаммал ўрганиб, кенгроқ жиддий таҳлил қилиш эҳтиёжи сезилди. Назаримда Навоий ижоди асосларнинг асосидай туюлаверади менга. Унинг асарларида тасвирланмаган, акс этмаган бирон бир мавзу, ҳаётий масала қолмагандай. Натижада “Хамса” дostonларини қайта бошдан синчиклаб ўқиб-ўрганиб чиқдим. Муаллиф ижодий ниятининг ҳар бир дostonдаги ботиний жиҳатларини илгашга интилдим, кўп мушоҳадалар юритдим. Охир-оқибатда беш дostonга бағишланган махсус илмий-оммабop рисо-лалар вужудга келди. Менинг Навоий меросига юз буришимда Ўзбекистон халқ шоири Барот Бойқобиловнинг ўрни катта. Шунинг учун ҳам бу шоир ижодини алоҳида ардоқлайман. Ҳатто унинг асарларини алоҳида таҳлил қилгим ҳам келади. Назаримда унинг ижоди алоҳида монографик тизимда тадқиқ этишга арзийди.

Дарҳақиқат, “Хамса”га бағишланган рисо-лаларида Азиз Қаюмов ҳар бир дoston, улар таркибидаги ҳамд ва наътлар, ҳикояларнинг анча батафсил, изчил талқин ва таҳлилларини яратишга муваффақ бўлган. Мазкур китобларни мутолаа қилган ўқувчи буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий дostonларининг кўп киррали туб моҳиятини тушуниб етади, унинг санъаткорлик сеҳри билан ошно бўлади. Навоий ижодига бўлган ана шу меҳр, дилбасталик “Лисон ут-тайр” дostonи, насрий асарлари ҳақида кўплаб тадқиқотлар яратишга сабаб бўлди. Академик Азиз Қаюмов бир қанча на-воийшуносларга ҳам раҳбарлик қилиб келмоқда. Бундан ташқари, устоз Навоий асарларини рус тилига таржима қилиш ва русийзабон ўқувчилар орасида тарғиб этишга ҳам катта улуш кўшиб келмоқда.

– Аслида бадиий, илмий ижод уйқу ҳисобига, кўп ҳолатларда соғлиқ ҳисобига бажарилади, – дейди устоз. – Ижод учун том маънодаги шарт-шароит ҳамма учун ҳам ҳамиша муҳайё бўлавермайди. Инсонда ижод дарди бўлмоғи лозим.

Мен устознинг идораларида, шунингдек, ижодхоналарида бўлганимда бунинг шоҳиди бўлганман. У киши ҳамиша Навоий ижоди бўйича нима-дир ёзаётган, шоир асарларининг ўзга тилларга таржимаси устида бош қотираётган, Ғафур Ғулом, Ойбек сингари адибларнинг ижод сеҳри хусусида мушоҳада юритаётган, кўп ҳолларда эса, устоз адабиёт тарихининг муҳим муаммоларига доир ёки ҳозирги адабий жараённинг долзарб масалаларига бағишланган илмий рисо-лаларни таҳрир қилаётган, ўқиётган бўлади.

Ана шундай! Академик Азиз Қаюмов адабиётшунослигимизнинг ҳар бир жаҳасида саркор бўлиб келмоқда. У кишининг раҳбарлигида йигирмадан зиёд ёшлар мумтоз адабиётимизнинг долзарб масалалари, матншунослик, ҳозирги адабий жараёнга доир масалалар бўйича докторлик, номзодлик диссертацияларини ҳимоя қилганлар. Домланинг бағри кенглиги-ю заҳматкашлиги, барчага бирдай меҳрибонлиги-ю ўта меҳнатсеварлиги ўзига хос ибратдир. У кишининг асарлари ҳамиша ёшларни сабот ва ма-

тонатли бўлишга, самимийликка, меҳрибонликка ва адолатпешаликка ундайверади.

Кейинги йилларда устоз ижодий ишлар билан янада жиддий шуғулланмоқда. У бисотидаги илмий ва бадиий асарларни йиғиб бир неча жилдлик мукамал нашр тайёрлади. “Мумтоз сўз” нашриёти улардан 10 жилдини чоп этди.

Устознинг далолатлари ва қўллаб-қувватлашлари туфайли Низомий “Хамса”си ўзбек тилига тўла таржима қилинди. Ўзи “Панж ганж”нинг ҳар бир достони ҳақида махсус рисола яратди. Бу тадқиқотнинг қиммати шундаки, уни ўқиган китобхон Низомий Ганжавийнинг ҳаёти, ижодий мероси, санъаткорлик маҳорати ҳақида яхлит мукамал тасаввурга эга бўлади, шоир дostonларининг туб моҳиятини тугал англаб етади.

Бундан ташқари, ушбу рисолада Шарқ хамсанавислигининг асл манбалари, Низомий даҳосининг умумбашарий аҳамияти, Санойининг “Дақиқат-ул ҳаёт” маснавийси, Атторнинг “Илохийнома”си бўйича ҳам теран, мутлақо янги фикр-мулоҳазалар илмий асосланган ҳолда изҳор этилган.

Олим X-XII асрларда Хуросон ва Мовароуннаҳр халқлари адабиётининг жаҳоний шуҳрати, туркий ва форсий тиллардаги шеърятнинг муштарак жиҳатлари хусусида тўлқинланиб гапирди, истиқболдаги иш режалари, иқтидорли навоийшуносларнинг тадқиқот ишлари ҳақида ижобий фикрлар билдирди.

– Низомий даҳоси бўш ерда пайдо бўлмаган, – дейди атоқли олим. – Бу даврга келиб форс адабиёти жаҳондаги энг пешқадам адабиёт даражасига етган эди, кўплаб ишқий-саргузашт, ижтимоий-фалсафий, ахлоқий-таълимий асарлар вужудга келганди. Абулқосим Фирдавсий, Фахриддин Гургоний, Ҳаким Санойининг дostonлари яратилган эди. Ана шу хамсанавислик илдизларини қидириш-ўрганиш жараёнида “Ғазна адабий муҳити” деган рисола ҳам инишо этилди. Назаримда бу масала ҳали жиддий тадқиқотларни талаб қилади. Бизнинг бу борадаги мулоҳазаларимиз дастлабки кузатишлар сифатида қабул қилинмоғи лозим. Сизларга кўпдан бери қалбимда асраб келаятган истакларимни нияти хайр сифатида изҳор этмоқчиман: пойтахтимизда буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий музейи бўлишини чин қалбимдан истардим.

Назаримда истиқлол шарофати билан Ўрта аср туркий ва форсий адабиётни бир-биридан ажратмай яхлит ўрганиб, фундаментал тадқиқотлар яратиш учун барча шарт-шароит муҳайё бўлди.

Биз энди янада гайрат билан ишлашимиз керак. Аждодларимиз бизга қолдирган мерос – бебаҳо. Биз шу мероснинг муносиб эгалари бўлмоғимиз керак.

Жуманиёз ЖАББОРОВ

Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири. 1930 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультетида таҳсил олган. “Ватанимни куйлайман”, “Баҳор нафаси”, “Она ер қўшиғи”, “Субҳидам хаёллари”, “Хаёлимда ўзинг” каби шеърый тўпламлари чоп этилган. “Ўжарлар”, “Тўйдан олдин томоша” пьесалари сахналаштирилган. Байрон, Лермонтов, Шевченко, Тагор, Ҳофиз Шерозий ва Фирдавсий ижодидан таржималар қилган. 2010 йилда вафот этган.

СЕН – МЕН УЧУН АБАДИЙ ЁҒДУ

ҲАЁТНИ СЕВ

Ҳаёт мураккабдир, мураккаб,
Томчидан то уммонга қадар.
Чигитдан то олтин кўракка,
Зумдан тортиб, замонга қадар.

Унинг сўқмоқлари ва чўққилари
Синайди ироданг билан қалбингни.
Бўлар юксаклари ва чўнқирлари,
Имтиҳон этажак қадрингни.

Оталар журъати, меҳнат, садоқат,
Муҳаббат, ёвқурлик, ер ила осмон,
Йўл юрсанг ўқтамлик курашда тоқат,
Бу борлик, бу бойлик, бу улуғ замон –

Сенга тааллуқлидир, сеникидир давр,
Бу шарафга етмоқ осонмас.
Ҳаёт мураккабдир, чўнг, ажабтовур,
Уни улуғлаган енгилмас.

Сен билан юзма-юз туриб сўзлашар,
 Чап бериб бўлмайди тик бокқан чоғи.
 Сенлашсанг – сенлашар,
 Сизлашсанг – сизлашар,
 Қондирар чашмаси, ёндирар чакмоғи.

Уни саёз дарё ўйлама сира,
 Енгил-елпи сузиб бўлмас мавжида.
 Уни эҳтиёт қил, кўзингдек асра,
 Ҳам кучли, ҳам нозик у жуда.

Сен унга қалбингни эт тортиқ,
 Юз карра қайтарар ҳақингни.
 Ҳаётни жонингдан сев ортиқ,
 Севурсан ўшанда халқингни.

ОЙ

Боғлар оша
 Секин, билдирмай,
 Зорланиб уфқдан кўтарилар ой.
 Гулханда тобига келган чилдирма
 Мисоли тарангдир.
 Чертсанг, хойнахой...
 ...Асрий муаммолар бўлаётир ҳал,
 Ой – илм кўлида бир сиқим тупроқ,
 Яъни, ўнқир-чўнқир, чўтир, нотугал
 Фазовий заррадир.
 Мен эса кўпроқ
 Унинг гўзаллиги, олтин ўроғи,
 Нури, тўлинлигин мангу асири.
 Ой – ишқий шеъримнинг вазну туроғи,
 Ишқий достонимнинг жозиба сири.
 Гарчи, тез йилларда ой ва ер йўли
 Яқинлашиб қолар қош орасидай,
 Серқатнов йўлчининг битгаси бўлиб,
 Неча бор учарман иш борасида.
 Аммо, шу ишончга кўнгил ёр экан,
 Шундай бир ҳақиқат сўнмас, хойнахой:
 Токи, бу жаҳонда севги бор экан,
 Ошиқ-маъшукларга зийнат бўлур ой.

БИРИНЧИ ДАРС

Ўйлар эдим:
 Ғилдиракларга оғир,
 Туну кун сирғаниб,
 Йўлга урмоқ юз.
 Билсам,
 Бўлар экан тош йўл ҳам яғир
 Ғилдирак зарбидан кечаю кундуз.
 Икки кучнинг шундоқ тўкнашувидан
 Туғилади буюк ҳақиқат,
 Икки қўлдан чиққанидай қарс.
 Бу – сен учун
 Энг биринчи дарс.

* * *

Хоним дейму ё эркам, жоним,
 Бегим дейму ё дейму бону?
 Аёл отли буюк жаҳоним,
 Сен – мен учун абадий ёғду.

Ойим дейму ёхуд куёшим,
 Барча сифат ожиз қаршингда.
 Сенинг билан кўкдадир бошим,
 Сен порлайсан кўнгил аршимда.

Кўклам ўзинг, кўркам ҳам ўзинг,
 Бу оламнинг завқу сафоси.
 Дилга қувват меҳрли сўзинг,
 Сен – оилам нурли самоси.

Дейдиларки:
 Бу олам ичра
 Қолса ҳамки бир дона аёл,
 Заргар зоти кундузу кеча
 Безагини этармиш хаёл...

...Тушунгайсан ҳазилни эркам,
 Сенсиз яшаш ўзи бир пулдир.
 “Сенинг бирла чиқишмоқлик ҳам
 Дағи, жоним, бисёр мушкулдир”.

Бешик эмас, дунё тебратган
 Қўлларингни ўпсам бўлур оз.
 Оёғларинг остида эркан
 Жаннат деган энг олий эъзоз.

Битта кулгинг – ҳаёт қувончи,
 Битта ғаминг – жаҳоний андуҳ.
 Жаҳонларни қамрар кулочинг,
 Оналарда – энг қудратли руҳ.

Сочларингнинг ҳар бир толаси
 Сомон йўли қадар мунаввар.
 Бешикдаги жажжи боласи –
 У – келажак аталмиш гавҳар.

Аёл номи қошида дунё
 Эҳтиром-ла этгайдир таъзим.
 У – ҳаётнинг рамзидир гўё,
 У – ҳаётдай мангу ва азим.

ЎЗБЕК ТИЛИМ

Агарчи сўз завкин сурмоқ истасанг,
 Ўзбек тили деган уммонда суз:
 Унда ҳар ибора – илоҳий жаранг,
 Ундаги ҳар бир сўз – нурафшон юлдуз.

Навоий – бу олтин хирмон соҳиби,
 Ҳайратин оламга этаркан изҳор,
 Қалбида бир дунё ғурур бор эди,
 “Хамса” бўлиб ёғди ўшал ифтихор.

ТУЮҚ

Ёнгинангга келдим сойлар кеча-кеча,
 Ҳузурингда ўлтирай деб бирор кеча.
 Юрагимда сенга айтар гапларим кўп,
 Дарвозанг оч... гуноҳларим кеча-кеча.

Берди РАҲМАТ

1957 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Даракчи булутлар”, “Йўл” номли шеърий тўпламлари нашр этилган. Рабиндранат Тагорнинг “Шоҳ Жаҳон”, “Тоғмаҳал” достонларини, Рафаэль Альберти, Расул Ҳамзатовнинг туркум шеърларини таржима қилган.

ЮРАКДАГИ ХОРАЗМ

Эссе

*Баҳодир Содиқ, Матназар Абдулҳаким,
Рустам Назар, Муҳаммад Раҳмонларнинг
порлоқ хотирасига*

1

Хоразм... Менинг юрагимга уни илк бор Комилжон Отаниёзов кўшиқлари олиб кирган. Ўн-ўн бир ёшдаман, дала шийпони олдидаги симёғочга ўрнатилган радиокарнайдан ҳар куни Комилжон Отаниёзов, Жуманазар Бекжонов, Эргаш Йўлдошев, Таваккал Қодиров кўшиқлари янграб турар, бу кўшиқлар мени ўзига батамом сеҳрлаб қўйган кезлар эди.

...Сўнг Абдулла Ориповнинг

*Сени Чингиз газабга тўлиб,
Йўқотмоқчи бўлди дунёдан.
Жалолиддин самани бўлиб,
Сакраб ўтдинг Амударёдан.
Сенсан ўша саманим, маним
Ўзбекистон – Ватаним маним!*

каби бетакрор сатрларга дуч келганимда уни қайта кашф этдим.

...Талабалик йилларимда Хоразм менинг юрагимга дўстим, шоир ва мунаққид Баҳодир Содиқ тимсолида кириб келди. Кейин эса Хоразм шоир ва таржимон Матназар Абдулҳаким тимсолида юрагимдан жой олди. Уларнинг ҳар бири ўзича бир Хоразм эди...

Уларнинг ҳар бири менинг қалбимда кўшиққа, шеърга, оқибатли дўстга айланган Хоразм бўлиб қолди...

Сўнг Хоразм менинг бошимда бир оппоқ дунёга айланди...

...Мен бу табаррук заминга илк бор 1980 йилнинг кузида дўстим Баҳодир Содиқ вафот этган кунлари борганман.

Бу менинг ҳаётимдаги энг ғамгин кунлар эди. Орадан бир йил ўтиб ушбу заминга шоир Қадам Саидмурод билан бирга Баҳодир вафотига бир йил тўлиши муносабати билан яна бордик. Урганч аэропортидан тўғри Матназар Абдулҳакимнинг уйи томон йўл олдик. Бунга қадар ҳам мен бу шоир ҳақида Тошкентда Қадам акадан эшитганман. Эсимда қолгани: “Яхши шоир, Таганрог шаҳрида ўқиган, Николай Рубцовдан таржималар қилган...” Сўнг шоирнинг ўша пайтлар нашр этилган “Тиниқ тонглар”, “Фасллар қўшиғи” шеърий тўпламлари орқали билганман. Энди эса шоирнинг ўзи билан учрашиб турибман. Шу оқшом Матназар аканинг уйида меҳмон бўлиб, эртаси Шовотга, Баҳодирнинг қишлоғига бориб, унинг қабрини зиёрат қилиб қайтдик...

Матназар ака билан Тошкентда, Ёзувчилар уюшмаси биноси олдида учрашганимизни эслайман. Мен китоб дўконидан “XX аср немис шеърияти” номли немисча-русча талқинда чоп этилган китобни харид қилмоқчи бўлиб турган пайтим Матназар ака келиб қолди. Сотиб олмоқчи бўлган китобимни сотувчига қайтардим. Ёнимда пул камроқ экан. Буни сезган Матназар ака “Олинг китобни, етмаганини мен тўлайман”, деди. Китобни олганим эсимда... Матназар акадан қарздорман... Фақат моддийлик маъносида эмас. Мен бу азиз инсондан кўп нарсада қарздорман...

1986 йил... Матназар ака билан Тошкентда, Ғафур Ғулом номидаги нашриётда учрашиб қолдик.

Шу учрашувимиздан сўнг кўп вақт ўтмай мен Урганчга, Матназар акага хат ёздим. Ўша хатнинг бир нусхаси ўзимда сақланиб қолган экан:

“Салом Матназар ака!

Биз – Баҳодирнинг бир неча дўстлари унинг вафотидан сўнг қабрига қўйиш учун хотира тош тайёрлатган эдик. Маълум сабабларга кўра у тош унинг қабрига қўйилмай, ҳозир Баҳодирларнинг уйида турган экан. 19 апрель – Баҳодирнинг туғилган куни арафасида Хоразмга борсак, ўша тошни сизлар билан биргаликда унинг қабрига қўйсак...

Биласиз, Баҳодир Содиқовнинг шахси ва юксак истеъдод эгаси эканлиги ҳамда ундан катта адабий мерос қолганлиги фақат тор доирага маълум. Бу ажойиб инсоннинг ишларини кенг жамоатчиликка, халқимизга танитишимиз, унинг шундай улуғ фарзанди борлигини айтишимиз керак. Шунинг учун Баҳодирнинг хотира кечаси ҳам ўтказилса. Унга барча ижодкорлар, вилоят газетаси ва радиоси, имкони бўлса, телевидениени ҳам таклиф этсак.

Баҳодирнинг ҳозирги замон ва классик шоирлар ижоди ҳақида ёзган тақриз ва мақолаларини тўплаб (улар беш босма табоққа яқин), ёзув машинасида кўчиртириб, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт танқид бўлимига топшириб қўйганимга ҳам уч йил бўлди. Китоб чиқариш ҳозир қанчалик мураккаблашиб кетгани ўзингизга маълум. Яқин кунларда шу масалада Эркин Воҳидовнинг ҳузурига кирмоқчиман. Баҳодирнинг ижодий мероси-

дан намуналарни “Ёшлик” журналида ҳам чоп этириш мақсадида Омон Матжонга учрашган эдим. Омон ака “Майли, берамиз”, деди.

Яна бир гап, Баҳодир бир-икки ижодкор билан бирга кинотасвирга олинган экан. Ўша кинолента Баҳодирнинг хотира кечасида намойиш этилса ва ундан бир нусха уйига ҳам бериб қўйилса, яхши бўларди. Яна Хоразмда бир рассом Баҳодир ҳақида туркум картиналар яратганини эшитдим. Хотира кечасида ўша рассомни ҳам картиналари билан иштирок этишга таклиф этилса яхши бўларди. Шу ишлар ҳақида нима дейсиз? Жавоб хатингизни ўқийман деган умиддаман. Хайр, соғ бўлинг!

*Ҳурмат билан Берди Раҳмат.
8.02.1986 й. Тошкент”.*

Орадан кўп ўтмай Матназар акадан жавоб хати олдим:

“Азиз Берди Раҳмат!

Мактубингизни олиб, хурсанд бўлдим. Раҳмат.

Албатта келинлар. Фақат бир илтимос. Баҳодирнинг асарлари бизга барвақтроқ етказилса, акс ҳолда бирон бир иш қилишга улгуриш ғоятда мушкул (матбуот, радио, телевидение маъносида).

Бир марта Баҳодир билан учрашиб, узоқ суҳбатлашганмиз. Дийдори яхши ёдимда.

Баҳодир Содиковнинг номини абадийлаштириш ҳамда бошқа масалаларни ҳам тегишли ўртоқлар билан учрашиб, гаплашиб қўяман.

Менинг ўзим ҳам Тошкентга отланмоқдаман. Эҳтимол, йўлиқишиб ҳам колармиз.

Салом билан Матназар Абдулҳакимов”.

...1989 йил апрель ойида Баҳодир Содикни хотирлаш муносабати билан бир гуруҳ ижодкорлар: Абдул Жалил, Чори Аваз, Баҳром Рўзимухаммадлар билан бирга Хоразмда бўлдик.

Ўша пайтлар мен Республика халқ ижодиёти марказида ишлардим. Бу жойда шоир дўстим Яҳё Тоға, таниқли мунаққид Яшар Қосим ҳам ишларди...

Бир куни кечкурун ишдан энди қайтмоқчи бўлиб тургандим, ишхона олдидаги ўриндикда ўтирган икки кишига кўзим тушди. Уларнинг бири деҳқонobodлик машҳур шоир Қодир бахшининг ўғли Қаҳҳор, иккинчиси Қодир бахшининг шогирди Шодмон бахши эди. Салом-алиқдан сўнг, уларнинг нимадандир безовта бўлишаётганини сезиб, сабабини сўрадим. Улар Озарбойжонда ўтказилаётган республикалараро бахшилар кўриктанловида қатнашиш учун таклиф этилганликларини, самолёт Бокуга эрталаб учишини, шу оқшом бирорта меҳмонхонада тунамоқчи бўлиб турганликларини айтишди. Мен уларга:

– Меҳмонхона ҳақида ўйламанг. Ҳозир бизникига борамиз. Сўнг шоир Чори Авазнинг уйига ўтамиз, – дедим.

Ўша пайтлар Чори Аваз ва Аъзам Ўктам оилалари билан бир татар момонинг ҳовлисида ижарада туришарди.

– Қандай бўларкин, – дейишди иккаласи ҳам бироз хижолат тортишиб.

– Хижолатга ўрин йўқ. Биз эртага эрталаб Урганчга учамиз. Самолётга кечикиб қолмаслик учун ҳаммамиз ўша жойда тунашга келишганмиз. Келганларингиз яхши бўлди. Сизларни кўриб улар ҳам хурсанд бўлишади.

Шу окшом бахшилардан тонгга қадар дostonлар тингладик. Шодмон бахшининг “Абу Муслим” дostonидан айтган термалари ҳамон эсимда. Шу тун биз хаёлан болаликка қайтган эдик...

Тонг отиши билан аэропортга йўл олдик. Бахши дўстлар билан хайрлашдик. Улар Бокуга, биз эса Урганчга жўнадик.

...Баҳром Рўзимухаммад бизни Ёзувчилар уюшмасининг Хоразм вилоят бўлимига бошлаб борди. Матназар ака ўша пайтлар шу бўлимда адабий маслаҳатчи бўлиб ишларди.

– Қани кетдик, – деди Матназар Абдулҳаким. – Хоразм телеведениеси ходимлари бизни кутиб туришибди. Баҳодир Содиқ хотирасига кўрсатув тайёрлашмоқчи.

Кўрсатувни Матназар Абдулҳаким бошқариб борди. Бу кўрсатув шу ижодий даргоҳда фаолият олиб бораётган, университетда беш йил бирга ўқиган дўстим Ҳайитбой Матёкубовнинг ташаббуси билан уюштирилган эди.

Кейин ҳафта давомида Хоразмни айланиб, турли ижодий кечаларда қатнашдик. Ёмғирли кунлар эди. Чори Авазнинг тоби қочиб юролмай қолди. Баҳодир Содиқнинг отаси шифокор эди. Уни қишлоғида “Каримберган дўхтир” дейишаркан. Каримберган ака Чорининг белига қиздирувчи чироқлар қўйиб даволади. Эртасига уни самолётда Тошкентга кузатиб қўйдик. Биз эса сафарни давом эттирдик.

Хоразмда ёмғир ёғар, ҳаво баданни жунжиктирадиган даражада совук эди. Қишлоқ клубида Баҳодир Содиқ хотирасига бағишланган кеча бўлди. Баҳодир ўқиган мактаб ўқитувчилари, қишлоқ аҳли зални тўлдириб ўтирарди. Ижодкор ҳаёти ва ижодига оид саволлар тинмай ёғиларди. Мен жуда совқотиб кетдим. Кечани бошқариб бораётган Матназар акадан ташқарида офтобнинг кўзида бироз исиниб келишга ижозат сўрадим. Шунда у киши залдагиларга қараб:

– Берди Раҳмат Тошкентда яшагани билан асли ўзи қашқадарёлик. Ҳавоси иссиқ замин фарзанди. Биласиз, у туғилган жой республикамизнинг жануби, Хоразм эса шимолий қисми. Шунинг учун бу ер унга шимол бўлиб туюлаётган бўлса ажаб эмас, – деди.

Залда енгил кулги кўтарилди.

Хоразмда кечган ўша сафар энди мен учун армонли хотиралар бўлиб қолди. Чунки ушбу сафардан сўнг икки йил ўтиб-ўтмай Чори Аваз ва фот этди. Ундан сўнг Аъзам Ўктам оламдан ўтди. Шоир дўстларимиз эллик ёшга етиб-етмасдан ёруғ олам билан видолашди... Армонли хотиралар...

Орадан йиллар ўтди... Ўтиш даврида ҳамма ўзи билан ўзи бўлиб қолган пайтлар...

...Онам вафотидан уч кун ўтиб, Шахрисабз-Урганч автобусида Хоразмга йўл олаяпман. Автобус кўримсиз бўлса-да, салони топ-тоза. Нарсаларимни ўриндиққа қўйиб автобусдан қайтиб тушаман. Ғилдиракларга қарайман, ейилиб кетган. “Бу баллонлар билан Хоразмга етиб бора олармикин”, дея ўйлайман. Бироздан сўнг йўлга чиқдик. Автобус саломида бор-йўғи етти-саккиз йўловчи. Ҳамма жим. Кимдир уйқуга солган ўзини, кимдир автобус деразасидан ташқарига қараб хаёл суриб кетаяпти... Мени ҳам хаёл чулғаб олган... Онамни эслайман... Энди қишлоққа қачон қайтаман...

...Кўзим илинган экан, бир пайт одамларнинг шовқинидан уйғониб кетдим. Ҳамма уйқуда. Унда бу қандай шовқин бўлди? Автобус ниҳоятда секин юрар, бояги шовқин ташқаридан келаётганди. Ташқарида ҳам одамлар кўп эмасди. Бир кишининг “Тезроқ бўл, автобус ўтиб кетиб қолади”, деган сўзлари шундай қаттиқ жаранглардики, назаримда бу овоз бутун тунни уйғотиб юборди... Мен дастлаб ҳеч нарсани тушунолмадим. Гўё ташқарида бир фалокат рўй бергандек. Шу пайт кўзим автобус билан ёнма-ён югуриб бораётган аёлга тушди. У шундай югурардики, хаёлимда худди бирор нарсасини йўқотиб қўйган ёки кимдир унинг нарсаларини тортиб олган, у эса нажот сўраб югураётган бўлса керак, деган сўзлар ўтди. Автобус назорат постидан ўтиб тўхтагач ҳайдовчидан сўрадим:

– Нима гап, тинчликми? Қаерга келдик?

– Тинчлик, Мискин чоррахасидамиз.

Сўнг ҳайдовчи салондаги йўловчилар қараб: “Пастга тушиб овқатланиб олишингиз мумкин. Автобус ўн беш-йигирма дақиқадан сўнг жўнайди”, – дея эълон қилди.

Ҳайдовчининг изидан пастга тушишим билан бир аёл “Гўмма ейсизми, ака, иссиққина гўмма” – деган сўзлар билан менга пешвоз чиқди. Бу ўша боя автобус билан ёнма-ён югуриб келаётган жувон эди. Мен шундагина тушундим, уни тирикчилик шундай югуртириб қўйганини. Бир-икки киши гўммалардан харид қилган бўлишди. Аёл шундай озгин эдики, унга қараб юрагим эзилиб кетди... “Эй, ҳаёт, сенинг шундай синовларинг ҳам борми?”

Автобусимиз жойидан кўзгалди. Анча йўл босган бўлса-да, бу ҳолат ҳеч кўз ўнгимдан кетмасди. Мен кейин ҳам бу ҳолатни ҳеч унутолмадим. Қачон бу воқеа ёдимга тушса, ўша аёл тирикчилик деб чорраҳанинг гоҳ у томонига, гоҳ бу томонига эмас, хаёлимда ярим тунда чексиз саҳронинг, йўқ, саҳронинг эмас, у қоронғи дунёнинг гоҳ у томонига, гоҳ бу томонига югуриб кетаётгандек туюла-веради... Бу галги сафарим шундай оғир хаёллар билан бошланган эди.

Ниҳоят, 2009 йил ноябрнинг бошларида “Ўзбекистон” радиоканали йўлланмаси билан тагин Хоразм сафарига жўнадим.

...Яна Матназар ака билан дийдорлашдик. Шоирнинг ўша кадрдон ховлисида дўстим Ҳайитбой, шоир Ошиқ Эркин билан меҳмонмиз, Матназар ака – мезбон. Меҳмондорчилик тугагач улар хайрлашиб кетишди. Матназар ака иккимиз узоқ вақт гурунглашдик.

– Матназар ака, радиода менинг “Умр дафтари” деган туркум муаллифлик эшиттиришим бор. У ҳар якшанба куни “Ўзбекистон” каналида эфирга кетади. Ҳозир имкониятдан фойдаланиб сизнинг умр дафтарингизни биргаликда варақласак, – дейман шоирдан розилик сўраб.

Матназар ака дастлаб бироз ўйланиб қолди. Сўнг:

– Яхши, меҳмоннинг амри вожиб, дейдилар. Сухбатни нимадан бошлаймиз? Тўхтанг, аввал мен сизга сўнгги йилларда босилган китобларимни берсам, танишиб чиққанингиздан сўнг сухбатлашсак, – деди.

Шоир 2008 йилда “Шарқ” концерни томонидан чоп этилган “Жавзо ташрифи” номли сайланмаси билан бирга 2009 йил “Янги аср авлоди” нашриётида чоп этилган шеър, дoston ва мақолаларни ўзида жамлаган “Кўприк” номли китобларини менга тақдим этди. Ҳеч кўз ўнгимдан кетмайди. Шоир “Жавзо ташрифи” китобига дастхатни чап қўли билан жуда қийналиб ёзди. Кейин билсам, Матназар ака яқинда инсулт деган хасталикни бошидан ўтказган экан. У киши дастхатда ғадир-будир ҳарфлар билан шундай сўзларни ёзди:

Сергей Есенин:
Поэт поэту – кунак.
Бу фикрга тамомила қўшилиб,
Берди Раҳматга.
М.Абдулҳаким
7.XI.09.

Китобларни варақлайман... “Кўприк” тўплами шоирнинг “Соат” номли шеъри билан бошланган. Унда шундай сатрлар бор:

Вақт – ҳеч нарса эмас, вақт – ҳамма нарса,
Вақт – орзу, вақт – умид, тоқат ва сабр.
Юракка ўхшайди жажжи бу ларза,
Ўлиб тирилади ҳар бир лаҳза бир.

Лаҳзалар рухсорин дилга нақш этди,
Тинмай юриб турган қутлуг шу маъдан.
Фалаж билагимга ҳаёт бахш этди,
Шу соат баҳона меҳрибон Ватан.

Шоир ҳаётида кечган ҳар бир лаҳзадан мана шундай меҳрли, мана шундай фалсафий хулосалар ярата олган, воқеликнинг мана шундай гўзал манзарасини чиза олган қалам соҳиби эди.

– Ижодингизни кўп йиллардан бери кузатиб келаман, – дедим Матназар акага. – Хўп десангиз ҳаётингиз ва ижодингиз ҳақида сухбатни ҳозир бошласак.

У киши рози бўлди. Илк савол:

– Болалик йилларингиз қандай кечган? Болаликни соғинасизми?

– Соғинаман. Онам вафотини эсласам соғинмайман...

Кейинги саволларим шоирнинг талабалик йиллари, илк китоб қувончи, ҳаётида кечган унутилмас лаҳзалари, шеърий таржиманинг ўзига хос машаққати ҳақида эди... Ўша суҳбатимизни тўлиғича диктофондан минидиска ёзиб олган эдим. Ўша диск ўзимда сақланиб турибди.

Ёдимда, Матназар акадан хоразмлик бошқа шоир ва ёзувчиларнинг манзили ва телефон рақамларини топишда ёрдам беришини сўрадим.

– Э, бунинг йўли осон, – деди у киши. – Ҳеч кимни қидириб овора бўлмайсиз. Бугун болалар шоири Содик Иноят ўғлини уйлантираёпти. Ҳамма ижодкорлар шу тўйга келишади. Мен билан тўйга бирга юринг, улар билан ўша ерда кўришамиз.

Шунда йўқотган нарсасини топиб олган одамдек, Матназар оғанинг юзида табассум пайдо бўлди:

– Бизда Рустам Назар деган ажойиб болалар шоири бор. Ҳазорасп туман газетасида ишлайди. Бу йил олтмиш ёшга тўлди. Шу шоир ҳақида ҳам эшиттириш тайёрласангиз яхши бўларди.

Матназар акадан Рустам Назарнинг китобини сўрайман.

– Менда ўзи совға қилган биргина тўплами бор. Фақат қайтариб бера-сиз, – дейди у.

Сўнг меҳмонхонанинг бўйи баробар узун стол устида сочилиб ётган китоблару қўлёмалар орасидан ўша китобни излашга тушди. Лекин китоб ҳадеганда топилавермади. Матназар оға диққат бўла бошлади:

– Боя, сиз келишингиздан олдин шу китобга кўзим тушган эди. Шу ерда, каердадир турибди.

Ва ниҳоят, топиб менга узатди. Бу шоирнинг 2008 йилда “Хоразм” нашриётида чоп этилган “Ердаги кўёш” номли сайланмаси экан.

Гурланга йўл олдик. Йўлда Матназар ака менга ўша китобдан Рустам Назарнинг “Сумалак” деган ажойиб бир шеърини ўқиб берди:

*Яйраб-яйраб учгандай
Гулзор узра капалак –
Қизча жўшиб куйларди:
“Сумалак, эй, сумалак!”
Кўзларида шундай пайт
Порлар эди ажиб нур.
У кашф этган оламга
Тор келарди тасаввур.
Наврўз эди. Онаси
Қишлоқдан шод қайтганда;
– Мен сизларга сумалак
Келтирдим! – деб айтганда,
Акалари косага
Ёпишдилар талашиб.
Қизганишиб едилар,*

Тўймадилар ялашиб,
 Қизча эса донг қотди,
 Ҳайрон уйди қошини.
 Чапиллаган оғизлар
 Келтиради гашини.
 Косадаги таомга
 Тикиларди паришон,
 У кашф этган оламдан
 Қолгани йўқ ном-нишон.
 Қизча хомуш, жим эди,
 Билмасди не дейишни –
 Истамасди кўшиққа
 Нон ботириб ейишни!..

– Бу бошқача шеър, – деди Матназар ака уни ўқиб тугатгач ҳаяжонланиб. – Яхши шеърни ҳар сафар ўқисангиз ҳаяжонланасиз.

Матназар ака ушбу шеърни бир неча бор ўқиганлиги аниқ. Ҳозирги ҳаяжон-чи? Қувонч Матназар аканинг кўзларида порлаб турарди. Мана сизга ҳақиқий ижодкорнинг самимияти, мана сизга шеърга муҳаббат!

...Содик Иноятнинг кишлоғига, тўйхонага етиб борганимизда кун бо-тиб, қош қорайиб қолган, ноябрь эмасми, кун жуда совуқ эди. Кутилмаган ташрифдан Содикжон жуда хурсанд бўлиб кетди. Тўйда Мурод Иброҳим, Маҳмуд Ражаб, Рустам Назар каби ижодкорлар билан танишдим. Яна бир гуруҳ меҳмонлар ёнимиздаги столдан жой олишди. Рустам Назар билан ёнма-ён ўтирдик. Олдин ҳеч учрашмаганмиз. Рустам ака қотмадан келган, озгин бўлиб, нимагадир ўйчан, маъюс ҳолатда жим ўтирар, деярли ҳеч нарса тановул қилмас, ҳар-ҳар замон қадахдаги шарбатдан озгина хўплаб кўяр, фақат тез-тез сигарет чекарди.

Тўйдан чиқиб ҳаммамиз шоир Маҳмуд Ражабнинг уйига йўл олдик. Маҳмуд Ражабнинг уйида улфатчилик, гурунг тонггача давом этди. Рустам Назар ниҳоятда кам сўзлар, жимгина тинглаб ўтирар, кўзи ва юзида ўша маъюслик ва фақат ўзигагина аён бўлган қандайдир ўйлар акс этиб турганини сезиш мумкин эди. Рустам акани суҳбатга чорлайман. Матназар ака:

– Берди Раҳмат, бундан гап олиш қийин, – дейди.

Лекин гапларимиз қовушиб, яхши суҳбат бўлди. Шунда Матназар ака яна:

– Э, балодай гапираркансиз-ку, – деди шоирга ҳазиллашгандек бўлиб, сўнг менга қараб: – Буни бундай очилиб гапиришини энди кўриб туриб-миз, – деди.

Шундан сўнг Матназар аканинг таклифи билан мушоира бошланди. Мурод Иброҳим, Маҳмуд Ражаб ва Матназар Абдулҳакимнинг ўзи навбат билан шеърлар ўқишди. Матназар ака мендан ҳам шеър ўқиб беришимни сўради. Лекин ўша пайти нима биландир чалғиб шеър ўқиёлмадим. Ичим-

да қайси шеърни ўқисам экан, деб ўйладимми, билмайман. Нега шундай бўлди? Нега шеър ўқимадим? Биз ҳали кўп учрашамиз, кейин ўқиб берарман, деб ўйладимми? Матназар аканинг энг сўнгги илтимоси менинг калбимда армон бўлиб қолди.

Эрталаб нонуштадан сўнг гурланлик шоирлар билан хайрлашиб Урганчга қайтдик. Кун ниҳоятда совуқ эди. Матназар ака юпунроқ кийингани учунми, совқотгани сезилиб турарди. Урганчга етиб келгач хайрлашдик. Матназар ака уйига, мен дўстим Ҳайитбойнинг ишхонасига, вилоят телевидениеси томон кетдим...

...2009 йил 8 ноябрь. Бу бизнинг шоир билан энг сўнгги бор кўришган кунимиз эди.

Тошкентга қайтгач, Матназар ака ижодига бағишлаган эшиттиришни эфирда қачон берилишини айтиш учун Урганчга қўнғироқ қилдим. Гўшакни уйдагилардан кимдир олди. Матназар акани сўрасам, “Бироз товлари йўқ, шифохонада”, – дейишди. Бир неча кундан сўнг яна қўнғироқ қилдим. Гўшакни ҳеч ким кўтармади...

2010 йил январь оyi. Бир куни ишхонадан энди чиқиб кетаётиб шоира Ҳалима Аҳмедова билан кўришиб қолдим. Ҳалимаҳон:

– Э, ака, Муҳаммад Раҳмоннинг аҳволи оғир деб эшитдим, уйига бир ўтиб келсак яхши бўларди, улар ҳам ғанимат, – деб қолди.

Мени Муҳаммад Раҳмон билан Баҳодир Содиқ таништирган эди. Талабалик пайтимизда уйига бирга борганмиз. Ўша пайтларда Муҳаммаджон ака “Ғунча” кинотеатри яқинидаги кўп қаватли уйларда турарди. Бу – 80-йиллар, Муҳаммад Раҳмоннинг “Яшил дарё” номли иккинчи шеърини тўплами нашр этилган, Баҳодир Содиқ шоирнинг шу китобдан ўрин олган шеърлари ҳақида тақриз ёзган кезлари эди.

...Орадан икки-уч кун ўтиб-ўтмай Муҳаммад Раҳмоннинг Чилонзор Оқтепасидаги уйига бордим. Эшикни шоирнинг ўзи очди. Менга кўзи тушиши билан қувониб кетди. Шу куни узоқ суҳбатлашдик. Шоир Тоир Юнусни эсладик. У яқинда оламдан ўтган эди. Муҳаммаджон ака “Яхши инсон эди, дарвеш эди”, деди.

– Сайланмам, янги китобим чиқаяпти, “Шарқ”дан, – дейди шоир.

– Қандай ном кўйдингиз?

– “Йўл кўраётган одам” деб номладим. Матназар Абдулҳакимни биласиз, шу дўстимиз китобга сўзбоши ёзган. Китоб яқинда чиқиб қолади.

Мен шоирга бундан икки ой бурун Хоразмга борганимни, Матназар ака билан бўлган суҳбатларимизни айтиб бердим. Бу икки ижодкорнинг хоки-сорлиги ҳам, камтаринлиги, вазминлиги ҳам, шеърга, сўзга садоқати ҳам бир-бирига жуда ўхшарди. Улар руҳан яқин дўст эди...

– Суҳбатимиз поёнига етай деб қолди. Уни яхши бир шеърингиз билан ақунласангиз, – дейман Муҳаммаджон акага.

Шоир шеър ўқий бошлайди:

ЁМҒИР МУШОИРАСИ

*Ҳасратлашар боғ билан ёмғир,
Қуюқлашар шивир-шивирлар.
Ошиқмикан, савдойи шоир, –
Ху, йўлакда кимдир гивирлар.*

*Изҳор истар, тавалло истар,
Балки ундан юрак садоси.
Балки шундан юргандир музтар,
Битта сўзнинг бўлиб адоси.*

*Бўлмасин у боиқалардан кам,
Иймон қадар тийрак кўзни бер.
Савлат берма сен унга, эгам,
Давлат берма, ўша сўзни бер!*

*Сабр бергин, илҳом, илойим,
Рух парвози, дил рози билан.
Давраларда бор бўлсин, доим,
Ўз ёмғири – овози билан!*

Муҳаммад Раҳмон ҳаёти ва ижодига бағишланган эшиттириш 2010 йил 24 январь куни “Умр дафтари” номи остида эфирга берилди. Икки кун ўтиб, телефон жириглаб қолди.

– Берди Раҳмат, мен, Муҳаммаджон акангизман. Эшиттиришни эшитолмай қолдим. Лекин кўпчилик ўртоқлар эшитишибди, “Яхши эшиттириш бўлибди”, деб кўнғироқ қилишди. Сиздан илтимос, ўша эшиттиришни дискка кўчиртириб берсангиз, ўзим ҳам эшитиб кўрсам.

Эшиттиришни дискка кўчиртириб олгач, Муҳаммаджон акага кўнғироқ қиламан. На қўл телефонига, на уй телефонига тушаман. 29 январь, жума куни дискни олиб уйига бордим. Эшикни шоирнинг рафиқаси Холтош опа очди. Акани сўрайман. Опа маъюс ҳолатда:

– У киши шифохонада, комада ётибди, аҳволи оғир, – деди.

Опага ака дискни сўраганини, шуни олиб келганимни айтдим.

– Э, уйга киринг, Қашқадарёдан тоғалари келишган.

Уйга кирдим. Бир қиз – Муҳаммаджон аканинг жиянларидан бири, янганинг қўлидан дискни олар экан: “Тоғам бу ҳақда кўп сўради. У киши ҳушига келиши билан уни эшиттирамиз”, – деди.

Афсуски, уни эшитиш шоирга насиб этмади. Якшанба куни эрталаб шоир Рустам Мусурмон уйимга кўнғироқ қилди:

– Ака, Муҳаммад Раҳмон оламдан ўтибди, пешинга чиқаришар экан.

Ҳалимаҳоннинг сўзлари ёдимга тушади: “Бу кунлар ҳам ғанимат экан...”

Қиш ўтиб, баҳор кунларининг бирида шаҳар марказида жойлашган

“Шарқ зиёкори” китоб дўконига кирдим. Муҳаммад Раҳмоннинг ўша ўзи айтган сайланмаси чиқибди: “Йўл кўраётган одам”. Сўзбошини ўқийман:

“Адабиётсиз халқ, агар шундай халқ бўлиши мумкин бўлса, виждонсиз халқдир. Мен Муҳаммад Раҳмонни халқимизнинг виждонини таъмин этаётган инсонлардан деб биламан. Бундай ижодкорлар умумжаҳон маънавиятининг олдинги жабҳаларида маҳкам туриб ижод этадилар ва ҳамиша тараққиёт сари илгарилайдилар...”

Муҳаммад Раҳмоннинг шеърияти кўплаб мутафаккирларимиз, шулар сафида Муҳаммад Раҳмоннинг ўзи ҳам орзу қилган улуғвор сукунатнинг қобиғини парчалаб юксалган азамат сўздир”.

Матназар Абдулҳаким шоир дўсти шаънига, унинг шеъриятига берган мазкур баҳога айна пайтда ўзи ҳам муносиб ижодкор эди.

Энди Матназар Абдулҳаким ҳам, Муҳаммад Раҳмон ҳам, Рустам Назар ҳам орамизда йўқ...

Энди қалбимизда армонли соғинчлар бор...

Энди улардан бизга “Ёмғирлар” мерос бўлиб қолди...

Энди бу “Ёмғирлар” гоҳ соғинч бўлиб, гоҳ армон бўлиб руҳимиз боғларига ёғаверади...

ҲУКМАТ

**Белги бўлса, одам иўдага
ағашмайди, ақли бўлса, киши
сўзга ағашмайди.**

Маҳмуд ҚОШИҒАРОВ

Лиляна СТЕФАНОВА

Болгар шоираси, адабаси, публицисти ва таржимони. Асарлари жаҳоннинг 31 тилига таржима қилинган. 1929 йилда тугилган. София университетининг филология факультетида, Москва давлат театр санъати институтининг режиссура бўлимида ва М. Горький номидаги адабиёт институтида таҳсил олган. Шеърят, наср, эссе, публицистика, драматургия жанрларида элликдан ортиқ китоблари нашр этилган. Болгариянинг адабиёт соҳасидаги “Димитров” мукофоти, “Кирилл ва Мефодий” ордени, “Дора Габе” миллий мукофоти билан тақдирланган.

ЮРАГИМДА ЁНГАН МУҲАББАТ

ШАМОЛ

Шамол эшигимни қоқар бемаҳал,
рашкчи эркак каби инжиқ, бадгумон.
Бевафо деб ўйлаб, қилади жанжал.

Шошмагин,
мана, тун – беғараз гувоҳ,
билиб-билмай мени айблама ноҳақ,
ҳеч қачон хиёнат қилмадим, ахир,
тинчлан,
менда йўқ-ку ҳеч қандай гуноҳ...

Мен сени бир лаҳза унутдимми, айт?
Ёлғизлик меҳмони бўлдим,
сукунат
сийлади кўрсатиб меҳр-оқибат.
Хаёл шаробини ичдим мен бу пайт,
серқуёш боғда сайр айладим фақат,
менга кучоқ очди мезбон – сукунат.

Қизишма,
жаҳлингни жиловла, шошма.
Сукунатда лаҳза –
қумдек зарра, гард.
Мени меҳмон қилди бир дам сукунат.
Ахир, сеникиман –
сеники фақат.

Ишонмаяпсанми ҳалиям?
Эсла,
дўст эдик иккимиз
хамсуҳбат, сирдош.
Мени рашк қилмагин, девонагинам.
Кундуз сеникиман,
чошгоҳда, тушда –
ҳар кун сеникиман.
Тушдан кейин ҳам
сен билан бўламан ботгунча қуёш.

Деразам ойнаси титрар ногаҳон,
эшигим тақиллар қаттиқ, бетоқат.
Ишонмаяпсанми ҳалиям, наҳот,
ўзингсан-ку менга ёлғиз хукмрон?!

Эрта нима бўлар менга,
билмайман,
сенга юрагимни кўйдим олдириб.
Мен нима қиламан
сен кетиб қолсанг,
фақат сукунатни менга қолдириб?

ТҶЙ

Тўйнинг алёри, завқи,
 Ноғора овози шўх.
 Юракка тегар шавқи,
 Юракда ёнади чўғ.
 Овоз куш каби учар,
 Еру кўкни гангитар.
 Оёқлар рақсга тушар –
 Ерни тепиб чангитар.
 Ўйин-кулгидан ҳовли
 Кема каби қалқийди.
 Раққоса қиз рўмоли
 Маёқ каби балқийди...
 ...Оқ кўйлакли келинчак
 Гуллаган каби олча.
 Кўзёшимни артаман,
 Кўлимда дастрўмолча.
 Сўзлайман, кўзимда ёш,
 Кулиб турар лабларим:
 “Келин, тиконсиз бўлсин
 Бошингда гулчамбаринг”.
 Айб бўлса ҳам синдириг
 Дарахтлар бутоғини.
 Қуёш кўзига суртсин
 Келинчак оёғини.
 Менинг орзу-тилагим
 Офтоб мисоли ёнур –
 Дераза ойнасидан
 Уйига ёғилсин нур.
 Ноғорачи зарб билан
 Юрагимни чалади.
 Гуриллаб ўйин-кулги
 Тобора авж олади.
 Ҳилпирайди оқ кўйлак,
 Кушдек қанот қоқар енг.
 Даврада сузиб кетар
 Оққуш мисоли келин.

ЁЗ

Тобланаман қуёшда обдан
Кун чиққандан ботгунга довур.
Захира тўплайман офтобдан
Кўпроқ меҳр,
Ҳарорат,
Ҳовур.

Ярқирайди оппоқ тишларим,
Нур юзимни ёндириб суяр.
Пешонамга тушган сочларим
Майса каби қовжираб куяр.

Гоҳ кум каби чўл-биёбонда
Ловуллайман қуёшда ёниб.
Гоҳ чағалай каби уммонда
Дам оламан мачтага қўниб.

Тобланаман қуёшда обдан
Кун чиққандан ботгунга довур.
Захира тўплайман офтобдан
Кўпроқ меҳр,
Ҳарорат,
Ҳовур.

Қиш келганда бир кун ногаҳон,
Қаҳратонда қолган пайт борлиқ,
Ҳамла қилса аёз, муз, бўрон,
Қақшаганда музлаб тирик жон,
Қовоқ уйса осмон ҳам совук,
Ҳузурингга кириб борурман:
Меҳр, ҳарорат ва нур олиб.
Иссиқкина қўлларим билан
Қучоқлайман ёнингда қолиб.
Йўғон арқон каби тўлғонган
Узун ўрим сочларим билан
Билагингни белимга боғлаб,
Иситаман сени кучоқлаб.
Мен борман, сен қолмайсан музлаб,
Бахш этаман меҳр, ҳарорат.
Доим сени топади излаб,
Юрагимда ёнган муҳаббат.

*Рус тилидан Мавсума МАНСУРОВА
таржимаси*

Ранко МАРИНКОВИЧ

Хорват ёзувчиси, шоири, драматурги, киносценаристи. 1913 йилда тузилган. Унинг энг таниқли асарлари “Альбатрос”, “Глория” пьесалари, “Циклоп” романидир. Ёзувчи мамлакатнинг маданият ва санъат соҳасида бериладиган миллий мукофоти – Владимир Назор номидаги мукофотга икки марта сазовор бўлган. 1991 йилда Хорватияда энг яхши новелла учун Ранко Маринкович номли мукофот таъсис этилган. Ёзувчи 2001 йилда вафот этган.

ТИМСОЛ

Ҳикоя

Қип-кизил юзларига бўжама тошган дароз йигит бемор ётган хонага кира экан:

– Хайрли тонг! Қалай, энгил тортмадингизми, уста? – дея сўз қотди.

Уста тоқатсизланиб бошини силтади-да, гўё аччиқ дамлама хўплаб қўйган кишидек юзини буриштирди.

Уста ҳамдардлик санъатида анчайин муваффақият қозонган бесўнақай бу ношуднинг кунда берадиган аҳмоқона саволига жавобан ғижиниб:

– Тузукман, тузукман, – дея сўзланди.

– Мен устахонанинг калитини олгани келувдим, – давом этди йигит қўлидаги қалпоғини хижолатомуз ғижимлар экан.

Бир дақиқача сукут сақлаб, бемор ётган каравотни кўздан кечириб чиққандан сўнг ғўлдиради:

– Ҳалиги... ишга киришсам... дегандим...

Ниҳоят, у беморнинг юзига қаради. Бу тўрсликнинг ўзгинаси, сўлғин, хира, хасталик қовжиратиб юборган кўзларга дангалига қадалган қараш эди.

“Мунча хунук қарамаса!”

Уста ёрдамчисига ижирғаниб боқди. Йигит эса устанинг назарига дуч келиб, бошини қуйи солди-ю, яна сукут ичра каравотга тикилиб, уни аввал ёнидан бўйига, кейин у ёнидан-бу ёнигача кўз билан чамалай бошлади.

“Ҳаёлан ўлчаяпти, хомчўтлаяпти, кесиб тўғрилаяпти, тахталарни арралаб мослаяпти, мих қоқаяпти...”

Уста сесканиб кетди. Адёл остидан чиқариб ётган озғин қўлларини чалмаштирди, лекин шу заҳоти қўрқинч ичида уларни бир-биридан айириб, ёстиғини тўғрилади-ю, шу ҳолича, қўлларини ёстиққа чўзганча ётиб қолди. Ҳатто шу алфозда ҳам унинг қўллари жонсиздек эди. Тобутни михлаётган, гўр қазийётган бу шафқатсиз қарашлар олдида ҳаммаси ўлим сура тига айланади. Бу қараш заҳар янглиғ, ранж, бетоқатлик сочади, кутишга тоқати қолмаган, шекилли. У аллақачонлардан бери бор умидини устанинг уйига тиккан эди, энди эса сабрсизлик билан вақт-соати етишини кутияпти. Қачон? У ҳар қуни калит олгани киради, калит йўлакда, эшик ёндоридаги

михда илиғлиқ туради, бироқ калитни қўлга олишдан аввал худди тутундек сирғалиб ичкари киради, ялтоқланиб хол сўрайди:

– Қалай, енгил тортмадингизми, уста?

Уста неча марталаб ўз-ўзидан гина қилади, тубан гумонларини иткитиб юборишга, ўзини ташландик, кераксиз одам билиб берилган ғамгин ҳисларини қувишга уринади... У холис турмоқни, бир лахзага бўлса-да, “бир оёғи гўрда турган” одам қисматидан халос бўлмоқни истайди. Аммо уста бир оёғи гўрда турганини, шифтга боқиб ётган кишига дунё хунук тусда, номутаносиб улкан, енгилмас, унинг ожизлигидан иршайган кимсадек туюлишини биларди. Буни идрок этар экан, ҳеч курса, хаёлларининг юксалишини, ҳақиқатнинг кўзларига тик қарашни истар, бир вақтлардаги кўз чамасини, макон хиссини қайтаришга, бармоқлари билан мрамар метинлигини сезишга иштиёқманд эди. У ҳаётни соғлом кишилар кўзига очиладиган бор рангларда кўришни истарди.

Дароз эса ҳамон хона ўртасида қаққайиб турар, довдираганча қалпоғини эзғилар, гўё ниманидир кутарди. Нимани?

Калит эшик ёндорида илиғлиқ. Балки, бу йигитнинг кўнглида самимий ачиниш, ўзини ифодалаб бера олмаётган, ибтидоий, итларча содиқ ҳамдардлик бордир-у, зоҳиран кўпол, хиралиги боис гумон туғдираётгандир?

Лаънати хасталик дунёга пастдан туриб қарашга мажбур қилаётганидан ҳаммаси чувалиб кетди!

– Калит қаерда туришини биласан-ку, Лойз! – Беихтиёр кескин гапирганини сезиб, кўшиб кўйди. – Ё у ерда йўқ эканми?

– Йўғ-э, бор, кўрдим. Фақат, олдин устани кўриб кўяй дедим, ахволи қалай экан. Мана, Худога шукур, тангри марҳамат кўрғазгани билиняпти, бугун анча енгил тортибсиз. Худо хоҳласа, Биби Марям қўлласса, анави, китобга ёзув битаётган фариштани ўзингиз ясаб тугатасиз. Сиз тузалмагунингизча унга қўл теккизмайман...

– Ҳайкалга тега кўрма, эшитдингми?

Унга нима бўляпти? Устанинг ўзи ҳам буни тушунмас эди. Юзи нега бу қадар бужмайиб кетди, кўрқинчли бўкирган бу овоз танасининг қай бир яширин еридан чиқиб келди? Вужуди ярақлаган ханжар қаршисида тургандай сесканди-ю, икки қўлини шафқат сўраган мисол чўзди. Лойз аввалига кўрқув ичра чекинди-ю, бироқ ўзига томон чўзилган заиф, нотавон қўлларни кўргач, бемор томон отилди, қўлларни жон-жаҳди билан тутди-да, хиқиллаганча садоқат билан ўпа кетди.

Лекин уста қўлларини тортиб олди. Унга Лойзнинг оғзидан теккан намлик ёкмаган, худди қўлларини кучук ялаб сўлак теккизгандек туюлган эди. Шу захоти қўлларини илиқ сувда, хушбўй совун билан ювгиси, топ-тоза қилиб ювгиси, хаёлларини бемазалиқдан халос қилгиси, фариштанинг қабр устига сочилаётган кўзёшлари мисол тўкилган шўртак шилимшиқни тозалаб ташлагиси келди.

Бундан ўн-ўн беш йиллар мукаддам уста тошдан мана шундай фаришталарни ясар экан, уларнинг қиёфасига жингала соч митти болакай – Лойзекни андоза қилиб олар эди. Ўша пайтда бундай фаришталар урф бўлганди, давлатманд кишилар қабр устига кўзёши тўкиши ёки жуда бўлмаганда, сағана атрофидаги гулларга сув сепиши учун фаришта тимсолидаги хайкалчаларни буюртиришарди.

Уста эса оппоқ мрамрдан ўзи учун, сағанаси учун Лойзнинг бошчасидан кўчирилган митти тимсолни эмас, балки улғайган ғилмонни ясади. Ўлим тимсоли тиз букиб, очиқ китобга устанинг исмини ёзар эди... Гўё ғилмон шамол шиширган елканлар каби улкан қанотларини ёзиб кўз кўрмас юксакликдан устанинг қабри тепасига учиб тушяпти, қора гранитдан ясалган силлик тахта устига оёқ учини салгина теккизиб, қўлидаги каттакон пат билан тош китобга ҳуснихат битяпти: Альберт Князь, сангтарош уста.

Қўлларининг тиришқоқ ҳаракати, қадининг астойдил эгилгани, бошининг чап елка устига енгилгина энгашгани, яланг оёқлари бош бармоқларининг йиғилганлиги – бари диққатнинг бир ерга тўплангани, эътиборнинг жамланганидан далолат берарди. Уста ғилмоннинг юзида тасвирламоқчи бўлган, кўз илғар-илғамас эркакча мунг ўзгалар учун ақл етмас даражада маҳдуд. Лекин Лойзнинг оғзи четидаги кескин чизиклари бемаъни ва маккор ишшайишга айланиб, унинг қўпол башарасида қотиб қолган. Худди кўзичокдек жингала соч Лойзекнинг сирли қулимсираши, унинг чор-атрофга мушукдек айёр кўз ташлашлари усталик билан яширилган қалбаки содиклик билан қўшилиб, тимсолнинг юзларида нодонлик ва тантанадан иборат ғалати аралашма тарзида акс этди.

Мана у, ўша юз! Уста тушуниб бўлмайдиган бу андозага (андоза эса бу вақтда хона ўртасида ҳиқиллаб, бурни-ю, кўзини қасмоқ босган мовут қалпоқ билан артарди) қанчалик узоқ тикилса, ушбу йигит ва ўзи ясаган ғилмон ўртасидаги даҳшатли ўхшашликни шунча аниқ кўрар эди.

Лойз ғилмон қиёфасида! Ҳаммаси айнан шундан бошланди. Тўшакка михланган пайти кўнглига ўрнашган шубҳа бир неча ойлардан бери устанинг қулоғига захархандалик билан: “Лойз – ғилмон! Ха-ха-ха, фаришта Лойзек! Лойзек, фаришта эмас, Лойзек исмимни ўлим китобига ёзяпти. Унинг башарасини қийшайтираётган нарса аслида менинг ўлимимдан ҳузурланиш!” – деб шивирларди.

Унинг тўшагига кириб олиб, оромини захарлаётган чидаб бўлмас хаёл, азобли, шафқатсиз, жирканч хаёл – иблис...

Бу хаёллар билан қийналаркан, Лойз тўккан кўзёшлардан охириги умидларни териб оларкан, уста терга пишиб кетди. Ахир Лойз йиғлади-ку! Устанинг қўли унинг ҳақиқий кўзёшлари билан хўлланди... Қалпоғи билан ёшларини бутун юзига суркаб юборди...

– Агар мен ўлсам, уни тугалланмаган холича гўримга қўй, хўпми, Лойз? Йигит:

– Йўқ, уста, йўқ! – дея хитоб қилди-ю, яна овози йиғидан титраб кетди.

– Китобга фақат менинг исмимни ўясан, уқдингми? – тантанавор, худди

васият қилаётгандек совуқ оҳангда давом этди уста. – Исминнинг тагига сангтарош уста деб ўйиб қўй, бошқа ҳеч қанақа ёзувнинг кераги йўқ, ҳеч қандай сана қўймайсан, англадингми?

– Исмингизни мен ёзишим керакми? О, уста!.. – Лойз юзлари оппоқ оқарганча ортга чекинди.

– Нима бўпти? Сен хафа бўлма, булар одатдаги нарсалар, – йигитнинг тортингани нашъа қилиб, тақдирига шодиёналик билан қўнган киши каби сўзлади уста. Кейин заҳарханда ғамгинлик билан қўшиб қўйди: – Одам зоти бир кун келиб ўлиши керак. Қари-қартанглар, ҳаммага халал берадиган, ҳеч кимга кераги йўқлар...

Йигит қалпоғини юзига босиб олиб, худди сурнайникидек ингичка овоз чиқариб хўнгиллай кетди.

Уста томирларида қон эриганини, оққанини, танасининг ҳар томонига қараб таралганини, ҳар бир катакчани тепиб ўтганини, жонланганини сездди. Сал бўлмаса, хушини йўқотай деди.

– Йиғлама, Лойз. Мен фақат сен бу ишни бошқалардан кўра яхшироқ урдалайсан, демоқчи эдим...

Шогирднинг хўнграшлари ҳамон тинмас, бу овоз энди худди гулхан алангаси мисол чолни исита бошлаган эди.

– Сен бу ишни санъаткорона, меҳр билан адо қиласан, демоқчийдим...

Лойз гўё эсидан айрилган мисол чайқалди, лекин йиқилмади, устанинг қаравоти ёнига тиз букди-да, бошини адёлга тикиб олди. Йигитнинг танаси аччиқ, бетаскин йиғидан титрар, худди қаравот ёнида абадий, умрининг охиригача йиғлашга аҳд этгандек, кўзёшларини ҳеч тўхтата олмас эди.

Кўзёши худди тарновлардан жилдираган ёмғирдек тўкилар, ўтган кунлар ва тунларнинг ҳавотир ҳамда шубҳаларини супуринди янглиғ олиб кетарди. Болаларча софлик булоғидан тоза кўзёшлари оқиб чиқаркан, қайғули ёлғизлик саҳросига ўзининг нами билан жон бағишлар эди. Ёлғизлик аслида хасталик орқасида тугаб бораётган умрнинг аянчли қолдиғини заҳарлаётган шубҳа илонларига тўла сувсиз тақирлик каби бераҳмдир.

Уста яна ижоднинг улуғвор устунлигини ҳис қилди, гўё қўлига болға билан искана тутгандек, бешакл харсангдан қабри устига тўкилажак шаффоф, ҳурлардек соф йиғини ўя бошлагандек ишончи ортди. Шу заҳоти устанинг қўллари остида ҳиссиз тош вужудга илиқ жон югурди-ю, қайғуга ботиб, ўз яратувчисига бош эгиб, миннатдорчилик ёшларини тўка бошлади...

Альберт Князь ҳали бунчалик эътирофга сазовор бўлмаганди. У исми жисмига мос, сангтарош усталар орасида мисли оқсуяк князь эди. Баъзи ҳайкалтарошлар уни ўзларининг ҳамкасби деб билишар, бу унинг истеъдоди тан олинганига далолат, кўргазмаларда бир неча марта мрамор ва гранит ҳайкалчалари ижод аҳли яратган асарлар билан тенгма-тенг намоиш қилинган, юқори баҳолар олиб, санъат билимдонларининг мақтовларига сазовор бўлган эди. Лекин болалигидан итларча садоқат билан унга занжирбанд бўлган, адашганлик, эси пастлик ниқоби остига яширинган, инсонга хос барча хусусиятларни ўзининг маккорлиги билан тўлдирган мана

шу писмиқ йигитда инсон юраги уйғонганини уста ўз ижодининг гултожи деб ҳисобларди.

– Борақол, Лойз, борақол, азизим. Балки тузалиб ҳам кетарман, сен бўлсанг, аза тутиб ўтирибсан... – оталарча койинди уста.

– Қандоқ қилай, уста, ўзингиз ҳамиша мени... худди мен... ҳалигинақа... Ух... – ич-ичидан хўрсинди Лойз. – Қийналиб кетдим, уста...

– Биляпман, Лойз, қийналиб кетдинг... Бор ташвиш сенинг елкангга тушди. Айтмоқчийдимки, устахона, ишлар...

– Э, мен буни айтганим йўқ, – хафанамо қўл силтади Лойз. – Сиз, мана сиз касал бўлиб... Оғир-да бу.

– Сен мени ўйламагин-да! Яхши нарсалар тўғрисида ўйла. Ёшсан ахир... Яхши кўрганинг борми?

Лойз қиз боладек уялиб кетиб, кўзларини яширди. У устанинг бунақа ҳазил қилишини кутмаганди, лекин итоаткорлик билан бу ҳазилга чидади.

– Ҳазил қилаётганим йўқ, – уста худди керакли ипни топгандек, хотиржам торта бошлади. – Яхши кўрганинг дилингдаги бор ташвишингни, ғамингни аритади, тегишиб чимчиласанг, биргалашиб кулишади, қарабсанки...

– Эҳ, уста, бунақа гапларни айтиш уят бўлади, – кўзларини ерга тикиб минғирлади Лойз. – Бунақа ишлар менга тўғри келмайди...

– Нега тўғри келмас экан? Авлиёмининг сен?

– Авлиёмасман-у... Барибир...

– Кимсан бўлмаса? Жафокашмисан? Гапимга кир, Лойз, яхши кўрган қизинг бўлсин. Йўқса, йигитлар сени калака қилишади. Миянгдан қора халларни чиқариб ташла, мен амаллаб қутулиб оларман, агар уддаласам...

Лойз устанинг дадиллигидан руҳланган каби кулимсиради.

– Тузалиб кетасиз, Худо қўллайди, тузалиб кетасиз, уста!

– Мана, Худо ҳам қўллаб юборади, деяпсан. Биргалашиб бир илож қилишимиз турган гап...

– Худо сиздан марҳаматини дариг тутмайди! – Лойз гўё Худои таоло-ни шифо йўллаш билан овора ҳолда кўриб, бу хайрли ишга куйингандек илҳомланиб хитоб қилди. – Мен тонгда ҳам, шомда ҳам ибодат қиляпман, рўза тутяпман. У шафқат кўрсатади, унинг марҳамати улуғ!

“Менинг тоқатим ҳам улуғ!” – ўйлади уста. Лойзнинг художўйлик билан айтган гаплари устага дафн маросимидаги марсияларни эслатди-ю, дили гашланди.

– Майли, бу кунларам ўтиб кетади... – У лапашанг бу йигитнинг хўрсинишлари боис ёпирилган сирли туманни ёйиб юборгиси келиб, деди:

– Яна аввалги, иккаламиз сибизга чалаётган чўпонни ясаган пайтларимизга ўхшаган вақтлар қайтади... Эсингдами, менга андоза бўлатуриб ухлаб қолганинг... Мана шуни ўйла.

– Мен шу тўғрисида ўйлапман. Ўша пайтда аввалги бекам ҳаёт эдилар, жойлари жаннатда бўлгур, – аввалги бекасини эслаган заҳоти кўзларини шифтга тикди. – Ух, шу чўпон бирам менга ёққандики... ўтган кечаси туш кўрдим: сиз соғ-саломат, шу чўпонни ясаётганмишсиз, у эса ҳеч бўй бер-

масмиш, искана билан урармишсиз, у чап берармиш, ҳаммаси тушимда. Сиз чекинмас эмишсиз, у бўлса, ён бермасмиш. “Шошма, бадбахт, – деярмишсиз. – Таъвия эканингни кўрмайпсанми, сени чиройли қилиб қўяй!” “Қўйвор, – деб қичқирармиш чўпон. – Қийнаб юбординг мени! Менга ҳусн эмас, адолат керак. Менинг орқамдан пул ишлаб олмоқчисан! (Ҳаммасини тушимда эшитяпман.) Улушимни бер, кетаман мен!” Шу пайт қаердандир аввалги бекам келиб қолганмишлар. “Манави бадкирдорни қара-я! – деярмишлар бекам. – Шошма, Альберт, мен уни ушлаб тураман, сен яхшилаб ур!” Сиз куч билан урармишсиз, чўпон бир силтанармиш, искана бўлса, учиб бориб бекамнинг пешонасига урилиб, ярмигача кириб кетармиш... Йўқ, у ёғини айтмайман. Мазангиз қочиб қоляпти. Жуда ёмон туш, билиниб турибди, эслашга ҳам қўрқади одам...

– Ҳеч қиси йўқ, айтавер. Кейин нима бўлди?

Устанинг ҳақиқатан ҳам мазаси қочди, ранги ўчиб, адёл остидаги кўллари қалтираб кетди.

– Ишқилиб, чўпон айтармишки: “Менга ҳусннинг кераги йўқ...”

– Буни айтдинг.

– Шу... У ёғига уйғониб кетдим...

Худди сув остидан шўнғиб чиққандек, Лойз чуқур сўлиш олди.

– Алдама! Кейин ҳам туш кўргансан.

– Тўғри... Алдаётганим йўқ... – дея туриб олди йигит. – Фақат у ёғини айтиш уят-да...

– Нега энди? Бу туш-ку, сен айбдор эмассан.

– Биламан, айбим йўқ, бу – туш. Ҳушёрнинг хаёли миясида, мастники – тилида, деб бежиз айтишмаган-ку. Туш ҳам мастликка ўхшаган нарса, одам ўзини ўзи эслай олмайди. Миясига нималар келмайди... Шу пайт кейинги бекам кириб қолганмишлар, менинг хаёлимда ҳалигиндай нарсалар йўқ эди... тўғрими? Мен ҳаммаси ҳалол, Худо буюрган қонунларга, виждон амрига биноан бўлишини хоҳлаганман. Ўзингиз ҳам у пайтлар ирғай дарахтидек бақувват эдингиз. Майда тош кўзингизга тегиб жароҳат етказганини айтмаса, тамомила соғлом киши эдингиз. Ўшандан бери қанча йил ўтди? Етти йилдан ошгани йўқ. Ҳа, одам боласи шунақа яралган экан.

“Ҳа, одам боласи шундай яралган экан. Дарҳақиқат, бир сиқим чиринди, бебақо”. Устани қалтироқ тутди. У қора гранитдан ясалган ҳашаматли сағанани, унинг тепасидаги ғилмон қанотли мрамар Лойзни эслади. Ғилмон қалин китобга устанинг исмини ёзарди. Лойз ёзяпти-ю, башарасида иблисона кулимсираш... Ҳа, айнан шу вақтда уста ёш, кўҳлик бева – Фридани учратган эди. Мархума хотини Магда анчадан бери касал бўлганидан хунуқлашиб, юрак хасталиги оқибатида шишиб кетганди. Одам боласи шундай яралган экан-да! Уста хотинининг рашки, жанжаллари, боз устига хасталиги жонига текканидан баъзан унинг ўлишини хоҳлаб қолар, бу ҳақда совуқ бир хотиржамлик билан ўйларди-ю, кейин ўз хаёлларидан ўзи уялиб кетарди. Шу ўйлари боис виждони қийналар, лекин чиройли, оқ малла соч Фрида ҳақидаги хаёллар уни баттарроқ қийнади...

Фрида мархум эрининг қабри учун ёдгорлик буюргани келганди. Унинг эри оркестрда гобой чаладиган мусиқачи бўлиб, кутилмаганда, концерт чоғи ўлиб қолган экан. Сахнада бирданига мазаси қочибди, олиб чиқиб кетишга ҳам улгуришмабди, томошабинларнинг олдидаёқ жон таслим қилибди. Фрида мархум эрининг сағанаси ҳам мусиқага боғлиқ бўлишини истаб, ўзгача, таъсирли бир нима ясаб беришни сўради. Уста билан гаплашар экан, бетасалли йиғлар эди. Уста шу заҳотиёқ сибизга чалаётган чўпон ҳайкалини таклиф қилди. Ўзи ҳам бева аёлнинг қайғусидан ларзага тушган эди. Ўшанда кун илиқ, қуёшли, аёлнинг йиғиси эса олислардан келаётган, қуёш остида эриб кетаётган маъюс сибизга товушини эслатарди. Аёлнинг қайғуси устанинг илҳомини жўштириб юборган, уни юпатаркан, титрок овоз билан илиқ, самимий сўзларни топиб айтарди, бу сўзлар қаердан тилига келаётганини ўзи ҳам билмасди...

Уста кўплаб инсоний бахтсизликларга гувоҳ бўлган, ўлим унинг учун илоҳ, илҳом париси, тасаввурларининг ягона санами эди. У гўё аёллар шляпаларининг янги андозаларини қидиргандек, тинмай янги киёфалар, давр руҳига мувофиқ, мижозларнинг дидига мос келадиган янги тимсоллар изларди. Уста беҳисоб тош ҳайкаллар: маъюс парилар, мотамсаро аёллар, ғамдийда оналар, мазорга келиб, оппоқ соқоли билан ер супурувчи қадди букик кексалар, кўплаб даҳолар, фаришта ва хурлар, савдогар, уй соҳиби, ўт ўчирувчиларнинг серсоқол бошларини, ватанпарвар шоирларнинг киёфаларини яратган. Бу тош ҳайкаллар қабристоннинг тор панжаралари оралиғида торли чолғу ва ноғоралардан шахдам садо таралиши биланок адабият сари дабдабали қадам ташлашга шайланган раққослар каби саф тортган. Лекин мусиқа садоси эшитилмайди, чор-атрофда сукунат ҳоким. Ҳамма уларни унутган. Фақат сўлиган, қуриган гулларгина шамолда шитирлайди...

Буларнинг барини уста яратди, бегона қайғуга бефарқ, уни мижозларнинг шахсий иши деб ҳисоблаб, ўз мижозига ҳамдард бўлишга ҳеч қандай эҳтиёж сезмай ясади. Лекин Фриданинг қайғуси уни хайратга солди, ўз мотамидек ларзага тушди. Аёлнинг кўзёшларига чўмилган юзлари уни илҳомлантирди, киприкларидан тўкилган томчилар сағаналар яратувчисининг касбий лоқайдлигини эритиб юборди. Унинг юрагида рассом қалби уйғонди.

Шундай қилиб, ҳаммаси сибизга чалаётган чўпон туфайли бошланди. Лойз андоза вазифасини ўтар, мархума Магда эса аччиқкланиб, аҳмоқона фикрлари учун қарғар, лекин кўпроқ Лойзга таъна қиларди. Аслида иш бошқа буюртмалардан фарқ қилмас, ҳатто сибизга чалаётган чўпон бўлсада, оддийгина ёдгорлик эди. Шунақа экан, мухтарам хонимга не сабабдан сибизга, чўпон зарур бўлиб қолибди? Бу хоним эргинасининг мазори совимай турибоқ бошқасини топиб олса, ажабмас! Бунақанги аслзода бегойимлар аслида қанақа эканликларини Магда билмайдими? Уларга фақат пул бўлса... Ёлғондакам йиғлайди-ю, юз-кўзини бўяшни унутмабди! Битта ёғупанинг ўзидан қанча сарфлаган экан-а, беҳаё?

Магда рашкчи, салга шубҳа қилаверадиган хотин эди. У севилмаган аёл сезгиси билан қайси томондан хавф келаётганини бехато топиб, ўша жойга зарба беришга интиларди. Рашкка одатдаги зикналиги ҳам кўшилиб, буюртма учун келишилган ҳақни ололмай қолишдан чўчиб, Магда зарбни кулочкашлаб урарди. Шунда ҳам унинг жаҳли эрига эмас (эрини у жонидан ортиқ кўрарди), тенги йўқ дангаса ва уйқучи Лойзекка қаратиларди.

Магда Лойзни ёмон кўрарди. Лойзни кичкиналигида қишлоқ ўқитувчиси устага шогирд қилиб олиб келганди. Ўқитувчи болакай истеъдодли эканини даставвал ўзи сезганини қайта-қайта таъкидларди. Бу келажакда унутилмайди деб умид қиларди, шекилли. Ўқитувчининг фикрича, болакай улғайганда “янги Мештрович”¹ бўлиши тайин, ҳатто маҳаллий руҳоний хазратлари ҳам шу фикрда эди. Бола эса етимча, ҳеч кими йўқ...

Уста болани ёқтириб қолди, зурриёди бўлмаганидан, уни фарзандликка олмоқчи бўлди. Лекин эҳтиёткор Магда эрини бола улғайгунча сабр қилишга, унинг қандай одам бўлиб етишишига қараб иш тутишга кўндирди.

“Мана энди унинг қандайлигини кўриб турибсан, – деганди марҳума Магда эри сибизга чалаётган чўпон ҳайкалини ишлаётган пайтда. Ўшанда Лойз ўн саккиз ёшга тўлганди. – Ярамас алдоқчи! Менинг юрагим ёрилса – тамом. Гапимни эслаб қол, Альберт: бу муттаҳам сени гўрга тикади”.

Қабрдаги улуғвор гранит тахта, унинг устида эса мрамардан ясалган Лойз. “Менга ҳусн эмас, адолат керак”.

Бир куни тунда Магданинг юраги хуруж қилди-ю, ҳаммаси тугади. “Гапимни эслаб қол, Альберт: бу муттаҳам...”

Шунда ёш бека Фрида пайдо бўлди. Қўлида сибизга ушлаган Лойзекни мусикачининг кабрига ўрнатишди-ю, ўзлари никоҳдан ўтишди. Бари ўз шаънларига яраша, Худо буюрган қонунларга, виждон амрига биноан қилинди. Одам боласи шундай яралган экан! Уста у пайтларда ирғай дарахти сингари бақувват эди. Тўғри, искана тагидан ўткир тош учиб чиқиб, кўзини шикастлади, шуни айтмаса, тамомила соғлом эди. Шундан бери қанча вақт ўтди? Етти йил ҳам бўлмабди. Мана, инсон зоти қанақа! “Улушимни бер, мен кетаман!”

– Борақол, Лойз, борақол, – устанинг овози хотиралар доғидан бўғилди.

Икковлари сукут ичра қолишганда, Лойз уста нималар ҳақида ўйлаётганини тушунишга, сезги билан унинг фикрларини топишга уриниб кўрди.

– Аччиғингизни келтирдим шекилли, уста. Баъзида маънисиз гапларни валдирайди киши... Ишонасизми, ростдан ҳам тушимга кирганди... Худо урсин, агар алдасам, – Лойз қўлини юраги устига қўйди.

Уста шогирдининг сўзларини кесмади, қасам ичишига бемалол йўл кўйиб берди.

Лойз бир зум қулоқ солиб турди. Жимлик. Қўлларини афсус билан осилтириб, хўрсинди.

“Э Худо, агар бу ёлғон бўлса-чи?” Лекин уста ичидагини ташига чиқармади, тоқатсизланиб:

¹ *Иван Мештрович – хорват ҳайкалтароши (1883-1962).*

– Ишондим, Лойз, ишондим. Борақол, менга бекангни чакириб бер, – деди.

Лойз бошини қуйи эгиб, ранжиганнамо чиқиб кетди. Эшикни ёпар экан: “Кечиринг”, – дея шивирлади. Унинг бу пичирлашини “Кечиринг, бошқа халал бермайман”, деб тушуниш мумкин эди.

“Худога шукур!”

Уста кўзларини юмиб олди-ю, Лойзек айтган сўзларнинг чигалини хаёлан еча бошлади. Фрида эса шу заҳоти, худди парда ортида сахнага чиқишни кутиб турган актриса сингари кириб келди.

Юзига ясама ташвиш аломатларини чиқарган қобилятсиз актриса. Ҳар қандай хомхаёлдан йироқ одам, ҳатто у қадар синчков бўлмаса ҳам унинг юзида амаллаб яширинган бетоқатликни ўқиши мумкин эди.

– Бирон еринг оғрияптими, Альберт?

Аёлнинг овози бир маромда, ҳиссиз жаранглади. Дераза ортидаги термометрга қараб ҳаво неча даража эканини хабар қилаётгандек осойишта.

Уста жавоб қилмади, фақат кўзлари ғазаб билан чакнади.

Аёлни кузата бошлади. У чиройли эди. Тепага таралган сочлари бош устидан энса томон енгил тўлқин сингари ўтиб, энса тепасига санчилган тароққа тўкнаш келарди-да, тароқ тишлари орасидан тўғон ичидан тошган олтин ранг шаршара мисол елкаларига тўкилиб, бўйин атрофида учқун таратувчи шаффоф тўр ҳосил қиларди. Кулранг тор кўйлак унинг баданини ўраб, гўё ҳашаматли пештахта магазиннинг бор давлатини кўз-кўзлагани каби аёлнинг бўлиқ қоматини бутун жозибаси билан намоёиш қиларди. Бирдан устанинг кўнглида ёнгинасида адо билан буралиб, кишидаги яширин туйғуларни жунбишга келтириб юборувчи шу мағрур вужудга эгалик қилиш истаги бош кўтарди...

У титроқ кўлини узатиб, хотинининг сонини силаган бўлди. Шу заҳоти ёдида бир вақтлари кўнглида шу аёлга нисбатан жўш урган эхтирослар, аёлнинг эркалашга даъват этувчи нозик қилиқлари ҳақдаги хотиралар бош кўтарди. Лекин Фрида унинг меҳрини рад этгандек четланди. Устанинг кўли садақа учун беҳуда чўзилган гадонинг кўллари янглиғ осилди. Демак, барчаси тугабди...

Уят овозини сиқиб қўйганидан:

– Фрида, – дея шивирлаб чақирди.

Хотини деразага қараганча овоз берди:

– Ҳа, Альберт!

– Бирон нарса де...

– Нима? – ўгирилди Фрида. Лекин дераза ёнидан кетмади. У беморга яқинлашишга чўчирди.

Уста шифтга нигоҳларини қадаганча индамай ётарди.

Эрининг жимлиги аёлни қўрқитиб юборди, каравотга томон бир қадам ташлади-ю, хона ўртасида қотиб қолди.

– Нима дей, Альберт?

– Ҳеч нима, – бепарқ жавоб қилди уста. – Илтимос, менга илиқ сув келтир. Совун ҳам...

– Илиқ сув? – Фрида эрини алаҳляпти деб ўйлаб, кайфи учиб кетди. Уста ҳеч қачон шунчалик индамас, сирли, кўрқинчли бўлмаганди. – Нега сув зарур бўлиб қолди? – Аёлнинг тоқати тоқ бўла бошлаганди, шу сабаб овозида кескинлик пайдо бўлди.

– Қўлларимни ювмоқчиман...

– Буни қаранг-а! Энди қўлини ювмоқчимиш! Нима учун?

Уста нима хоҳлашини биладиган кишининг истеҳзоли илжайиши билан заҳарханда қилди:

– Қўлларим тоза бўлиши учун!

Кейин қўшиб қўйди:

– Агар малол келса, кераги йўқ. Очиғи, Фрида, қийналсанг, келтирма, керакмас. Фақат тўсатдан тоза...

Хотини ўзининг фидойилигидан ғурурланган мисол енгил сўлиш олдида, беморнинг бемаъни инжиқлигини кўтаришга мажбур бўлганларга хос ройиш билан чиқиб кетди. Бошқа биров унинг ўрнида буларга чидаб турармиди? Хотин ўз назарида таҳсинга лойиқ матонат билан тақдирига тушган шу кўргиликка чидаб келарди.

Уста хотинига ачиниб кетди. Ўзини ўзи айблар экан, дилида уйғонган ташландиклик ҳиссини бостиришга, Фридага меҳрибонлик ва фидойилик туйғуларини қайтаришга, ўз-ўзини эса рафиқасига ишонч билан қарашга ундамоқчи бўлди. Лекин шафқатсизлик билан руҳини енгиллатмоқчи бўлган бир пайтда аёл яна унинг кўз ўнгида ёш, чиройли ва итоаткор бўлиб қолди. Уста хотинининг итоатида сўзсиз таънани ўкиди, Фрида эса итоат панасида интиҳони кутарди. Эракнинг кўнгли яна оғир тортди.

Фрида иссиқ сув тўлатилган тоғорани кўтариб келди. Тоғорадан кўтарилаётган буғ хонада ёқимли илиқлик ва тозаллик исини таратди. Хотиннинг билагида оппоқ сочиқ. Совун келтиришни ҳам унутмабди. Худди эри айтгандек.

Фрида тоғорани каравот ёнидаги стул устига қўйди, сочиқни стул суянчиғига осди, совунни эса ўнг томонга, бемор қўлига олиши учун қулай тарафга қўйди. Бари инсофли ҳамширанинг беморни парваришlash қоидаларига аниқ, пухта риоя қилишини эслатади. Хотин ҳамма нарсани тахт қилгач, яна хотиржам дераза олдига келиб, ховлига қаради.

Деразадан ховли тўридаги устахона кўриниб турарди. У ердан исқананинг кескин, ғазабнок дўқиллаши эшитилди. Гранитни худди қурилишдаги тошни майдалагандек тўмтоқ, ҳиссиз жаҳд-жадал билан бурдалашар эди. Худди исқананинг бетакаллуф сикуви остида тош инграб юбораётгандек...

“Тўнка! Бор нодонлигини мрамарга қоқиб киргизмоқчи... Кўксини очиб, мушакларини ўйнатиб, кучини кўрсатиб мақтаняпти. Ишлаётганимни билсин деб, бор кучи билан уряпти! Кўрганлар ким ишлаётганини, тирикчилик ғами кимнинг зиммасида эканини, хўжайиннинг хасталигини

кўтариш, бечора бекага ғамхўрлик қилиш кимнинг елкасига тушганини билиб қўйишсин...”

– Альберт, нега қўлингни ювмаяпсан? – деразадан нари кетмай, мулозимлик билан сўради Фрида.

– Кейинроқ... – ҳовлидан келаётган тентакона зарб товуши устанинг кулоқ пардаларини ёрар даражада қийнар, лекин улардан беркинишнинг сира иложи йўқ эди.

– Кейинроқ сув совиб қолади, – хотинининг овозида билинар-билимас ғазаб титради. Лекин у дераза ёнидан нари кетмади.

– Совимайди, иссиқ экан... Бу аҳмоқ нимани шунчалик гумбурляпти? – Лойзнинг зарбаларига ортиқ чидай олмаслигини илғаб норозиланди уста.

Фрида ўгирилиб, эрига узок, масхарали қараш билан тикилди: мана, энди бу ҳам ёқмади...

– Нега гумбурлатсин? Ишляпти! – охирги сўзга урғу бериб деди хотин. Кейин тагин деразага қараб олди. – Иш деган шунақа бўлади-да. Биласан-ку, тошни тешиш пат юлиш эмас. Тош йўнганингда ўзинг дўқиллатмасмидинг?

Аёлнинг овозида янгича оҳанг пайдо бўлди. Демак, унинг тоқати чега-раси шу ерда экан-да: Лойз! Шу нуқтагача у ҳар нарсага, хатто қўл ювиш, сув келтирилгандан кейин эса қўл ювишдан айниш каби инжиқликларга чидаши, бардош бериши мумкин, энди эса эри бўлмағур шу гапни топиб ётибди... Уста касал экан деб умуман ишни ташлаш керакмиди? Ишни ташлаб, фақат беморга қараш керакми?

Йўқ, у эри нима демоқчи бўлганини тушунмади...

– Мен унинг зарби бошқача демоқчийдим. Ҳайкалтарош мраммарни бунақа урмайди, мен товушидан эшитяпман-ку... У тошни ҳис қилмаяпти...

– Лекин йигитчанинг кучи зўр, – деб юборди Фрида ногаҳон. “Йигитча” деган сўз аёлнинг тилларида самимий меҳр билан янгради.

– Қишлоқи! – гапини тузатишга шошилди у. – Қанақа тақиллатишни унга кўрсатиб берсанг бўларди.

Уста жавоб бермади. Ҳовли бутун дунёни қулатишга аҳд қилган Лойзнинг шафқатсиз зарбалари остида зирилларди. Фрида эса ҳамон нозик нарсалар салтанатида яйраётган жоҳил кучдан завқланганча дераза олдида турарди. “Лекин йигитчанинг кучи зўр!...” Уста манфур зарбалардан қутулмоқчи бўлиб, бошига адёл тортди.

Фрида деразадан нари кетди. Эри бошини беркитиб олганини кўриб, маъюс жилмайди-да, изтиробли сўлиш олди.

– Э, Худойим! Майли, айтаман, ишини тўхтатсин, – деганча эшикка йўналди.

– Фрида, қаёққа кетяпсан, қолсанг-чи! – дея ўтинди уста жон ҳолатда адёлни отиб юбораркан.

Фрида чиқиб кетди. Жаҳл билан эшикни очди-ю, охирги лахзада фикридан қайтиб, тавақаларни ушлаб қолди, эшик тарақламасдан ёпилди. Сал ўтмай, ҳовлидаги дўқир-дўқир ҳам босилди. Сукунат чўкди.

Бу сукунат тунги, у қоронғиликда уйқусизликдан қийналиб ётаркан, ҳар

бир шитирлаш, хар бир сирли товуш унга улкан, ақл бовар қилмайдиган, унга бўйсунмайдиган ваҳимали олам ҳақида сўзлайдиган сукунатга ўхшарди. Бу оламда Фрида яшайди, Фридания эринчоқ ҳиссиётлари қондирилади, бу оламда Фридания мафтункорликда тенги йўқ вужуди мавжуд.

У – аянч, ўлимга маҳкум одам, ушбу қалбаки ва бузуқ оламда умрининг интиҳосини кутяпти. Хасталик белгилаган сирли тартибга бўйсуниб, хасталикка тегишли қатор мажбуриятларни риёкорона бажарган ҳолда интиҳони кутяпти. Гўё барча ташвишлар айнан касалликка жамланган-дек, дардга барча қулайликлар муҳайё этилган тўшақдан, ўз ёнидан жой бергандек.

Аввалига уста Фридания янгича кўринишдаги меҳрига қаршилиқ қилиб кўрди. Жон-жаҳди билан халос бўлишга уринаётган кишига хос ўжарлик билан аёлнинг ўзига, гўзаллигига етишмоққа уринди. У ёлворарди, кейин унга марҳамат кўрғазиб ён беришарди. У кўрғазилган марҳаматни рад этиб, муҳаббат талаб қиларди. Қанчалик ғазабланиб қайсарлик қилса, кўрғазилаётган марҳамат шунчалик ортар эди. Соғлом кишиларнинг ожизларни бўйсундиришга ёрдам қилувчи устунликлари шундан иборат.

Шундай қилиб, уста бўйсунди. Тўрт девор ичида, ўлимга маҳкум одамнинг тўшаги ёнида юз бераётган воқеаларнинг сирли ва тушунарсиз алмашинувига ғарқ бўлди.

Айлана эса кун сайин торайиб, шафқатсизларча тортилиб, ёпилиб борарди. Беморнинг атрофини қудратли чегара девори билан ўраб олган жонкуяр бедорлик, Худодан кўрқиб кўрсатилган эътибор уланган жойларидан дарз кета бошлаган, ёриқлардан очик яраларни даволовчи ҳаётий кучлар оқиб чиқарди. Яра эса унинг ўзи эди. У барча ташвишларнинг сабабчиси, унинг хасталаниши боис ҳамма ўз фароғатидан воз кечган, энди эса яширишнинг иложи қолмаган асабийликка маҳкум, барчани ўз-ўзини қурбон қилишга мажбурлаётган айбдор эди. У ўзини айбдор сезиш ҳиссидан қутулишга, Фридания ўзини қурбон этишга тайёр туришдек фидойилигини суистеъмол қилиш эҳтимолидан халос бўлишни жон-дилдан истарди. У алдаётганларига ишонч ҳосил қилишни, зардаси қайнаган маҳалда ўлишни хоҳларди. Ўшанда у ўлимни ҳам бир иноят, узил-кесил озодлик деб қабул қилган бўларди.

Уста ўз шубҳаларининг манбаини излаб топишга уринди. Лекин шубҳа ёйилиб кетиб теварак-атрофни ғарқ қилиб юборганидан манба кўздан яширинган, фикрлари занжирида биринчи бўғинни яратиб, уни ларзага солган дастлабки ногаҳоний гумон шууридан изсиз ўчиб кетганди.

Лекин қачондир бунинг ибтидоси бўлган-ку! Қаерда, қаерда у, ибтидо? Ўша нигоҳ, ўша кулги, зулматдаги ўша шивирлаш, шитирлаш, ўғринча кадамлар қани?

Аммо бу қачонлардир, ё унақасига, ё бунақасига бошланган-ку! Бир куни тонгда ёки шомда шубҳанинг сояси пайдо бўлган, балки у азоблагувчи ёлғизликдан туғилгандир... Ноаниқ, ғайриихтиёрий бу шубҳа, эҳтимол, ёлғизликнинг совуқ саҳросида, Фридания висолига етиш истаги, хоти-

нининг овози, нафаси, меҳрига чанкокликдан пайдо бўлгандир? Фрида эса ёнида йўқ... Балки кейин у Лойзни эслагандир... Ушбу ғилмон – кабутар қанотли пок, оппоқ, жинссиз мрамар вужудни эслагандир. Мана шу қиёфани мрамарда яратиб, уни жисмсиз тимсолга айлантириш истагини эслагандир...

Бу икки истак қачон учраша қолди? Бу икки фикр қачон бир-бирининг бағрига кирди-ю, унинг ишончини бўғиб ўлдирди?

...Қабристонда яна кўнғироқ чалинди. Бугун охириги марта чалинди шекилли, ахир қоронғи тушяпти. Қўнғироқ бонги аталган кимса эса аллақачон қути ичида қўғирчоқдек ётибди, даҳшатли ўйинчоқлар тўпловчи ажал ортидан жўнатилиш соатини кутяпти.

Беморнинг туни – жар устидан ташланган чирик қўприқдир: оёқ қўйишинг билан оғир хаёллар юки остида пастга қулайсан. Уста бундай тунларга хаёлан киришга ҳам ҳеч қачон журъат қилмаган. У фикрларини катак ва қутиларга қамаб, ётиш жараёнининг майда-чуйда, ўз жисмига алоқадор тафсилотларига диққат қиларди. Каравот унинг учун номаълум, душман олам бўлиб, қийинчиликлар ва муаммоларга тўлиқ эди.

Уста ивиб кетди. Танаси теккан жамики нарса нам тортиб, ёқимсиз даражада ёпишқоқ бўлиб қолаверди. Тер теккан аёл оёқларига ўралашиб, ҳаракатларини тушовлаб қўярди. Чойшабнинг иссиқ, нам матоси чандиқ, ажин, буришиқ каби ғижимланиб кетарди. Лаънати латталар... Оёқ бармоқлари чалкашган латта-путталар орасидаги салқин ариқчаларни пайпаслаб топади, чуқурчалар, ўрачаларга кириб қолади, қутилмаганда кенг бўшлиқларни топади-да, ўша ерларда эсанг енгил салқинликдан ором олади. Унинг оёқлари ёпишқоқ, кир, тартибсиз латталар асирлигидан чиқадиган йўлларни ўжарлик билан излайди.

У қўлларини майин силайдиган текис, силлиқ мрамар билан ишлашга ўрганган экан. Каравот эса мрамар эмас...

Каравот соғлом кишилар учун шиширилган уйку елканлари остида сузатган оппоқ кемадир. Тонг соҳилига сузиб келгач, саёҳатчилар орқаларида ажойиб тушлар изини қолдирганча қирғоққа тетик чиқиб келишади. Уйкуга тўйиб олиб, эснаб, керишиб, “хайрли тонг”, дейишади. Таналари оғримамай, гумон-у шубҳалардан қийналмай, тунги саёҳатлардан хиргойи қилганча бепарво чиқиб келишади. Кейин ашула ёдлагандек, иштаҳа билан нонушта чайнашади. Овқат ҳазми уларни ҳамроҳ шамол сингари олға ундайди, улар кўчалардан кема сингари енгил сузиб кетишади. Одамлар ўз некбин хаёлларини ёйишга чоғланган ширин олмадек эркалайдилар. Соқоллари, мўйловлари, бўйинларини, аквариумдаги балиқларини, қафасдаги қушчаларини авайлаб парваришлайдилар.

Ҳаёт ва мамот улар учун тенг мувозанатда: бир кунмас-бир кун ўлимнинг оғир тоши тарози палласини босиб юбормагунча яшайверадилар... Мана шунда уста Альберт Князь уларга таъсирчан ўйинчоқ – қабр устида йиғлайдиган ёки гулларга сув сочадиган кўркем митти фаришта – Лойзек-

ни совға қилади. Баъзиларга гўрлари устида кўзёши тўкилгани ёқади, баъзиларга эса гулларга сув қуйилгани маъқул келади. Лекин ёқимтой фаришта айёр, у кўзёши тўкмайди, сув ҳам сочмайди, у актёр янглиғ турланиб, ўз вақти-соатини кутади...

Пастда, шаҳарда, катта бутхонадаги соатлар бонг урди. Оғир зарб товушлари биринж қуймаси мисол узилиб, йўлкаларга юзтубан йиқилди. Беморга бу зарблар вақт ўтаётганини билдирмайди, унинг вақти боши остидаги ёстиғида исиниб ётибди, соатнинг бонги эса бошини нарига олиши зарурлигини эслатади, ёстикни бир хил миқдордаги салқинлик улушларига бўлишга ёрдамлашади. Ҳар чорак соатда уста салқинликнинг янги улушини сарф қилади, ёстикқа юзини босиб иштиёқ ва чанқоқлик билан салқинликни ичади.

У каравотни кимсасиз оролга умрбод сургун қилинган қувғинга хос хафсала билан тиришиб тадқиқ қилди. Лекин ҳеч қаерда бир зарра ҳам оҳор, бир томчи ҳам салқинлик қолмаган, бари чиқитга чиқиб бўлган эди. Барчаси иситманинг қайноқ нафаси билан забт этилиб, уйқусиз тун гирдобада ғижимланган.

Нажот излар экан, бемор ёстикни ўгирди, тескари томондаги салқинликни худди чўлдаги сувни авайлагандек эҳтиётлаб сарфлай бошлади.

Саҳро эса тун каби чексиз, ниҳоясиз. Саҳро бўйлаб титроқ қўллар ғимирлайди, изғийди, тундан, оғриқдан, ярамас латталар уюмидан, хасталик устанинг бошига солган барча кўргиликлардан қочиш йўлларини ахтаради. Қўллар зулматни оғриқдан, оғриқни хаёлдан ажратиб, ҳар бирини алоҳида тадқиқ этишга имкон берадиган кундуз ёруғлигини излайди.

Қўллар каравот четига таянади, қўллар сахарни, деразага тушадиган тонг шафағини, хўрознинг эрталабки қичқирғини, трамвайнинг биринчи жиринглашини, илк йўловчининг қадам товушларини, инига шўнғиб кетган сичқоннинг шитир-шитирини кута олмайди...

“О, ўғри одамлар, ўткинчи одамлар, хўрозлар, тонгги трамвайлар!”

Уста ёрдамга чақирарди, атроф эса тилсиз зулмат ва бўшлиқ уммони. Қўллар зулматга ғарқ бўлиб, бўшлиқ билан тўқнашганидан кўрқиб титрайди.

“Ҳеч нима йўқ, – дейди қўллар. – Биз бўшлиқда ҳеч кимни учратмадик. Фақат ўз-ўзимизни кўрдик, холос”. На шабада, на пашша бор, бари зулматда йўқ бўлиб кетган. Тунда фақат ўз ожизлигини ҳасрат билан ҳис этган қўллар яшайди.

Қўллар зулматда яшайди. Гранитнинг қора сувлари устидаги оппоқ мармар қўллар. Оппоқ қўллар зулматда, девор ортидаги гумбаз ва равоқлар остида, ўлик шаклларнинг сирли шаҳрида худди озгина ҳамдардлик, озгина ҳаяжон, лоқайд кўзлардан иккита самимий томчи ундирмоқчидек дардли илтижо билан букилади.

Уста сесканиб кетди. Гўё зил кетган умидлар тўсиғи ортидан ўз орзусига мўралагандек бўлди. У ерда ҳамон очиқ китоб тепасида ғилмон – Лойз ўтирарди. Ишга киришишга тайёр жаллоддек ўтирарди...

Лекин китоб ҳали тўлдирилмаган, саҳифалар тоза, муқова ғилмоннинг тиззалари орасига сиқиглик, варақлар иккита енгил тўлқин мисоли осилиб тушган...

Бу ерга ҳали сағаналар ижодкори – устанинг исми ёзилиши керак. Уста ўз асарини кўздан кечиради, баҳолайди, ундан лаззатланади. Уни қувончли қониқиш ҳисси чулғайди. Бу миттигина йиғлоқи Лойзек эмас. Йўқ, бу улкан, даҳшатли, машъум тимсол, бу фаришта ўзининг қудратли қанотларини бир марта силкиш билан кимнингдир ҳаётини таг-томири ила суғуриб олади. Устанинг кўз олдидан эса мана шу асарни кўриб ҳайратдан қотган келажак авлодлар ўтади. Ўзи ҳам томошабин оломонга қўшилиб кетади, ўзини ҳеч кимга танитмай, одамлар орасида бегона бўлиб, мақтовларни бепарво, гўё улар нотаниш кишига аталгандек эшитади. Қисқа, расво воқеликнинг ушбу хилват, ташландиқ бурчагида ётган устага абадиятнинг чексиз кенгликларидан эътироф етиб келгандек. Унга боқийлик нафаси тегди. Меҳмоннавозлик билан очилган эшиклардан унга гўзал, улуғвор, абадий нимадир кулиб боқди.

Оёқлари ўз-ўзидан шиппақларини пайпаслаб топди-да, уни эшикка томон олиб кетди. Наҳотки, танаси унга қулоқ солаётган бўлса? Оғриқсиз, қаршилиқсиз. Оёқлари остида унинг қадам қўйишини жон деб кутаётган қаттиқ, ишончли ер! У ўзини одам бўйи баландликдан туриб маккорлик билан зулматга яширинган тўрт оёқли, пакана нарсалар дунёсидан баландга кўтарилгандек ҳис қилди. Юриш санъати ҳали нутилмаган экан, у чанқоқликдан жон таслим қилаётган киши жилға жилдирашини эшитиб ҳовлиққандек, шошиб борарди. У яна бир марта ижод захрига тўйиб олиш, суви заҳарланган ушбу булоқни ўпишни истар эди.

Йўлакда эски пўстин ва устахонанинг калити илиғлик турарди. Ҳовлида илиқ баҳор туни ва юлдузларнинг эркалаб милтиллоғчи нурлари ҳукмрон. Юлдузлар остида эса қалъа деворига уланган миноранинг қораси кўринди. Кўкиштов сарғиш осмонга санчилган минора устанинг рўёсида арши аълога интилган Бағдод гумбазларини жонлантирди.

Ҳовли – туғилмаган тимсоллар ором оладиган, сукутга чўмган жой. Ҳар ёқда қўпол, бешакл, тарашланмаган тошлар сочилиб ётади. Уста туғилмаган сиймолар, озод этилмаган изтироб оралаб худди алғов-далғов орасида юрган қодир яратувчидек ўтиб боради. Сангтарош оппоқ тош зарралари тўкилган илонизи сўқмоқдан юради, унинг ўнг ва сўл томонларида – зулмат ва ухлаётган дунёларнинг қора шарпалари. Сўқмоқ сут рангидаги нурга кўмилган, гўё устанинг оёқлари остига майда юлдузлар сочилган.

Зулмат тўрида, алғов-далғов ичида, хув ҳовли охиридаги бостирма деразасида кўз илғар-илғамас нур иблисона милтиллади. Липиллаётган олов қоронғиликда яширинишга интилиб писибгина титрайди.

“Тўхта, бу ерда ҳаёт бор!” Бостирмада кўринган шуъла шундай дея таъкидлади, аммо тун устага деразада кўринган нур тилида ўлим талвасаси қаерда ниҳоя топганини шипшиди. Ўлим унинг вужудига ўрнашди-ю,

Ўзининг муздек қўли билан уста жон-жахд ила билишни истаган ўша “аниқлик” томон етаклади... Ва устанинг бошини ойнага теккизиб, ичкарига мўралашга, шафқатсизлик қадахини тубигача ичишга мажбур қилди...

Ичкарида эҳтиром билан ҳошиялаб қўйилгн ёшлик ҳимоячиси авлиё Алоизий Гонзаго сиймоси илиғлик, унинг олдида хира шамчиروق безовта липилларди. Чирокнинг ночор ёруғида кўринган суратда ёш авлиё ўзини ўзи азоблар, нарироқда эса мурданинг кўз косалари бўш, бурни ботик бош чаноғи осилиб қолган жағларини тиржайтириб ётарди. Бу мурда тириклигида тўйиб-тўйиб гуноҳ қилган, энди эса авлиёни мазахлар эди. Пастда, ушбу фидокорона тазарру ва орсиз ўлим тасвирланган маъюс суратнинг остида, титраётган шамчиروقнинг беқарор липиллаган нурида оппоқ ёстикда ёнма-ён ётган, уйқусида бир-бирига қапишиб кетган иккита бош кўзга чалинди.

Устанинг кўзларини бу манзарадан ғазаб эмас, нафрат эмас, совуқ ни-магадир тегиб кетиб сесканиш ҳисси четга олиб қочди. Ҳатто ачинишга ўхшаш нимадир унинг қорачиқларини намлади ҳам. Шу бостирма, шу тўшак, милтиллаётган ожиз шу чирок, оппоқ ёстикдаги, Фрида ғамхўрлик қилиб ўзининг бўм-бўш каравотидан келтирган, шамчиروق ёш авлиё чекаётган азобларни ёритаётган, бечора ғилмоннинг ўзи эса ҳаётни қучиб, ширин уйқуга ғарқ бўлаётган ифлос жаннатга олиб келган оқ ёстикдаги ғамгин севгига ачиниш. Бу камбағалнинг уйқуси эди: худога – худойи, авлиёга – тақво, ўзига эса... қўлга илингани...

“Бечора Фрида!”

Уста зулматга қараб юрди. На юлдузли сўқмоқ, на туғилмаган дунёлар бор! Бари ғойиб бўлди! Фақат кўпол тош палахсалари ва ёзувлар битилмаган кўр тош тахталарга тўлган хунук бир ҳовли қолди. Мана бу ерда, чапда икки тавақали катта дарвозасида кичкинагина эшиги бўлган устахона бор. Уста калитни қўлида маҳкам сикди. Оч, мойланмаган кулф хўжайинни таниб, садоқатли ит сингари ғингшиди. Уста дарвозани қўллари билан силади, электр чирокни ёқадиган тугмани пайпаслаётиб, қадим содик деворларни сийпалади.

Бирдан ёнган чирок нурлари остида улкан оппоқ фаришта худди устани анчадан бери кутаётгандек қанотларини қувонч билан ёзиб юборди...

Уста бағрикенглик билан очилган бу кучокни кўрганда ишонқирамай, тошдан йўнилган Лойзда келажак авлодларга аталган ўша улуғ, ўша ақл бовар қилмас, ўша ўлмас ва даҳшатли “бошқа” нарсани фаҳмлашга уриниб ортга чекинди.

Лойз, бостирмадаги бечора ғилмон, китобга ёзув ўйишга улгурган экан: **АЛЬБЕРТ КНЯЗЬ, сангтарош уста, рассом.**

Фалон санада тугилган – (сана кўрсатилмаган) вафот этган.

Йигит чиройли ҳарфларда, катта меҳр ва кунт билан, сўнгги алвидо азобини жойлаган каби ўйибди.

“Мана шу холос, Лойз, бошқа ҳеч нарса керак эмас! На ўлмас, на даҳшатли. Оддийгина!”

Уста сағана усти чамбардаги таъсирчан ёзув янглиғ қўшилган “рассом” деган сўзни кўргач, ўзича кулиб қўйди.

“Бечора Лойз!”

Альберт Князь қўлига искана ва болға олиб, кўзлари билан девордаги календардан бугунги санани қидирди: 21 июнь – авлиё Алоизий Гонзаго куни.

Уста Лойзни исм куни билан қутлаб, унга охирги буюк тухфани қолдирди – ғилмоннинг қўлидаги китобга ўзининг ўлими санасини битиб қўйди. Болғанинг сўнгги зарби тиниши билан устахонада сукунат чўкди. Кураш тугади. Уста асбобларини ташлади-да, ўз фариштасининг ҳукмига бўйсунди.

Рус тилидан Рисолат ҲАЙДАРОВА таржимаси

АДАБИЙ ҲАЁТ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси бутун ёз бўйи республикамиз вилоятлари бўйлаб турли тадбирлар ўтказди. Уюшманинг адабиёт тарғиботи, ижод майдонига кириб келаётган ёшларни қўллаб-қувватлаш йўлида ташкил қилаётган турли хил тадбирлари бир мақсад – ўзбек адабиётининг эртанги кунини янада серфайз қилишга қаратилган. “Истеъдод мактаби – 2015” минтақавий семинари аввало Жиззахда бошланиб, навбати билан бошқа вилоятларда ва ниҳоят, Қорақалпоғистон Республикасида бўлиб ўтди. Мазкур семинар истеъдодли ёшларни кашф этиш, уларни қўллаб-қувватлаш, янги-янги асарларга йўл очиш, ижод майдонида ўзининг илк қадамларини қўяётган ёшлар ва элга таниқли шоир, ёзувчи ва драматурглар ўртасидаги ижодий мулоқот ва маҳорат сабоқларини уюштириш каби хайрли мақсадларни ўз олдига қўйган эди. Ушбу семинарларда ижодий баҳо олган ижодкорлар республика семинарига йўлланма олишди. Республика семинари эса кузда, мамлакатимиз ҳаётида қизғин бир палла – ҳосил кўтариладиган бир давр бошланганда бўлиб ўтади. Бу ҳам ўзига хос мажозий бир маъно касб этади. Ижодий семинарлар ёз бўйи пишиб, ўз мевасини кўрсатади ва яқунга келинади: бу йилги семинарлар ғолиблари орасидан “Биринчи китобим” лойиҳаси иштирокчилари танлаб олинади.

Уюшма “Биринчи китобим” лойиҳаси доирасида чоп этилган китобларни тарғиб қилиш ва шу аснода ёш ижодкорларни элга танитиш, ўқувчи ва талабаларни китобга меҳр руҳида тарбиялаш мақсадида мазкур лойиҳа қатнашчилари иштирокида ҳам талай тадбирлар ташкил этди. Биринчи китобларини чоп эттирган ёшлар Самарқанд, Фарғона, Қашқадарё, Хоразм вилоятларида ҳамда Қорақалпоғистон Республикасида бўлишиб, китобхонлар билан учрашишди, тенгдошлари даврасида турли адабий кеча ҳамда учрашувларда қатнашишди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида бўлиб ўтган “Маънавиятимизга бефарқ бўлмайдик!” номли давра суҳбати жамоатчилик ўртасида катта қизиқиш уйғотди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али раислик қилган мазкур тадбирда Ўзбекистон Бастакорлар уюшмасининг раиси, Ўзбекистон санъат арбоби Рустам Абдуллаев, академик Бахтиёр Назаров, Миллий эстрада санъатини ривожлантириш ва мувофиқлаштириш кенгаши раиси, Халқ шоири Иқбол Мирзо, таниқли журналист Аҳмаджон Мелибоев, “Ўзбекнаво” эстрада бирлашмаси бош мутахассиси Азизбек Турдиев, таниқли шоира Шарифа Салимовалар сўзга чикдилар.

Тадбир бугунги кунда яратилаётган ва телеэкранларда, радио тўлқинларида ҳамда турли аудио ва видео тасмаларда омма орасига олиб кирилаётган кўшиқларнинг бадиий савиясига бағишланган бўлиб, унда кўшиқ ва куйларнинг тарбиявий аҳамиятга эга бўлиши кераклиги, ёшларнинг маънавий оламини бойитишга хизмат қилиши кераклиги таъкидланди. Айниқса,

қўшиқларнинг миллийлиги масаласи катта баҳсларга сабаб бўлди. Айтиш керакки, интернет саҳифаларида ҳам ушбу давра суҳбати боис турли баҳслар кўтарилди. Баҳс иштирокчилари турли ёшдаги қўшиқсеварлар бўлиб, уларнинг чиқишларида битта муштараклик – қўшиқларнинг савияси масаласида қайғуриш борлиги кишини қувонтиради.

Давра суҳбатида, шунингдек, Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджон, таниқли адабиётшунос олим Нусратулла Жумахўжаев, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Зарифжон Азизов, ёш шоира Санобар Қулмирзаева ва бошқалар ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар.

* * *

Истеъдодли ёшларни излаб топиш ва юзага чиқариш Ёзувчилар уюшмасининг барча аъзолари олдидаги долзарб вазифалардан бири саналади. Халқимиз истеъдодларга бой, уларнинг биронтаси ҳам назардан четда қолмаслиги керак.

Шуни инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошида “Ёшлик” клуби ташкил этилди. Клуб ўз фаолияти доирасида бадиий ижоднинг барча жанрлари бўйича ижод қилаётган истеъдодли ёшлар учун қизғин ижодий муҳит яратиш, уларга тегишли йўл-йўриқлар кўрсатиш, устоз адиб ва шоирларнинг маҳорат сирларини ўрганиш сингари муҳим масалаларни камраб олади.

Ишонамизки, истиқболли ёшларимиз “Ёшлик” клубида ўқиб-ўрганиб, учрашувларда иштирок этиб, тобланиб, келажакда адабиётимиз уммонига шаркироқ сойлар, тошқин дарёлар бўлиб қуйилади.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида “Шеърят: бугун, эртага” деб номланган, мустақиллик даври шеърят муаммоларига бағишланган давра суҳбати бўлиб ўтди. Унда Ёзувчилар уюшмаси Шеърят кенгаши аъзолари, шоирлар, адабиётшунослар, адабиёт мухлислари иштирок этди. Кенгаш раиси, Ўзбекистон халқ шоири Маҳмуд Тоир давра суҳбатини олиб борди.

Шеърят кенгаши аъзолари Муҳиддин Омон, Ҳумоюн Мирзо, Ойгул Суюндиқова, адабиётшунос олимлар Нўъмонжон Раҳимжонов, Нурбой Жабборов ва бошқалар мустақиллик даври шеърятининг асосий хусусиятлари, етакчи тамойиллари ҳақида гапирдилар.

Ёзувчилар уюшмаси шунингдек, наср, драматургия, публицистика, бадиий таржима ва болалар адабиётининг бугунги аҳволи ва истиқболи муаммоларига бағишланган давра суҳбатлари ўтказди. Мазкур тадбирларнинг мақсади мустақиллик даври адабиётининг муҳим масалаларига яна бир бор нигоҳ ташлашдан иборат эди.

* * *

Марҳум адиб ва шоирлар руҳини шод этиб, уларнинг адабий меросини ўрганиш биз учун азалий қадриятдир. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси-

да “Мустақиллик ва адабий мерос” мавзусида давра суҳбати бўлиб ўтди. Тадбирда ёзувчилар, шоирлар, адабиётшунос олимлар, ёш ижодкорлар ва марҳум адибларнинг оила аъзолари иштирок этишди.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, халқ ёзувчиси Муҳаммад Али тадбирни очар экан, ўз асарлари билан ўзбек адабиёти тарихидан муносиб жой олган марҳум шоир ва ёзувчиларни ёд этиш, уларнинг таваллуд саналарини нишонлаш, қабрларини обод этиш, келгуси авлодлар учун ибрат ва маҳорат мактаби бўладиган адабий меросини, қўлёмаларини бекаму кўст сақлаш, уларни эълон қилиш, Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт музейи ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларини фаоллаштириш масалалари ҳақида сўзлади.

Яқин икки йил ичида Президентимизнинг “Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф таваллудининг 60 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги ва “Ўзбекистон халқ шоири Зулфия таваллудининг 100 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги қарорларининг қабул қилиниши мамлакатимизда ўзбек адабиёти ривожига ҳисса қўшган ижодкорларнинг ижоди ва улар қолдирган адабий меросга катта эътибор қаратилаётганининг ёрқин намунасидир. Айни пайтда ҳам уюшмада марҳум ёзувчиларнинг адабий меросини ўрганиш бўйича қатор вазифалар амалга оширилмоқда. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг “Тирик сатрлар”, “Шарқ юлдузи” журналининг “Унутмас мени боғим” рукнида Миллий уйғониш даври адабиёти вакилларида тортиб Истиқлол йилларида яшаб ижод қилган, Ватанимиз озодлиги ва мустақиллигини куйлаган барча шоир ва ёзувчиларнинг асарларидан намуналар чоп этилмоқда.

Давра суҳбатида Наим Каримов, Бахтиёр Назаров, Умарали Норматов, Ўктам Мирзаёв, Миразиз Аъзам, Икром Отамурод, Тўлқин Эшбек ва бошқа ижодкорлар сўзга чиқиб, мустақиллик ва адабий мерос мавзусида ўз фикр-мулоҳазаларини баён этдилар.

Ватанимиз мустақиллиги шарофати билан қалам аҳли учун яратилган сўз ва ижод эркинлиги имкониятлари бугун адабиётимиз тарихига, адабий меросга миллий ва умуминсоний қадриятлардан келиб чиққан ҳолда муносабатда бўлишни тақозо этади. Президентимизнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида XX аср адабиёти намояндаларининг ижоди ва фаолияти, улар яшаган мураккаб ва таҳликали давр ҳақида ибратли фикрлар баён этилган. Ана шу йўл-йўриқлар ҳамда бугунги давр талабидан келиб чиқиб, адабий меросни холис ўрганишимиз зарур. Шу мақсадда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошида Марҳум адибларнинг адабий меросини ўрганиш бўйича комиссия ташкил этилди.

Давра суҳбатида марҳум ёзувчи ва шоирлар адабий меросини изчил ўрганиш борасида қатор вазифалар белгилаб олинди.